

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

**İSTANBUL GAZETECİLİĞİNDE MEKÂNSAL
DEĞİŞİMİN GAZETECİLİK PRATİKLERİNE
ETKİLERİ**

CEM SÖKMEN

2502170096

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. BELKIS ULUSOY NALCIOĞLU

İSTANBUL - 2022

ÖZ

İSTANBUL GAZETECİLİĞİNDE MEKÂNSAL DEĞİŞİMİN GAZETECİLİK PRATİKLERİNE ETKİLERİ

CEM SÖKMEN

İstanbul’da Türkçe gazetecilik 1830’lardan 1990’lı yılların başlarına kadar Babıali semti ve çevresinde faaliyet göstermiştir. Şehrin idari, ekonomik, toplumsal ve kültürel anlamda geleneksel merkezi sayılan bölgede gelişen 160 yıllık gazetecilik tarihi aynı zamanda haber kaynağı kurumlar, meslek çevresi ve sosyalleşme mekânları ile iç içe geçmiş bir deneyimin tarihi olarak tanımlanabilir. Ancak Babıali, 1990’lı yıllarda yaşanan mekânsal değişimle gazeteciliğinin merkezi olma özelliğini yitirmiş, İstanbul gazeteciliğinde medya plaza dönemi başlamıştır. “Basının Endüstrileşmesi” ve “Basından Medyaya Dönüşüm” süreçleriyle paralel gelişen medya plaza dönemi İstanbul gazeteciliğinin Babıali çevresindeki mekânsal tarihiyle biçimlenen gazetecilik pratikleri ve meslek kültürü üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. Şimdiye kadar yapılan araştırmalarda, 1980-2000 arasında Türk basınında gerçekleşen hızlı dönüşüm, siyasal, ekonomik ve teknolojik boyutlarıyla incelemekle birlikte mekânsal değişim ve habercilik pratiklerine yaptığı etkiler çalışma konusu edilmemiştir. Bu çalışmanın amacı, Babıali gazeteciliğinin mekânsal çevreyle kurduğu ilişkilerin gazetecilik pratiklerine yansımalarını ortaya koyduktan sonra mekânsal değişimle birlikte haber üretim süreçlerinde gerçekleşen değişimleri sorgulamaktır. Bu kapsamda, söz konusu mekânsal değişim sürecini deneyimlemiş gazetecilerle derinlemesine görüşmeler yapılarak veri toplanmıştır. Toplanan verilere dayanarak, çalışmanın araştırma bölümü beş tema üzerinden inşa edilmiştir: “Mekânsal Değişim Sürecini Tetikleyen Dinamikler”, “Medya Plaza Sürecinin Haber Üretimine Etkisi”, “Medya Plaza Sürecinin Gazetecilerin Birbirleriyle İletişimine Etkisi”, “Medya Plaza Sürecinde Teknolojik Gelişmeler ve Gazetecilik” ve “Mekânsal Değişimin İkinci Boyutu: 2000’lerden Sonra Şehir Merkezine Dönüş”. Toplanan verilerin analiz edilmesiyle İstanbul gazeteciliğindeki mekânsal değişim sürecinin, şehir merkezinden ve halktan uzaklaşma, haber ajanslarına bağımlılık, farklı gazetelerdeki haberlerde benzeşme, muhabirliğin öneminin azalması ve

Babıalı'deki meslek çevresi içinde oluşan ve mesleğe aidiyet bilincine katkı sunan topluluk yapısının dağılması gibi önemli sonuçlar doğurduğu ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İstanbul Gazeteciliği, Babıalı, medya plaza, iletişim, mekân, gazetecilik pratikleri.

ABSTRACT

SPATIAL TRANSITION'S EFFECTS ON JOURNALISM PRACTICES IN ISTANBUL JOURNALISM CEM SÖKMEN

Turkish journalism in Istanbul operated in and around the Babiali district from the 1830s to the early 1990s. The 160-year history of journalism developed in the region, which is traditionally the administrative, economic, social and cultural centre of the city, can also be defined as the history of an experience intertwined with news source institutions, professional circles and socialisation spaces. However, Babiali lost its feature of being the centre of journalism with the spatial change experienced in the 1990s, and the media plaza period began in Istanbul journalism. The media plaza period, which developed in parallel with the "Industrialization of the Press" and "Transformation from the Press to the Media" processes, had significant effects on the journalism practices and professional culture shaped by the spatial history of Istanbul journalism around the Babiali. In the studies carried out so far, the rapid transformation that took place in the Turkish press between 1980 and 2000 has been examined with its political, economic and technological dimensions, but the spatial change and its effects on journalism practices have not been studied. The aim of this study is to question the changes that take place in the news production processes together with the spatial change, after revealing the reflections of the relations that Babiali journalism established with the spatial environment on the journalism practices. In this context, data were collected by conducting in-depth interviews with journalists who experienced the spatial change process in question. Based on the collected data, the research part of the study was built on five themes: "Dynamics Triggering the Spatial Change Process", "The Effect of the Media Plaza Process on News Production", "The Effect of the Media Plaza Process on the Communication of Journalists with Each Other", "Technological Developments and Journalism in the Media Plaza Process" and "The Second Dimension of Spatial Change: Returning to the City Centre After the 2000s". By analysing the collected data, it can be claimed that the spatial change process in Istanbul journalism has led

to important results such as distance from the city centre and the public, dependence on news agencies, similarity in news in different newspapers, the decrease in the importance of reporting and the disintegration of the community structure that formed within the professional circle in Babiali, which contributed to the awareness of belonging to the profession.

Keywords: Istanbul Journalism, Babiali, media plaza, communication, space, journalism practices.

ÖNSÖZ

İstanbul’da Türkçe gazetecilik çalışmaları, mekânsal tarihi açısından iki döneme ayrılarak incelenebilir. Birinci dönem 1830’lardan 1990’ların başına kadar sürmüş ve “Babıali gazeteciliği” olarak adlandırılmıştır. Babıali gazeteciliği, 7 Mart 2008 tarihine kadar Eminönü ilçesi kimliğini taşıyan ve geleneksel İstanbul’un idari, ekonomik, toplumsal ve kültürel merkezi sayılan çevrenin kesişim noktası sayılabilecek bir bölgede icra edilmiştir. İkinci dönem ise ülkede 1980 sonrasında yaşanan siyasal ve ekonomik değişim sürecine paralel olarak İstanbul’daki yerel yönetimin şehir merkezini sanayi kuruluşlarından arındırma projesi çerçevesinde gelişmiştir. Gazetelere Yenibosna-Bağcılar aksında ucuz fiyatlara geniş araziler teklif edilmiş, 1980’lerin son çeyreğinde medya plaza binalarının inşaat süreci başlamıştır. “İstanbul Gazeteciliğinde Mekânsal Değişimin Gazetecilik Pratiklerine Etkileri” başlıklı bu çalışma, önceliği Babıali gazeteciliğinin sektör-insan-mekân bağlamında yakın çevre ve şehirle kurduğu ilişkinin tarihsel serüvenini ortaya koymaya vermiştir. Babıali gazeteciliğinin, haber kaynağı kurumlar, meslek çevresi ve sosyalleşme çevreleriyle uzun bir tarih içinde oluşturduğu iletişim ağları ve ilişki çerçevelerine dikkat çekilmiştir. İkinci aşamada ise hem Babıali dönemini hem Medya Plaza dönemini gazeteci olarak yaşamış meslek mensuplarıyla gerçekleştirilen saha araştırmasına dayanarak mekânsal değişimin İstanbul gazeteciliğinin habercilik pratiklerine ve mesleğe aidiyet hissine etkileri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın sınırlılıkları bağlamında ortaya çıkan başlıca unsur araştırmanın belirli bir zaman dilimi ve bu zaman dilimi içinde gerçekleşen kırılmanın etkileriyle ilgili olmasıdır. Araştırmanın odaklandığı mekânsal değişimin 1990’lı yılların ortalarında yaşanması her şeyden önce araştırmaya konu olan topluluğun üyeleri için bir yaş sınırlamasını beraberinde getirmiştir. İstanbul gazeteciliğinin tarihsel serüveni içinde Babıali gazeteciliği dönemi ile medya plaza dönemi arasında karşılaştırmalı değerlendirme yapabilecek deneyime sahip meslek profesyonellerinin sayısı sınırlıyken, Covid-19 salgını sürecinin getirdiği kısıtlamalar ve sağlık kaygıları saha araştırmasına kaynaklık etmesi beklenen gazeteci havuzunu daraltmıştır.

Beni “İstanbul Gazeteciliğinde Mekânsal Değişimin Gazetecilik Pratiklerine Etkileri”ni araştırmaya sevk eden başlıca unsurlar ise gazete denen şeyin çocukluktan beri hayatımda kapladığı yer ile yine çocukluktan bugüne İstanbul’da şahitlik ettiğim mekânsal değişimler oldu.

1980’li yılların çocuğu olarak gazeteyle daha ilkokula başlamadan tanıştım. Babam 1970’lerden beri bir Tercüman okuyucusuydu, Gedikpaşa’daki ayakkabı imalathanemizden makul bir saatte çıkıp eve geldiği akşamlarda Beyazıt meydanında veya Aksaray Muratpaşa Camisi civarında satılan –resmiyette “taşra baskısı”, halk arasında “meyhane baskısı” olarak bilinen- ertesi günün Tercüman gazetesini getirirdi. 1980’lerin ortalarında Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünde okuyan ve Bayrampaşa’daki evimizde kalan dayım Turgay Pamukçu ise sıkı bir Cumhuriyet okuruydu. Pek çok sabah bakkaldan veya gazete bayiinden bir Tercüman bir de Cumhuriyet almak benim görevim gibiydi. Türkiye gazetecilik tarihinde günlük toplam gazete satışlarının en yüksek rakamlara ulaştığı 1990’lı yıllarda ise gazete her yerdeydi ve bu sayede okuduğum, sayfa tasarımımdan tanıdığım, köşe yazarlarını bildiğim gazeteler iyice çeşitlendi.

1997’de başlayan üniversite yılları ile birlikte Beyazıt, Divanyolu mekânları ve Cağaloğlu kitap yayıncılığı çevresi ile tanıştım. Bazı yayınevlerine “parça-başı” tashih işleri yaptım. Rahmetli Kemal Çapraz’ın çıkardığı Ufuk Ötesi ve Mahmut Çetin’in çıkardığı Biyografi Analiz dergilerinde yazma imkânı buldum. 2004-2014 yılları arasında kitap yayıncılığı ile uğraştım. Kitap yayıncılığının ilk iki yılını yayınevinin basın ve halkla ilişkiler sorumlusu olarak geçirdiğim için gazete, televizyon, dergi, internet haber sitelerinin kültür-sanat editör ve muhabirleriyle yüz yüze görüşmeler için hemen her gün bir başka medya kuruluşuna ziyaretlerde bulundum. Bu iki yılda çalıştığım yayınevinin bulunduğu Yenibosna’dan, Sefaköy, Güneşli, Bağcılar gibi Basın-Ekspres yolunun çevresindeki semtlere yayılmış gazetelere ulaşmak her zaman sıkıntılı oldu. Medya kuruluşlarının faaliyet gösterdiği bir bölgede kendi aralarında dahi ulaşımın zor oluşu 2004-2005 yıllarından itibaren basının mekânsal değişim sürecine dair soruları zihnime yerleştirmeye başladı. Bununla birlikte mekânsal değişimin sonuçlarıyla sosyal hayat içinde de karşı karşıya kaldım. 1979’da dünyaya gözlerimi açtığım Süleymaniye doğumevi artık

yok, aynı adla Zeytinburnu'na taşındı. 20 yaşına kadar yaşadığım Bayrampaşa Üsküp Sokak'ta bulunan İspir Apartmanının 2004 yılında, ilk gençliğimin büyük parçası Ali Sami Yen stadının 2011'de, küçük parçası Abdi İpekçi spor salonunun ise 2018'de yıkılışını gördüm. Hem meslek hayatı hem sosyal hayat çerçevesinde tanık olduğum mekânsal değişimin düşündürdükleri, hocam Prof. Dr. Belkıs Ulusoy Nalcıoğlu'nun desteği ve yüreklendirmesiyle 2019 yılının başlarında bir doktora tezi başlığına dönüştü. Belkıs hocam, bütün danışmanlık süreci boyunca çalışmanın sağlıklı bir zeminde yürütülebilmesi için çok önemli katkılar sundu, farklı bakış açılarına yöneltti, daima iyi bir yol gösterici oldu, müteşekkirim. Eşim Tuğba, oğlum Konuralp ve kızım Elif Gülce bu beş yıla yaklaşan zaman diliminde her halleriyle yanımda oldular, zamanlarından çaldığım için üzgünüm, bana gösterdikleri tahammüle ise nasıl teşekkür edebilirim, bilemiyorum. Annem, babam, ağabeyim, kız kardeşlerim ve halama kırk üç yıllık hayatımdaki varlıkları, bir evde bir arada olmanın biriktirdikleri ve çocukluktan bugüne birlikte geçen zamanlardaki bütün yardımları için çok teşekkür ediyorum. Her bayramda, her 15 tatilde, düğünlerde, cenazelerde bir arada olduğumuz, özellikle çocukluk ve gençlik hafızamda silinmez izler bırakan Edirne ve Uzunköprü'deki geniş aileme teşekkürü bir borç biliyorum.

Hocam ve ailemden sonra, ilk teşekkürü İstanbul sahafları hak ediyor. Herhangi bir kütüphanede toplu halde bulunmayan İstanbul gazeteciliğine ilişkin kitapları, Beyoğlu Aslıhan Pasajı, Moda Kafkas Pasajı, Kadıköy Mühürdar, Bakırköy, Şişli, Fatih ve Süleymaniye çevresine yerleşmiş sahaflardan temin ettim.

Bu çalışma süresince akademisyen ve yazar dostlarımdan önemli bir destek gördüm. Dr. Yasin Çakırel, benimle iki yıl boyunca bir çalışma bürosunun yükünü paylaşarak zamanımızda zor görülür bir dostluk tavrı gösterdi. Bu alicenaplığı hayat boyu unutmam mümkün değil. Prof. Dr. Mehmet Akif Okur ve Doç. Dr. Mehmet Kaan Çalen çalışmanın çerçevesinin oluşmasında yardımlarını esirgemediler. Mehmet Kaan Çalen ile çalışmayı zenginleştirebilecek konu, kavram ve başlıkları uzun telefon görüşmeleriyle tartıştık. Mehmet Akif Okur ağabey de bazen Yıldız Teknik Üniversitesindeki odasında bazen de yerleşkenin içinde 3-4 saatlik yürüyüşlerimizde yaptığı değerlendirmeler ve işaret ettikleriyle çalışmanın gidişatına çok değerli dokunuşlar yaptı. 1990 yılında Adile Mermerci Anadolu Lisesinde

birbirimizi bulduğumuz dostum Ömer Sefa Kurşun söyleşiler için İstanbul'a geldiğinde eşsiz bir misafirperverlik örneği gösterdi, ev sahipliğiyle yetinmedi yol arkadaşlığı yaptı. İstanbul'da geçen günlerde sıkı okurluğuyla tez konusuna da ilgi gösterdi, mesleklerin ve mekânların değişimi üzerine düşüncelerini benimle paylaştı.

Doç. Dr. Yakup Öztürk edebiyat dünyası ile gazetecilik dünyası arasındaki ilişkiler çerçevesinde, Dr. Derviş Tuğrul Koyuncu, Türkiye ekonomisinin ana hatlarını basın ekonomisiyle ilişkili biçimde yorumlayarak ufuk açıcı yardımlar sundular. Doç. Dr. İskender Gümüş, Doç. Dr. Fatih Söğüt, Dr. Bilal Akyol çalışmanın çeşitli aşamalarında okuma ve değerlendirmeleriyle konunun farklı boyutlarını görmemi sağladılar.

Doç. Dr. Mehmet Fatih Çömlekçi, Doç. Dr. Osman Çalışkan, Dr. Ammar Tekin çalışmayı didik didik ettiler, uzaktaki dostlarım Osman Çalışkan ve Ammar Tekin aramalarımın bir türlü kurtulamadılar, uzun telefon görüşmelerinde çalışmanın önemli eksikliklerine dikkat çektiler, çok değerli katkılar yaptılar. Kırklareli Üniversitesi'nde birlikte çalıştığımız Mehmet Fatih Çömlekçi ise hem çalışmayı baştan sona okudu, hem uzun telefon görüşmelerinin muhatabı oldu, hem de Kırklareli'ndeki çeşitli mekânlarda gerçekleştirdiğimiz yüz yüze görüşmelerle yardımcı oldu. Elbette, eleştirileri, yorumları, eksiklik ve problemlere dikkat çekişleri çalışmanın daha iyi bir çerçeveye oturmasında çok önemli bir rol oynadı.

Ve son olarak yüksek lisans tezim "Aydınların İletişim Ortamı Olarak Eski İstanbul Kahvehaneleri"nden "Marmara Kırathanesi: Beyazıt'ta bir Hayat Sahnesi" kitabına ve "İstanbul Gazeteciliğinde Mekânsal Değişimin Gazetecilik Pratiklerine Etkileri" başlıklı bu doktora çalışmasına kadar 16 yıldır hiç yılmadan, pes etmeden, bir babanın oğluna gösterebileceği tavırla, daima yanımda olan değerli büyüğüm Şerafettin Yılmaz'a hürmet ve teşekkürlerimi sunarım.

Cem SÖKMEN

İstanbul, 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İLETİŞİM ve MEKÂN İLİŞKİSİ İÇİNDE İSTANBUL GAZETECİLİĞİ

1.1. İletişim ve Mekân	11
1.2. Bir İdari/Ekonomik/Kültürel Merkez Olarak İstanbul	16
1.3. Bir İdari Merkez Olarak Babıalı.....	25
1.4. İletişim ve Mekân İlişkisi İçinde Babıalı Gazeteciliği	31
1.4.1. Babıalı'nın Bir Basın Yayın Merkezi Olarak Gelişim Süreci	37
1.4.2. Babıalı Gazeteciliğinin Haber Kaynağı Olan Kurumlar.....	44
1.4.3. Babıalı Gazeteciliğinin Mesleki Çevresi	52
1.4.4. Babıalı Gazeteciliğinin Sosyalleşme Çevresi	58
1.4.4.1. Sucu Kosti Kahvehanesi	59
1.4.4.2. Meserret Kırathanesi	61
1.4.4.3. İhsan Kırathanesi	64
1.4.4.4. İkbâl Kırathanesi	67
1.4.4.5. Talat'ın Kahvesi	70
1.4.4.6. Konyalı Lokantası	72
1.4.4.7. Sofra Lokantası	75
1.4.4.8. İstanbul Lokantası	77
1.4.4.9. Sirkeci Gar Lokantası.....	80

İKİNCİ BÖLÜM

DÜNYADA NEOLİBERAL EKONOMİ POLİTİK DEĞİŞİM

2.1. Neo-Liberal Ekonomi Politğin Türkiye'ye Yansıması	91
2.2. Yeni Dönemde Türkiye'de Telekomünikas Yon Politikaları.....	96
2.3. Türk Basınında Ekonomik ve Teknolojik Değişim Süreci.....	98
2.3.1. İstanbul Gazeteciliğinde Değişen Sahiplik Yapıları.....	111
2.3.2. Gazetecilikten Gelmeyen İlk Gazete Sahipleri: Habib Edip Törehan, Malik Yolaç, Safa Kılıçhoğlu	118
2.3.3. 1960 Sonrasında Türk Basınında Yaşanan Gelişmeler	121
2.4. Basından Medyaya Dönüşüm Süreci 1990-2000	137
2.4.1. Dinç Bilgin Grubu	139
2.4.2. Aydın Doğan Grubu	142
2.4.3. 1990'larda Özel Televizyonculuğun Devreye Girişi ve Etkileri	145
2.5. Türk Medyasında Tekelleşme Eğilimleri	146
2.5.1. Tekelleşme Sürecinde Lotarya'dan Promosyona Geçen Gazetecilik Anlayışı	147
2.5.2. Tekelleşme Sürecinde Basın Kavgaları	150
2.5.3. Tekelleşme Sürecinde Dağıtım Şirketleri	152
2.6. Basından Medyaya Dönüşüm Sürecinde Yeniden Şekillenen İstihdam Politikaları	153

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEKÂNSAL DEĞİŞİMİN GAZETECİLİK PRATİKLERİNE ETKİLERİ ÜZERİNE BİR KARŞILAŞTIRMA: BABIALI GAZETECİLİĞİ DÖNEMİ VE MEDYA PLAZA DÖNEMİ GAZETECİLİĞİ

3.1. Araştırmanın Tasarımı.....	164
3.2. Babialı Gazeteciliğinde Mekânsal Değişimi Tetikleyen Dinamikler	166
3.3. Medya Plaza Sürecinin Haber Üretimine Etkisi.....	179

3.3.1. Toplumsal Yaşamdan Uzaklaşmak.....	181
3.3.2. Haber Kaynaklarından Uzaklaşmak	185
3.3.3. Haber Ajanslarına Bağımlı Hale Gelmek	188
3.4. Medya Plaza Sürecinin Gazetecilerin Birbirleriyle İletişimine Etkisi	191
3.4.1. Babıali Gazeteciliğinin Sosyalleşme Çevreleri.....	193
3.4.2. Medya Plaza Binalarında İç Mekân Kurgusu ve Gazeteciler Üzerinde Etkileri.....	199
3.4.3. Medya Plaza Binalarının Yakın Çevresine İlişkin Sorunlar.....	200
3.4.4. Medya Plaza Ortamında Yeni Hiyerarşi.....	202
3.5. Medya Plaza Sürecinde Teknolojik Gelişmeler ve Gazetecilik Pratiklerine Etkileri.....	204
3.6. Mekânsal Değişimde İkinci Boyut: 2000'lerden Sonra Şehir Merkezine Dönüş	219
SONUÇ.....	228
KAYNAKÇA	239
ÖZGEÇMİŞ.....	262

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e	: Adı Geçen Eser
a.g.m	:Adı Geçen Makale
çev	: Çeviren
ed	: Editör
A.B.D.	: Amerika Birleşik Devletleri
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DP	:Demokrat Parti
DPT	:Devlet Planlama Teşkilatı
HBB	:Has Bilgi Birikim
IMF	:Uluslararası Para Fonu
NATO	:Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
OECD	:Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü
SSCB	:Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TGRT	:Türkiye Gazetesi Radyo ve Televizyonu

GİRİŞ

Bilindiği gibi Avrupa’da gazetecilik ticaretin yükselişiyle bir burjuvazi tabakasının gelişimine paralel olarak 1600’lü yılların başında ortaya çıkmıştır. Avrupa’da ticaretten topluma ve siyasete uzanan bir etkileşim alanında doğan gazetecilik iki yüz yıllık siyasi, ekonomik ve toplumsal değişim sürecinde yayın periyodunu günlüğe dönüştürmüş, satış rakamlarını arttırmış ve kamuoyu oluşumunun başlıca odağı haline gelebilmiştir.¹

Osmanlı’da gazeteciliğin doğuşu ise Avrupa’dakinden farklı sebeplere dayanmaktadır. Ekonomik ve toplumsal hareketliliğin bir sonucu olarak değil, 19.yüzyılda başlayan modernleşme pratiklerine bağlı olarak hayata geçirilmiştir. 1828’de Kahire’de Kavalalı Mehmed Ali Paşa’nın emriyle Vekayi-i Mısriyye ve 1831’de İstanbul’da II. Mahmud’un emriyle Takvim-i Vekayi Türkçe gazeteciliğin ilk örnekleri olarak Osmanlı coğrafyasında varlık göstermiştir.

Osmanlı gazeteciliğin doğduğu 1830’lu yıllarda henüz kitap, gazete ve derginin hatırı sayılır karşılık bulabileceği bir sosyo-ekonomik yapı bulunmamaktadır. İdari yapı dahilinde memurluk görevi alan sınırlı bir insan tabakası dışında nüfusun çoğu tarımla uğraşmakta, gazete, dergi ve kitabın ötesinde okur-yazarlığa da ihtiyaç duymamaktadır. Bu toplumsal zeminde ortaya çıkan gazete toplumsal haber ve bilgilerin dolaşımından ziyade devletin bildirimlerini içeren bir yapıdadır. Bu dinamikler çerçevesinde hem okur-yazarlığın artması hem gazete kültürünün oluşması için 19. yüzyıl modernleşmesinin kültürel sonuçlarını beklemek gerekecektir.

19. yüzyıl modernleşmesi ilk elde askeri, teknolojik ve bürokratik yenilenmeyi hedeflemiş, kurulan yeni okullarla buna hizmet edecek kadroların yetişmesini beklemiştir. Bununla birlikte yönetici tabaka etrafında yürütülen yenileşme çalışmalarının ikincil sonucu eğitim kurumlarının gelişme sürecine bağlı olarak okur-yazar insan potansiyelinin büyümesi ve kültürel hayatın değişimi olmuştur. Yenilenen bürokrasinin bünyesinde görev alacak memurları yetiştirmek

¹ Korkmaz Alemdar, **İletişim ve Tarih**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 2001, s.15-16

için kurulan okullar, ders kitabı ihtiyacı bağlamında matbaa sayısının artmasını sağlamıştır. Matbaalar 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren çoğalmış, yüzyılın son çeyreğinde gazetecilik, dergicilik ve kitapçılığın yükselişinde rol oynamıştır.² 19.yüzyılın son çeyreğinde basın-yayın alanında yaşanan gelişmeler Sirkeci'den Beyazıt'a kadar uzanan bölgede matbaa, kitabevi gazete, dergi, yayınevlerinin çoğalmasını sağlamıştır. Babıali Caddesi ise oluşmaya başlayan basın-yayın kümelenmesinin ağırlık merkezi olarak anlaşılmaya başlanmıştır. Fatmagül Demirel'e göre bu dönemde hükümetin bir yandan kanuni düzenlemelerle basım ve yayın faaliyetlerini kontrol altına almaya çalıştığı bir yandan da bu kontrol düşüncesini mekânsal boyuta taşıdığı görülmektedir:

“Matbaa açmak veya mevcut matbaanın başka bir yere taşınması söz konusu olduğunda da yine Babıali'den izin alınması gerekliydi. Bu izinleri Babıali, matbaanın göz önünde bulunmasına dikkat ederek vermekteydi. Örneğin Ahmed İhsan, Ebussuut Caddesi'ndeki matbaasını Babıali'nin tam karşısındaki Maadin ve Sanayi Bankası'nın bulunduğu binaya taşırken Zaptiye Nazırı engel çıkarır. Ahmed İhsan sorunun çözülmesi için sadarete müracaat eder. Dönemin sadrazamı Avlonyalı Ferit Paşa zaptiye nezaretine konuyla ilgili gönderdiği yazıda Babıali'nin karşısındaki bir binada matbaa bulunması teftiş için uygun olduğundan engel çıkarılmamasını ister.”³

Ancak basın-yayın kuruluşlarının Babıali Caddesi ve çevresinde yerleşmesinin altında yatan yegâne sebep hükümetin kontrolü değildir. Babıali bürokrasisinde çalışmış pek çok isim Osmanlı gazeteciliğinin öncüleri olarak 19. yüzyılın gazetelerinde yayın sahipliği, yazı işleri sorumluluğu ve yazarlık gibi sorumluluklar üstlendiği için devlet dairesi ile gazete bürosu arasındaki mesafenin yakın olmasına dikkat edilmiştir. Gazetelerin Babıali adıyla bilinen hükümet binası ve onun etrafına yayılan bakanlıklara yakın olmasının bir başka sebebi de o dönem itibarıyla siyasi kurumların gazeteler açısından en önemli haber kaynağı olmasıdır. 19.yüzyıl modernleşmesinin ürünü olan yeni eğitilmiş kuşaklar, Batı'da geliştirilen

² İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 25.baskı, İstanbul, Alkım Yayınları, 2006, s.43

³ Fatmagül Demirel, “İstanbul'da Babıali Gazeteciliği”, **Karaların ve Denizlerin Sultanı İstanbul** içinde, C 2, haz: Filiz Özdem, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009, s.342

yeni edebi türler, gazetecilik, dergicilik ve kitap yayıncılığı çerçevesi içinde ülkemizde yazılı kültürün ve yazı dilinin yeni boyutlar kazanmasında rol almışlardır. Eğitimli yeni kuşakların hem devlet memurluğu ile meşgul olup hem yeni yayın türlerine ait ilk eserleri üretmeleri, etkileri uzun süre devam edecek bir memur-aydın tipinin oluşumuna da işaret etmektedir. İlber Ortaylı, 19. yüzyıl Babıali bürokrasisinin, dönemin koşulları içinde Osmanlı aydınının yetişmesinde oynadığı rolü şu cümlelerle yorumlamaktadır:

“Babıali bürokratiyle 19. yüzyılın Osmanlı aydını özdeşdir. Çünkü yaşadığı dünyaya ve ortama başkaldıran; başkaldırmasa bile onu yargılayan, ölçüp tartan okur-yazar adam 19.yüzyıl Babıali çevresinin ürünüdür. Gerçi okur-yazar adam her zaman her yerde vardır; ama o adam konumunun bilincine varıp, çevresi ve dünyayla hesaplaşmaya başladığı ve böyle bir hesaplaşma görevini yükümlendiği zaman, modern aydın doğmuş demektir. Osmanlı aydını, düşüncesiyle, tavrıyla politik muhalefetiyle Babıali kalemlerinde doğdu.”⁴

19.yüzyılın son çeyreğinde Cağaloğlu semti Babıali bürokrasisinin yenilenme, büyüme ve mekânsal yayılımına eşlik eden bir basın-yayın kümelenmesine de belirgin bir biçimde ev sahipliği yapmaya başlamıştır. Yeni siyasal ve toplumsal kurumların oluşumuyla gerçekleşen mekânsal değişim, köken itibarıyla sadrazamın yaşadığı ve hükümet işlerini yürüttüğü binanın adı olan, 1850’lerden itibaren Avrupalılar tarafından “Osmanlı hükümeti” anlamında kullanılan Babıali kelimesinin 19.yüzyılın sonlarına doğru bir semt ismine dönüşmesini sağlamıştır. Bu tarihlerden itibaren “Babıali” kelimesi artık “hükümet merkezi” ile birlikte basın-yayın etkinlik ve ürünlerinin oluşturduğu zeminde “başkent kamuyu merkezi” anlamını da kazanmaya başlamıştır.⁵ Şerif Mardin’e göre, 1860’larda Şinasi ve Namık Kemal gibi isimlerin öncülük ettiği gazetecilik çalışmaları 1880’lerde oluşan fikri ve edebi kamuoyunun temellerini atmıştır.⁶ 19.yüzyılın son çeyreğinde matbaaların sayısı artmış, yeni kitap basımında geçmişe

⁴ İlber Ortaylı, **İstanbul’dan Sayfalar**, 9.baskı, İstanbul, Alkım Yayınları, 2007, s.91

⁵ Hilmi Yavuz, **Özel Hayattan Küreselleşmeye**, İstanbul, Boyut Kitapları, 2001, s.56

⁶ Şerif Mardin, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset**, 4.baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994, s.16-17

göre önemli bir atılım gerçekleştirilmiş⁷, kitabevlerinin sayısı artmış⁸, yayınlanan gazeteler sınırlı noktaların ötesinde şehirde dolaşan müvezzilerle satılabilecek⁹ konuma gelmiştir.

1890'lardan itibaren Tercüman-ı Hakikat, İkdam ve Sabah gazeteleri başta olmak üzere gazetelerin satış rakamları artmış, gazetelerin içerikleri İstanbul halkı tarafından geçmişe göre daha fazla bilinir hale gelmiştir. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle adeta bir yayın patlaması yaşanmış, yeni çıkan gazete ve dergiler mevcut okur-yazar tabakanının potansiyelini açığa çıkarmıştır. Özellikle 1908-1913 arasındaki ilk dönem, kurulmasına izin verilen siyasi partilerin mücadeleleri bağlamında gazeteciliğin önemini arttırmıştır. Çoğu İstanbul'da faaliyet gösteren yeni gazete ve dergilerin idare merkezleri Babıali Caddesi ve çevresinde kurulmuştur.¹⁰ Fakat Balkan Savaşı ile başlayan, I. Dünya Savaşı, Mütareke ve Milli Mücadele dönemleriyle devam eden zorlu süreç hayatın her alanında olduğu gibi basında da ciddi bir gerilemeyi beraberinde getirmiştir. Milli Mücadele'nin başarıyla sonuçlandırılması ve 1923'te Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra başbakanlık ve bakanlıkların yeni başkent Ankara'ya taşınması Babıali kavramının hükümet merkezi anlamını ortadan kaldırmış, bu kavram artık sadece ülkenin basın-yayın merkezini ifade eder biçimde kullanılmaya başlamıştır. Ankara'nın başkentliği devralmasıyla birlikte devlet kurumları bu şehre taşınırken, Ankara'da yeni gazeteler kurulmuş ancak İstanbul'da yayımlanan gazeteler büyük çoğunlukla İstanbul'da faaliyet göstermeye devam etmiştir. Bu tercihte şüphesiz İstanbul'un başkentliği kaybetmiş olmasına rağmen ülkenin nüfus, ekonomi, eğitim kurumları, toplumsal ve kültürel yapı bakımından en büyük ve gelişmiş şehir olmasının önemli payı bulunmaktadır. 1923'ten sonraki süreçte, bu tarihe kadar hükümet merkezi olan Babıali binası, İstanbul valiliği olarak hizmet vermeye başlamış, Babıali gazeteciliğinin en önemli haber kaynaklarından biri olmayı sürdürmüştür. Artık sadece "İstanbul gazeteciliği" ile özdeşleşmiş hale gelen Babıali kavramı ise 1990'ların ortalarına kadar basın-yayın çevresini tanımlayan bir ifade olarak geçerliliğini korumuştur. Babıali

⁷ Kemal Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması**, 4.baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s.246

⁸ Ali Birinci, **Tarihin Gölgesinde**, Dergah Yayınları, İstanbul, 2001, s.267

⁹ Orhan Koloğlu, **Bir Zamanlar Babıali**, İstanbul, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1998, s.84

¹⁰ Orhan Koloğlu, **1908 Basın Patlaması**, İstanbul, Bas-Haş Yayınları, 2005, s.17-25

gazeteciliği, 1923 sonrasında aynı çevrede geçen 70 yıllık dönemde de Türkiye'nin geçirdiği siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel değişim süreçlerinden etkilenerek yoluna devam etmiştir. Siyasal, ekonomik ve sosyal koşullara bağlı olarak tek parti döneminde Babıali gazetelerinin satış rakamları düşük seyretmiş, İstanbul dışındaki şehirlere ulaşımında sorunlar yaşanmıştır. Gazetelerin toplam satış rakamı ilk defa 1946'da 100 binin üzerine çıkmış, çok partili dönemin siyasal mücadele atmosferinin de etkisiyle 1950'de 300 bine yükselmiştir.¹¹

1946 sonrasında gelişen siyasal, ekonomik ve toplumsal hareketlenme yeni gazetelerin doğuşuna imkân veren bir zemini oluşturmuştur. Bu çerçevede, 1948'de Hürriyet, 1950'de Milliyet, 1952'de Dünya gazeteleri kurulmuş ve Babıali çevresinde yerleşmiştir. Aynı dönemde 1949'da kurulan Yeni İstanbul ve 1955'te kurulan Tercüman gazeteleri de 1961 yılıyla birlikte Babıali'ye taşınmışlardır. 1960'lı yıllar Babıali gazeteciliği için yeni bir aşama olmuştur. Gazetelerin toplam tirajları 1965'te 1 milyon 400 bini, 1970'te ise 2 milyonu bulmuştur.¹² Bu yükseliş çok sayıda faktörün bir araya gelişiyle gerçekleşmiştir: 1940'ların ikinci yarısından itibaren ülkedeki karayolları ağının genişletilmesi gazetelerin farklı şehirlere ulaşımı ve dağıtım imkânlarını arttırmış, yenilenen matbaa makineleriyle bazı gazeteler baskı kapasite ve kalitelerini yükseltmiş, ekonomik büyüme, şehirleşme ve yüksek eğitim gören insan sayısının artması gazetelerin okuyucu potansiyelini büyütmüştür. Bütün bu gelişmelerin sonucunda gazetecilik, dergicilik ve kitapçılık faaliyetleri önceki dönemlere göre güçlenmiş, Babıali gazetelerinin çalışan sayısı artmıştır.

1960'lardan 1980'lere uzanan süreçte, kuruluşları Osmanlı'nın son yıllarına ve tek parti dönemine dayanan bazı gazeteler kapanırken, Hürriyet, Günaydın, Tercüman, Milliyet gazetelerinin öne çıkışı gerçekleşmiştir. Sağladıkları tiraj istikrarıyla ekonomik güç biriktiren bu gazeteler, haber ajansı, dergi ve kitap yayıncılığı gibi yeni alanlarda faaliyet göstermeye başlamıştır. 1970'lerle birlikte yaşanan ideolojik mücadele ortamı bir yandan da belirli bir dünya görüşünün, siyasi partinin veya grubun söylemlerini seslendiren gazetelerin sayısının artmasına sebep

¹¹ Orhan Koloğlu, **Türk Basını: Kuvayi Milliye'den Günümüze**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993, s.116-117

¹² Michael Kuyucu, **Türkiye'de Medya Ekonomisi**, İstanbul, Esen Kitap, 2012, s.55

olmuştur. Bu tür gazetelerin çoğunun tirajları düşük olsa da ülke gündemini belirlemede zaman zaman etkili olabilmişlerdir.

1980'li yıllar, 24 Ocak kararları ve 12 Eylül askeri müdahalesinin meydana getirdiği yeni siyasal ve ekonomik koşulların etkisiyle basındaki sahiplik yapısının değişimini getirmiştir. 1979 yılının sonlarında Milliyet gazetesinin işadamı Aydın Doğan tarafından satın alınması basın sermayesindeki değişimin işaret fişeği olarak görülmektedir. Askeri yönetim altında geçen üç yıllık dönemde gazeteler siyasi haberlerden uzak durmak zorunda kalmış, magazin, polis-adliye ve spor haberciliği öne çıkmıştır. Bu atmosfer içinde Günaydın'ın sahibi Haldun Simavi Tan gazetesini, Tercüman'ın sahibi Kemal Ilıcak Bulvar gazetesini kurmuşlardır. İşadamları Ömer Çavuşoğlu ve Ahmet Kozanoğlu'nun 1982'de ortak olarak kurduğu Güneş gazetesi yaptığı transferler ve maaş politikalarıyla Babıali gazeteciliğini etkilemiştir. Güneş gazetesi kuruluşunun üzerinden iki yıl geçmeden bir başka işadamı Mehmet Ali Yılmaz tarafından satın alınmıştır. 1980'lerin ikinci yarısında Kıbrıs kökenli işadamı Asil Nadir'in Haldun Simavi grubu ile birlikte Güneş gazetesi ve Ercan Arıklı'ya ait dergi ve yayınevi grubunu satın alması Babıali gazeteciliğinin yapısal değişiminde en önemli dönüm noktalarından biri olarak görülmektedir. 1990'lara yaklaşırken Babıali gazeteciliğinde sahiplik yapısının değişimi ile birlikte mekânsal değişim sürecinin tetiklendiği görülmektedir. İstanbul'un belediye başkanlığını yürütmekte olan Bedrettin Dalan'ın tarihi yarımadayı sanayisizleştirme projesi çerçevesinde gazeteler de sanayi kuruluşu olarak kabul edilip, şehrin Batı bölgesinde ucuz fiyatlarla verilecek arsalarla taşınmaya teşvik edilmiştir. Gazeteler açısından arsaların ucuzluğu ile birlikte havaalanına yakınlığı ve geniş arazi içinde bütün birimlerin bir araya toplanması önemli unsurlar olmuştur. 1985'te Mecidiyeköy'de kurulan Sabah gazetesinin 1990'da Sefaköy'de "Medya Plaza" adı verilen komplekse yerleşmesiyle açılan yolda 1990'ların ortalarına doğru önce Babıali'nin önde gelen gazeteleri Hürriyet ve Milliyet, sonra Dünya ve Türkiye gazeteleri Yenibosna'dan Bağcılar'a uzanan hatta inşa edilen plaza tipi binalara taşınmıştır.

1990 sonrasında yaşanan mekânsal değişimin İstanbul gazeteciliğine etkilerini araştırdığımız bu çalışmanın ilk bölümü "İletişim ve Mekân İlişkisi İçinde İstanbul Gazeteciliği" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde genel olarak plazalar

dönemi öncesindeki Türkçe İstanbul basınının kümелendiği bölgenin mekânsal tarihi ve özellikle 19.yüzyılın son çeyreğinden 1990'ların ortalarına kadar bir semti bir meslek çevresi ile özdeşleştiren dinamikler işlenmiştir. Bölümün ilk kısmında “iletişim” ve “mekân” kavramları arasındaki ilişkiden yola çıkılarak gerek bireysel gerek toplumsal açıdan iletişim ve mekâna ait deneyimlerin ürettiği birikim ve çerçevelerle birlikte mekânsal organizasyon içinde gelişen meslek beraberliği ve kültürü ele alınmıştır. Bölümün ikinci kısmında uzun tarihi boyunca dünyanın en önemli şehirlerden biri olma özelliğini koruyan İstanbul'un 1453'te Türklerin eline geçtikten sonraki mekânsal gelişimi özetlenmiştir. Bölümün üçüncü kısmında, Osmanlı Devleti'nin idari yapısı içinde padişahlıktan sonra gelen sadrazamlık makamının kurumsal ve mekânsal yapılanma süreci işlenmiştir. Bölümün dördüncü kısmında öncelikle bürokraside ve eğitimde gerçekleşen yenileşmenin ürünü olan yeni okur-yazar memur tabakasının Babıali gazeteciliğinin oluşumunda gördüğü işlev ve Babıali'nin bir basın-yayın merkezi haline geliş süreci ele alınmıştır. Dördüncü bölümün diğer başlıkları sırasıyla “Babıali Gazeteciliğinin Haber Kaynağı Olan Kurumlar”, “Babıali Gazeteciliğinin Mesleki Çevresi” ve “Babıali Gazeteciliğinin Sosyalleşme Çevresi” şeklindedir. Bu başlıklar altında özellikle II. Meşrutiyet'ten 1990'ların ortalarına kadar devam eden Babıali kümelenmesine dayanaklık eden kurum ve kuruluşlar işlenmiştir. Bölümün son kısmında, Babıali gazeteciliğinin sosyalleşme çevreleri işlenmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümü, “Neoliberal Ekonomi-Politik Değişimle Birlikte Yeniden Şekillenen İstanbul Gazeteciliği” başlığını taşımaktadır. Bu bölümün birinci kısmında ana hatlarıyla dünyada neoliberal ekonomi politikalarının planlama ve uygulama süreci ele alınmıştır. Bölümün bu kısmı A.B.D'de Ronald Reagan, İngiltere'de Margaret Thatcher dönemleriyle özdeşleşen neoliberal ekonomi politikalarının Türkiye'ye yansımalarına tahsis edilmiştir. Ekonomik ve teknolojik değişim sürecinin Türk basınına etkileri ve yaşanan değişimler de üçüncü kısımda incelenmiştir. İkinci bölümün son kısmında basından medyaya dönüşüm sürecinde istihdam politikalarının seyri işlenmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümü, “Mekânsal Değişimin Gazetecilik Pratiklerine Etkileri” başlığını taşımaktadır. Bu bölüm hem Babıali'de faaliyet gösteren

gazetelerde hem de plaza tipi binalarda faaliyet gösteren gazetelerde çalışmış 10 gazeteci ile 15 soru üzerinden gerçekleştirilen yapılandırılmış görüşmelerde elde edilen bilgilere dayanarak oluşturulmuştur. Görüşülen 10 gazeteciden Timuçin Mert, Celalettin Kafesoğlu, Mehmet Sağnak, Mehmet Nuri Yardım ve İskender Özsoy 1970’li yıllarda, Can Kozanoğlu, Ahmet Tüzün, Ahmet Yabuloğlu ve Abdülkadir Karataş 1980’li yıllarda, Şahin Zenginal ise 1990’lı yıllarda gazeteciliğe başlamış isimlerdir. Bu bölümde söyleşilerde gazetecilerden alınan cevaplarla mekânsal değişim sürecinde gazetecilik pratiklerinde yaşanan değişim merkeze alınmıştır. Bu bağlamda beş tema öne çıkmış ve bölümün ara başlıklarını oluşturmuştur. Bu başlıkların birincisi, “Mekânsal Değişim Sürecini Tetikleyen Dinamikler” ikincisi “Medya Plaza Sürecinin Haber Üretimine Etkisi”, üçüncüsü “Medya Plaza Sürecinin Gazetecilerin Birbirleriyle İletişimine Etkisi”, dördüncüsü “Medya Plaza Sürecinde Teknolojik Gelişmeler ve Gazeteciliğe Etkileri” ve beşincisi “Mekânsal Değişimin İkinci Boyutu: 2000’ler Sonrası Şehir Merkezine Dönüş” olarak belirlenmiştir.

Bölümün ilk kısmında, “Mekânsal Değişimi Tetikleyen Dinamikler” başlığı altında, 160 yıla yakın bir dönemde Babıali çevresinde varlık gösteren İstanbul gazeteciliğinin 1980’lerin ikinci yarısıyla birlikte içine girdiği mekânsal değişim sürecinde etkili olan gazetecilik içi ve gazetecilik dışı dinamikler ele alınmıştır. “Medya Plaza Sürecinin Haber Üretimine Etkisi” başlığı altında, İstanbul’un Batı bölgesinde inşa edilen ve dönemi itibarıyla yakın çevresinde canlı bir toplumsal yaşam bulunmayan medya plaza binalarında gazetecilerin haber ve içerik üretiminde yaşanan değişim işlenmiştir. “Medya Plaza Sürecinin Gazetecilerin Birbirleriyle İletişimine Etkisi” başlığı altında Medya Plaza binalarının mekânsal özellikleri, çalışanlara sunduğu koşullar ve Babıali gazeteciliğinin mekânsal özellikleri, meslek ve sosyal çevresi gibi meseleler üçüncü kısmın konusunu teşkil etmiştir. Bölümün dördüncü kısmında “Medya Plaza Sürecinde Teknolojik Gelişmeler ve Gazeteciliğe Etkileri” başlığı altında iç içe geçen teknolojik, ekonomik ve mekânsal değişim süreçleri değerlendirilmiştir. Bölümün beşinci kısmında “Mekânsal Değişimin İkinci Boyutu: 2000’ler Sonrası Şehir Merkezine Dönüş” başlığı altında 1990’lı yıllarda yerel yönetimin desantralizasyon uygulamasına bağlı olarak İstanbul’un Batı bölgesinde konumlanan basın kuruluşlarının, 2000’li yıllarda şehrin kuzeyinde

gelişen yeni merkezi iş alanı etrafında yerleşme tercihinin arkasında yatan sebepler işlenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İLETİŞİM ve MEKÂN İLİŞKİSİ İÇİNDE İSTANBUL GAZETECİLİĞİ

“İletişim” kelimesinin kökeni Latince halk/topluluk karşılığında kullanılan “communis”e dayanır. Batı Avrupa dillerinde bu kelimeden türetilen “communication” bilgi, düşünce ve duyguların paylaşılması anlamına gelecek biçimde kullanıma girmiştir. Türkçede 1980’lere kadar “haberleşme” kelimesi kullanılmış bu tarihlerden sonra “iletişim” kelimesi önce akademik zeminde sonra da gündelik dilde yavaş yavaş “haberleşme”nin yerini almıştır. Bu gelişmeler 20. yüzyılda “iletişim” kavramının bir teorik alan olarak sosyoloji, psikoloji ve tarihten yararlanarak inşa edilmesine işaret etmekle birlikte “iletişim”in tarihi insanlık tarihiyle özdeş olarak görülebilir.¹³ İletişim insanlık tarihi içinde insanın bütün etkinlikleri içinde izlenmesi ve araştırılması doğal bir faaliyet ve çabadır. İnsanın yeryüzü macerası zihin kapasitesine kazandırdığı işlerlik sayesinde diğer canlılardan farklı şekilde gerçekleşmiştir. “Hayatta kalma” ve “yaşama tutunma” gayreti insanın diğer canlılarla paylaştığı bir özelliktir. Ancak insan yaşama tutunmanın ötesinde etkinliklerde bulunmasıyla diğer canlılardan farklı bir konuma yerleşir. İnsan, hayatı sadece yaşamakla kalmaz, aynı zamanda onun bilincini de taşır. İnsan, öğrenir, bilinci sayesinde adlandırmalar ve tanımlamalar yapar, hayatında yer vereceği unsurları seçer, düzenler ve bunlarla ilgili kararlara varır. İnsan sadece biyolojik anlamda yaşamaz, kavram inşa eden bir varlıktır. Etrafındaki somut görüntüler ve davranışlar üzerinden soyutlamalar gerçekleştirir. Bireyin sahip olduğu ve geliştirdiği özellikler iletişim ve toplumsallaşma ile genişlik kazanır. İletişim ve toplumsallaşma bireyin içinde yaşadığı toplumun dilini ve ahlak sistemini öğrenmesine yardımcı olur. Bir topluluk olarak birlikte yaşayan insanların birbirleriyle anlaşabilmesi için ortak bir dile ve değer ölçülerine ihtiyacı vardır. Birlikte yaşama olgusu devamlılık gösterdiğinde dilin geliştirilmesi kaçınılmazdır. İnsanın taşıdığı zihin kapasitesine

¹³ Nurçay Türkoğlu, **Toplumsal İletişim**, 4.baskı, İstanbul, Urban Kitap, 2010, s.21

dayanarak ürettiği sembol ve simgeler gittikçe dilin çerçevesini genişletir. Dille birlikte gelişen ahlak bilinci, başta iyilik-kötülük olmak üzere toplumsal hayatta karşılaşılan soru ve sorunlara ölçüler teklif edecek biçimde gelişmeye başlar.¹⁴

Bireyin toplumla iletişimi, sağladığı alış-veriş, dil ve ahlakla birlikte “kültür”ü de inşa eder, genişletir ve yeniler. Latince “colere” fiilinden türetilen “kültür” kavramı başta ekip biçmek ve yetiştirmek olmak üzere, düzenlemek, onarmak, inşa etmek, bakım ve özen göstermek gibi fiilleri de kapsayacak şekilde geniş bir çağrışım ve anlam zeminine sahip olmuştur. Kültür kavramı, insanın eli, emeği ve düşüncesiyle gerek soyut gerekse de somut planda insanlar tarafından üretilmiş her şeyi kapsamaktadır. Birey, doğumundan itibaren, önce en yakınlarının iletişim davranışlarını gözlemler ve hafızasına katar. Aile/ev ortamında yaşayıp gördükleri bireyin aile kültürü ile ilgili bir bilinç geliştirmesini sağlar. Cuche’ye göre insan ve çevresi karşılıklı bir etkileme potansiyeli bulunur: “Kültür insana yalnız çevresine uyma olanağı vermez. Çevreyi kendine, ihtiyaçlarına, amaçlarına uydurmayı sağlar; kültür doğanın dönüştürülmesini hazırlar.”¹⁵ Zamanın doğal ilerleyişiyle bireyin hayattaki rolleri, konumu değişir, öğrenme, bilgilenme, kendi bakış açısını geliştirme ve akan hayata kendi yorumunu katma süreçleri gelişir. Bireyin yaşına bağlı olarak hayatı değişirken bir yandan iletişim kurulan insan sayısı artar diğer yandan da bireyin etkinliklerde bulunduğu mekânlar farklılaşır ve çeşitlenir. Yeni iletişim deneyimleri bireye hem ait olunan toplumun duyuş, düşünüş ve değer birliğini öğrenme hem de kültürel zemine katkıda bulunma imkânı verir. Toplumsal hayatın akışı içinde “kültür” donmuş bir kalıplar bütünü değildir, mutlaka yeni dinamiklerle temas ederek değişir.¹⁶

1.1. İletişim ve Mekân

Modernleşmeye bağlı olarak yaşanan kentleşme süreçleri, eğitim, ulaşım, teknoloji ve ekonomik yapılarda yaşanan gelişmeler bireyin toplumsal örgütlenme

¹⁴ Yılmaz Özakpınar, **Kültür ve Medeniyet Anlayışları ve Bir Medeniyet Teorisi**, 2.baskı, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1999, s.13-14

¹⁵ Denys Cuche, **Sosyal Bilimlerde Kültür Kavramı**, çev: Turgut Arnas, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2013, s.10-11

¹⁶ Doğan Özlem, **Felsefe Yazıları**, İstanbul, Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1993, s.110-111

içindeki yerinde önemli değişiklikleri doğurmuştur. Aile ve yakın çevre dışında biçimlenen eğitim ve çalışma ortamları bireyi sorumluluk, görev, iş bölümü, bulunulan alanın ürettiği kelime ve kavram kadrosu ile karşı karşıya getirir. Eğitim ve çalışma alanları, iş görme yöntemleri, kendine has değerleri ve mekânsal yapılarıyla bireyin bakış açısına ve zihin dünyasına etkide bulunur.¹⁷

İnsan ilişkilerinin ürettiği kültür yine insan eliyle ve tasarımıyla “mekân”da somutlaşır. Coğrafi alanın parçası hükmünde olan “yer”ler insan ve toplum düzeyinde gerçekleştirilen etkinlik ve katkılarla “mekân”a dönüşür. İnsan ilişkileri birbirinden farklı mekânlarda gelişir; birey içinde olduğu iletişim süreçleriyle öğrenir, kendi tasarım ve yorumlarıyla bulunduğu mekânlara katkı sunar. “İnsan, duyu, duygu ve düşünce dünyasını içeriden dışarıya taşıırken bedensel imkânlarını, yani mekân sınırlarını aşan, değişik imkânları kullanabilen tek canlıdır. Yazı, resim ve rakam, müzik ya da geometrik şekiller; tüm bunlar, insanın duyu, duygu ve düşünce dünyasını dışarıya taşıırken kullandığı mekânı genişletici aletlerdir.”¹⁸

Mekân kelimesi Arapça “olmak” anlamında kullanılan “kevn” mastarından türetilmiştir. “Tekvin”, “Tekevvün” ve “Temekkün” gibi olmakla ilgili kelimelerle aynı kökten gelmektedir. Aynı zamanda “oluşun meydana geldiği yer” anlamında kullanılmaktadır. Mekân kelimesi Kur’an’da birçok kez geçmekte ve gündelik dildeki anlamıyla “nesnelerin veya kişilerin bulunduğu yer”i işaret edecek çerçevede anlaşılmaktadır.¹⁹

Mekân kavramı tarihsel süreç içinde farklı disiplinlerin kavramsal çerçeveleri içine girmiştir. Türkçe’de “mekân” deyince, yer, mahal, durulan-oturulan yer, mesken, ikametgâh gibi kelimeler akla gelmekte, bununla birlikte belli bir insan grubunun tercih ettiği sosyalleşme ortamı anlamında da kullanılabilmektedir. İngilizce’de mekânın karşılığı olarak en yaygın kullanılan kelimeler “space” ve “place” olmakla birlikte, “location” ve “environment” kelimeleri de yakın anlamlı kelimeler olarak gösterilebilir. Mekân kavramı; boşluk, yer, konum, çevre, ortam, muhit, mahal gibi alternatiflerle çeşitli disiplinlere ait terminolojilere ve toplumsal

¹⁷ Ünsal Oskay, **İletişimin ABC’si**, 5.baskı, İstanbul, Der Yayınları, 2007, s.1-2

¹⁸ İhsan Fazlıoğlu, **Kendini Aramak**, İstanbul, Papersense Yayınları, 2014, s.42

¹⁹ İlhan Kutluer, “Mekân”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, cilt 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, s.550-551

kültüre dâhil olmuştur. Mekân kavramı dünden bugüne birbirinden farklı bilimsel disiplinlerin konusu olmuştur. “Coğrafya”, “felsefe” ve “mimarlık” ile başlayan bu ilgi 19. yüzyıldan itibaren “Sosyoloji” ve “Şehir Planlama” alanları için de bir tartışma ve analiz konusu olagelmıştır.²⁰ Lefebvre, mekân kavramının çok boyutlu yapısını şöyle açıklar: “Mekân kavramı zihinsel olanla kültürel olanı, toplumsalla tarihseli birbirine bağlar. Karmaşık bir süreç oluşturur: (yeni, meçhul mekânların, kıtaların ya da evrenin) keşfi; (her topluma özgü mekânsal örgütlenmenin) üretimi; (yapıtların: manzaranın, anıtsallığı ve dekoruyla birlikte şehrin) yaratılması.”²¹

Şüphesiz mekânın oluşumu yapı ve mimarinin meselesi olduğu kadar dünya görüşü, insan ilişkilerinin organizasyonu ve yaşama kültürü meselesidir. Bir aile için ev mekânında yaşanan duygular ve üretilen düşünceler o evi yuvaya dönüştürürken, bir toplum için de bir toprak parçası yine zaman içinde üretilen ortak hafıza ve kimlik bilinci ile ortak bir vatana/ülkeye dönüşür. Mekânları var kılan, gözümüzün önünde fiziksel bir yapı olarak geliştiren şey insanın kültürü ve ihtiyaçlarıdır. Mekânın bir sınırı vardır. Bu sınırlılık durumu mekânın insanın zihninde bir iç-dış algısı oluşturmaya kaynaklık eder. Bektaş’a göre, var olduğumuz yerde sahip olduğumuz mekân algısı beş duyuyla gerçekleştirilen ilişkilerle yakından ilgilidir:

“Bulunduğumuz yeri, çevremizdekilerle kendi bedenimizin birbirlerine göre konumları olarak algılıyoruz. Bu algılamamızın fiziksel yanı beş duyumuza bağlı olarak gerçekleşiyor. Her bir duyumuz kendi özellikleri, yetenekleri, veri değerlendirilişle algılıyor olduğumuz yeri. Hepsi birlikte olsalar da yetmiyorlar, bütünü tam tanımlamaya. İç duyularımızın da katılması gerekiyor işe (iç duyularımız deyince, bütün yetiştirme koşullarımızın, o güne dek bütün algılamalarımızın, kayıtlarımızın-hepsinin katıldığı duyular bunlar). Gene de –eksik de olsa– en kolay görme duyumuzla tanımlıyoruz olduğumuz yeri.”²²

Mekânların fiziksel özellikleriyle kültürel özellikleri birbirini etkileyerek varlık kazanır. Mekânın fiziksel yapılanmasında kullanılan malzemeler geleneksel ve

²⁰ İ. Emre Işık, “Mekân ve Toplum”, **Öznel, Durumlar ve Mekânlar** içinde, Haz: İ. Emre Işık, Yıldırım Şentürk, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2009, s.22

²¹ Henri Lefebvre, **Mekânın Üretimi**, çev: Işık Ergüden, 2.baskı, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2014, s.25

²² Cengiz Bektaş, **Yaşama Kültürü**, İstanbul, Literatür Yayıncılık, 2003, s.179

modern dönemde birbirinden farklılık gösterebilmiştir. Yapı inşa ederken kullanılan malzemenin türü, coğrafi konumdan, iklim koşullarından ve malzeme türünün ekonomik bakımdan elde edilebilirliğinden etkilenmiştir. Bir mekânın iç tasarımı da ihtiyaçlar ve yaşama kültürüne bağlı olarak uygulamaya dökülür. Toplumların mekânsal organizasyonunda temel birim evdir. İster tek başına ister aile olarak yaşansın, evin sınırları içinde yaşayanlar için burası bir özel alandır. Evin kendi içinde bir düzeni ve bu düzene dayalı olarak belirli parçalara bölünmesi söz konusudur. Evin ortak alanları ve odaları fonksiyonlarına ve yaşayanların ihtiyaçlarına göre tanımlanır ve ayrılır. Aynı evi paylaşanların ortak bir aidiyet bilinci oluşur. Birlikte yaşayanlar sayesinde içeridekilerin arasında dışarıdakilerin asla bütün boyutlarıyla kavrayamayacakları bağlar gelişir. Ev mekânını paylaşan aile bireylerine özel bir ortak bellek inşa edilir. Aynı mekânı paylaşanlarda insanın en temel ihtiyaçlarından olan güvenlik duygusu gelişir. İnsanın varlık bilincini sağlamlaştıran güven duygusu ilişkilerin istikrarlı bir şekilde sürdürülmesine ve derinleştirilebilmesine imkân sağlar.

Ev mekânından başlayarak bir halkalanma mantığı içinde daha geniş toplumsal ilişkiler ağına temas edilir. İnsan, özel mekânlardan toplumsal mekânlara, konuşarak, dinleyerek, gözlemleyerek, öğrendiklerinin üzerinde yeniden düşünerek katılır. Mekânlar insan etkinliklerinin sahnesidir. Bir yer orada yapılan etkinliklerle anlamlandırılır, biçimlendirilir ve orada mekânın belleği oluşur. Mekânı paylaşmak insan ilişkilerinin gelişmesine, ayrıntıların üretilmesine yol açar. Her yeni mekân, getirdiği yeni bilgi, düşünce ve deneyimlerle geçmiş yaşantılar arasında kıyaslama yapma imkânı sunar. İnşa edilen mekânların çeşitlenmesi ve genişlemesi sonucunda şehir mekânı oluşur.²³ Eğer mekân kavramını şehir ölçeğinde düşünecek olursak, geleneksel dünyanın mekânsal organizasyonu ile sanayileşme sonrası dünyanın mekânsal organizasyonu arasında önemli farklılıklar bulunduğu açıktır. Şehirlerin yapısı ekonomik ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak değişmiştir. Ekonomik ve teknolojik gelişmeler üretim ilişkilerini değiştirmiş, bunun sonucunda kırsal bölgelerden şehirlere göçler gerçekleşmiştir. Tarım toplumu yapısı içinde çalışan

²³ Köksal Alver, **Steril Hayatlar**, 2.baskı, Ankara, Hece Yayınları, 2010, s.22

insanlar şehirlerde kurulan fabrikaların işçisi olmuştur. Göçlerle büyüyen şehirlerin iskân alanları genişlemiş, ev mimarisinde farklılaşma yaşanmıştır. Ev mimarisi müstakil yapılardan apartman yapılarına doğru evrilmiştir. Teknolojik gelişmeler ulaşımı kolaylaştırmış, kara ulaşımı önce demiryolları sonra da otomobillerin ortaya çıkışıyla karayolları alternatiflerini geliştirmiştir. Ulaşımın gelişmesi hem bir ülkeyi paylaşan toplumun coğrafi ve mekânsal uzaklık algısını değiştirmiştir hem de iletişim imkânlarını artırmıştır. Posta ulaşımı hızlanmış, telgraf devreye girmiş, yaşanan bu gelişmeler adeta dünyayı küçülterek farklı uzaklıklardaki mekânları birbirine yaklaştırmıştır. Sanayileşme sonrasında şehir yapılanması, ekonomik, teknolojik, siyasal ve kültürel değişimlere göre şekillenmiştir. Bugünkü şehirlerin mekânsal organizasyonu iki yüz yıl önceki şehirlere göre önemli farklılıkları içermektedir. Temel birim olan evle birlikte temel ihtiyaçların karşılandığı yerler de farklılaşabilmiş, bazılarında alternatif yapılar ortaya çıkmıştır. Bakkal, kasap, manav, fırın, berber, terzi, eczane, market gibi mekânlar ya bilinen sokak/mahalle/semt düzeni içinde yerleşiktir ya da toplu konut mantığı içinde gelişen site yapılarında belli bir alanda veya binada toplanmış durumdadır. Türk toplumu açısından geleneksel şehir düzeninde cami ile birlikte merkezi bir rolü bulunan çarşı yapılanması günümüzün mekânsal organizasyonunda devam etmekle birlikte artık işlevlerini alışveriş merkezi adı verilen geniş alana yayılmış çok katlı yapılarla paylaşmaktadır. Modern şehir yapısı, sosyalleşme mekânlarını hem çeşitlendirmiş hem de nüfus yoğunluğuna bağlı olarak sayılarını artırmıştır. Kahvehane, kafe, lokanta, çay bahçesi, sinema gibi ara kurumlar toplumun iş dışı zamanlarının değerlendirildiği mekânlardır. Bazıları geleneksel dünyanın içinde doğmuş bazıları da sanayileşme sonrası dünyada ortaya çıkmıştır. Şehirlerin mekânsal organizasyonunda birincil ve ikincil türleriyle toplumsal mekânlar önemli bir yer tutarken, devletin yapılanması temsil eden yerel birimler de kendilerine ait bina ve mekânlarla şehre dâhil olurlar. Valilik, adliye, emniyet, hastane, milli eğitime bağlı okullar ve üniversiteler gördükleri toplumsal işlevler çerçevesinde şehir hayatının önemli kurumları olarak faaliyet gösterirler. Şehirlerin coğrafi konum ve kapasitesine göre ulaşım hizmetleri tren garı, otogar, havaalanı mekânlarıyla yürütülür. Bazı toplumsal mekânların çevrelerinde onlarla ilişkili olan başka toplumsal mekânlar da varlık bulur. Şehir manzarası içinde okullar, kütüphane ve kırtasiyelerle, hastaneler

eczanelerle, adliyeler avukatlık bürolarıyla yakın mesafe ilişkisi kurar ve iş görürler. Bir toplumun üyeleri tarafından ortaklaşa kullanılan mekânların çoğunda kendine has davranış kalıpları hâkimdir ve katılanlardan buna uymaları beklenir. Örneğin hastane, sinema, tiyatro gibi mekânlarda sessizlik istenirken, stadyum, konser salonu gibi mekânlarda insanların sesiyle katılımı adeta o mekânda bulunmanın bir gereği olarak algılanır. Birçok mekân iç tasarımıyla ve eşyaların kullanımıyla mesleğin özelliklerini yansıtır. Mekânla temas edenler sadece sözlü iletişimle değil, mekânsal tasarımın görüntüsüyle de muhatap olurlar.

Bireyin birbirinden farklı mekânlarda sosyalleşerek kurduğu ilişkiler yaşantıların yoğunluğuna bağlı olarak ayrıntılar üretebilir ve derinleşme sağlayabilir. Bir şehrin parçalarını oluşturan mahalle ve semtlerin isimleri çoğu zaman bu sıkı ilişkilerin sonucunda ortaya çıkmıştır. İstanbul'da Talimhane, Nişantaşı, Okmeydanı gibi semt isimleri buraların askeri etkinliklerin alanı olmasıyla bağlantılıyken, Unkapanı, Yağkapanı gibi semt isimleri de bu alanlardaki ekonomik etkinliklerden kaynaklanır. Sanayileşme öncesindeki İstanbul şehir alanı bugünküne göre çok küçüktür. 5800 hektarlık bir araziyi işgal etmektedir.²⁴ Bu yerleşim çerçevesi içinde özellikle tarihi yarımada küçük ve birbiriyle iç içe geçmiş alanlarda çok sayıda farklı semt ismine rastlamak mümkündür. Bir cadde ve onu kesen birkaç sokağın kapladığı küçük alanın şehir tarihi içinde özel bir isme sahip olması oradaki yüz yüze iletişimin yoğunluğu ve derinliğiyle ilgilidir.

1.2. Bir İdari/Ekonomik/Kültürel Merkez Olarak İstanbul

Bu bölümde uzun tarihi boyunca dünyanın en önemli şehirlerden biri olma özelliğini koruyan İstanbul'un 1453'te Türklerin eline geçtikten sonraki mekânsal gelişimi ele alınmıştır. Bilindiği gibi İstanbul dünyanın en eski şehirlerden biridir. Şehir uzun tarihi içinde önemli roller üstlenmiştir. 330 yılından itibaren sırasıyla, Roma İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu'na başkentlik yapmıştır. İstanbul, 350-600 yılları arasında Doğu Roma'nın merkezi olarak önemli

²⁴ Doğan Kuban, **Sanat, Mimarlık, Toplum Kültürü Üzerine Makaleler**, İstanbul, Boyut Yayınları, 2016, s.97

bir yükseliş yaşamıştır. Sonrasında Kuzey Afrika ve Ortadoğu'daki topraklarını kaybedince durgunluğa girmiştir. Bizans Batı'da ve Anadolu'da elde kalan topraklarla yeni bir düzen oluşturduktan sonra 800-1150 yılları arasında ikinci bir büyüme dönemini yaşamıştır. Karadeniz ile Akdeniz arasında ticaretin bir geçiş noktası olan İstanbul, tarihi süreçte bunun yararlarını görmüştür. İstanbul merkezli siyasi gücün arttığı dönemlerde ekonomik güç de gelişme göstermiştir.

12. yüzyılın ortalarından itibaren ise önce Türklerin Anadolu'daki varlığı ve yayılışı sonra da Latin istilasını Bizans'ın topraklarını kaybetmesine, ekonomik, siyasal ve sosyal açıdan erimesine yol açmıştır. Bu şartlar içinde İstanbul Türkler tarafından fethedildiği 1453'e doğru giderken çevresiyle bağlantıları zayıflamış bir şehir haline gelmiştir. Şehrin nüfusu 50 binin altına düşmüştür. Fetihden sonra İstanbul, Osmanlı Devleti'nin başkentliğini Edirne'den devralmış ve şehrin nüfusunu arttırmak için çalışmalar yapılmıştır. Bu amaca dayalı olarak, ekonomik hayatı canlandırmak için bir dizi imar faaliyeti uygulamaya konulmuştur. Çarşı, han, kervansaray, bedesten, mumhane, saraçhane ve binlerce dükkânın inşa edilmesini öngören bu imar faaliyeti, İstanbul'un nüfusunu 15. yüzyılın son çeyreğine girerken en az iki katına yükseltmiştir.²⁵ Osmanlı İstanbul'unda ilk nüfus sayımı II. Mehmed'in emriyle 1477'de yapılmıştır. Askeri sınıf ile Topkapı Sarayı'nda yaşayanların dâhil edilmediği bu nüfus sayımına göre İstanbul'un nüfusu 80.000 ile 100.000 arasında olarak tespit edilmiştir.²⁶

İstanbul'un önceki Osmanlı başkentlerden farklı olarak deniz kıyısında konumlanmış bir şehir olması bu hızlı gelişmenin önemli bir dayanak noktası olmuştur. Böylece İstanbul, Avrupa'nın en büyük şehri haline gelmiş, bu unvanını Londra'nın büyüyüp geliştiği 18.yüzyıl başlarına kadar sürdürmüştür.

Fetihden sonra İstanbul'un nüfusunu arttırmak için hem Anadolu hem Rumeli bölgesindeki çeşitli şehirlerden zanaatkâr aileler buraya göç ettirilmiştir. Çarşamba, Aksaray, Karaman, Kefeli örneklerinde görülebileceği gibi şehirdeki semt ve mahalle isimlerine göçle gelenlerin memleketleri damgasını vurmuştur. Türkleşen İstanbul'un

²⁵ Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, 4.baskı, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2005, s.319-324

²⁶ John Freely, **Büyük Türk: İki Denizin Hâkimi Fatih Sultan Mehmed**, çev: Ahmet Fethi, İstanbul, Doğan Kitap, 2011, s.220

mahalleleri kimi zaman isimlerini inşa edilen yeni ibadethanelerden de almıştır. Kurulan yeni mahallelerde saray bürokrasisine mensup görevlilerin yaptırdığı camiler merkezi bir konuma sahip olmuştur. Yaptıran kişilerin maddi gücüne bağlı olarak caminin yanında mahalle halkının yararlanması için okul, imaret, çeşme gibi yapılar da inşa edilmiştir. Fetih sonrası İstanbul'da Türk mahallelerini kuran ve geliştiren dinamikler küçük farklılıklarla bütün Osmanlı döneminde etkinliğini sürdürmüştür.²⁷

Sultanlarla vezirlerin yaptırdığı camiler ve külliyeler etrafında gelişen Osmanlı İstanbul'unda camilerin ismini alan nahiyelerin en büyüğü 41 mahallenin birleşiminden oluşan Fatih nahiyesidir. Fatih camisi ve külliyesi dâhilinde medrese ve hayır kurumlarıyla beraber 280 dükkân, 32 atölye ve 4 depodan oluşan bir arasta bulunmaktaydı. Arasta'da sürdürülen ekonomik faaliyetlerden elde edilen gelirler külliyenin diğer bölümlerinin ihtiyaçları için sarf edilmekteydi. Ticari, toplumsal ve kültürel zeminde hizmet veren bu yapılarla birlikte zamanımıza ulaşmamış olan Saraçhane Çarşısı ve 19. yüzyılda artık kuruluş işlevini kaybetmiş bulunan At Pazarı da 15. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiş Fatih Külliyesi'ne ait parçalardır.²⁸

Külliye, cami ve mescitlerle birlikte Suriçi İstanbul'un mekânsal yapılanmasında sur kapılarının da önemli bir rolü olmuştur. Şehrin belirli mahallelerinde ise Rum, Yahudi ve Ermenilerin ibadethanelerini merkeze alarak oluşturdukları yapılanmalar söz konusudur. Suriçi İstanbul'da yaşayanlar 19. yüzyıla kadar mülk sahibi olamamış, yaşamak veya çalışmak için kullandıkları bütün alanlar için hazineye “mukataa bedeli” ödemiştir. İstanbul şehrinin iskân alanları nüfusunda yaşanan büyümelere rağmen birkaç asır boyunca pek genişlememiştir. Karpat'a göre Osmanlı İstanbul'unun işleyişi ve manzarası 1450'lerden 1800'lerin başına kadar keskin bir değişim göstermemiştir:

“18. yüzyılın sonuna doğru ve 19. yüzyılın başında, İstanbul'da geleneksel yaşamın köklü bir değişime gebe olduğunu belirten gözle görülür hiçbir işaret yoktu. Gerçekte, 18.

²⁷ Suraiya Faroqhi, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam**, çev: Elif Kılıç, 3.baskı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014, s.43

²⁸ John Freely, **Saltanat Şehri İstanbul**, çev: Lale Eren, 3.baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s.211

yüzyıldaki ve 19. yüzyılın başındaki İstanbul'un portresi, ufak tefek birkaç fark dışında 16. ve 17.yüzyıllardaki yaşamın portresi ile aynıydı.”²⁹

İstanbul, 1854'teki yeni belediye örgütlenmesine kadar Dersaadet ve Bilad-ı Selase olarak ifade edilen bir düzen içinde yönetilmiştir. Suriçi İstanbul'un yanında Eyüp, Galata-Beyoğlu ve Üsküdar-Boğaziçi üç beldeyi oluşturmuşlardır. Dörde bölünen şehrin her parçasında yönetim organizasyonunu gerçekleştirmek üzere “kadılıklar” tesis edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde şehirlerin idari ve hukuki organizasyonunun başında ilmiye sınıfından gelen kadılar bulunmuştur.³⁰ Birinci merkez olan “Suriçi İstanbul”da saltanat ve sadaret bürokrasisi, ordu, eğitim ve çarşı gibi kurumlara ait yapılar birbirine çok yakın bir yayılma mantığıyla şehri oluşturmuştur. İkinci merkez olan Galata ise liman ve tersane bağlantılı sermaye ve dış ticaret etkinlikleriyle öne çıkmıştır. 1836'da Azapkapı ile Unkapanı arasına yaptırılan Unkapanı köprüsü ve 1845'te Karaköy ile Eminönü arasına yaptırılan Galata köprüsüyle birbirine bağlanan Galata ve Eminönü liman bölgeleri Osmanlı İstanbul'unun ekonomik yükünü paylaşmışlardır.³¹

Mortan ve Küçükerman'a göre, Osmanlı döneminde Suriçi İstanbul'un merkezi ticaret bölgesi üç parçalı bir yapı arz etmektedir:

“Üç bölge İstanbul tarihi ticaret bölgesinde birinci bölge ticaret bölgesinin kent içindeki yerini belirleyen liman bölgesidir. İkinci bölge, liman bölgesinden başlayan ticari işlevi, güney yönünden sürdüren hanlar bölgesidir. Üçüncü bölge ise Nuruosmaniye-Beyazıt arasında yerleşik ve kendi içinde bir bütün olan Kapalıçarşı'dır. Bu alt bölgeler birbirinden kopmadan, Eminönü'nden başlar, Divanyolu'na kadar uzanır. Bununla Eminönü-Divanyolu arasında bir doku ve işlev

²⁹ Kemal Karpat, **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, çev: Bahar Tırnakçı, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, s.167

³⁰ İlber Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, 2.baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011, s.12

³¹ Necdet Sakaoğlu, **Nasıl Bir Şehirde Yaşıyoruz: İstanbul'un Tarihi Kimliği**, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 2003, s. 45-48

bütünlüğü sağlanır. Merkezi iş alanı, ana limanın değişmezliğine bağlı olarak, aynı yerdedir.”³²

Osmanlı İstanbul’unun merkezinde ticari faaliyetler sebebiyle Eminönü-Sirkeci kıyılarındaki liman ile Beyazıt’taki Kapalıçarşı arasında alanlar hanlar bölgesine dönüşmüştür. Bu hanların mimari anlamda ortak özelliği, büyük boyutlu yapılar olmalarına rağmen şehrin silüetine uygun olarak yüksek katlı olmamalarıdır. Liman, hanlar ve Kapalıçarşı’dan oluşan üçlü ekonomik yapılanma, İstanbul’un ticaret bölgesi olarak günümüze kadar gelebilmiştir.³³

Tarihi yarımadada beş yüzyıllık bir dönemde süreklilik gösteren merkezi iş alanı, önce 19. yüzyılda gelişen Avrupa kapitalizminin yansımaları, sonra 20. yüzyılda İstanbul’daki sanayileşmenin şehrin nüfusunu ve iskân alanlarını genişletmesiyle eski gücünü kaybetmiştir. Tanzimat’tan sonra girilen modernleşme atmosferinde büyüyen İstanbul’da süreç içinde alternatif çalışma alanları oluşmuş, 20. yüzyıl sanayileşmesi ise yeni merkezlerin potansiyelini belirginleştirmiştir.

İstanbul’un nüfusu Tanzimat sonrasında hızlı bir artış eğilimi göstermiştir. 1844’te 391.000 olan nüfus, 1856’da 430.000, 1878’de 547.000 ve 1886’da 851.000 bine yükselmiştir. Bu tarihten sonra geçen yirmi yılda önemli bir artış olmamıştır. Nüfusun 1850’lerden itibaren artmasına paralel olarak kurulan yeni semtlerle şehrin iskân ve yayılma alanı genişlemiştir. Sanayi devrimi ile birlikte baskın bir ekonomik, teknolojik ve askeri gücü biriktiren Avrupa devletlerinin Galata-Beyoğlu çevresinde yaşayan gayrimüslim nüfusla kurduğu ticari ilişkiler 19. yüzyılın son çeyreğine doğru giderken bu bölgenin Taksim-Harbiye-Şişli yönünde büyümesine sebep olmuştur. Bu aksın İstanbul boğazına yakın kısımlarında yaşanan büyümede ise 1856’da Sultan Abdülmecid tarafından Dolmabahçe Sarayı’nın kullanılmaya başlaması etkili olmuştur. Saray bürokrasisinde çalışan üst düzey memurlar Dolmabahçe Sarayı’nın yakınlarında inşa ettirdikleri konutlara taşınmış, böylece Beşiktaş semti genişlemiştir. Çeyrek yüzyıl geçmeden II. Abdülhamid’in Yıldız

³² Kenan Mortan, Önder Küçükerman, **Çarşı Pazar Ticaret ve Kapalıçarşı**, 2.baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s.181

³³ Özcan Şabudak, “İstanbul’da Hanlar Bölgesi”, **Toplumsal Tarih**, sayı:200, Ağustos 2010, s.88

Sarayı'nı ikamet ve çalışma merkezi olarak seçmesi Yıldız'dan Nişantaşı'na uzanan alanda bürokrasi mensuplarının yerleşmesine sebep olmuştur.³⁴

İstanbul'un uzun tarihi içinde yaşanan mekânsal değişimlerde planlı gelişmeler kadar geniş alanları belirli bir süre için de olsa kullanılamaz hale getiren doğal afetlerin de önemli bir etkisi bulunmaktadır. Yangınlar ve depremler şehrin görüntüsünde ve yaşama mekânlarında her dönemde ciddi değişikliklerin başlıca sebepleri olmuştur. 19. yüzyıl İstanbul'unda yaşanan en büyük afetlerden biri 18 Eylül 1865'te çıkan Hocaapaşa Yangınıdır. Bu yangın, Eminönü kıyılarından aksi yönde Cankurtaran kıyılarına ve Sultanahmet meydanından Beyazıt camisine uzanan şehrin en canlı bölgesinde 32 saat boyunca devam etmiştir. Yangının ardından bölgenin yeniden düzenlenmesi bağlamında geliştirilen görüşler 1830'lardaki şehir planlama çalışmalarında öne çıkan iki dinamik etrafında şekillenmiştir; inşaatlarda kullanılan yapı malzemelerinin durumu ve şehrin sokak dokusunun belirgin özellikleri. Yapılan değerlendirmelerden sonra, yangından etkilenen alanların yeniden düzenlenmesi için Islahat-ı Turuk (Yolların Islahatı) komisyonu kurulmasına karar verilmiştir. Komisyonun yetki ve sorumluluk çerçevesini açıklığa kavuşturmak için bir nizamname hazırlanmış, şehirde Türkçe ve yabancı dillerde çıkarılan çeşitli gazetelerde yayımlanmıştır. Nizamnameye göre komisyon sadece Hocaapaşa yangınından etkilenen bölgede değil şehrin bütününde gerçekleştirilecek yeni imar çalışmalarının planlanmasından sorumludur. Komisyonun hazırladığı planlara göre Eminönü, Sirkeci, Babıali, Sultanahmet ve Divanyolu çevresinde bulunan cadde ve sokakların genişletilmesi en önemli hedeflerden biridir. 19. yüzyıl modernleşmesine yön veren şartlar gereği, 1865 yangınından sonraki yenilenme çalışması sadece “yok olanın yeniden inşası” anlamına gelmemektedir. Yangın sebebiyle boşalan alanların önemli bir kısmı şehrin idari merkezinin yakın çevresi olduğu için yenilemede dönemin Avrupa ülkelerinin başkentlerinde uygulanan mekânsal tasarım örnekleri göz önünde bulundurulmuştur. Yanan ve yıkılanın yerine yenisinin konmasının yanında adeta “modernleşen şehrin idari merkezi nasıl yapılanmalı?” sorusunun cevabı aranmıştır. Sirkeci iskelesini Babıali'ye bağlayan Aziziye Caddesi,

³⁴ Zeynep Çelik, **19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti: Değişen İstanbul**, Çev: Selim Deringil, 2.baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s.47-50

Babıali'den Divanyolu'na uzanan Mahmudiye Caddesi ön plana alınarak yapılan çalışmalar, bu iki caddeyle kesişen Nuruosmaniye, Kumkapı ve Divanyolu Caddelerinde de bazı yapıların ortadan kaldırılmasını beraberinde getirmiştir. 1865 Hocapaşa yangınıyla birlikte 1894 depremi de İstanbul'da önemli bir yıkıma yol açmıştır. Bütün afetlerden sonra bir yandan yıkılanların tamiri yapılırken diğer yandan boşalan alanlar şehirdeki yeni ekonomik dinamiklerden etkilenecek düzenlenmiştir.³⁵

“19.yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'un kent sorunları, yangın tehlikesini azaltacak yeni inşaat tekniklerinin benimsenmesi, yolların yeni iletişim teknolojisine uygun olarak genişletilmesi, kent çevresinde yeni konut alanlarının açılması, kent merkezinin farklılaştırılması ve yeniden inşa edilmesi.”³⁶

19. yüzyılın İstanbul'unda modernleşmenin itici gücüyle bir dizi ulaşım gelişmeleri yaşanmıştır. Merkezi İstanbul'un ekonomik ve sosyal düzenine etki yapan ilk ulaşım gelişmesi Haliç'te inşa edilen köprülerdir. İlk köprü 1836'da Azapkapı ile Unkapanı'nı, ikinci köprü ise 1845'te Galata-Karaköy ile Eminönü'nü birbirine bağlamıştır. Bu iki köprü genişlemeye başlayan Beyoğlu yakası ile Suriçi İstanbul'u birbirine yakınlaştırmış, iki yakadaki ekonomik, sosyal ve kültürel hayatın etkileşime geçmesini kolaylaştırmıştır. Köprülerden sonra ikinci önemli gelişme yine deniz yolları üzerinde yaşanmıştır.

1800-1850 arasındaki dönemde şehrin ticari hayatındaki gelişmeler deniz trafiği ve taşımacılığına duyulan ihtiyacı arttırmıştır. Öyle ki 1802 yılı itibarıyla Boğaziçi'ndeki kayıkların sayısı 4.000 kadarken 1844 yılında bu sayı 19.000'e yükselmiştir. Nüfus ve ekonomisi büyüyen şehirde deniz taşımacılığında daha güçlü alternatiflerin oluşturulması kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu amaçla Osmanlı hükümeti 1851 ortalarında Tersane-i Amire'ye ait bir vapurun Boğaziçi'nde düzenli seferler yapmasına karar vermiştir. Fakat bu tek vapurun hareket saatleri memurlara uygun şekilde düzenlenmediği için tam bir işlevsellik kazanamamıştır. Bu girişimde

³⁵ Çelik, a.g.e., s.94-96.

³⁶ İlhan Tekeli, “19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü”, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu** içinde, haz: Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, 2.baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s.531.

karşılaşılan problemler aynı yıl içinde Şirket-i Hayriye'nin kurulma sürecini hızlandırmıştır.³⁷

*“Resmen kurulan ve sermayesini de toparlamış bulunan Şirket-i Hayriye'nin işi artık çalıştıracağı vapurları ısmarlamaya kalıyordu. O günlerin tanınmış Galata bankerlerinden Manolaki Baltacıoğlu'nun (Baltazzi) aracılığıyla, İngiltere'de, John Robert White adlı işadaminin sahibi bulunduğu Maudslay fabrikasına altı vapur birden ısmarlandı. Tersane, İngiltere'nin güneyinde, Manş denizi kıyısında Wight adasındaydı. Bu firma daha sonraları, Sultan Abdülaziz döneminde de buharla çalışan ilk harp gemilerimizi inşa edecektir.”*³⁸

Şirket-i Hayriye 1854 yılında ilk altı vapuruyla İstanbul boğazındaki seferlerine başlamıştır. İlk seferler Üsküdar'a düzenlenmiştir. Vapur ulaşımına gösterilen ilgi sebebiyle 1857'de yeni vapurların siparişi verilmiştir. Hem yapılan köprüler hem de vapurların devreye girmesiyle o zamana kadar Haliç ve Boğaziçi'nde kayıklarla yapılan ulaşım alternatif üretilmiştir. Ulaşım getirilen yeni çözüm, boğaz kıyılarındaki yerleşimlerde ikamet edenlerin sayısının artmasına vesile olmuştur. İstanbul'da vapurlardan sonra geliştirilen yeni ulaşım aracı atlı tramvaylar olmuştur. Atlı tramvaylar 1869'da çalışmaya başlamıştır. Aksaray-Yedikule, Aksaray-Topkapı ve Aksaray-Eminönü hatlarıyla Suriçi İstanbul'un önemli noktaları birbirine bağlanmış, Azapkapı-Ortaköy hattı ise Haliç'ten Boğaziçi'ne uzanan kıyı şeridindeki mahallelerin ulaşımını güçlendirmiştir. Şehir içi ulaşımında raylı sistemlerin kullanılmaya başlaması “Tünel”le olmuştur. 1874 yılında devreye giren Tünel, Karaköy'den Beyoğlu'na çıkışı hızlandırmıştır.³⁹ Raylı sistemlerde ikinci evreyi Rumeli demiryollarının İstanbul'a bağlanması çalışmaları oluşturmuştur. Genel çerçevesi 1000 kilometrelik bir alanı içeren Rumeli demiryolları inşasının İstanbul ayağında 15 kilometrelik Yedikule-Küçükçekmece hattı 4 Ocak 1871'de işlemeye başlamıştır. Trenler bu hat üzerinde çalışmaya başladıktan sonra Yedikule'nin merkezi İstanbul'a trenle ulaşım için yeterli olmadığı görülmüş ve

³⁷ Avner Wishnitzer, *Alaturka Saatleri Ayarlama: Geç Osmanlı'da Zaman ve Toplum*, çev: Ercan Ertürk, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s.176

³⁸ Eser Tutel, *Şirket-i Hayriye*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994, s.23

³⁹ François Georgeon, *Osmanlıdan Cumhuriyete İstanbul'da Ramazan*, çev: Alp Tümertekin, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, s.111-112

Sirkeci istasyonunun yapımına karar verilmiştir. Sirkeci istasyonu 1872 yılı içinde hizmete girmiştir. Sirkeci-Küçükçekmece arasındaki hattın devreye girmesi Marmara kıyılarından Bakırköy ve Yeşilköy'e ulaşımı kolaylaştırmış bu iki yerleşimin Suriçi İstanbul'la olan gündelik ilişkilerini geliştirmiştir.⁴⁰

Genel bir bakışla; Avrupa ülkelerinin modernite projesinin işlemesiyle biriktirdiği ekonomik, askeri ve kültürel güç 19. yüzyılın başlarından itibaren dünyanın çeşitli bölgeleriyle birlikte Osmanlı coğrafyasını da etkilemeye başlamıştır. Bu etkiler tek bir alanla sınırlı kalmamış, ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel sonuçları yaşatmıştır. Avrupa ülkeleriyle yoğunlaşan ekonomik ilişkiler ve bürokratik organizasyonu yenileme çalışmaları İstanbul'un mekânsal yapısını değiştirmiştir. Bankalar, sigorta şirketleri, iş hanları, pasajlar, oteller, demiryolu istasyonları, limanlar, rıhtımlar, antrepolar ve posta binaları birbirleriyle etkileşim halinde modernleşen İstanbul'un manzarasındaki yerlerini almışlardır.⁴¹

Tanzimat süreci ile birlikte ortaya çıkan yeni bürokrasi sadece devletin yönetim pratikleriyle ilgili bir yenileşmeye işaret etmez. Yeni bürokrasiye insan kaynağı sağlayan kurumlar modernleşme atmosferinde açılan yeni okullardır. Bu okullar da kuruluş gayesi ve ihtiyaçları bağlamında şehrin geleneksel idari merkezine yakın konumlandırılmıştır. Eğitim kurumlarından yetişen yeni okuryazar tabaka kurulan yeni bakanlıklar ve bunlara bağlı devlet dairelerinde varlık gösterecektir. Devletin memuru olarak sorumluluk üstlenen bu insan tabakasının zihin dünyası modernleşmenin ürettiği gerilim ve sorunlarla biçimlenmiştir. Siyasal ve toplumsal şartlar Babıali kalemlerinde çalışan memurların bir kısmını bu kimlikleriyle beraber "19. yüzyılın Osmanlı aydını" kimliğini taşımaya da götürmüştür. Modernleşme atmosferinin eğitim çerçevelerinden geçerek şehirli-okuryazarlar olan memurlar yenileşmenin bir parçası olan yayıncılık faaliyetlerinde öncülük vasfını taşımışlardır. 1831'de yayımlanmaya başlayan devletin resmi gazetesi Takvim-i Vekayi'den itibaren bu alanda görevlendirilmişlerdir. 1860'da ilk özel gazetenin kurucuları yine onların arasından çıkmıştır. Batı'da geliştirilen yeni yazı türleri ve bilimsel

⁴⁰ Vahdettin Engin, "Rumeli Demiryolu", İstanbul, TDV **İslam Ansiklopedisi**, cilt 35, 2008, s.235-237

⁴¹ İlhan Tekeli, **Modernite Aşılırken Kent Planlaması**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2001, s.70-74

disiplinlerde eserler veren ya da çeviriler yapanlar arasında yine yolu Babıali bürokrasisinden geçmiş isimleri bulmak mümkündür. Modernleşme kuşaklarının ürettiği yazı ve yayın birikimi 1870’lerde iyice belirginleşmeye başlamış, basılan kitap sayısı artmış, dergilerin ve özellikle gazetelerin tirajları yükselmiştir. Böylece hepsi Babıali Caddesi üzerinde olmasa da hükümet merkezine uzak sayılmayacak yerlerde konumlanan matbaalar, gazete ve dergi idarehaneleri bir yayıncılık kümelenmesinin ilk işaretlerini vermeye başlamıştır. 1900’lere doğru giderken kitabeveleri yavaş yavaş Babıali Caddesinde sıralanmaya başlamıştır. Kitabeveleri yayıncılığın somut yüzü olarak Babıali caddesinin bir basın-yayın merkezi haline gelmesinde önemli pay sahibi olmuştur.

19. yüzyıldan 20. yüzyıla doğru ilerleyen zaman diliminde geçmişten gelen siyasi, ekonomik, kültürel sorunlara Balkan Savaşları ile başlayan, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele ile biten uzun savaş döneminin getirdiği yeni sorunlar eklenmiştir. Yaşanan zorlu yıllar Osmanlı Devleti’nin başkenti olan İstanbul’un ekonomik hayatına da büyük darbeler vurmuştur. İstanbul bu sarsıntılı dönemden sonra 1923’te Cumhuriyet kurulduğunda başkentliği Ankara’ya devretmiştir. Buna dayalı olarak İstanbul’daki devlet organizasyonu Ankara’ya taşınmış ve bu şehrin büyüme süreci başlamıştır. İstanbul dünyada yaşanan ekonomik bunalımın da etkisiyle 1945’lere kadar sürecek bir durgunluk ve içe kapanma dönemine girmiştir. Nüfusu 10 yıl içinde 1.200.000’lerden 600.000’lere düşmüştür. Bu düşüşe rağmen İstanbul, geçmişten getirdiği ticari ilişkiler ve coğrafi konumu sebebiyle Türkiye’nin ekonomik merkezi olmayı sürdürmüştür. Basın-yayın dünyası ise Ankara’nın başkent olmasından etkilenmiş olduğu halde büyük ölçüde İstanbul’da ve Babıali’de yaşamayı sürdürmüştür.

1.3. Bir İdari Merkez Olarak Babıali

Babıali’nin uzun tarihinde, basın-yayın faaliyetlerinin merkezi olarak bilinmesinden önce Osmanlı Devleti’nin hükümet merkezi olma özelliği gelişmiştir. Devletin “Babıali”si ile basın-yayının “Babıali”si arasındaki yakınlık sadece mekânsal boyutta değildir. Bürokratik yapının 19. yüzyıl modernleşmesi içinde yetiştirdiği, bünyesine kattığı yeni memur tipi, ülkemizdeki gazetecilik

çalışmalarının mimarı olacaktır. Bu sebeple, Babıali'nin varoluş şartlarını anlayabilmek için Osmanlı Devleti'nin yönetim geleneğine ait aşamaların da bilinmesi gerekmektedir. Bu çerçevede, Yıldırım Bayezid'den itibaren padişah etrafında oluşan protokol çerçevesi belirginleşmeye başlamıştır. Ancak getirdiği kanunlar ve oluşturduğu yeni protokol kuralları ile Osmanlı idari yapısına en derin etkiler bırakan isim II. Mehmed olmuştur.⁴²

İstanbul, 1453'te Osmanlı Devleti tarafından fethedildikten sonra devlet erkânının kullanımı için bir saray yapılmasına karar verilmiştir. Bu saray için belirlenen arazi ise bugünkü Bayezid ve Süleymaniye arasındaki alanı büyük ölçüde kaplamaktadır. Günümüzde Süleymaniye Camisi ve İstanbul Üniversitesi rektörlüğünün bulunduğu alanda kurulmuştur. Sarayın inşaatı 1455'te kısmen, 1458'de tamamen bitirilmiştir. Bu tarihte II. Mehmed Topkapı Sarayı'nın inşaatının başlatılmasına karar vermiştir.⁴³

Bizans'tan aldığı İstanbul'da siyasi merkezini önce Beyazıt'a yerleştiren Osmanlı Devleti, burada geçirilen yirmi yıllık dönemden sonra 1478'te inşaatı bitirilen yeni saraya nakletmiştir. "Sarayı Cedid" ismiyle anılan Topkapı Sarayı yarımada'nın ucunda şehre, denize ve karşı kıyılara hâkim bir konumda inşa edilmiştir. Bir tarafta Boğaziçi'ne diğer tarafta Ayasofya'ya sığınan Topkapı Sarayı'nın varlığı devlet bürokrasisi mensuplarının bu çevrede yaşamasına sebep olmuştur. Böylece, önce Ayasofya sonra Sultanahmet ve Cağaloğlu çevreleri saray ve yönetici tabakanın tamamlayıcı birer parçası olarak gelişmiş ve dönüşmüştür.⁴⁴

Topkapı Sarayı'nın planında üç bölüm merkezdedir: Harem, Enderun ve Birun. Üç bölüm dâhilinde padişahın özel hizmetleri ve kamusal çalışmalar yürütülmüştür. Harem, padişah ve ailesinin özel hayatıyla sınırlı olan bölümdür. Enderun resmi hayatla özel hayatın iç içe geçtiği bölümdür. İçinde I. Murad tarafından Edirne Sarayı'nda kurulan Enderun Mektebi'ni barındırmıştır. Enderun Mektebi'nde eğitim gördükten sonra Osmanlı Devleti'nin yönetim organizasyonuna

⁴² İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, 3.baskı, Ankara, Cedit Neşriyat, 2008, s.169

⁴³ Tülay Artan, "Eski Saray", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, cilt 3, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı ortak yayını, 1994, s.204-205

⁴⁴ Robert Mantran, **İstanbul Tarihi**, çev: Teoman Tunçdoğan, 4.baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s.223-224

katılan 60 sadrazam, 3 şeyhülislam ve 23 kaptan-ı derya bulunmaktadır. Birun adıyla bilinen organizasyona anlam veren ise Sadrazam dâhil imparatorluğun bütün hizmetlilerdir.⁴⁵

Topkapı Sarayı'ndaki Osmanlı idari örgütlenmesinde en üst kurul "Divan-ı Humayun" adını taşımaktadır. Osmanlı Devleti'nin gelişim ve büyüme süreci içinde "Divan" kurumunun varlığı bilinmektedir. Arapçadan Türkçeye geçen "Divan" kelimesi "kurul" ve "toplantı" anlamlarını karşılamaktadır. "Divan" ifadesi devletin üst yönetiminde söz sahibi olan çeşitli danışma kurullarına işaret eder biçimde "şura", "meclis" ve "meşveret" gibi tabirlerle birlikte kullanılmıştır. Zamana, ihtiyaçlara ve siyasal gelişmelere bağlı değişiklikler olmakla birlikte "Divan-ı Humayun" Osmanlı Devleti'nin en üst seviyedeki "danışma meclisi" işlevini görmüştür. Divan-ı Humayun'un bir üst yönetim organizasyonu olarak olgunlaşması Fatih döneminde gerçekleşmiştir. Kurum, en etkin dönemini, 16.yüzyılda yaşamıştır.⁴⁶

Divan-ı Humayun'u teşkil eden Bakanlar Kurulu'nun toplanma yeri Topkapı Sarayı'nda "Kubbealtı" adı verilen bölümdür. 17.yüzyılın siyasi ortamında yaşanan gelişmelerle birlikte Sadrazamların geçmişe göre daha farklı bir zeminde ön plana çıkmaları söz konusudur. Bunun bir yansıması olarak 1656'da Köprülü Mehmed Paşa, bakanlar kurulunu Topkapı Sarayı'nın dışında kendisine ait konakta toplamaya başlamıştır. Bundan sonra Kubbealtı, Bakanlar Kurulu'na ev sahipliği yapma özelliğini kaybetmiştir.⁴⁷ Bununla birlikte Topkapı Sarayı'nın dışında bir "Babıali" resmi bina yapılanmasının hangi tarihte oluştuğuna dair kesin bilgi yoktur. Sarayın dışında sadrazamlara ait konutların bir bölümünün hükümet işleri için kullanıldığı dönemden sonra bugünkü Vilayet Konağı alanında bir "Miri Saray" olduğunu belirten kayıtlar ise en erken 1687 yılına götürülebilmektedir.⁴⁸ 17. yüzyılın sonlarından itibaren Babıali binası bugünkü yerinde hükümet merkezi olarak kullanılmaya başlamıştır. İlk dönemlerinde Babıali tabiri yerleşmemiştir. Bunun

⁴⁵ Ortaylı, a.g.e., 2008, s.203

⁴⁶ Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Divan-ı Humayundan Meclis-i Mebusana Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama", **Osmanlılar Ansiklopedisi**, cilt 6, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s.17-18

⁴⁷ Yılmaz Öztuna, "Babıali", **Tarih ve Politika Ansiklopedisi**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2006, s.78

⁴⁸ Reşat Ekrem Koçu, "Babıali", **İstanbul Ansiklopedisi**, cilt 4, İstanbul, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1960, s.1746

yerine memurlar çevresinde “Bab-ı Asafî”, halk arasında da “Paşakapısı” olarak bilinmiştir. Babıali tabirinin kök anlamı “Yüksek Kapı”dır. Kapı kelimesi eski devirlerden beri Türk halkı tarafından devleti ve devlete bağlı çalışan kurumları işaret edecek anlamda kullanılmıştır.⁴⁹ Kapı kelimesi ile birlikte “Bab” ve “Der” kelimeleri, tarihsel akış içinde “padişah ve sadrazam sarayı, devlet ve hükümet dairesi” kastedilerek kullanılmıştır. Babıali tabiri, 16 ve 17. yüzyıllarda sık olmamakla birlikte kaynaklarda “devlet”i simgeler anlamda kaydedilmiştir. Ancak 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren doğrudan “sadrizam dairesi”ni ifade etmek amacıyla resmi belgelerde kullanılmaya başlamıştır.

18. yüzyılda Divan-ı Humayun yapılanmasının uhdesinde olan kalemler, defterler ve kayıtlar Babıali yönetim çerçevesine dâhil edilmiştir. Babıali düzenli işlemeye başladığında toplantılara katılan üyelerin sayısında kesinlik yoktur. Sadrazam, gündeme göre, bürokrasinin farklı temsilcilerini toplantılara çağırabilmektedir. Bununla birlikte sadrazam kethüdası, reisülküttab, defterdar, çavuşbaşı, nişancı ve tezkireciler asıl kadroyu oluşturmuşlardır. Sadrazam gerektiğinde toplantılara yeniçeri ağası, kazaskerler ve İstanbul kadısını davet edebilmektedir. Önceleri ihtiyaç duyulduğunda düzenlenen toplantılar II. Mahmud döneminde pazartesi ve perşembe günleri olmak üzere haftada iki gün düzeninde sürdürülmüştür. Bu toplantılardan biri Babıali’de diğeri de Şeyhülislam Konağı’nda gerçekleştirilmiştir.⁵⁰

II. Mahmud döneminden itibaren Babıali tabirinin anlamı derinleşmiş, “sadrizam dairesi”ne işaret eden siyasal ve mekânsal çağrışıma Avrupa siyasetinin gözüyle “Osmanlı hükümeti” anlamı katılmıştır. Babıali’nin karşılığı olarak “Sublime Porte” ya da “Hohe Pforte” gibi ifadeler kitap ve süreli yayınlar eliyle Avrupa kamuoyunca benimsenmiştir. “Babıali” kavramı 1839-1876 yılları arasında kapsayan Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerinde tamamen “Osmanlı hükümeti” kastedilerek kullanılmıştır. Babıali’nin, hem içyapısı hem de genel devlet organizasyonundaki yeri açısından dönüm noktası olarak gösterilebilecek gelişme

⁴⁹ Tayyip Gökbilgin, “Babıali”, **MEB İslam Ansiklopedisi**, cilt 2, 5.baskı, İstanbul, M.E.B. Devlet Kitapları, 1979, s.174

⁵⁰ Zafer Toprak, “Babıali”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, cilt 1, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı ortak yayını, 1994, s.519-520

nezaretlerin kurulmasıdır. Nezaretlerden önceki Babıali'nin yapısı genel anlamda üç bölümünde odaklanır: Harem Dairesi, Selamlık Dairesi ve Kalem Dairesi. Babıali'nin yapılanmasında yeni dönemi 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması açmıştır. 1830'lardan itibaren, Avrupa ülkelerinin geliştirdiği idari mekânizmalar örnek alınarak nezaretlerin kurulması ve örgütlenmesi Babıali'nin yönetim ve çalışma usullerinde önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Bu yüzden nezaretler sonrası dönem, Babıali'nin ikinci dönemi olarak değerlendirilmektedir.⁵¹

II. Mahmud'un devletin yönetiminde merkezileşmenin sağlanması amacıyla giriştiği reformlar çerçevesinde merkezi hükümetin çeşitli görevlerde uzmanlaşmış bilgi ve etkinlik ihtiyacına dayalı olarak bakanlıklara bölünmesine karar vermiştir. Değişimde öncelik yürütme mekânizmasına verilmiş, bir süredir bakanlıklara eşdeğer biçimde görev yapan “Serasker” ve “Kaptan-ı Derya” kendi bakanlık yapılarına kavuşmuşlardır. Hemen ardından “sadaret kethüdası” makamı İçişleri Bakanlığı'na dönüştürülmüştür. Bu makama verilen isim önce 1836'da “Umur-u Mülkiye Nezareti” olarak belirlenmiş, bundan kısa bir süre sonra da “Nezaret-i Dahiliye” tanımlamasıyla değiştirilmiştir. Yine 1836 yılında “Reisülküttablık” makamı Nezaret-i Hariciye'ye dönüştürülmüştür. Nezaret-i Adliye'nin kurulması Babıali'deki Çavuşbaşı ve Tezkereci kalemlerinin bünyesine aktarılmasıyla gerçekleşmiştir. Askeri alanda yapılan harcamaların karşılanabilmesi için devlet gelirlerini toplayan Mansure Hazinesi, eski Hazine-i Amire ve Darphane Hazinesi'nin yürüttüğü mali görevleri de üstlenerek Nezaret-i Umur-u Maliye'ye dönüştürülmüştür. Devletin yönetim sistemi yeniden organize edilirken yaşanan önemli değişikliklerden biri de Şeyhülislamlık makamının görev ve yetkileri alanındadır. Eskiden beri ilmiye sınıfının liderliği ve baş müftülük görevlerini üstlenen Şeyhülislam reformlar sonrasında, bu görevlerine ilave olarak daha önce Anadolu ve Rumeli kazaskerleri tarafından yönetilen yargı sisteminin yönetimini devralmıştır. Ancak Şeyhülislamlık makamı Babıali bina kompleksi içinde veya yakınlarında değil, Süleymaniye'de konumlandırılmıştır. Osmanlı Devleti'nin bürokratik yapısında yaşanan değişim süreci geçmişte “Kalemiye” olarak adlandırılan memur tabakasının yavaş yavaş

⁵¹ Mehmet İpşirli, “Babıali”, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 4, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s.379-380

“Mülkiye” adıyla anılan bir sınıfa dönüşümünü getirmiştir. Otorite ve geleneğin egemen olduğu bir yönetim sistemi içinde “Kalemiye” esasen, hükümet yazışmalarını yürüten, mali kayıtları ve toprak mülkiyeti kayıtlarını tutan görevlilerin ortak ismidir. 18.yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı bürokrasisinin yenileşme sürecinde uluslararası ilişkilerin önceki dönemlere göre daha fazla öne çıkışıyla kalemiye geleneği ve mensupları yeni işlevler, görevler, sorunlar ve tanımlamalar eşliğinde mülkiye tabakasına dönüşürken seyfiye ve ilmiye olarak bilinen askeri ve dini tabakaların da önüne geçmiştir. Bütün bu dinamikler göz önünde bulundurularak 1830’lardan itibaren kalemiyeye ayrılan kadro genişletilmiştir. 18. yüzyıl bürokrasisi ile 19. Yüzyıl bürokrasisi arasındaki kadro farkı Osmanlı Devleti’nin yükselen ve giderek yakınlaşan Avrupa gücü karşısında ayakta durabilmek için sarf ettiği modernleşme çabalarının somut bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵²

19. yüzyılda Osmanlı bürokrasisindeki memur sayısının artması, düzenli eğitim kurumlarının oluşturulmasına yönelik çalışmaları da beraberinde getirmiştir. Çünkü nezaretler kurulmadan önceki Babiali yapılanmasında kadroya katılan memurların eğitimini üstlenen belirli bir okul yoktur. Daha önce sarayda veya medresede eğitim görüp Kalemiye’ye geçenlerin dışında Babiali kalemlerinin çalışanları için uygulanan yetiştirme yöntemi üstad-şakirt (usta-çırak) ilişkisidir. Çırak konumunda olan genç memurların yetişmesinde Divan-ı Humayun Kalemi ve Kethüda Bey Dairesi öne çıkmaktadır. Çıraklar bu iki yapı içinde, Babiali bürolarında kullanılan yazı stillerini, yazı yazma üslubunu, Arapça ve Farsça dersleriyle birlikte öğrenmiştir. Var olan bu sistem yeni dönemin şartlarında yeterli görülmediği için nezaretlerin kurulduğu ve Tanzimat’ın ilanına doğru gidilen süreçte düzenli bir okulun kurulması kararlaştırılmıştır. Bu karara dayanarak, Babiali binasına yakın bir konumda “Mekteb-i Maarif-i Adliye” adı verilen okul açılmıştır. Bu okulun adı 1862’de “Mekteb-i Aklam”a dönüşmüştür. Aynı amaçla bugünkü Çağaloğlu Anadolu Lisesi’nin yerinde 1849’da “Darülmaarif” adlı okul açılmış, bu

⁵² Carter V. Findley, **Kalemiyeden Mülkiyeye: Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi**, çev: Gül Çağalı Güven, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s.19-26

okul 1872’de İdadi’ye çevrilmiştir. 1876’da yüksek seviyede eğitim şartlarını sağlamak üzere “Mekteb-i Fünun-ı Mülkiye” açılmıştır.⁵³

Babıali örgütlenmesinin geçirdiği dönüşüm 19. yüzyıl modernleşmesinin insana ve mekâna yansıyan farklı boyutlarını içermektedir. Siyasi, askeri, teknolojik, ekonomik yenilenme ihtiyacı yeni kurumlar ve kanunların yüzyıllık bir döneme yayılarak devletin işleyişinde belirleyici hale gelmesini doğurmuştur. Modernleşmenin Babıali’ye mekânsal anlamda yaptığı etki, Topkapı Sarayı’ndan itibaren devletin yönetim kadrolarının yaşadığı bir çevreyi yenilemek ve genişletmek biçiminde olmuştur. Modernleşmenin Babıali yapılanmasında çalışan insan tipine yaptığı etki ise 19. yüzyılda kalabalıklaşan kadroların içinden, yeni eğitim kurumlarının da desteğiyle, yeni bir okur-yazar tipinin yetişmesidir. Görevi, hızla artan sorunlara çözümler bulmak olan bürokratik tabakanın zihniyet dünyası devlet/toplum eksenindeki gerilimlerle şekillenmiştir. Böyle bir atmosfer içinde yetişen yeni memur kuşakları ülkenin aydını olma sorumluluğunu da yüklenmişlerdir. 19. yüzyılın Avrupa’sından yayılan etkiler sadece şehrin mimari yapısı, bürokrasi ve eğitim kurumlarıyla sınırlı kalmamıştır. 19. yüzyılda Avrupa toplumlarında geçmişe göre daha geniş karşılıklar bulan kitap, gazete ve dergi yayıncılığı ile yeni edebiyat türleri, Babıali’nin yetiştirdiği yeni okur-yazar memur tabakasının çabalarıyla Osmanlı toplum ve kültür hayatına katılmıştır.

1.4. İletişim ve Mekân İlişkisi İçinde Babıali Gazeteciliği

Bilindiği gibi insanlık tarihi, iletişim tarihi ile özdeşdir. Kavramsal ve teorik derinliği modern dönemde düzenli hale getirilen eğitim süreçleriyle sağlanmış olsa da dünya tarihini var eden şey insanların ve toplumların birbirleriyle kurduğu ilişkilerdir. İletişimin olmazsa olmazları ise dil, kültür ve mekândır. Canlılar arasında sadece insan dil ve kültür tasarlayabilecek ve üretebilecek zihinsel kapasitelere sahiptir. İnsanın yaşamını sürdürdüğü, sınırları belli alanlar olarak mekânlar da birlikte yaşayan bir toplumun doğaya yaptığı müdahale ve üretimlerle ortaya çıkmıştır.

⁵³İpşirli, a.g.e., 1991, s.381-382

İnsanlığın iletişim çemberleri aileden başlayarak biçimlenmiş ve genişlemiştir. Bir ailenin varlığı ona özel bir mekânın ihtiyacını da doğurmuştur. Böylece insanlığın birincil mekânı olan “ev” somut bir biçimde ortaya çıkmış ve tarih içinde geliştirilmiştir. Birey ve ailenin ötesinde toplumsal organizasyon geliştikçe, köyler, kasabalara, kasabalar şehirlere dönüşebilmiştir. Nüfusun artması, insan ilişkilerinin, siyasi/idari organizasyonların ve yeni mesleklerin gelişmesi sürekli yeni mekânların inşa edilmesini gerekli kılmıştır. Şehirlerde sokak, cadde, meydan, semt, mahalle, nahiye gibi mekânsal birimler oluşmuş, gelişmiş ve zaman içinde kendilerine has özellikleri kazanabilmiştir.

20 bin civarındaki nüfusuyla Bizans’tan devralınan İstanbul’da gerçekleştirilen imar çalışmaları şehrin ticari potansiyelini genişletmiş ve 15. yüzyılın sonunda nüfusu 100 bine yaklaşmıştır. 19. yüzyılın ortalarına kadar uzanan 400 yıllık dönemde İstanbul’un nüfusu 300 bin dolaylarında seyretmiştir.⁵⁴ 19. yüzyılın başlarına kadar şehrin mekânsal yayılım ve organizasyonunda büyük değişiklikler olmamıştır. Osmanlı, Bizans döneminde şehrin merkezi olarak bilinen Eminönü ve Ayasofya çevresini, ticari ve idari olarak benimsemiş, liman bölgesiyle birlikte ana hattı Divanyolu’ndan “Forum Tauri” olarak bilinen Beyazıt meydanına, oradan da Edirnekapı’ya uzanan yol hattını kullanmaya devam etmiştir. Bizans döneminde Bahçekapısı, Eminönü ve Sirkeci hattındaki limanda gelişen ticaret bölgesi, Osmanlı döneminde limandan yukarıya doğru uzanan arazilerde oluşturulan Hanlar bölgesi ve Kapalıçarşı ile büyümüştür. Böylece tarihi yarımada Eminönü etrafında bir merkezi iş alanı bölgesi oluşmuştur. 19. yüzyıldan itibaren Galata-Karaköy bölgesi ticari potansiyelini arttırmış, İstanbul’un ticari merkezi olma özelliğini Eminönü ile paylaşır hale gelmiştir. Aslında nüfusuna göre dar bir alana (5800 hektar) yerleşen İstanbul’un 500 yıllık döneminde “Nefs-i İstanbul” olarak adlandırılan Suriçi’nde Topkapı-Aksaray bölgesinin daha çok meskenler etrafında toplumsal gündelik hayatın yaşandığı alan, Aksaray-Sarayburnu arasındaki bölgenin

⁵⁴ Zafer Toprak, **Kent Tarihçiliği Sempozyum Kitabı içinde**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1994, s.4-5.

de siyasi, idari, ekonomik ve kültürel etkinliklerin gerçekleştirildiği alan olduğu görülmektedir.⁵⁵

Türklerin egemenliğindeki İstanbul'da devlet yönetiminin ilk yerleştiği alan bugünkü İstanbul Üniversitesi ve Süleymaniye'yi kapsayan Beyazıt'taki Eski Saray'dır. Topkapı Sarayı 1478'te tamamlandıktan sonra ise "Eski Saray"dan buraya taşınmıştır. Daha önce de belirtildiği üzere Divan-ı Humayun denilen bakanlar kurulu Kubbealtı'nda toplanmıştır. Padişahların Divan-ı Humayun'a başkanlık etme uygulaması Fatih'le birlikte sonlandırılmış, padişah, sadrazamın yönettiği toplantıyı kafes arkasından takip etmiştir. 17. yüzyıl ortalarında Köprülü Mehmet Paşa döneminden itibaren sadrazamlar kendilerine ait konaklarda devlet işlerini görmeye ve "bakanlar kurulu"nu da bu konaklarda toplamaya başlamışlardır. 18. yüzyıl sonlarından itibaren sadrazamın ikamet ettiği ve devlet işlerini gördüğü yer olarak bilinmiş, 19. Yüzyılın ilk çeyreği biterken Babıali kelimesi hükümet merkezini simgeler biçimde kullanılmaya başlamıştır. Bu mekânsal anlamın yanında 19. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa kamuoyunda Babıali kelimesi "Osmanlı hükümeti" anlamında kullanılmış ve siyasal terminolojiye dâhil olmuştur.

Bununla birlikte askeri güçlenmeyi hedefleyen modernleşme çalışmaları III. Selim döneminde başlamış, II. Mahmud bürokratik modernleşme çabalarıyla bu süreci derinleştirmiştir. 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilanını takiben askeri ve bürokratik modernleşmenin gerektirdiği insan kaynağını oluşturmak için yeni eğitim kurumları organize edilmiştir. Bakanlıklar ve bakanlıklara bağlı yeni birimler kurulmuş, bu birimlerin çoğu bugünkü Babıali Caddesi ve yakın çevresindeki binalara yerleşmişlerdir. Eğitimin yenileşmesi bağlamında kurulan okulların da önemli bir kısmı Cağaloğlu, Sultanahmet ve Çemberlitaş çevresinde açılmıştır. Eğitimde ve bürokraside yaşanan değişim süreci yeni bir okuryazar tabakası oluşturmuş, bu okuryazar tabakasının varlığı basının da gelişimine yardımcı olmuştur.

19. yüzyıl modernleşmesinin Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'da meydana getirdiği değişiklikler çok cephelidir. Ekonomik gelişmeler nüfusla birlikte

⁵⁵ Doğan Kuban, **Sanat, Mimarlık, Toplum Kültürü Üzerine Makaleler**, İstanbul, Boyut Yayınları, 2016.

şehrin iskân alanlarını genişletmiştir. Bürokratik modernleşme ise Tıbbiye, Mühendishane, Harbiye, Mülkiye çerçevesinde eğitim gelişmelerini ortaya çıkarmıştır. Eğitim gelişmeleri yeni bir okuryazar kuşağını, yazılı kültürü ve yazı dilini yavaş yavaş inşa etmiştir. Okuryazarlığın ve yazılı kültürün değişimi Avrupa’da 1600’lerden beri var olan, 1800’lerden itibaren yaygın ve güçlü hale gelen süreli yayınların Türkiye’de de uygulanması düşüncesini doğurmuştur. Sanayileşme öncesinde tarım toplumu şartlarında, kitapçılık, gazetecilik ve dergiciliğin ülkemizde toplumsal karşılık bulması uzun bir zamana yayılmıştır.

Babıali kalemlerinde memurluk yapan isimler Osmanlı gazeteciliğinin ortaya çıkışı ve gelişiminde etkili olmuştur. 1860’ta Tercüman-ı Ahval’le başlayan özel gazetecilik etkinliklerini gerçekleştiren isimlerin çoğu Babıali bürokrasisinin çeşitli kademelerinde görev yapmış kişilerdir. Bununla birlikte Babıali’de hatırı sayılır bir basın-yayın kümelenmesinin oluşumu için 19.yüzyılın son çeyreğini beklemek gerekmiştir. Babıali’de gazetecilik çevresinin oluşumunda Babıali memurlarının içerik üretimleri ile matbaalar ve kitabevlerinin mekânsal varlıkları en önemli destekçiler olarak gözükmektedir. Modernleşen eğitimin ders kitaplarını basarak varlık bulan matbaalar 1860 sonrasında –bir kısmı Galata ve Beyoğlu’nda olmakla birlikte- daha çok Babıali/Cağaloğlu⁵⁶ çevresinde yerleşmişlerdir. 1880’lerden sonra ise Ermeni ve İranlı kitapçılar Babıali Caddesi üzerinde kitabevleri açmış, 1895’lerden itibaren ise Türk kitapçılar kitabevleri açmaya başlamıştır.

Türkçe gazetelerin satışları 1890’lardan itibaren artmaya başlamıştır. Tercüman-ı Hakikat, İkdam ve Sabah gazetelerinin günlük toplam satış rakamları zaman zaman 40-50 bine kadar yükselebilmıştır.⁵⁷ Babıali’nin hükümet merkezini çağrıştıran anlamı, II. Meşrutiyet’in ilanından sonra gerçekleşen süreli yayınlar patlaması ile basın merkezi anlamını da içermeye başlamıştır. Savaşlarla geçen 10 yıldan sonra Cumhuriyet kurulmuş, İstanbul’un başkentliği Ankara’ya devretmesiyle

⁵⁶ Ahmet Tabakoğlu, “Roma İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne Eminönü’nün İktisadi ve Sosyal Önemi”, **1. Eminönü Sempozyumu Tebliğler Kitabı**, İstanbul, Eminönü Belediyesi Yayınları, 2006, s.320;

⁵⁷ Tefvik Çavdar, **İz Bırakan Gazeteler ve Gazeteciler**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2007, s.552

Babiali “hükümet merkezi” kimliğini kaybetmiştir. Bundan sonra Babiali artık sadece “basının merkezi” anlamını taşımaya başlayacaktır.

İstanbul’daki Türkçe basın faaliyetlerinin Babiali’de gelişmesinde, pek çok basın tarihi araştırmacısı tarafından “hükümet merkezine yakınlık” başta gelen sebep olarak zikredilmiştir. Sirkeci, Eminönü ve hanlar bölgesindeki ticari faaliyetler, bürokrasi ve eğitime ait kurumların çoğunlukla bu çevrede olması bu çevredeki kümelenme olgusunu destekleyen diğer önemli sebepler olarak gösterilebilir.

Babiali bina kompleksi, Ankara başkent olduktan sonra İstanbul Valiliği olarak hizmet vermeye başlamıştır. İstanbul adliyesi önce Sultanahmet’te, burası yanınca Sirkeci Büyük Postanesinde faaliyet göstermiştir. İstanbul Emniyet Müdürlüğü 1918’den 1988’e kadar Sirkeci’de bulunan Sansaryan Han’da faaliyet göstermiştir. İstanbul İl Sağlık Müdürlüğü, İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü gibi kurumlar Babiali Caddesine yakın konumdadır. Ülkedeki en önemli eğitim kurumlarından biri olan İstanbul Üniversitesi’nin yakında olması hem eğitim haberlerinde hem de uzman görüşü gerektiren diğer konularda üniversite mensuplarına başvurabilme kolaylığını sağlamıştır. Yakın çevrede yer alan İstanbul Lisesi, Pertevniyal Lisesi, Vefa Lisesi gibi okullarda öğretmenlik yapan bazı isimler ya yarı zamanlı olarak ya da köşe yazarı olarak Babiali gazeteciliğinin bir parçası olmuşlardır.

Siyasi partilerin il başkanlıkları uzun yıllar boyunca Cağaloğlu Meydanı ve yakınlarında konumlanmıştır. Cağaloğlu çevresi 1960’ların sonlarına kadar doktor muayenehanelerinin varlığı sebebiyle bir sağlık merkezi işlevini de taşımıştır. Kapalıçarşı, Sultanhamam, Liman ve İstanbul Ticaret Odası’na yakınlık sebebiyle ekonomi ve deniz-ticaret muhabirleri Eminönü, Sirkeci, Karaköy hattında haber takibi yapmıştır. Ayırıcı vasıfları bir yabancı dili iyi bilmek, görevleri İstanbul’a gelen önemli ve ünlü yabancı kişilerin haberlerini yapmak olan Beyoğlu muhabirleri Sirkeci Tren Garı ve Karaköy Rıhtımını haber kaynağı mekânlar olarak kullanmıştır. Bütün bu kurumlar ve ekonomik etkinlikler Babiali gazeteciliğinin haber kaynakları olarak yürüme mesafesinde konumlanmıştır. Gazetelerin içeriğini uzun bir dönemde büyük ölçüde, Vilayet, Adliye, Polis, Ekonomi, Eğitim, Beyoğlu muhabirlerinin

topladığı haberler oluşturmuştur. Anadolu şehirlerine gazetelerin günü gününe ulaştırılması ancak 1960'lardan sonra gerçekleştirilebildiği için gazetelerin içeriklerinde İstanbul'da yaşanan olaylar ağırlık merkezini oluşturmuştur.

Yukarıda belirtildiği gibi Babıali Caddesi ve çevresinde gazetelerden önce görünür hale gelen basın-yayın etkinlikleri matbaalar ve kitabevleridir. II. Meşrutiyet'le birlikte çok sayıda yeni gazete, dergi, yayınevi, kitabevi ve matbaanın açılması Babıali basın-yayın kümelenmesini yakın geçmişe nispetle daha belirgin hale getirmiştir. Ülkenin sosyo-ekonomik yapısı geliştikçe basın-yayın dünyasında da gelişmeler yaşanmıştır. Ekonomik, kültürel, teknolojik gelişmelere bağlı olarak yeni meslekler ortaya çıkmış, yeni meslek tanımları yapılmıştır. Babıali gazetelerinde çalışan gazeteciler sadece gazetelerde değil, matbaa, klişehane, mücellithane, kitabevi ve yayınevi gibi kurumlarda da çalışabilmıştır. Zamanla ortaya çıkan yeni iş kolları arasında Reklam Ajansları, Haber Ajansları, Kitap Telif Hakkı Ajansları, Halkla İlişkiler Ajansları ve Meydan Larousse örneğinde olduğu gibi Ansiklopedi hazırlama bürolarını saymak mümkündür. Babıali çevresinde bulunan gazete başbayileri ve bayiler basın-yayın faaliyetlerinin önemli bir parçasıdır. Saydığımız kurumların çoğu gazeteciler için hem alternatif iş imkânlarının geliştirildiği yerler olmuş hem de gazete dışında geçirdikleri zamanlarında sosyalleşme mekânı işlevi görmüştür.

Cağaloğlu-Babıali çevresinde, zaman içinde azalmakla birlikte 1970'lere kadar aile/mesken hayatının devam ettiğini söylemek mümkündür. Babıali'ye yürüme mesafesinde olan Sultanahmet, Gedikpaşa, Kadırga, Cankurtaran, Küçük Ayasofya, Çemberlitaş, Soğanağa, Laleli, Süleymaniye, Vezneciler, Vefa gibi semtlerde aile hayatının 1980'lerin ortalarına kadar devam ettiğini göz önünde bulundurursak, Babıali gazeteciliğinde ev-işyeri yakınlığının uzun bir dönemde etkili olduğunu düşünebiliriz.

Babıali gazetecilerinin hayatında gazete binaları kadar Babıali Caddesi, Cağaloğlu, Sirkeci ve Eminönü'ndeki sosyalleşme mekânlarının önemli bir yeri olmuştur. Şehir zaman içinde büyüye de Beyoğlu ile birlikte şehrin en canlı çevresi olma özelliğini uzun süre koruyan bu bölgede lokantalar, kahvehaneler, pastaneler,

meyhaneler, oteller gazetecilerin sosyalleşmesinde önemli pay sahibi olmuştur. Mesai dışındaki zamanlarda bu mekânlarda sürdürülen ilişkiler dostluklara kaynaklık etmiştir. Meslek çevresi dostluğu ile birlikte yeni yayınlarla ilgili tasarılar, işsiz kalındığında yeni iş bulma girişimleri bu mekânlarda somutlaşma imkânı bulmuştur.

Konyalı Lokantası, Sirkeci Gar Lokantası, İstanbul Lokantası, Kebapçı Muzaffer (Sofra Lokantası), Gazeteciler Cemiyeti Lokali, Deli Hafız Lokantası gibi restoranlar, Meserret Kırathanesi, İhsan Kırathanesi, İkbal Kırathanesi, Bozkurt Kırathanesi, Adliye Kırathanesi, Talat'ın Kahvesi gibi kahvehaneler, Kanaat Birahanesi, Steinberg Birahanesi, Kafkas Birahanesi gibi birahane ve meyhaneler öne çıkmıştır. Bunlarla birlikte konuyla ilgili çalışmaların azlığından dolayı kayda geçmemiş pek çok lokanta, kahvehane ve pastane gazetecilere ev sahipliği yapmıştır. Gazetecilerin sosyalleşmesi bunlarla da sınırlı değildir, Cağaloğlu çevresinde bulunan bazı berber dükkânları (ör: İsmail Karakullukçu'ya ait berber dükkânı), eczaneler (ör: Bilge Aladağ Eşen'e ait Bilge Eczanesi) ve bakkallar gazetecilerin çalışma alanlarında uzun yıllar temas ettikleri komşuları olmuştur.

1.4.1. Babıali'nin Bir Basın Yayın Merkezi Olarak Gelişim Süreci

19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin yönetim anlayış ve yapısının yeniden organize edildiği bir zaman dilimidir. Ancak bu yüzyılda karşı karşıya kalınan problemler ve yaşanan değişimler sadece siyasal ve bürokratik sonuçlar doğurmamıştır. Yeni dönem, askeri güç, siyasal güç ve ekonomik gücün kopmaz bir bütünlükle yeniden ele alınmasını gerekli kılmıştır. Yükselen ve gittikçe sınırlarımıza yaklaşan Avrupa devletleri karşısında sağlam bir direnç sağlayabilmenin hangi yol ve esaslara dayanacağı 18. yüzyıl sonlarından itibaren yönetim katında tartışılan temel mesele haline gelmiştir. Bu çerçevede ortaya çıkan ilk hedeflerden biri devletin merkezileştirilmesini sağlamak olmuştur. Siyasal ve ekonomik dinamikler elverdiği ölçüde; askeri gücü arttırmak ve devletin her alanda ihtiyacını duyacağı uzman kadroları yetiştirmek için yeni eğitim kurumları açılmıştır. Devletin eğitim kurumlarından beklediği öncelikle askeri, siyasal, ekonomik düzenin oturtulmasında görev alacak bir insan tipinin oluşmasıdır. Ancak modernleşme sadece teknolojik,

ekonomik ve siyasal bir süreç değildir. Eğitimin güçlenmesi ve yaygınlaşması sadece bilimsel alanı değil, yazılı kültürü de güçlendirmiştir. Yazılı kültürün oluşturduğu potansiyel edebi ve düşünsel ürünler olarak hem kitap yayıncılığında hem de süreli yayınlarda somut biçimde ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin başkenti ve dünyanın en önemli şehirlerinden biri olma özelliğini koruyan İstanbul'da, modernleşme sürecinin birincil hedefi olmayan kültürel gelişmeler bir basın yayın çevresinin oluşmasını sağlamıştır. Basın-yayın gelişmeleri sosyal, siyasal ve ekonomik şartlar gereği, hızlı ve istikrarlı olmamış, ancak 19. yüzyılın sonlarında belli bir birikime ulaşabilmiştir. İstanbul'daki basın-yayın çalışmalarının arka planında 1850 sonrasında matbaacılıkta yaşanan gelişmeler bulunmaktadır. Matbaacılık, kitapçılık, gazetecilik ve dergiciliğin ilerleyişi, hükümet merkezi olarak bilinen Babıali çevresinin artık yavaş yavaş bir basın-yayın merkezi kimliğini de taşımaya başlamasına sebep olmuştur. Gözle görülür bir canlılığa sahip bir basın-yayın çevresinin oluşumu ilk Türk matbaasının kurulmasından 150 yıl sonra gerçekleşebilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde ilk matbaacılık faaliyetleri gayrimüslimler tarafından gerçekleştirilmiştir. 1492'de İspanya'dan sürülen Museviler 1490'larda, Ermeniler 1567'de, Rumlar 1627'de ilk matbaalarını kurmuşlardır. Bu üç gruba ait matbaalarda uzun bir dönem boyunca sadece dini yayınlar basılmıştır. İlk Türk matbaası 1727'de İbrahim Müteferrika tarafından kurulmuş, ilk kitap basımı ise 1729'da yapılmıştır. İbrahim Müteferrika'nın 1747'de ölümüne kadar yönettiği matbaada 17 kitap basılmıştır. Basılan kitaplarda öne çıkan konu başlıkları askerlik, tarih, coğrafya ve dildir. Basılan kitaplar toplumda karşılık bulamamış, satışları düşük olmuştur. Bu yüzden en az 1000 adet olarak başlayan baskılar sonraki kitaplarda 500 adede düşürülmüştür. İkinci Türk matbaası 1796'da Hasköy'deki Mühendishane'de açılmıştır. Bu matbaa I. Dünya Savaşı'na kadar okul kitapları basmak üzere işlerliğini devam ettirmiştir. Üçüncü matbaa 1802'de Üsküdar'da III. Selim tarafından inşa ettirilen Boyacı Han'da açılmıştır. Üsküdar matbaası 1831'de günümüzde İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesinin bulunduğu alandaki bir binaya taşınmıştır. Bu binanın yanındaki konak da devlet tarafından satın alınmış, burada "Takvimhane-i Amire" adını taşıyan matbaa kurulmuştur. İlk sayısı 1 Kasım

1831’de yayımlanan Takvim-i Vekayi gazetesi bu matbaada basılmıştır.⁵⁸ Takvim-i Vekayi’den sonra faaliyete geçen ikinci gazete Ceride-i Havadis olmuştur. Ceride-i Havadis gazetesinin ilk matbaası bugün yerinde Dördüncü Vakıf Hanı’nın bulunduğu Bahçekapı’daki bir binada kurulmuştur. İlk sayısı 31 Temmuz 1840’ta çıkarılan Ceride-i Havadis, gazetenin çalışanları tarafından nezaretlere, sefarethaneler, kıraathaneler ve abonelere gönderilmiştir. Ceride-i Havadis, 13 Mayıs 1843’te yayımlanan 138. sayısı ile yayınına ara vermiştir. Bunun sebebi gazetenin bir türlü 150 adedin üzerinde bir satış rakamına ulaşamamasıdır. Ancak gazetenin verdiği ara uzun sürmemiş, Sultan Abdülmecid’in talimatıyla gazeteyi yayınlayan William Churchill’e ayda 3000 kuruş maaş bağlanmıştır. Böylece gazete yarı-resmi bir niteliğe bürünmüştür. William Churchill ekonomik sorun çözüldükten sonra matbaasını Cağaloğlu’nda bugünkü İstanbul Lisesi’nin yakınlarına taşımış, 12 Ekim 1843’te Ceride-i Havadis’in 139. sayısını burada çıkarmıştır.⁵⁹

Ceride-i Havadis’ten yirmi yıl sonra kurulan Tercüman-ı Ahval’in yönetim ve matbaa binası da Bahçekapı’da günümüzde de faaliyet göstermeye devam eden Hacı Bekir dükkânının karşısındadır. Şinasi Efendi’nin Tercüman-ı Ahval’den ayrıldıktan sonra kurduğu Tasvir-i Efkâr da Tercüman-ı Ahval’in basıldığı Bahçekapı’daki binada basılmıştır.⁶⁰ Şinasi Efendi 1871 yılında ölünce ona ait Tasvir-i Efkâr matbaasını Yeni Osmanlılar Cemiyeti lideri Mustafa Fazıl Paşa satın almış; Namık Kemal, Kayazade Reşat, Menapirzade Nuri ve Ebuzziya Tevfik’e ortak olarak bağışlamıştır. Ortaklardan üçü daha sonra hisselerini Ebuzziya Tevfik’e bırakmıştır. Ebuzziya Tevfik bu matbaayı “Tasvir-i Efkâr Matbaahanesi” adıyla Mayıs 1872’de Sultanhamam’daki yerinde yeniden açmıştır. Namık Kemal, Nuri Bey, Reşat Bey ve Ebuzziya Tevfik Bey’in birlikte kurduğu İbret gazetesi de Haziran 1872’den itibaren bu matbaada basılmıştır. Ebuzziya Tevfik bir süre sonra matbaasını Babıali Caddesinde Nallı Mescid’in karşısındaki bir binaya taşımış ve burada 1872’de Hadika, 1873’te Sirac gazetelerini çıkarmıştır. 1873 ortalarına doğru Sirac gazetesi kapatılınca Ebuzziya Tevfik Rodos’a sürülmüş, matbaasını da hem Hadika hem Sirac

⁵⁸ Matbaa, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, Cilt 6, İstanbul, Dergah Yayınları, 1986, s.155-157

⁵⁹ Ziyad Ebuzziya, “Ceride-i Havadis”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 7, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, S.406-407

⁶⁰ Alpay Kabacalı, **Başlangıcından Günümüze Türkiye’de Matbaa, Basın ve Yayın**, İstanbul, Literatür Yayınları, 2000, s.61-62

gazetelerini çıkardığı dönemde yazı işlerindeki yardımcısı Şemseddin Sami ile baskı işlerindeki yardımcısı Mihran Efendi'ye emanet olarak bırakmıştır.⁶¹

*Ülkemizde matbaanın gelişmesinde gazetecilik ve dergicilik faaliyetleriyle birlikte bürokratik modernleşme ve eğitim kurumlarının modernleşmesi başat rolü oynamışlardır. 1875'lere kadar basılan kitapların çoğu medreseler, sıbyan mektepleri ve 1850'lerden sonra kurulan yeni okullar için çıkarılmıştır. Yakın çevresinde 1859'da Sultanahmet'te Taş Mektep Kız Rüşdiyesi, 1869'da Çemberlitaş'ta 1872'de bugünkü Cağaloğlu Anadolu Lisesi'nin yerinde bulunan Darülmâarif'in Mülki İdadi (lise) olarak yeniden yapılandırılması Babiali semtini 19. yüzyılın ikinci yarısında bir eğitim merkezi haline getirmiştir. Bununla birlikte, matbaaların önemli bir kısmı okullara bağlı olarak kurulmuştur. Tanzimat dönemi boyunca matbaalarda basılan kitaplarda Batı dillerinden çeviriler, askerlik bilgisi, teorik ve bilimsel konular öne çıkmıştır.*⁶²

“Kitapçılık tarihimizde kitapçı dükkânlarının ortaya çıkışı, Türkçe kitap basan matbaaların çoğalmasından çok sonra, umumi bir ifade ile ancak 19. asrın son çeyreğinde gerçekleşmiştir. Daha önce basılan kitaplar, mecmualar ve gazeteler tütüncü ve tömbekici (nargile tütünü) dükkânlarında ve Okçularbaşı'ndaki Sarafım Kıraathanesi'nde satılıyor; sadece yazma eserlerin satıldığı Sahaflar Çarşısı'nda henüz kabul ve itibar görmüyorlardı.”⁶³

Osmanlı Devleti'nin sona doğru yaklaştığı zaman diliminde gazetecilik dergicilik, kitapçılık ve matbaacılık alanlarında kayda değer gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. Sosyo-ekonomik sorunlara siyasal sorunların eklendiği bir atmosferde basın-yayın faaliyetlerinin sınırlı kalması doğal bir sonuç olarak görünmektedir. 1729-1928 arasında basılan kitap sayısı -farklı kaynaklarda farklı rakamlar verilmekle birlikte- 30 binin altındadır. 1870'lere kadar üretilen basılı kitap birikimini devletin resmi yayınları, okul müfredatı çerçevesindeki ders kitapları ve

⁶¹ “Matbaa-yı Ebuzziya”, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, Cilt 6, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1986, s.158-161

⁶² Jale Baysal, **Osmanlı Türklerinin Bastığı Kitaplar 1729-1875**, 2.baskı, İstanbul, Hiperlink Yayınları, 2010, s.68-69

⁶³ Birinci, **a.g.e.**, 2001, s.267

kişilerin kendilerinin bastırdıkları kitaplar oluşturmaktadır. 1880 ve 1890'lı yıllarda kitapçılık ve yayıncılıkta Ermeni ve İran kökenli kişilerin adeta bir tekeli söz konusudur. Arakel Tozluyan'la başlayan Karabet Keşişyan, Kasbar Efendi, Ohannes Ferid, Parseh Keşişyan, Kirkor Kayseryan, Ohannes Aznavur, Mihran Nakkaşyan ve Artin Asadoryan gibi isimlerle devam eden kitapçılık faaliyetleri Babıali Caddesi üzerinde açılan dükkânlarla bölgenin iş ve gündelik hayatında belirgin hale gelmiştir.⁶⁴ Ancak kitapçılar açtıkları dükkânlarda sadece kendi kitaplarını satmış, sansür yüzünden başka yayınevlerine ait kitapların satışından geri durmuşlardır.”⁶⁵ 1890'ların sonlarından itibaren Türk kitapçılar Babıali Caddesinde faaliyet göstermeye başlamıştır. 1896'da Babıali Caddesi üzerinde ilk Türk kitabevini açan İbrahim Hilmi (Çığıracan) olmuştur. İbrahim Hilmi 1895'te İkdam gazetesinde müretteplik yaparak yayıncılık alanına ilk adımını atmış bir isimdir.

Yayıncılığa kısa bir ara verdikten sonra 21 Kanunisanı 1896'da Babıali'de “Kitaphane-i İslam” adını verdiği dükkânı açmış, bir süre sonra dükkânın adını “Kitaphane-i İslam ve Askeri”ye çevirmiştir. İbrahim Hilmi bundan sonraki süreçte kitap yayıncılığını daima önde tutmakla birlikte gazetecilik ve dergicilik de yapmıştır. Matbaalar, kitabevleri, gazeteler, dergiler ve yayınevlerinden oluşan basın-yayın kümelenmesini sadece Babıali Caddesi ile sınırlandırmamak gerekir. Basın-yayın faaliyetleri Babıali Caddesini kesen cadde ve sokaklara da yayılmıştır.⁶⁶

1890'lardan itibaren Babıali çevresinde yayınevleri, matbaalar ve kitabevleri arasındaki ilişkiler derinleşmiş, bu kuruluşlara ait mekânlar rutin çalışmalarla birlikte yeni yayın tasarılarının tartışıldığı ve geliştirildiği ortamlar haline gelmiştir. Türk basın tarihi çalışmaları içinde en çok Servet-i Fünun'un yayıncısı olarak anılan Ahmet İhsan Tokgöz'ün Babıali'ye adım atışı bu basın-yayın ortamının oluşumuna dair önemli bir örnek olarak görülebilir. Ahmet İhsan, kitapçı Arakel Tozluyan'ın istediği bir kitap çevirisini bitirdikten kısa bir süre sonra bu işten kazandığı parayla yayıncılık hayatına girmeye karar vermiştir. Hatıralarında yayıncılığa giriş sürecini

⁶⁴ Başak Ocak, **Bir Yayıncının Portresi: Tüccarzade İbrahim Hilmi Çığıracan**, İstanbul, Mütferrika Yayınları, 2003, s.9-22

⁶⁵ Orhan Koloğlu, “Kitapçılar”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C 5, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, s.29

⁶⁶ Başak Ocak, “Bir Babıali Yayıncısının Portresi: Tüccarzade İbrahim Hilmi”, **Toplumsal Tarih**, sayı:74, Şubat 2000, s.54

anlatırken bu alanda Babıali ortamında meydana getirdiği etkileşimleri de gözler önüne sermektedir:

“Benim gibi matbuat heveslilerinden bir arkadaş buldum; ikimiz Âlem Matbaası’nı satın aldık, matbaanın eski sahibini üçte bir hisse ile aramızda bıraktık. İşte benim matbaacılığım bununla başladı (1890). ‘Âlem Matbaası Ahmet İhsan ve Şürekâsı’, Ebussuud Caddesi’nde tramvay caddesine yakın, iki katlı dükkânlardan birine yerleşti. Bir sene sonra dükkânların beşini işgal ettik; matbaa büyümeye başladı. Jules Verne’in bütün koleksiyonunu tercüme edip yayımlıyordum. Fakat gönlüm rahat değildi; haftalık ve resimli bir gazete çıkarmak istiyordum. Ne yazık ki yaşımin küçüklüğü ve padişah buyruğu elde etme mecburiyeti belimi büküyordu. Tam bu sırada Ahmet Mithat Efendi’nin çok ilgisini çekmiştim. Onun Kırk Ambar Matbaası, Ebussuud Caddesi’nin başında ve bizim yeni küçük matbaa aynı caddenin sonundaydı; komşuyduk, birbirimizi sık sık görüyorduk.”⁶⁷

Ahmet İhsan’ın matbaasını kurduğu 1890 yılından on yıl sonra, 1900’lerin başındaki Babıali Caddesinin genel manzarasını uzun yıllar çeşitli gazetelerde köşe yazarlığı yapan Sadri Sema’nın satırlarında bulmak mümkündür:

“Gelgelelim o zaman buralarda yer tutmuş gazetelerle, matbaalara, bunlarla ilgili yerlere o şeylere. Kafamda kalanlar: Bugünkü Adliye postahanesinden, yahut postahaneli adliyeden Babıali Caddesi’ne (Ankara Caddesi) gelirken Halk Sandığı olan bina (Âlem Matbaası, Ahmet İhsan ve Şürekası, Servet-i Fünun), Babıali Caddesi’ne köşeyi dönün, İkbâl Kütüphanesi’nin üstünde (sucu Kosti’nin dükkânı), Sucu Kosti’nin dükkânı o günlerin şairleri, edibleri, gazetecileri için bir mahfildi, bir harabat sarayı. O devrin matbuat hayatıyla bu dükkân kadar ilgili yer pek azdır. Bunun karşısında, caddenin solunda Mihran Matbaası, Sabah Gazetesi, şimdiki Tan matbaası, yukarı doğru çıkınız. Vakit matbaa ve gazetesinin biraz altındaki handa İkdâm matbaası, İkdâm gazetesi. Şimdiki Vakit’in üst tarafındaki büyük bina (Tahir Bey matbaası) Baba Tahir’in. Ve Malumat, Servet, Musavver Fen ve Edeb, İrtika, Arapça el-

⁶⁷ Ahmet İhsan Tokgöz, **Matbuat Hatıralarım (1888-1914)**, Haz: Alpay Kabacalı, 3.baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s.

*Malumat, Fransızca Servet gazeteleri. Geri dönünüz, Meserret apartmanının yanından Ebussuud Caddesi'ne giriniz. Sağda (Kırkanbar Matbaası) Tercüman-ı Hakikat, Mecmua-i Edebiyye, solda biraz ilerde (Hanımlara ve Çocuklara Mahsus Gazeteler. İkdam Ahmet Cevdet'indi. Servet-i Fünun Edebiyat-ı Cedide Mektebi'ni kurmuştur. Kırkanbar Ahmet Mithat Efendi'nindir. Hanımlara ve çocuklara mahsus gazeteleri İbnülemin Tahir Bey çıkarırdı. Bunların dışında da gazete ve risaleler vardı. Tarik, Maarif; Mektep, Hazine-i Fünun, Pul Mecmuası, Terakki... O günlerin diğer bellibaşlı tâbileri de Asır Kütüphanesi sahibi Kirkor Faik, Kitapçı Arakel.'*⁶⁸

Babıali Caddesi ve çevresinde yayımlanan Türkçe gazetelerin satışları 1890'lardan itibaren artmaya başlamıştır. Tercüman-ı Hakikat, Tarik, İkdam, Malumat ve Sabah gazetelerinin günlük toplam satış rakamları zaman zaman 40 bin ve biraz üzerine kadar yükselebilmektedir. Babıali'nin hükümet merkezini çağrıştıran anlamı, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra gerçekleşen "sürelî yayın" patlaması ile basın merkezi anlamını da içermeye başlamıştır. Ancak II. Meşrutiyet'ten birkaç yıl sonra başlayan savaşlar döneminin zorlukları zaten kökleşmemiş halde bulunan basın-yayın faaliyetlerini iyice geriletmiştir. Milli Mücadele'nin başarıyla sonuçlanmasından sonra Cumhuriyet kurulmuş, İstanbul'un başkentliği Ankara'ya devretmesiyle Babıali "hükümet merkezi" kimliğini kaybetmiştir. Bundan sonra Babıali artık sadece "basının merkezi" anlamını taşımaya başlayacaktır. Babıali Caddesi ve çevresi uzun bir zaman dilimine yayılarak basın-yayın kuruluşlarının burada toplanmasına şahitlik etmiştir. Buradaki toplanma süreci, geleneksel çarşı düzeni içinde bir iş koluna dâhil kişi ve işletmelerin bir araya toplanması biçiminde olmasa da İstanbul'daki Türkçe yayıncılığa ait matbaa, kitabevi, yayınevi, dergi ve gazetelerin çoğu 19. yüzyılın sonlarından itibaren Babıali Caddesi ve yakınlarına yerleşme tercihini ortaya koymuştur. Babıali'nin bu yüzyıl boyunca sürdürdüğü yenileşme çalışmaları sadece bürokratik sonuçlar vermemiş, kültürel ve toplumsal boyutlar da taşımıştır. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Babıali bürokrasinin yenilenmesinde büyük pay sahibi olan eğitim kurumları, yetiştirdikleri yeni okur-

⁶⁸ Sadri Sema, **Eski İstanbul'dan Hatıralar**, 3.baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993, s.58

yazar kuşaklarıyla -eğitim öncelikli olsa da- kitap ve süreli yayınların gelişimine kaynaklık etmiştir.⁶⁹

1.4.2. Babıali Gazeteciliğinin Haber Kaynağı Olan Kurumlar

İstanbul’da yabancı dilde yayın yapan süreli yayınlar Galata, Karaköy ve Beyoğlu çevresinde kümelenmiştir. Türkçe yayın yapan gazeteler ise Suriçi İstanbul’un idari, ekonomik ve kültürel bakımdan en canlı bölgesi olan Eminönü, Sirkeci ve Cağaloğlu çevresinde faaliyet göstermiştir. Gerek Takvim-i Vekayi ile başlayan Ceride-i Havadis ile devam eden dönemde gerekse de Tercüman-ı Ahval’le başlayan Tasvir-i Efkâr ile devam eden dönemde yayın içeriklerinin hazırlanmasındaki mantık bugünkünden farklıdır. Emekleme çağındaki gazeteciliğe devlet tarafından biçilen rol Osmanlı yönetici elitinin zihniyet dünyasının özelliklerine bağlı olarak somutlaşmıştır. Bir yayın türü olarak gazetenin Avrupa ülkelerinde etkisini giderek arttırdığı görülmüş ve hem iç kamuoyuna hem dış kamuoyuna hitap etmek için kullanılmasına karar verilmiştir. Bu çerçevede, ilk dönem gazeteciliğinde, devlet ve bürokrasi hattındaki yeni gelişmelerin, icraatların, tayin ve terfilerin duyurulmasına dair haberler öne çıkmaktadır. Özel gazetecilik döneminde ise 19. yüzyıl modernleşmesinin kültürel boyutunun yavaş yavaş kendini hissettirdiği görülmektedir. Eğitimli yeni okur-yazar tabaka, içinde yaşadığı toplumun aydını olma sorumluluğunu adeta kucağında bulmuştur. Sosyo-ekonomik şartların zorlamasıyla süreli yayınlara eğitim ve kültür aktarımı aracı olma misyonu biçilmiştir. 19. yüzyıl gazetelerinin içeriklerini hazırlayan isimlerin yayın çalışmalarına genel olarak bakarsak yeni bilimsel alanlar ve yeni yazı türlerinde kalem oynattıklarını görürüz. Ahmet Mithat Efendi’nin “Hace-i Evvel” (ilk öğretmen) lakabıyla anılması bu durumun önemli göstergelerinden biridir. 19. yüzyılın ikinci yarısı; bir yazı dili olarak Türkçe’nin yaşadığı değişime, yeni edebi türlerle ve bilimsel alanlarla ilgili denemelere, çeviri çalışmalarına şahitlik etmiştir. Bu dönemde yayımlanan gazete ve dergiler bilgi ve kültür aktarımının sahnesi olmuştur. Türk gazeteciliğinde, bilgi ve kültür aktarımının ötesinde haberciliğin gelişmesi ise zamana yayılarak gerçekleşecektir. İstanbul gazetelerinin şehirde ciddi

⁶⁹ Koloğlu, a.g.e. ,1998, s.1-6

biçimde karşılık bulmaya başladığı, İkdam, Tercüman-ı Hakikat, Sabah, Malumat, Tarik gibi örneklerin yayımlandığı 1890'lı yıllarda, artık gazetecilik denince sadece yorum yazıları, yazı işleri, dizgi ve baskı akla gelmez. Bunların yanında o zamanlar “muhabirlik” olarak anılan “muhabirlik” de gazeteciliğin bir parçası olmaya başlamıştır. Babıali gazetelerinin başlıca haber kaynağı yakın çevreye serpilmiş bulunan başbakanlık, bakanlıklar ve devlet daireleridir. Gazetecilik faaliyetlerinin zaman içinde Babıali Caddesi ve çevresinde toplanmasında hükümet merkezine yakın olma düşüncesinin şüphesiz önemli bir payı vardır ancak tek faktör bu değildir. Babıali çevresi aynı zamanda okur-yazarlığın merkezidir. Bu çevrede açılan yeni eğitim kurumları okur-yazarların sayısının arttırmıştır. Sayısı artan okur-yazarların sosyalleşme ihtiyacını da 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bilinen mahalle-semt kahvehanelerinden farklı bir atmosfere sahip olan kıraathaneler karşılamıştır. Gazete ve dergilerin yeni sayılarıyla birlikte eski sayılarını da mekânında bulunduran, basılı kitapların satışını yapan kıraathanelerin en bilinen örnekleri 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Babıali çevresinde işletilmeye başlamıştır. Babıali'nin hükümet merkezi, eğitim merkezi ve okur-yazarların sosyalleşme merkezi olma özellikleriyle birlikte Eminönü, Sirkeci, Sultanhamam ve Tahtakale'de kümelenen merkezi iş alanı ile mekânsal yakınlığı muhabirlere haber üretme ve toplamada büyük avantaj sağlamıştır. Yılmaz Çetiner, gazetelerin ve haber kaynağı olan kurumların birbirine yakınlığıyla oluşan atmosferi şöyle tasvir eder:

“Vilayet, adliye, emniyet müdürlüğü, borsa, halk evi, CHP il merkezi, Demokrat Parti il merkezi, hepsi Cağaloğlu denen bu semtin içine yan yana yerleştirilmişti. Aslında Babıali'den koskoca Osmanlı İmparatorluğu yükselmemiş miydi?”⁷⁰

Bu bağlamda, Babıali gazeteciliğinin haber kaynakları olarak bazı kurumlar ve iş bölgeleri öne çıkmıştır. 1923'e kadar Başbakanlık, bu tarihten sonra da İstanbul Valiliği olarak hizmet veren Babıali bina kompleksi ve ona bağlı kuruluşlar Babıali gazeteciliğinin birinci haber kaynağı olmuştur. Geçmişte başbakanlık sonraları da Valilik ve ona bağlı kuruluşlardan haber toplamakla görevli muhabirlere “Vilayet muhabiri” denmiştir. 1963 yılına kadar belediye teşkilatları valiliklere bağlı olduğu

⁷⁰ Yılmaz Çetiner, **Nefes Nefese Bir Ömür**, 2.baskı, İstanbul, Epsilon Yayınları, 2006, s.58

için “vilayet-belediye muhabirliği” olarak da anılmıştır. Babıali caddesinde bulunan valilik ile Çemberlitaş’ta bulunan belediye binaları vilayet-belediye muhabirlerinin haber takibi yapmaları için ana sorumluluk alanları olarak bilinmiştir. Vilayet-belediye muhabirleri bu kurumlarda oluşturulan basın odalarını kullanarak haber konusu olabilecek gelişmeleri izlemişlerdir. Uzun yıllar vilayet-belediye muhabirliği yapan Şemsi Sılkım 1950’li yıllarda vilayet-belediye muhabirlerinin günlük çalışma düzenini şöyle anlatır:

“Son Posta gazetesinden Vilayet-Belediye muhabiri olarak Muzaffer Kayar ile gelir, Cumhuriyet gazetesinden Fuat Duyar, Hürriyet gazetesi muhabiri Hasan Bedrettin Ülgen, Yeni Sabah’dan Lütü Akdoğan, Akşam gazetesi muhabiri Cemalettin Bildik, Vatan gazetesinden Burhan Arpad, Hergün’den Haşim Evcı, Son Telgraf muhabiri Sadettin Işık, Dünya’dan Nejat Çerman, İ. Ekspres’den Cihat Dilerge, A.A.’dan Aydın Apaydın, Gece Postası gazetesi muhabiri bendeniz Şemsi Sılkım belediye ve vilayet haberlerini takip ederdik. Belediye neşriyat müdürü Rakım Ziyaoğlu ile Vilayet Özel Kalem müdürü Nabi Up’un odasından geçip Vali Ord. Prof. Dr. Fahrettin Kerim Gökay ile makamında çay ikramı sonrası ilgili haberleri toplar, öğlenden sonra da Çemberlitaş’ta bugün yıkılarak tarihe karışmış Belediye binasında Rakım Hoca’nın odasında haberleri paylaşırdık. O yıllarda Vilayet ile Belediye müşterek çalışırdı ama Belediye işleri için Gökay, Çemberlitaş binasında görev yaparken Encümen toplantısı Belediye Meclis üyelerinin toplantısına da başkanlık ederdi. Biz muhabirler için ayrılan en öndeki koltuklarda, görüşmeler ve alınan kararları haber haline getirirdik.”⁷¹

1963 yılından itibaren Belediye başkanlığı için seçimlerin gerçekleştirilmesi valilik-belediye ayrımını getirmiş, aynı yıllarda gazetelerin satışlarının artması Babıali gazetelerinin kadrolarını genişletmiştir. Şehrin nüfus ve iskân alanlarında yaşanan hızlı büyümeyle birlikte gazetelerde vilayet ve belediye muhabirliği ayrı kadrolar olarak tanımlanmaya başlamıştır. Babıali gazeteciliğinde vilayet-belediye haberciliği ile birlikte polis-adliye haberciliği geçmişten günümüze önemli bir pay sahibi olmuştur. Gazete kadrolarının küçük organizasyonlar içinde mütevazı şartlarda

⁷¹Şemsi Sılkım, **Babıali Anıları**, İstanbul, Togan Yayınları, 2011, s.107

oluşturulduğu 1945 öncesinde aynı kişi hem polis haberlerini hem adliye haberlerini takip etmekle görevlendirilebilmiştir. Sansaryan Han'daki İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nün ve Sultanahmet Adliyesi'nin yanmasından sonra Sirkeci Büyük Postane binasına yerleşen Sirkeci Adliyesinin birbirine çok yakın olması polis-adliye muhabirliğini tek başına icra eden muhabirlere yardımcı bir faktör olmuştur. Özellikle gazetelerin İstanbul dışındaki şehirlere günü gününe ulaştırılamadığı 1960 öncesindeki dönemde gazetelerin içeriklerinde İstanbul'da yaşanan polis-adliye olayları önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye'de yayımlanan günlük gazeteler, 1960 öncesinde de sonrasında da en çok İstanbul'da satıldığı için polis-adliye haberciliğinin önemi devam etmiştir. Babıali Caddesinde ve çevre sokaklarda kümelenen gazetelerin haber toplama çalışmaları için İstanbul Emniyet Müdürlüğü ve İstanbul Adliyesi gibi iki önemli haber kaynağının yürüme mesafesinde olması daima önemli bir avantaj olmuştur.

Polis muhabirlerinin birincil haber kaynağı olan İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nün 1918'den 1986'ya kadar kullandığı "Sansaryan Han" isimli bina Sirkeci'dedir. Gazeteciliğe polis muhabiri olarak başlayan Tufan Türeñç'in satırlarında İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nün mekânsal yapısını ve gazetecilik mesleğine temas eden belirgin özelliklerini anlamak mümkündür:

"Gazeteci olabilmek için çırpındığım o zor günlerde Sirkeci'deki Sansaryan Han'a her girişimde yüreğim göğüs kafesimi paralayıp dışarı fırlayacakmış gibi atardı. Haber atlama korkusuyla ağzımın kuruduğunu, elimin ayağımın titrediğini duyumsardım. Babıali o zaman daha küçük, ama koşulları çok daha acımasızdı. Sansaryan Han, biraz toz, biraz küf kokan, bakımsız pislik içinde koca bir binaydı. Bu bakımsız yapı, İstanbul'un güvenliğinden sorumlu olan polis teşkilatının merkeziydi. İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nün bütün birimleri ortası cam tavanlı avlu olan Sansaryan Han'da üst üsteydi. Avlunun iki yanından üst katlara çıkan geniş merdivenler vardı. Her katta avluyu çevreleyen koridorlar uzanırdı. Çeşitli suçlara bakan şubeler de koridorlara açılan bölümlerde yer almıştı. Suçluların düşmekten ödlerinin koptuğu ünlü 'müteferrika' hemen girişte sol taraftaydı. Her gelen zanlı veya suçlu büyük, karanlık bir izbeden başka bir şey olmayan ve leş gibi kokan bu iğrenç yere

kapatılırdı. Sonra sorgu için kısımlara alınırdı. Arayanı soranı olmayan garibanlar ise günlerce bu cehennemde kalırdı. Üst katlarda pasaport ve asayiş şubeleri vardı. Ünlü kısmı siyasi, yani Birinci Şube ise en üst kattaydı. Oraya biz bile özel izinle girebilirdik. Basın odası ise hemen birinci katta, merdivenin yanındaydı. Burası polis muhabirleri için bir çile odasıydı.”⁷²

Babıali gazeteciliğinin Adliye haberlerini takip ettiği iki yakın adliye binası bulunmaktadır. Bunlardan ilki Sultanahmet Adliyesidir. Bu adliye 3 Aralık 1933’te çıkan yangından sonra kullanılamaz hale gelince, Sirkeci Büyük Postanesinin bir bölümü İstanbul Adliyesi olarak kullanılmaya başlamıştır. Sultanahmet Adliyesi’nin yeniden yapımı ve hizmete açılışı ise yirmi iki yıl sonra 1955’te gerçekleşmiştir. Sultanahmet ve Sirkeci adliyeleri, 1955 yılından Çağlayan Adliyesi’ne taşındıkları 2011 yılına kadar adliye muhabirlerinin haber takibi yaptıkları başlıca kurumlar olmuştur. 1950’lerde gazeteciliğe başlayan Yılmaz Çetiner adliye muhabirinin adliyedeki haber kaynaklarından yararlanabilmek için bilinmesi gerekenlere şöyle dikkat çekmektedir:

“Önce mübaşirlerle ahbaplık etmek, onlara gazete getirmek lazım. Sonra savcı yardımcılarını en büyük haber kaynağı. Ama oradan aldığın haberin kaynağını yer yerinden oynasa söylememelisin. Ağzın sıkı olacak ve habere ustaca savcı yardımcısı veya hâkim veya avukatın ismini yerleştireceksin. Gece gündüz adliyeye ve polis müdüriyetine gittim geldim. Nihayet o bahsettiğim kaynaklar beni tanıdılar. Birkaç haber yazmamdan sonra, onlara güven verdiğimi artık benim de gücüm olduğunu hissettim.”⁷³

Polis-adliye haberciliği, geçmişten günümüze gazete sayfalarını dolduran en önemli başlıklardan olmuştur. Yakın dönemde “üçüncü sayfa haberleri” olarak adlandırılmakla birlikte, şehir, insan, toplum başlıklarını taşıyan sayfalarda yine adliye ve emniyet müdürlüğü kaynaklı haberler önemli yer tutmaktadır. 1960 öncesi Babıali gazeteciliğinde polis ve adliye haberciliğinde değerlendirilecek olayların

⁷² Tufan Türenç, Doğan Katırcıoğlu, **Olur Böyle Vakalar** içinde, 4.baskı, İstanbul, Yaz Yayınları, 2000, s.385

⁷³ Çetiner, **a.g.e.**, 2006, s.45

hikâyeleştirilmesi yöntemi de uygulanmıştır. Bu çerçevede adliye ve polis muhabirlerinden bugünkü haber mantığından farklı bir haber yazım tarzını tutturmaları beklenmiştir. Belki de bu sebeple daha sonra romancı veya hikâyeci olarak adlarını duyuran Kemal Tahir, Esat Mahmut Karakurt, Osman Cemal Kaygılı, Kenan Hulusi Koray gibi isimler çeşitli gazetelerde polis ve adliye muhabirliği görevini yürütmüştür.⁷⁴

Babıali gazeteciliğinde “gelen-giden muhabirliği” ya da “Beyoğlu muhabirliği” olarak adlandırılan muhabirlik türü 1900’lerin başlarından, 1960’ların sonuna kadar bünyesinde birden fazla işlevi taşıyan bir anlayışla icra edilmiştir. Bugünkü gazetecilik mantığı içinde bakıldığında magazin, kültür-sanat ve uluslararası ilişkiler haberlerini tek başına takip eden bir muhabirlik türü söz konusudur. Bu görevi üstlenen muhabir İstanbul’a gelen bütün ünlü yabancılardan sorumlu tutulmuştur. Bu yabancılardan içinde birbirinden çok farklı mesleklere mensup insanlar bulunmaktadır. Beyoğlu muhabirlerinin sorumluluğu siyaset, ekonomi, sinema, müzik, edebiyat gibi alanlarda çalışan kişileri haber kaynağı veya konusu haline getirmektir. Yabancı diplomatlar, siyasetçiler, işadamları, sinema oyuncular, yönetmenler, yazarlar ve şarkıcıların Türkiye’ye gelişleri ve Türkiye’de gerçekleştirdikleri faaliyetler Beyoğlu muhabirleri tarafından takip edilmiş ve haberleştirilmiştir. Beyoğlu muhabirlerinin İstanbul’a gelen yabancılara takip etmek için kullandıkları mekânlar vardır. Bu mekânların bazıları ulaşım, bazıları da konaklama ile ilgilidir. Dönemin en çok kullanılan ulaşım aracı trendir. Bu sebeple Beyoğlu muhabirleri için İstanbul’a gelen yabancılara öğrenmenin en elverişli ortamı Sirkeci garıdır. Deniz yoluyla gelenleri öğrenmek için Galata rıhtımı yolcu salonu ve havayolu ile gelenler için asıl önemini 1955 sonrasında kazanacak olan Yeşilköy havaalanı Beyoğlu muhabirlerinin uğrak yerleri haline gelmiştir.⁷⁵

“Beyoğlu muhabiri olabilmenin ön şartı en az bir yabancı dili iyi bilmektir. Bu yüzden Türk basınında Beyoğlu muhabiri olarak görev yapmış gazetecilerin büyük çoğunluğu başta Galatasaray Lisesi ve Robert Koleji olmak üzere yabancı dil eğitime ağırlık veren okullardan

⁷⁴ Hikmet Feridun Es, “Adliyede”, **Yıllarboyu Târih dergisi**, Eylül 1978, s. 18

⁷⁵ Necati Zincirkıran, **Olaylar, Anılar ve Gerçekler**, İstanbul, Epsilon Yayınları, 2007, s.21-23

mezun olanların arasından seçilmiştir. Fransızca, İngilizce veya Almanca ağırlıklı olarak eğitim veren okullardan mezun olanlar sadece dil öğrenmemekte aynı zamanda o dille üretilmiş kültür ürünlerini de tanıyabilmektedir. Babıali gazeteciliğinde Beyoğlu muhabiri olarak gazeteciliğe başlamış ya da adını duyurmuş isimler arasında Selami Akpınar, Abdi İpekçi, Necati Zincirkıran, Hıfzı Topuz, Sinan Korle, Kayhan Sağlamer, Metin Toker, Ali Gevgilili, Erol Dalı, Doğan Uluç, Celalettin Çetin, İzzet Sedes, Nuyan Yiğit, Altemur Kılıç, Azize Bergin, Leyla Umar, Esin Talu Çelikkın gibi isimler bulunmaktadır. Sonraki yıllarda bu isimlerden Necati Zincirkıran Hürriyet gazetesinin, Abdi İpekçi Milliyet gazetesinin genel yayın yönetmenliğini yapmıştır. Hıfzı Topuz, İzzet Sedes, Nuyan Yiğit, Sinan Korle gibi isimler Beyoğlu muhabirliği deneyiminin sağladığı ilişkilere dayanarak yurt dışındaki uluslararası kuruluşlarda çalışma imkânı bulmuşlardır.”⁷⁶

Babıali gazeteciliğinde ekonomi haberciliğinin yükselişi 1950’lerden sonra gerçekleşmiştir. Bunda İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyanın ekonomik ve siyasal dengelerinin yeniden düzenlenmesinin etkisi vardır. Tek partili rejimden çok partili rejime geçen Türkiye de bu güçlü değişimden nasibini almıştır. 1945 sonrasında İstanbul başrolde olarak hızlı bir sanayileşme süreci başlamış 1948’den itibaren karayollarının genişletilmesine karar verilmiştir. Ulaşımda ve ekonomide yaşanan gelişmeler iletişim alanına da yansımıştır. 1960’lardan itibaren ekonomik gelişmeler ülke gündeminde daha çok yer tutmaya başlamış, buna paralel olarak Babıali gazetelerinde ekonomi haberciliğine ayrılan sayfalar genişletilmiştir. Ekonomi haberciliği yükselirken Babıali gazeteciliği Kapalıçarşı, Sirkeci, Sultanhamam, Eminönü, Galata, Karaköy gibi şehrin merkezi iş alanlarına yakın olmanın avantajını kullanmıştır. Ekonomi haberciliğinin barındırdığı potansiyel belirginleşene kadar Babıali gazeteciliğinde “Deniz-Tekel-İktisat muhabiri” adlandırması geçerli olmuştur. Deniz-tekeli-iktisat muhabirine Haliç boyunca şehrin iki yakasında yerleşik ticaret bölgeleri haber kaynağı olmuştur. Bu bağlamda ekonomi muhabirlerinin önemli haber kaynaklarından biri Eminönü’nde bulunan

⁷⁶ Selami Akpınar, **Babıali’de 65 Yıl**, İstanbul, Avcıol Basım Yayın, 2006, s.45-46

İstanbul Ticaret Odası'dır. Gazeteciliğe 1950'lerin ortasında başlayan Nail Güreli ekonomi muhabirlerinin günlük çalışma düzeni hakkında şu bilgileri vermektedir:

*"1950'lerde Son Posta'dayken bir ara piyasa-ekonomi haberlerine bakıyorduk. O dönemde İstanbul Ticaret Odası Bahçekapı'da şimdi turistik otel olan Dördüncü Vakıf Hanı'ndaydı. Birlikte çalıştığımız grupla her gün öğleden sonra Ticaret Odası'nın gazetecilere ayrılan basın odasında buluşup geyik muhabbetiyle birlikte olduk. Her biri gazetelerinin ekonomi alanlarında yıllarını geçirmiş, 50'li yaşlarında, alanlarında uzmanlaşmış muhabirlerdi. Cumhuriyet'ten Mazhar Kunt (1902-1967), Hürriyet'ten Nihat Pınarlı (1915-1970) duayenlerimizdi. Milliyet'ten Ertuğrul Ünal da 50'ye merdiven dayamıştı. Yine, ikinci kuşak diyebileceğimiz, Vatan'dan Fasih İnal ile Anadolu Ajansı'ndan İsmet Güleç (1925-1989) arada bir uğrardı. Odanın müdavimi üçüncü kuşak diyebileceğimiz gençler olarak biz ve Yeni İstanbul'dan Sahir Özbek (1934-1994) vardı. Ticaret Odası'nın Basın Halkla İlişkiler Müdürü (Basın Müşaviri) Vasfı Kotan her gün bizim odaya uğrar İTO'nun haberlerini verirdi."*⁷⁷

Babıali gazeteciliğinde Ankara'daki temsilciliklere bağlı olarak çalışan parlamento muhabirleri dışındaki organizasyon İstanbul'daki gazete merkezlerinde toplanmıştır. 1960 öncesi İstanbul'un merkezi iş alanları ise Eminönü ve Galata bölgesinden oluşmaktadır. Eminönü bölgesi iş alanı olmanın ötesinde uzun bir tarihten bu yana siyasi ve idari merkez olma özelliğini taşımıştır. İdari merkezin 19. yüzyılda gerçekleştirdiği modernleşme memur kadrosunun genişlemesine, devlet dairelerinin Cağaloğlu çevresinde çoğalmasına sebep olmuştur. Ticaret bölgesiyle devlet dairelerinin birbirine yakın olması Babıali'deki basın-yayın faaliyetlerini destekleyen bir özellik olarak belirmiştir. Devleti ve İstanbul'u yönlendiren kurumların toplandığı Babıali gazeteciliğin haber kaynakları haline gelmiştir. Babıali gazeteciliği 19. yüzyılın son çeyreğinde yaşadığı canlanmadan gazetelerin buradan ayrıldığı 1990'lara kadar haber kaynağı kurumlara olan yakınlığını bir avantaj olarak kullanmıştır.

⁷⁷Nail Güreli, **Babıali**, İstanbul, Heyamola Yayınları, 2009, s.118-119

1.4.3. Babıali Gazeteciliğinin Mesleki Çevresi

Babıali Caddesindeki basın-yayın meslek çevresi 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren matbaalar, gazeteler ve dergilerin eğitim ve kültür hayatına katılmasıyla oluşmuştur. Yüzyılın üçüncü çeyreğinden üçüncü çeyreğine uzanan bu gelişim süreci ekonomik, siyasal, kültürel ve toplumsal koşullardan etkilenmiştir. 1880'lerden sonra cadde üzerinde "kütüphane" veya "kitaphane" adını taşıyan kitabevlerinin açılması, Bahçekapı, Hocapaşa, Çemberlitaş, Cağaloğlu dâhilinde gazete ya da kitap basan matbaaların kurulması bu çevrenin yakın gelecekte bir basın-yayın bölgesine dönüşeceğinin adeta habercisi olmuştur. 1880'lerin sonunda Babıali Caddesinde matbaaların ve kitabevlerinin oluşturduğu atmosfer hem basın yayın hem de kültür hayatı için önemli göstergeler taşımaya başlamıştır. Ahmet İhsan Tokgöz'ün satırlarında bu dönemin basın-yayın manzarasını bulmak mümkündür:

"Babıali Camii karşısındaki köşede hakkak Tıngır; biraz aşağıda Filip'in Vakit gazetesi; onun yanında üç Ermeni'nin ortak olduğu Şirket-i Mürettibiye Matbaası, sonra Kitapçı Kirkor, Kitapçı Ohannes, Kitapçı Aleksan, Kitapçı Karabet, Karabet Matbaası, karşıda Mihran Matbaası... Yalnız Ebussuud Caddesi'nin başında Ahmet Mithat merhumun Kırkambar Matbaası ve benim 1890'da kurduğum matbaam. Benim matbaam daha kurulmadan mektep dönüşü biz gençler, Ohannes'in yahut Aleksan'ın dükkanına dolardık. Kimlerdik? Şimdi hepsi merhumlardır: Ahmet Rasim, Mahmut Sadık, Nabizade Nazım, şair Celal (Mehmet Celal), şair Safa (İsmail Safa), Nuri Şeyda, daha çok... Neyi beklerdik? Namık Kemal, Recaizade Ekrem, Ahmet Mithat ve Said Bey'in (Lastik Said) oradan geçmesini ve gözlerimizi bu üstamlara dikerek onlara karşı olan sevgiyi arttırmak hevesi..."⁷⁸

Gazete ve yayınevlerine ait matbaalar ile Ermeni ve İranlı kitapçıların işlettiği kitabevlerinin varlık göstermesiyle başlayan süreç II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında basın-yayın işletmelerinin artması ile devam etmiştir. Kitabevleri ile

⁷⁸ Tokgöz, a.g.e. ,2020, s.414

matbaaların sayısı arttıkça bu iki iş kolu Babıali'nin görünen yüzü haline gelmişlerdir.

20. yüzyıl boyunca İstanbul'da faaliyet gösteren matbaalar Karaköy ile birlikte Cağaloğlu bölgesinde kümelenmişlerdir. Yeni matbaaların Cağaloğlu çevresini çalışma alanı olarak tercih etmesinde bu bölgenin eskiden beri İstanbul merkezi iş alanının bir parçası olması, valilik ve ona bağlı resmi daireler ile İstanbul Üniversitesi'nin yakın çevredeki varlığı etkili olmuştur. Erol Tümertekin, matbaaların Cağaloğlu çevresinde yoğunlaşmasının basımla bağlantılı diğer iş kolları olan mücellithane ve klişehanelerin de bu bölgeyi tercih etmesinde etkili olduğunu vurgulamaktadır:

“Aslında Cağaloğlu yokuşu, ona açılan Narlıbahçe ve Acımusluk sokakları ile Ankara Caddesinin bir kısmı, eskiden beri gazete ve matbaaların yer aldığı alanlardır. Bu alanların güneyde Gedik Paşa Camii Sokağı ile Kadirga'ya, güneydoğuda Ticarethane Caddesi ile Sultanahmet'e ve nihayet batıda da Sultan Mektebi Sokağı ile Yeşildirek'e, Şeref Efendi Sokağı ile Nuruosmaniye'ye uzanmakta olması sebebiyle tek bir alan halinde düşünmek de mümkündür. Gerçekten gelişmesinde olduğu kadar bugünkü çalışma sisteminde de tarif edilen alan içinde matbaalar ile cilt, klişe, ofset, hatta matbaa malzemeleri satan kuruluşlar arasında sıkı ilişkiler vardır. Söz konusu ilişkiler bir yandan cilt, klişe vb. kuruluşları ile matbaa malzemeleri satan dükkanların (komple olmayan işletmelerin) şehrin bu kesimini 'kuruluş yeri' olarak seçmelerine yol açarken, öte yandan matbaacılık alanı da güçlenmekte ve genişlemektedir. Şüphesiz bu genişlemede aynı zamanda çevrenin de rolü olmaktadır.”⁷⁹

Böylece Babıali çevresi 1990'ların ortalarına kadar neredeyse yüzyıl boyunca bu faaliyetlerin yürütüldüğü ortak zemin işlevini görmüştür. Matbaacılık, kitapçılık gazetecilik ve dergicilik faaliyetleri geliştikçe yeni iş kolları ve bunların icra edildiği mekânlar oluşmuştur. Bütün basılı işlere bağlı olarak kâğıtçılar, fotoğraf ve resim kullanımı için klişehaneler, kitap ve dergi basımı için mücellithaneler devreye

⁷⁹ Erol Tümertekin, **İstanbul İnsan ve Mekân**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, s.153

girmiştir. Bir şehrin ölçeğine göre küçük sayılabilecek bir bölgede toplanan matbaalar bir yandan gazeteler, dergiler ve yayınevlerine ait ürünlerin baskı çalışmalarını gerçekleştirirken diğer yandan mücellithane, klişehane gibi iş paylaşımı yaptıkları mesleklerle yakında konumlanmaya dikkat etmişlerdir.

Matbaalarla birlikte Babıali Caddesinin görünen yüzünü oluşturan ikinci kurum kitabeveleridir. Kitabevi işletmeciliğinde başlangıçta Ermeni ve İranlı kitapçıların egemenliği söz konusudur demiştik. Ancak 1890'ların ortalarından itibaren Türk kitapçılar yavaş yavaş kendi dükkanlarını açmaya yönelmiştir. Sonradan Çığıracan soyadını alacak olan İbrahim Hilmi 1896'da kendi kitabevini Babıali Caddesinde faaliyete geçirmiştir. Sonradan Türk kitapçıların sayısı artmakla birlikte 20. yüzyılın ilk yarısında Ermeni, Musevi ve İranlı kitapçılar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Babıali Caddesinde kitabevelerin çoğalması Beyazıt çevresindeki bazı kitabevelerinin de Babıali Caddesine taşınmasına sebep olmuştur. Günümüzde Türkiye'nin yaşayan en eski yayınevi olma özelliğini taşıyan Remzi Kitabevi, 1926'da Beyazıt'ta Ümit Kütüphanesi adıyla kurulduktan dört yıl sonra 1930'da Babıali Caddesine yerleşmiştir. 1926'dan itibaren Remzi Bengi ile birlikte çalışan Cihat İmer, 1930'lu yıllarda Babıali Caddesinde bulunan kitabeveleriyle ilgili şu bilgileri vermektedir:

“O yılların Ankara Yokuşunu anlatayım: Sirkeci'den Yokuşa doğru, sağ sırada köşe başında İkbâl Kitabevi, yanında bir kırtasiye, bitişiğinde Ahmet Halit Kitabevi vardı (Burası sonra İnkılap, daha sonra Yeni Zaman Kitabevi oldu). Sonraki dükkan bir kırtasiyeciydi. Yerinde Çığır Kitabevi açıldı, şimdi gene kırtasiyecidir burası. Yandaki dar tütüncü dükkanından (o yıllarda İrfan Kitabevi vardı) sonra, hala bazı günler açılıp, bazı günler kapalı kalarak yaşamını sürdürmeğe çalışan Semih Lütfi Kitabevi yer alıyor. Semih Lütfi de bizim kuruluş yıllarımızda Beyazıt'ta idi. Sonra Ankara Yokuşuna taşındı. Bitişiğinde şimdiki gözlükçünün yerinde gene bir tütüncü vardı. Yukarı çıkarken sağda Aşirefendi'ye giren cadde yer alır. Caddeyi geçince, köşede şimdi kırtasiyeciydi olan yerde Tefeyyüz Kitabevi bulunuyordu. Bitişiği şimdi gene kırtasiyeciydi olan dükkân Şafak Kitabevi idi. Yanında Kanaat Kitabevi şimdiki yerindeydi. Bunun üst kısmında, şimdi kapalı olan yerde ise

Gayret Kitabevi bulunuyordu. Bitişğinde, (şimdiki Merkez Kırtasiye'nin yerinde bugün bir mühürcü var. Bitişğinde Cudi Kitabevi bulunuyordu, yerine Akşam Kitabevi, daha sonra Ahmet Halit Kitabevi açıldı. Üst yanda şimdi kapalı olan yerde Ali Feraz, sonra Vahit Açar basılı evrak satardı. Bitişğinde Çakır adlı aydın bir arkadaş, basımevi işletiyordu, yaşlanınca orayı tütüncü yaptı. Sonra Reşit Efendi Hanı geliyor. Kapısında Ermeni bir ahçı vardı. Yoksullara ucuz, güzel yemek verirdi. Şimdi orası bir ciltevi. Han kapısının bitişğinde hala aynı yerde çalışan, takvim ve ajandalar çıkaran Afîtap Kitabevi yer alıyor, yanında Avni İnsel'in İnsel Kitabevi bulunuyordu. Üst tarafında, Vakit yurdu kapısında Naci Kasım, Hüseyin Tutya ile birlikte Şark ve Maarif Kitabevi'ni kurdular. Yanında Aygün Kırtasiye yer alıyordu. Şimdi Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi satış mağazasının bulunduğu yerde tıp kitapları satan bir Rum vardı. Adam saat on birde dükkânını açar, on ikide kapatırdı. Zamanın ünlü doktorları ondan son tıp yayınlarını alırlardı. Bitişğinde Cumhuriyet, yanında Zaman Kitabevleri yer alıyordu. Sonra gelen baskı makineleri ve mürekkepleri satan Rıza İsmail mağazası da sonraları İnkılap – Aka Kitabevi olarak açıldı. Hüseyin Bey'den aldığımız bizim dükkân eskiden çocuk kitapları, polis ve seks romanları satıyordu. Bizim üstümüzde ise İstanbul Kitabevi, eski sahibi Arsen Efendi'nin tütüncü dükkânı vardı, yanında İtimat Kitabevi bulunuyordu. Sonra buraya Arif Bolat Kitabevi geldi. Köşede İbrahim Hilmi Kitabevi'nin kırtasiye bölümü yer alıyordu. Sonra Aka Kitabevi burada açıldı. Şimdi burası bir kırtasiyecidir. Karşı köşede şimdi Mor İpek Kırtasiye'nin bulunduğu yer ise ahşap bir konaktı. Altında İbrahim Hilmi Kitabevi bulunuyordu. Daha yukarda Çiftçi Kitabevi, bir takım basım ve ciltevlere yer alıyordu.”⁸⁰

Babıali Caddesinin genel görünümü içinde 1930'lu yıllarla birlikte iyice öne çıkan kitabevleri, dönemin siyasal, sosyal ve ekonomik şartlarından etkilenmekle birlikte bu çevredeki varlıklarını devam ettirmişlerdir. Aynı dönemde, 1928'de gerçekleşen harf devrimini gazetecilik ve dergicilikle birlikte kitapçılık faaliyetlerini de olumsuz etkilemiştir. Alfabe değişikliğinin meydana getirdiği sorunlara 1939'da

⁸⁰ Cihat İmer, “Remzi Kitabevi'nin Kuruluş Yılları”, **Remzi Bengi'ye Saygı** içinde, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1979, s.25

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla devam etmiştir. Siyasal, ekonomik, kültürel problemler Babıali yayıncılığının dar kapsamlı yürütülebilmesine sebep olmuştur. Fakat karşı karşıya kalınan bütün sıkıntılara rağmen Babıali çevresi gazetecilik, dergicilik ve kitapçılık faaliyetleriyle yayıncılığın kültür ve eğitimle buluştuğu bir zemin olarak bilinmeye devam etmiştir. Cadde boyunca sıralanan kitabevlerinin önemli bir kısmı kurucularının ölümünden sonra kapanmış, yayınevi kimliklerini sürdüremeyip yeni kitabevlerine devredilmişlerdir. Babıali Caddesi değişimlerle birlikte 2000'li yılların ortalarına kadar kitapçılığın İstanbul'daki merkezi olma özelliğini korumuştur.

Babıali'de bir basın-yayın zemininin oluşumuyla birlikte 20. yüzyıl boyunca iletişim teknolojisinde ve kitle iletişim araçlarında yaşanan gelişmeler iletişim düzenine yeni boyutlar katmıştır. Böylece iletişim merkezli yeni meslek tanımları ortaya çıkmış, her toplum için aynı ekonomik düzey ve canlılık olmasa da iletişim bir iş alanı olarak benimsenmeye başlamıştır. Bu iletişim gelişmelerinin bir parçası olarak Türkiye'de de 20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren reklam ajansları kurulmuştur. Bu reklam ajanslarının çoğu, bürolarını İstanbul'un iki merkezi iş alanı olan Eminönü ve Galata çevresinde açmışlardır. Reklam ajansları ticari kuruluşlarla basın-yayın kuruluşları arasında bir köprü işlevi görmüştür. Ernest Hoffer, Jak Hulli ve David Samanon ortaklığında "Hoffer-Samanon ve Hulli İlanat Acentesi" 1919'da Babıali Caddesi üzerinde bulunan Kahramanzade Han'ında kurulmuştur. Eli Acıman'ın 1943'te Vitali Hakko ve Mario Began ile ortak olarak kurduğu "Faal Reklam Acentesi"nin ilk bürosu Sultanhamam Selvili Çıkmazı'nda açılmıştır. Acıman 1944'te bürosunu Cağaloğlu yokuşunda Maarif Kitaphanesi'nin üst katına taşımıştır. Reklam firmasının ismi 1957'de ortakların katılımından sonra Faal Ajans'a dönüşmüştür. Eli Acıman, 1965'te ortaklarından ayrılarak Manajans ismiyle çalışmalarına devam etmiştir. Manajans'ta, ülkemizde gazeteci kimlikleriyle tanınmış Osman Ulagay, Okay Gönensin, Engin Ardiç ve Duygu Asena gibi isimler reklamcılık yapmıştır. Manajans, 1976 yılına kadar Sirkeci'de Ebussuud Caddesinde faaliyet göstermiştir.⁸¹ Süheyl Gürbaşkan'ın 1959'da Nuruosmaniye Caddesinde

⁸¹ Pelin Özkan, **Hayatımız Reklam: Türkiye'nin Reklam Ustalarıyla Söyleşiler**, 2.baskı, İstanbul, Mediacat Yayınları, 2004, s.27-37

Yavuz Apartmanındaki bir dairede kurduğu İstanbul Reklam 1960'lı yıllarda cadde çevresinde yeni bürolara yayıldıktan sonra 1972'de Cağaloğlu meydanı ile Nuruosmaniye caddesinin kesiştiğı köşede inşa edilen İstanbul Reklam Sitesi'nde faaliyetlerini sürdürmüştür. İstanbul Reklam'ın kurucusu Süheyl Gürbaşkan, reklamcılık faaliyetlerini Cağaloğlu'nda yürütmelerinde etkili olan faktörleri şöyle sıralamıştır:

“Cağaloğlu bir defa öyle merkezi bir yer ki; iş yerlerinin, iş trafiğinin tam ortasında. Topkapı'dan Levent'e uzanan, yayılan iş alanının merkezi. Özellikle basın ilanlarının gazetelere intikali kolay. Yazı dizdirtmek, renk ayırtmak gibi matbaa işlerimizin yapılması sırasında zamandan kazanıyoruz.”⁸²

Basın-yayın alanıyla ilgili diğeri yeni meslekler 1945 sonrasındaki süreçte tanımlanmaya ve varlık bulmaya başlamıştır. Bu süreçte devletin haber ajansı olarak 1920'den beri faaliyet gösteren Anadolu Ajansı'nın yanına özel girişime ait haber ajansları eklenmiştir. Haber ajansları gazetecilik ve dergicilik çalışmalarının önemli bir yardımcısı haline gelmiştir. Aynı dönemde kitap yayıncılığı alanındaki gelişmeler “telif hakkı ajansları”nın doğuşunu getirmiştir. Telif haklarıyla ilgilenen ajanslar Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kitap yayıncılığı birikimini Türkiye'ye taşıma işlevini üstlenmişlerdir.⁸³ 1960'lı yıllarla birlikte ansiklopedi yayıncılığındaki gelişmeler bu çalışmaları yapmak için kurulan ansiklopedi bürolarını Babıali ortamının bir parçası haline getirmiştir.⁸⁴ Cumhuriyet'ten sonra devlet kurumlarının organize ettiğı ansiklopedi çalışmaları olmakla birlikte 20. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte yaşanan sosyo-ekonomik gelişme eğitim alanına yansımış, ansiklopedi yayıncılığı 1990'lara kadar ekonomik karşılığı bulunan bir iş kolu olarak faaliyet göstermiştir.

Türkiye'de, uzun bir dönem boyunca, Babıali denildiğinde akıllara gazetelerin ve gazeteciliğın geldiğı bir gerçektir. Ancak Babıali gazeteciliğıyle iç içe

⁸² **Rubikon-Anılar, İzlenimler ve İstanbul Reklam, Süheyl Gürbaşkan ile Söyleşi**, haz: Vural Sözer, İstanbul Reklam Yayınları, 1976, s.13

⁸³ Halit Kıvanç, **Hadi Anlat Bakalım**, Cilt 1, İstanbul, Yorum Kitapları, 1998, s.58

⁸⁴ Hulki Aktunç: **Yoldaşım 40 Yıl**, Söyleşi: Rıza Kıraç, İstanbul, Say Yayınları, 2008, s.98-99

geçmiş, bütünüyle bağlı olmasa da onunla komşuluk ve paydaşlık yapmış diğer iş kollarının bilinen basın-yayın atmosferine verdiği katkıyı da unutmamak gerekir.

Babıali çevresinde konumlanan reklam, halkla ilişkiler, telif hakkı ve haber ajansları ile ansiklopedi büroları, kitabeveleri, yayınevleri, dergiler ve matbaaların oluşturduğu kümelenme iletişim alanında çalışanların hem mesleki kariyerlerinde hem insan ilişkilerinde etkili olmuştur. Babıali gazeteciliği günlük yayın mantığı içinde bu kümelenmenin lideri işlevini görmüştür. Babıali gazeteciliğinde çalışmış pek çok gazetecinin mesleki kariyeri içinde yukarıda sayılan farklı iş kollarından izler bulmak mümkündür. Babıali gazetecileri bu kümelenmeden yeni işler bulmak, yeni yayın tasarımlarını geliştirmek ve farklı basın-yayın kuruluşlarının yaptığı işlere katkı vermek bağlamında daima faydalanmışlardır.

1.4.4. Babıali Gazeteciliğinin Sosyalleşme Çevresi

Gazetecilerin Babıali çevresinde mesai saatleri dışında da vakit geçirmesini sağlayan başlıca dinamikler Eminönü ve Sirkeci'nin ticaret bölgesi kimliğini tamamlayan sosyalleşme mekânları ile caddeden Marmara kıyılarına uzanan bölgede aile hayatının devam etmesidir. Eski İstanbul'un en önemli ticaret bölgesi, otelcilik ve lokantacılığın ilk ve en belirgin bir biçimde geliştiği alan olmuştur. Eminönü ve Sirkeci çevresinde açılan lokanta, otel, kahvehane ve meyhaneler 19. yüzyılın son yıllarından itibaren basın-yayın çalışanları tarafından da benimsenmiştir. Yine 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren vapur, tren ve atlı tramvay örnekleriyle gelişen ulaşım olanakları Eminönü-Sirkeci çevresinin hem şehrin yerlileri hem de ziyaretçileri için merkezi ulaşım noktası olarak bilinmesine yol açmıştır. Sirkeci, İstanbul'un eğlence, sosyalleşme ve ulaşım merkezi olma özelliğini taşıdığı için Babıali Caddesinde konumlanan basın-yayın kuruluşlarının bu semtle bütünleşmesi zor olmamıştır. Sirkeci'de bulunan mekânlar, Babıali Caddesindeki gazeteler ve gazetecilerin sosyalleşmesiyle adeta Babıali'nin uzantısı haline gelmiştir. Şehrin mekânsal yapılanmasının desteklediği bu iş/sosyalleşme bütünleşmesi tasarlanmış bir yerleşim ilişkisi değildir. İstanbul'un sosyal, mekânsal ve ekonomik değişim süreci içinde gelişmiştir. Lokantalar, kahvehaneler, kıraathaneler, pastaneler ve meyhanelerde geçirilen zamanlar ve gazetecilerin bu mekânlardaki birliktelikler için

düştüğü kayıtlar sınırlı olsa da Babıali dediğimiz olgunun basın-yayın kuruluşlarının çalışma ortamlarından ibaret olmadığını göstermektedir. Ali Efendi Lokantası, Konyalı Lokantası, İstanbul (Steinburg) Lokantası, Kebapçı Muzaffer (Sofra), Fettah Lokantası, Deli Hafız'ın Lokantası gibi lokantalar, Sucu Kosti, İhsan Kırathanesi, Meserret Kırathanesi, İkbâl Kahvehanesi, Adliye Kırathanesi, Bozkurt Kırathanesi, Talat'ın Kahvesi gibi kahvehaneler Divanyolu'ndan Sirkeci'ye inen yol boyunca faaliyet göstermiştir. Lokanta, kahvehane ve meyhanelerin yanında bazı berber ve eczacı dükkânları da gazetecilerin uğrak yerleri haline gelebilmiş ve böyle bilinmiştir. Bu mekânların Babıali gazeteciliği ile ilişkisi sadece sosyalleşme ile sınırlı değildir. Sosyalleşme ile birlikte basın-yayına dâhil işlerin devam ettirildiği bir çalışma ortamı özelliğini de taşımaktadırlar. Mekânların bazıları muhabirlerin toplandığı yerler olarak şöhret kazanmıştır. Özellikle polis ve adliye muhabirlerinin günün haber gündemini takip etmek ve en önemli haberler hakkında bilgi alışverişi yapmak için bir araya geldiği ortamlar olarak bilinmişlerdir. Bazı mekânlar, gazetelerde köşe yazarlığı yapan ya da gazetelere tefrika hikâye ve roman yazan yazarların çalışma ofisi gibi kullandığı yerler olmuştur. Bir gazetede mesai yapmasalar da yazı işleriyle uğraşan insanların birbirlerine ulaşmasına yardım eden iletişim noktaları işlevi görmüşlerdir. Babıali çevresinin sosyalleşme mekânları, ev sahipliği yaptıkları insan ilişkileri ağları sayesinde işini kaybeden gazetecilerin yeni iş bulma sürecinde de yararlı olmuştur. Yaptıkları haberlerle sivrilen muhabirler transfer teklifleri aldığında işe dair ayrıntı ve şartların görüşüldüğü ortam yine Babıali'nin sosyalleşme mekânları olmuştur.

1.4.4.1. Sucu Kosti Kahvehanesi

20. yüzyılın ilk çeyreğinde gazeteci kimliğiyle tanınmış bazı isimlerin hatıratlarında “Sucu Kosti” veya “Sucu Yorgi” olarak anılan kişinin dükkânı Babıali gazeteciliğinin önemli mekânlarından biridir. Müşterilere kahve, çay, gazoz, limonata ve nargile de sunulan bu sucu dükkânının hangi tarihlerde açıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak bu mekânla ilgili, Ahmed Rasim, Sadri Sema, Ahmed İhsan Tokgöz ve Ahmed Cemalettin Saraçoğlu gibi isimlerin düştüğü kayıtlar incelendiğinde en faal dönemini 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşadığı

anlaşılmaktadır. Ahmet İhsan Tokgöz, Sucu Kosti'nin konumunu tarif ederken, hem burada bir araya geldiği isimlere hem de mekânın dönemin yayıncılık şartları ve ortamı içinde yazdıklarını gazetelerde yayımlatmak isteyen genç isimlerin buluşmamekânı oluşuna vurgu yapmaktadır:

“Bugün matbaa makineleri satan bir dükkânın olduğu yerde bir kahvehane vardı. Sucu Kosti'nin olan bu kahvehane yazı yazmaya ve bastırmaya çabalayanların en gençlerini, nam almış muharrirlerin uğrağı sair kitapçı dükkânlarından içeri girmeye cesaret edemeyenleri toplardı. Ahmet Rasim'in, Mehmet Sadık'ın ve benim toplanma yerimiz Sucu Kosti'nin dükkânıydı.”⁸⁵

Sadri Sema, Sucu Kosti'nin dükkânına gelenleri anlatırken Babıali'deki basın-yayın hayatının birbirinden farklı bölüm, görev ve işlevlerine de işaret etmektedir:

“Burası ufakık bir yerdi. Bilmem o günlerde, yahut o tarihlerde gazetecilere büyük ferahlık verecek bir havası, bir tılsımı mı vardı, neydi? Matbaalarda içi sıkılan, bunalan, rakı içecek para bulamıyan, para bulmak için çare arayan muharrirler, mütercimler, musahhihler, şairler kendilerini buraya dar atarlardı. Ahmet Rasim en baştıdır. Mehmet Celal onun peykidir. Müstecabizade İsmet, Andelib Faik Esat da oraya gelirlerdi. Şeyh Vasfî de demirbaş.”⁸⁶

Ahmed Cemaleddin Saraçoğlu, Sucu Kosti'nin Babıali gazeteciliğiyle ilişkisinin sadece mekânsal boyutta olmadığına değinmektedir. Sucu Kosti gerektiğinde gazetecilere yardım eden bir isimdir. Ahmed Cemaleddin Saraçoğlu, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasına ilişkin haberi İzmir'de yayın yapan bir gazeteye telgrafla ulaştırabilmek için Sucu Kosti'den aldığı borcu şu cümlelerle anlatmaktadır:

“Bahriye Nazırı Rauf Bey, kahraman Hamidiye'nin bu yiğit kumandanı Mondros'tan dönüşünde İngiliz zırhlısı Agamemnon'da imzalanan mütarekenameyi Türk matbuatına boğazında hıçkırıklar düğümlene

⁸⁵ Tokgöz, **a.g.e.** , 2020, s.56

⁸⁶ Sema, **a.g.e.**, 1994, s.84

düğümlene tebliğ ederken bu hazin vesikayı not eden gazeteciler arasında ben de bulunuyordum. Not ettirenin gözlerini yaşartıyor, not alanlar gözyaşlarını sessiz sessiz kalplerinde boğuyorlardı. Hiç unutmam uzun mütarekename metnini, İstanbul muhabiri olduğum İzmir'in Sada-yı Hak gazetesine telgrafla bildirirken param yetişmemiş, altın saatimi, Sabah matbaası karşısındaki sucu Yorgi'ye terhin ederken bir miktar para almak mecburiyetinde kalmıştım. Türk gazetecilik âleminde bu Sucu Yorgi'nin ehemmiyetli bir mevkii vardır; sırası gelince anlatırım. Şimdilik şu kadarını söyleyeyim ki, bu acayip fakat temiz yürekli adam Türk gazetecisinin kara gün dostu idi; başımız sıkıldıkça ona başvururduk. O da tahammül edilir bir faiz karşılığı züğürt gazetecilere bir nevi bankerlik ederdi.”⁸⁷

1.4.4.2. Meserret Kıraathanesi

Meserret Kıraathanesi, Babıali'den Sirkeci'ye inerken sağ kolda, bugünkü Ankara Caddesi ile Ebussuud Caddesi'nin kesiştiği üst köşededir. Kesin olarak hangi tarihte açıldığı bilinmemektedir. Ancak gazeteci ve edebiyatçılara ait anı kitaplarında düşülen kayıtlardan hareketle 19. yüzyılın son çeyreğinde faaliyete geçtiği tahmin edilmektedir. İlk açıldığında mekânın ismi Yıldız Kıraathanesi'dir. Yıldız ismi bir süre sonra Yaldız'a dönüştürülmüştür.⁸⁸ 1960'ların başında pastaneye dönüştürülen, 1970'lerin başında kapanan Meserret Kıraathanesi yaklaşık yüz yıllık bir dönemde basın, siyaset ve edebiyat tarihine şahitlik etmiştir.⁸⁹ Meserret Kıraathanesi, Babıali ile Sirkeci arasındaki konumu sebebiyle hem ticaret hem hükümet/vilayet hem de basın-yayın çalışanlarının ve ilgililerinin bildiği ve devam ettiği bir mekândır. II. Abdülhamid, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerini görmüş bir mekân olan Meserret Kıraathanesi dönemindeki ve çevresindeki pek çok mekânda olduğu gibi hem sosyalleşmenin hem de çalışma ve iş görüşmelerinin ortamıdır. Meserret Kıraathanesi zaman içinde Babıali'de kümelenen basın yayın dünyasının farklı alanlarında çalışan çok sayıda insanın müdavimi olduğu bir mekân haline gelmiştir.

⁸⁷ Ahmed Cemaleddin Saraçoğlu, **Mütareke Yıllarında İstanbul**, Haz: İsmail Dervişoğlu, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2009, s.58-59

⁸⁸ Halit Ziya Uşaklıgil, **Kırk Yıl**, İstanbul, İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1969, s.152

⁸⁹ Salah Birsell, **Yaşlılık Günlüğü**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1992, s.148

Sadece gazetelerde mesaili çalışan gazetecilerin değil, ürettikleri içeriklerle gazetelerle dışarıdan bağ kuran yazı emekçileri de Meserret Kırathanesi'nin müşterileri arasındadır. 1951'de Adana'dan İstanbul'a taşınan romancı Orhan Kemal yazı ve edebiyat çalışmalarıyla Babıali gazetelerinde boy gösteren önemli isimlerden biridir. Orhan Kemal, Meserret Kırathanesi'nin kendi yazı hayatıyla ilgisini şu cümleyle ifade etmiştir: “Diyebilirim ki Meserret Kahvesi bende, Babıali'den ekmeğini çıkarmaya çalışmanın başlangıcıdır...”⁹⁰ Orhan Kemal en ünlülerinden biri olmakla birlikte Babıali gazetelerinde romanlarını tefrika ettirip geçimini sağlamak isteyen yegâne yazar değildir. Babıali gazeteleri için günlük gazetenin sayfalarında roman tefrikalarına yer vermek uzun yıllar devam eden bir yöntem olmuştur. Bu sayede bazı edebiyatçılar Babıali gazeteciliğinin ayrılmaz bir parçası olarak görülebilmiştir. Babıali, her kuşaktan okur-yazar insanların katılımıyla merkezinde yayıncılığın olduğu bir kültür ve sanat atmosferi olarak varlık göstermiştir. Meserret Kırathanesi gibi mekânlar yazarlar tarafından çalışma bürosu gibi kullanılmış ve gazetelerle yazarlar arasında bir köprü işlevi görmüşlerdir. Gazeteci Mehmed Kemal Meserret, yazı emekçileri ve Babıali arasındaki bağa şu cümlelerle vurgu yapmaktadır:

*“Eskiden bu kahvede İttihatçılar otururlarmış. Sonradan yoksul yazar-çizer takımının uğrağı oldu. Mahmut Yesari'yi burada tanıdım. Osman Cemal Kaygılı'yı da! Sait Faik'le birasına tavla oynardık. Bizden bir kuşak gençler de gelirdi. Oktay, Fahir, Kenan, Harun, daha başkaları; yiten unutulmuş isimler.”*⁹¹

Tefrika yayıncılığı sebebiyle yazarların tek hedefi yayınevleri değil aynı zamanda gazeteler olmuştur. Attila İlhan, 1950'li yıllarda bir gün Meserret Kırathanesi'nde Orhan Kemal'e yeni bitirdiği “Zenciler Birbirine Benzemez” romanından söz eder. Bunun üzerine Orhan Kemal, Attila İlhan'a birlikte Remzi Kitabevi'ne gidip romanın bu yayınevi tarafından yayımlanması için başvuruda bulunmayı teklif eder. Remzi Kitabevi'nden olumsuz cevap alınca ikilinin yeni hedefi başka bir yayınevi yerine bir gazete olmuştur. Bunun için Falih Rıfkı Atay'ın

⁹⁰Fikret Otyam, **Arkadaşım Orhan Kemal ve Mektupları**, İstanbul, Günizi Yayıncılık, 2005, s.260

⁹¹ Mehmed Kemal, **Acılı Kuşak**, 3.baskı, İstanbul, De Yayınevi, 1985, s.158-159

sahibi ve başyazarı olduğu Dünya gazetesine romanın tefrika edilmesi hususunda başvururlar. Bu bağlamda, Attila İlhan, romanın teslim edilmesinden sonra Falih Rıfkı Atay'dan görüşme daveti aldığını kaydetmektedir.⁹²

Gazetecileri, dergicileri, yayıncıları, kitapçıları, eserlerini gazete ve dergilerde yayımlatmak isteyenleri bir araya getiren Meserret Kırathanesi, özellikle gazetelerde çalışan muhabirler için ayrı bir öneme sahip olmuştur. Bunun temel dayanağı gazeteciliğin haber kaynağı olma vasfını taşıyan bazı kurumların binalarına yakınlığıdır. Bilindiği gibi Babıali gazeteciliğinin hükümet ve vilayetten sonra en önemli haber kaynakları İstanbul Emniyet Müdürlüğü ve İstanbul Adliyesidir. 1933'te Sultanahmet Adliyesi'nin yangın sonucu kullanılamaz hale gelmesinden sonra Adliye, Sirkeci'deki Sansaryan Han'da faaliyet gösteren İstanbul Emniyet Müdürlüğüne de yakın olan Sirkeci Büyük Postane'nin bir bölümüne yerleştirilmiştir. Bu iki kuruma çok yakın olan Meserret Kırathanesi böylece gazetelerin ve gazete muhabirlerinin günlük çalışma pratiklerinde başat konuma yükselmiştir. Meserret Kırathanesi polis ve adliye muhabirlerinin bir araya geldiği, bu iki alana dâhil haberlerin konuşulduğu, izlendiği ve hatta değiş-tokuş edildiği bir mekân olmuştur.

*Babıali dünyasında önce 1920'lerde genç bir şair olarak tanınan, 1940'lardan itibaren Ağaç ve Büyük Doğu dergilerini yayımlayan, 1950'lerden ölümüne kadar Babıali'nin çeşitli gazetelerinde köşe yazarlığı yapan Necip Fazıl Kısakürek, Meserret Kırathanesi'nde toplanan muhabirleri anlatırken "Gazete muhabirleri kafa kafaya vermiş, birbirlerinden haber kopya ediyor. 'Ajans Meserret' bu."*⁹³

ifadelerini kullanmaktadır.

Meserret Kırathanesi'nin gazetelerin haber toplama girişimleri bakımından önemini uzun yıllar muhabirlik yapmış olan gazeteci Nimet Üyken'in cümlelerinde bulmak mümkündür:

⁹² Attila İlhan, **Dönek Bereketi**, 2.baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2005, s.241

⁹³ Necip Fazıl Kısakürek, **Babıali**, 15.baskı, İstanbul, Büyük Doğu Yayınları, 2011, s.44

“1946-47 senesine kadar Babiali’de iki tane esas yer vardı. Bir tanesi sonra Ziraat Bankası oldu, Ebussuud Caddesinin köşesindeki ‘Meserret Kahvesi’, üstü de ‘Meserret Oteli’ydi. Bütün gazeteciler orada buluşurduk. Burada çok zaman haber değiş tokuşu yapardık. Diyelim ki habere yetişememişsin, işte Ankara vapuru geldi, kimler çıktı, bilmiyorsun. Oraya giderdik. Rahmi Karaca (Deniz muhabiri idi sonra Hürriyet’e geçti) vardı, Melih Yener (Vatan’da çalışırdı) vardı. Bu arada arkadaşlar arasında ‘işletme haber’ alış-verişi de yapılırdı. Şaka olsun diye.”⁹⁴

İstanbul’un ticaret, eğlence, sosyalleşme, ülke ve şehir yönetimi, basın-yayın ve kültür-sanat alanları açısından en merkezi bölgesinde konumlanan Meserret Kiraathanesi yüz yıla yaklaşmış tarihinde sıradan bir mekânın tanıklık edemeyeceği olaylara sahne olmuştur. 19. yüzyılın son çeyreğinden 1970’e kadar Yıldız, Yaldız ve en uzun süre Meserret ismiyle yaşayan bu kiraathane son 10 yılını bir pastane olarak geçirdikten sonra 1970’lerin başında kapanmıştır.⁹⁵

1.4.4.3. İhsan Kiraathanesi

İhsan Kiraathanesi, Babiali binasının hükümet merkezi olma vasfını sürdürdüğü 1870’li yıllarda kurulmuştur.⁹⁶ 19. yüzyılın son çeyreğinde İstanbul’da gazetecilikte ve diğer yayın türlerinde yaşanan gelişmeler Babiali Caddesinin çehresine etki ederken bir yandan da basın dünyasıyla yerleşik kurumların ilişkileri derinleşmiştir. Maliye, Nafia, Maarif Nazırlıklarıyla, Adli Tıp ve Emniyet Müdürlüğü’nün yakınlarda olması sebebiyle İhsan Kiraathanesi hem bürokrasi hem de gazeteciler tarafından tercih edilen bir mekân haline dönüşmüştür. İhsan Kiraathanesi’nin Babiali binasının tam karşısında bulunması, o dönemde “muhabir” adı verilen gazete muhabirlerinin burada toplanma alışkanlığını güçlendirmiştir.⁹⁷ Bu

⁹⁴ Nimet Üyken, Süleyman Boyoğlu, **Hazandan Önce Babiali** içinde, İstanbul, Güncel Yayıncılık, 2007, s.192

⁹⁵ Levon Panos Dabağyan, **Zaman Tünelinde Şehr-i İstanbul’un Seyir Defteri**, İstanbul, Karadağ Yayınları, 2006, s.197

⁹⁶ Sabri Koz, “İhsan Kiraathanesi”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, cilt 4, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı ortak yayını, 1994, s.142

⁹⁷ “İhsan Kiraathanesi”, **İstanbul Kültür Sanat Ansiklopedisi**, cilt 3, İstanbul, Tercüman Kültür Yayını, 1982, s.144

alışkanlığın boyutunu Reşat Ekrem Koçu'nun satırlarında görmek mümkündür: "İstanbul gazeteleri muhabirlerinin bir toplantı yeri, kulübü gibi idi, sabahları burada buluşurlar, işe buradan çıkarlardı."⁹⁸

İhsan Kıraathanesi 1930'ların sonundaki kapanışına kadar "gazetecilerin havadis borsası" olarak bilinmiştir. Bu bağlamda Taha Toros, İhsan Kıraathanesi'ni "gazetecilerle muhabirlerin merkezi" olarak tanımlamıştır: *"Vilayetin karşısında bulunan İhsan Kıraathanesi gazetecilerle muhabirlerin merkezi gibiydi. Meslekten olanlar burada toplanırlar, haberleri birlikte olgunlaştırıp gazetelere topluca buradan ulaştırırlardı."*⁹⁹

Babıali'de bulunan çeşitli gazetelerde uzun yıllar muhabirlik ve köşe yazarlığı yapmış olan Hikmet Feridun Es, "Türkiye'nin rakipsiz haber borsası" dediği İhsan Kıraathanesi'nin çevresindeki gazeteler ve muhabirlik mesleği ile kurduğu ilişkiyi Londra gazeteciliğinin merkezi olan Fleet Street ve 1920'lerden 1960'lara kadar Ankara gazeteciliğinin önemli bir kaynağı olan Ankara Palas'la kıyaslamaktadır:

"Bugün Londra'da gazete ve gazeteciler sokağı Fleet Street'te de buna benzer yerler, bir takım Pub'lar vardır. Muhabirlerin haber alış-verişi ettikleri birahaneler... Ama bunların hiçbiri bizim İhsan'ın eline su bile dökemezdi. İhsan, bugün Fahreddin Kerim'in, Gökay matbaa ve hanının köşesinde, epeyce yüksekte, çıkıntı halinde büyük bir kahvehane idi. Akşamları muhabirler burada toplanır, havadisleri değiş tokuş ederlerdi. Ama yalnız 'routine' denilen günlük ve olağan haberleri. Yoksa büyük ve özel haberleri kimse birbirine vermezdi. Vakit gecikip de arkadaşlardan biri İhsan'a dönmezse, ötekiler kuşkulanırlardı: 'Gelmedi... Atlatıyor bizi!..' diyerek. İhsan Kıraathanesi, yıllar boyu 'Havadis Borsası' olarak neden seçilmişti. Sebepsiz değildi bu. Kahvehane, en büyük haber kaynağı olan vilayetin tam karşısında. Vali ile karşı karşıya, pencere pencereye oturuyorsunuz. Bu pencere o günlerin en büyük haber kaynağı... Ankara da öyle değil mi? Ankara Palas niçin bir gazeteciler karargâhı idi? Eski Büyük Millet Meclisi'nin tam karşısında olduğundan."

⁹⁸ Reşat Ekrem Koçu, "Babıali Caddesi", **İstanbul Ansiklopedisi**, cilt 4, İstanbul, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1960, s.1758

⁹⁹ Taha Toros, **Kahvenin Öyküsü**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998, s.74

Ankara Palas gibi İhsan Kıraathanesi de, hem bir buluşma hem de bir haber gözetleme kulesiydi. Yalnız vilayet mi? Polis Müdürlüğü de orada idi, şimdi özel idare yerinde. Ve İhsan'ın penceresinden görürdük.''¹⁰⁰

İhsan Kıraathanesi'ne devam eden muhabirler arasında Reşat Feyzi Yüzüncü, Selahattin Kıpçak, Fuat Duyar¹⁰¹, Mekki Sait, Sabahattin Sönmez, Burunsuz Tevfik, Burhanettin Ali Sadettin, Tahsin Banguoğlu, Mustafa Ragıp Esatlı¹⁰² gibi isimler bulunmaktadır. Asıl mesleği eğitimcilik olmakla birlikte, romancı olarak tanınan Ahmet Hamdi Tanpınar, denemeleriyle uzun yıllar gazetelerde köşe yazarı olarak kalem oynatmıştır. Tanpınar'ın romanları gazetelerde tefrika edildikten sonra kitap olarak basılmıştır. Tanpınar, öğrencilik yıllarından itibaren Beyazıt ve Cağaloğlu çevresindeki yerleşmiş eğitim, yayıncılık ve sosyalleşme ortamlarında bulunmuş; izlenimlerini hem edebiyat hem düşünce türündeki eserlerine yansıtmıştır. Bu bağlamda İhsan Kıraathanesi, Tanpınar'ın "Mütareke Dönemi"ni ele aldığı "Sahnenin Dışındakiler" adlı romanında kendisine yer bulmuştur. Tanpınar, İhsan Kıraathanesi'nden bahsederken mekânın muhabirlerin buluşma noktası olma özelliğine vurgu yapmaktadır:

"Kalabalık çok sinirli bir hava içinde dağıldı. Ben bir müddet Ayasofya'nın kestane ağaçları altında insan kümelerinin sağa sola doğru akışını seyrettim. Sonra muhbir arkadaşlarla buluştuğumuz Babıali karşısındaki İhsan Bey Kıraathanesi'ne gitmeğe karar verdim. Orada muhakemeyi yakından takip eden arkadaşlardan gazeteye yazacağım yazının tafsilatını alacaktım.''¹⁰³

İhsan Kıraathanesi, 70 yıllık bir dönemdeki varlığıyla Babıali gazeteciliğini tamamlayıcı bir rol oynamış, önemli bir sosyalleşme ve çalışma ortamı olarak faaliyet göstermiştir. İhsan Kıraathanesi'nin kapanmaya doğru gittiği yıllarda gazete muhabirlerinin buluşma yeri olarak karşı sırada 200 metre kadar aşağıda bulunan Meserret Kıraathanesi'nin öne çıkması bu iki mekân arasında bir bayrak değişimi gibi görülebilir.

¹⁰⁰ Hikmet Feridun Es, "Babıali'nin Sinirlerini Elinde Tutan Adam", **Yıllarboyu Tarih Dergisi**, S 10, Ekim 1980, s.59

¹⁰¹ Şemsi Belli, **Babıali Babıadi**, İstanbul, Kağıt Yayınları, 1988, s.76-77

¹⁰² Es, **a.g.m.**, s.60

¹⁰³ Ahmet Hamdi Tanpınar, **Sahnenin Dışındakiler**, 14.baskı, İstanbul, Dergah Yayınları, 2014, s.266

1.4.4.4. İkbāl Kırāathanesi

İkbāl Kırāathanesi, Nuruosmaniye’dedir. Caddenin Vezir Hanı caddesiyle kesiştiği sol köşede faaliyet göstermiştir. Hangi tarihte açıldığı kesin olarak belli olmamakla birlikte hakkında düşünülen ilk kayıtlar Birinci Dünya Savaşı öncesinden itibaren var olduğunu düşündürmektedir. Falih Rıfkı Atay, Hüseyin Cahit Yalçın tarafından 1908’den itibaren yayımlanan Tanin gazetesi günlerini anlatırken İkbāl Kırāathanesi’ni anmaktadır: “Tanin’e yakın olduğu için tanıdıklarımızla Nur-i Osmaniye’deki İkbāl Kırāathanesi’nde toplanırdık.”¹⁰⁴ İkbāl Kırāathanesi 60 yıla yaklaşan tarihi içinde daha çok bazı edebiyatçılar ve onların öğrencisi veya takipçisi olan yeni edebiyatçı kuşakları ile özdeşleşmiştir. Bu anlamda ilk benimsendiği dönem Mütareke yıllarıdır.

Salah Birsell’in “*Burası da hemen hemen her kuşağı barındırmıştır. Çok geniş ve loş bir yerdir. Babıali’ye Cağaloğlu’na yakın olduğu için yazın erleri kadar, gazetecilerin de uğrağıdır.*”¹⁰⁵ ifadeleriyle andığı İkbāl Kırāathanesi’nin tanınmasında da eğitim, bürokrasi ve basın-yayın çevrelerinin önemli bir rolü vardır. İstanbul Üniversitesi, İstanbul Lisesi gibi kurumlarda çalışan hocalar ve öğrencilerinin tercih ettiği bir mekân haline gelmiştir. Ahmet Hamdi Tanpınar, İstanbul’un okur-yazar tabakalarının İkbāl Kırāathanesi’nde bir araya gelişini üniversiteden hocası olan Yahya Kemal ve onun etrafında toplanarak yayımına başladıkları Dergâh dergisi üzerinden anlatmaktadır:

“Biz devamla başladıktan sonra Yahya Kemal de beğendi. Yahya Kemal’in etrafında toplandığımız Dergâh mecmuasının idarehanesinin tam mektebin karşısında bulunan eski Tanin matbaasında –daha evvel ve daha sonra Servet-i Fünun– olduğu için merkezliğı bizim için bir kat daha artmıştı. Haşim de memur olduğu Düyun-ı Umumiye’ye çok yakın bulduğu bu kahveye bazı saatlerinde veya akşamüzeri uğradı. İkbāl’e ara sıra mecmuanın tertip hatalarından o kadar meyyus olan Abdülhak Şinasi Hisar da gelirdi. Dergâh’a yazdığı makalelerle mecmuanın millî havasına Bergson’dan gelen çok özlü bir derunîlik katan Mustafa Şekip

¹⁰⁴ Falih Rıfkı Atay, **Batış Yılları**, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2012, s.84

¹⁰⁵ Salah Birsell, **Kahveler Kitabı**, 2.baskı, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1977, s.329

Tunç, Hasan Âli Yücel, Necmeddin Halil Onan, Bir Gemi Yelken Açtı adlı çok güzel bir şiir kitabı yazdıktan sonra birdenbire şiirden vazgeçen Ali Mümtaz Arolat, mecmuayı idare eden o çok tatlı şekilde somurtkan, fakat emsalsiz dost Mustafa Nihat Özön, bu satırları yazarken vakitsiz ölümüne o kadar hüznü duyduğum Nurullah Ataç, Yunus Kâzım Koni, Zekâî, hepimiz bu kahvede buluşur, bazen yemek saatlerinin dışında bütün günü ve gecenin büyük bir kısmını burada geçirirdik. Mükrimin Halil’le başka mecmualarda ve bilhassa Aydede’de çalışan fakat gönlü bizde olan Osman Cemal Kaygılı da zaman zaman İkbal’e veya Sultanahmet kahvelerine yahut Türbe’deki Yeni Şark kahvesine gelirlerdi.”¹⁰⁶

İkbal Kırathanesi’nin Babıali’deki gazetecilik dünyası ile ilişkilerini gelişmesi Cumhuriyet döneminde, özellikle 1945 sonrasında yayımlanan yeni gazetelerle gerçekleşmiştir. Nuruosmaniye Caddesi ve hemen altındaki Şeref Efendi Sokak’ta kurulan gazetelerin çalışanları için İkbal Kırathanesi önemli bir sosyalleşme ortamı olarak bilinmiştir. 1940’lı yıllarda gazeteciliğe başlayan Nimet Üyken, İkbal Kırathanesi’nden bahsederken döneminin muhabir arkadaşlarının da isimlerini kaydetmektedir: “Meserret’ten sonra Nuruosmaniye’de İkbal Kırathanesi de uğrak yerlerimizdendi. İki tane bilardo masası vardı. En büyük müdavimleri Abbas Parmaksızoglu, Fatin Fuat, Atif Saka, Murat Kayahanlı’ydı.”¹⁰⁷ Gazeteciliğe 1950’li yıllarda başlayan Orhan Birgit, İkbal’in muhabirlerin buluştuğu ve haber alışverişi yaptığı bir mekân olduğunu belirtmiştir: “Birimiz bir haberi takip etme imkânına kavuşamazsak, bir başka gazetede arkadaşımızla hiç düşünmeden İkbal Kahvesi’nde veyahut arka taraflardaki kahvelerde haberlerimizi değiş tokuş ederdik.”¹⁰⁸

İkbal Kırathanesi, gazeteciler ve yazarların devam ettiği bir yer olarak varlığını sürdürürken, son dönemini adeta Orhan Kemal’in mekânı olarak yaşamıştır. 1951’de Adana’dan İstanbul’a taşınan Orhan Kemal önce Meserret’le tanışmış ancak daha sonra İkbal Kırathanesi’nin müdavimi olmuştur. İkbal Kırathanesi zaman

¹⁰⁶ Ahmet Hamdi Tanpınar, **Beş Şehir**, 12.baskı, İstanbul, Dergah Yayınları, 1998, s.66-67

¹⁰⁷ Üyken, Boyoğlu, **a.g.e.**, 2007, s.192

¹⁰⁸ Orhan Birgit, **Babıali Sohbetleri: Ustalar Ustalarını ve Anılarını Anlatıyor**, Yay. Haz:Emin Karaca, İstanbul, Doğan Kitap, 2007, s.146

içinde adeta Orhan Kemal'in çalışma bürosu kimliğine bürünmüş, arayanlar onu bu mekânda bulabileceklerini, bulamazlarsa buraya haber bırakabileceklerini bilir olmuştur: "İkbal kahvesinde oturuyorduk. Garson Melkom bize çay dağıtırken, Orhan Kemal'e: 'Dün sizi Yaşar Kemal bey aradı' dedi."¹⁰⁹ Orhan Kemal bu dönemde romanlarını tefrika halinde yayınlama girişimlerinde bulunarak Babıali gazeteciliği ile temas kurmaya çalışmıştır. Orhan Kemal, yeni eserler yazıp bunların yayın çalışmaları ile uğraşırken 1950'li yıllarda etrafında genç bir edebiyatçı grubu oluşmuştur. Orhan Kemal genç edebiyatçıların yazdığı eserlerin ilk eleştirmeni olmuş, bu çalışmaların kitaplaşması için çaba göstermiştir. Mekânlar ve edebiyat çerçevesinde gelişen bu ilgilerin bir örneğini Tarık Dursun K. kaydetmektedir:

*"Orhan Kemal'i Meserret Kırathanesi'nde aradım, yoktu. Yokuşu bir solukta çıkıp Nuruosmaniye'yi dipledım, baktım, İkbal'deki pencere kenarı da boş. O anda kolumun altına sıkıştırdığım 'Denizin Kanı'nın karalaması binlerce kilo çeker oldu, dünyam karardı. Bana demişti ki... Bana bunları bunları demişti ama Orhan Kemal'i koydunsa bul işte. Meserret'te yok, İkbal'de yok."*¹¹⁰

Orhan Kemal'in etrafındaki genç edebiyatçılardan biri olan Muzaffer Buyrukçu, kendi dönemlerinde İkbal Kırathanesi'ne devam eden isimleri şöyle sıralamıştır:

*"Edip Cansever, Yaşar Kemal, Fethi Naci, İsmet Zeki Eyüboğlu, Alp Kuran, Rifat Ilgaz, Hasan Amca, Enver Aytekin, Fikret Otyam, Hadi Malkoç... İhsan Hasırcı, Patriyot Hayati, Sennur Sezer, Nurer Uğurlu... Bazen Demirtaş Ceyhun... Bir iki kez de Attila İlhan'la Sezer Tansuğ'u gördüm ve edebiyatçıların bir sürü arkadaşı..."*¹¹¹

Muzaffer Buyrukçu'nun zikrettiği isimlerin hemen hepsi bir biçimde Babıali'deki basın-yayın dünyası ile ilişki içinde olmuş kişilerdir. Bu isimlerin bazıları gazetelere telif karşılığı yazı dizileri ve röportajlar hazırlamış, bazıları yazdığı romanları gazetelerde tefrika halinde yayımlatarak gelir sahibi olmuş,

¹⁰⁹ Y. Kenan Karacanlar, **Orhan Kemal'den Anılar**, 2.baskı, İstanbul, Tüm Yayınları, 1977, s.131

¹¹⁰ Tarık Dursun K. "Kendini Yazardan Saydırmak İstersen", **Remzi Bengi'ye Saygı** içinde, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1979, s.116

¹¹¹ Muzaffer Buyrukçu, **Dillerinde Dünya**, İstanbul Adam Yayınları, 1985, s.287

bazıları gazetelerde muhabirlik yapmış veya yazı işleri bölümünde çalışmış bazıları da kitap yayıncılığı ve dergicilikle uğraşmışlardır.

İkbal Kırathanesi, üç kuşağa ev sahipliği yaptıktan sonra 1965 yılı sonlarında kapanmıştır. Orhan Kemal, on beş yıla yakın bir süre zarfında müdavimi olduğu bu mekânın kapanışından sonra yazdığı yazıda İkbal Kırathanesi'nin Babıali'deki basın-yayın çevreleri için önemini vurgulamıştır:

“Peki biz şimdi ne yapacağız? Yeni bir kahve mi? Belki. Belki değil muhakkak. Çünkü Babıali'den ekmeğini kazananlara Babıali'nin koynunda yeni bir kahve şart ama nerden nasıl bulacağız? Bulsak bile İkbal'in yerini tutacak mı? Sanmıyorum, neredeyse yüzyıla yaklaşan bir süre içinde, kim bilir kaç edebiyatçı sanatçı kuşağına kucak açmış İkbal'in yerini hiçbir ama hiçbir kahve tutamaz. Gerçekten de böyle bu. Yeni bir kahve üzerinden yüzyıla yakın bir sürenin geçmesi sonunda “İkbal”leşebilir. İkbal Kahvesi bizde ömrümüzün sonuna kadar tatlı bir anı olarak kalacak. Ve seni hiç unutmayacağız İkbal Kahvesi!”¹¹²

1.4.4.5. Talat'ın Kahvesi

Talat'ın Kahvesi, Yerebatan caddesini kesen sokaklardan biri olan Salkımsöğüt Sokak'ta bulunmaktadır.¹¹³ Talat Bey'e, babası Raif Bey'den kalan kahvehanenin 1950'lerden itibaren faaliyette olduğu sanılmaktadır. Gazeteci Akgün Tekin, Talat'ın Kahvesi'nin mekânsal özelliklerini şöyle anlatmaktadır:

“Cağaloğlu Meydanı'ndan Divanyolu'na doğru yürüdüğünüzde soldan birinci sokak Cağaloğlu Kız Yurdu'na çıkardı. İkincisi Günaydın gazetesi idarehanesinin de bulunduğu Gülhane Parkı'na inen Alay Köşkü Caddesi'ydi. Bir sonraki sokağa girdiğinizde sağdaki köşede, ev tipi bir otel, yanında da Talat'ın kahvesi bulunurdu. Hani gazetelerde köşe yazılarına konu olan Talat var ya, işte o kahveci Talat... Bir süre yurt dışında çalıştıktan sonra Türkiye'ye gelen Talat, uzun boylu, zayıf, saygılı bir insandı. Günaydın gazetesinin adeta bir parçası haline gelen

¹¹² Orhan Kemal, “İkbal Öldü”, **Yön Dergisi**, 10.12.1965, sayı:141, s.14

¹¹³ Ergin Konuksever, Süleyman Boyoğlu, **Hazandan Önce Babıali** içinde, İstanbul, Güncel Yayıncılık, 2007, s.126

‘Talat’ın kahvesi’, tek katlı salaş bir barakaydı. Cadde üzerinde, otelin duvarının hemen yanında bulunan bir kapıdan içeri girilince yaz aylarında birkaç masa konulabilen ufak bir bahçeyle karşılaşılırdı. Kahvenin içinde sağ dipteki çay ocağı, ortadaki soba ve yer yer sigara yanığı bulunan yeşil çuhalı gıcırdayan masalar ile yaşlı iskemleler Talat’ın kahvesindeki tüm eşyalardı.’¹¹⁴

1960’lı yıllarda bu kahvehaneye devam edenler arasında Orhan Kemal, Ümit Deniz, Enver Gökçe gibi Babıali’deki basın-yayın dünyasıyla ilişkili isimler bulunmaktadır.¹¹⁵ Talat’ın Kahvesi en belirgin özelliği, 1968 yılında kardeşi Erol Simavi ile ortaklığını bitiren Haldun Simavi’nin kurduğu Günaydın gazetesi kadrosu ile özdeşleşmiş olmasıdır. Günaydın gazetesinin Talat’ın kahvesine çok yakın olan Alayköşkü Caddesi üzerinde bulunması gazete çalışanlarının bu mekânı benimsemesini kolaylaştırmıştır. Gazeteci Erkan Özmen, Talat’ın Kahvesi’ne 1970’li yıllarda devam eden isimleri sayarken Günaydın gazetesinin başat rolünü vurgulamaktadır: *“Öğlen oldu mu, Günaydın’dan Esin Uluer, Fikret Usta, Ahmet Örs, Olay Tan, Baha Tunç, Ahmet Yüksel, Yoklan Yarman, Enis Ayyıldız, Güray Bursalı, Kamil Turan, Erdal Güneysu gelir.”¹¹⁶*

Uzun yıllar Günaydın gazetesinin genel yayın yönetmenliğini üstlenen Rahmi Turan, gazete baskıya verildikten sonraki saatlerde ekip olarak Talat’ın Kahvesi’nde vakit geçirmeye devam ettikleri için, hataları düzeltme ve akşam saatlerinde gelişen önemli olaylarla yeni baskılar yapma imkânına sahip olduklarını vurgulamaktadır. Bu çerçevede değerlendirdikleri en önemli olaylardan biri Abdi İpekçi’nin öldürülmesidir:

“Bütün ekip orada bulunduğu için, bizim İstanbul baskıları çok canlı ve çok dinamik olurdu. Zaten oradayken birçok olaya zamanında müdahale etme imkanı bulurduk. Mesela Abdi İpekçi’nin öldürülme olayı... Saat sanıyorum, 19.00-20.00 sıralarıydı. Biz oyun oynuyorduk. Gazetede telsizi dinleyen polis muhabirlerinden biri, Fehim Yener olabilir, telaş

¹¹⁴ Akgün Tekin, **Türk Basımında Kayan Yıldız: Haldun Simavi’nin Günaydın’ı**, İstanbul, Doğan Kitap, 2006, s.778-779

¹¹⁵ Mehmed Kemal, **Gayr-ı Resmi Yakın Tarih**, İstanbul, Yılmaz Yayınları, 1991, s.87

¹¹⁶ Erkan Özmen, **Kimler Geldi Kimler Geçti**, İstanbul, Bilgeoğuz Yayınları, 2012, s.108-109

inde gelip bize durumu bildirmişti. Oyunları yarıda bırakıp derhal fırladık, ekip olarak gazeteye geldik, anında muhabirleri yolladık. İyi hatırlamıyorum ama zannediyorum İlk Yardım Hastanesi'ne kaldırılmıştı. Abdi Bey'in olaydan sonra göğsünde kurşun delikleri olan hastanedeki fotoğraflarını çeken tek gazete biz olduk. Bu mesleki bir yarıştan çok, bir meslek meselesi olduğu için başta Milliyet olmak üzere, bütün basına o fotoğrafları dağıttık. Eğer ekip olarak Talat'ın kahvesinde bulunmasaydık, belki bu fotoğrafları çekemeyecek, olayı o kadar yakından takip edemeyecektik. Daha sonra hatırladığım gibi hep birlikte Milliyet gazetesine gidip, arkadaşlara baş sağlığı diledik.”¹¹⁷

Günaydın gazetesinde Rahmi Turan'la birlikte çalışmış olan Can Ataklı da Turan'ın anlattıklarını doğrulamaktadır:

“O zamanlar Talat'ın Kahvesi diye bir yer vardı. Gazeteyi yapar, gider orada otururdu. Şimdiki gibi değil, eski montaj işleri var. Gazete biter, saat 6'da gazete basılır, Talat'ın Kahvesi'ne gidip Rahmi Bey'e gösterirsin gazeteyi.”¹¹⁸

Talat'ın Kahvesi, önce 1988'de Günaydın gazetesinin Haldun Simavi tarafından Asil Nadir'e satılması ve birkaç yıl içinde kapanmasıyla sonra da 1994'le birlikte gazetelerin çoğunun Babıali'yi terk etmesiyle eski havasını kaybetmiştir. 1990'ların ikinci yarısında Talat'ın Kahvesi kapanmış, bu mekânı uzun yıllar işleten Talat Bey, 1 Ocak 2004'te vefat etmiştir.¹¹⁹

1.4.4.6. Konyalı Lokantası

Konyalı Lokantası, Konya-Doğanbey'den İstanbul'a nakleden Hacı Ahmed Bey (Doyuran) tarafından Sirkeci'de 1897 yılında açılmıştır.¹²⁰ Açılışından sonra birkaç yıl içinde Eminönü ve Sirkeci tüccarlarının uğrak yeri haline gelmiştir.

¹¹⁷ Rahmi Turan, Akgün Tekin, **Türk Basınında Kayan Yıldız: Haldun Simavi'nin Günaydın'ı** içinde, İstanbul, Doğan Kitap, 2006, s.783

¹¹⁸ Serkan Seymen, **Amiral Battı: Can Ataklı'nın Tanıklığıyla Sabah Grubunun Öyküsü**, 2.baskı, İstanbul, Metis Yayınları, 2002, s.25

¹¹⁹ Savaş Ay, “Talat'ın Son Kahvesi”, **Sabah gazetesi**, 02.01.2004, s.4

¹²⁰ “Konyalı”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C 5, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı ortak yayını, 1994, s.68

Ticaretin kalbi olan bu bölgenin giderek güçlenen bir biçimde şehrin ulaşım merkezi haline gelmesi Konyalı Lokantasının müşteri potansiyelini arttırmıştır.¹²¹

1950'li yıllara doğru giderken hem Konyalı Lokantası'nın mekânı genişlemiş hem de Eminönü tüccarlarından sonra Babıali gazetecilerinin tercih ettiği bir lokanta haline gelmiştir. Konyalı Lokantası Babıali gazetecileri için sadece yemek yenen bir yer olmamıştır. Burada geçirilen zamanlar gazetecilik mesleğine katkı veren görüşmeler ve tanışıklıkları içermiştir. Patronundan muhabirine her kademedan Babıali mensubunun Konyalı Lokantası'nda bir araya gelmesi bu mekânı yeni iş tekliflerinin güvenilir ortamı haline getirmiştir. Bu iş tekliflerinin en eski örneğine uzun yıllar Ankara'da gazetecilik yapmış Şinasi Nahit Berker'in anılarında ulaşmak mümkündür. Şinasi Nahit Berker, 1940'lı yılların ortalarında Ankara'da görev yaptığı Ulus gazetesinden istifa etmiş ve İstanbul'a gelmiştir:

“Bir gün Konya Lezzet Lokantasında yemek yiyorum, Zeyyat'la Cihat ağabeyimiz birlikte geldiler. Hoş beşten sonra benim masaya oturdular. Laf lafı açtı, ben Ulus'tan ayrıldığımı henüz söylememiştim bile, Zeyyat birdenbire: ‘Şinasi’ dedi, ‘Seni Tasvir’in hesabına Bükreş’e göndersek gider misin?’ İşsiz olduğum için, canıma minnet, hemen kabul ettim. “Öyleyse pazartesi gel, pasaport muameleni yaptıralım, derhal hareket edersin!”¹²²

1950'lerin sonunda Peyami Safa'nın Milliyet'ten ayrılmasından sonra gazete yönetimi Çetin Altan'a köşe yazarlığı teklifi götürülmesine karar vermiştir. Teklifi iletecek kişi olarak gazetenin önde gelen isimlerinden biri olan Turhan Aytul seçilmiştir. Köşe yazarlığı üzerine görüşmenin gerçekleştirileceği mekân ise Konyalı Lokantasıdır: *“Çetin Altan bir gün İstanbul'daydı ve öğle yemeğini Sirkeci'deki Konyalı Lokantası'nda Turhan Aytul'la birlikte yiyordu. Turhan Aytul'un yaptığı yazarlık teklifini dinledikten sonra heyecanla sordu: ‘Başarabilir miyim Turhan?’¹²³*

¹²¹ Artun Ünsal, “Geçmişten Günümüze İstanbul'un Lokantaları”, **Şehir ve Kültür: İstanbul** içinde, Ed: Ahmet Emre Bilgili, İstanbul, Profil Yayınları, 2011, s.446

¹²² Şinasi Nahit Berker, **Matbuat Hazretleri**, Ankara, Ajans-Türk Matbaası, 1966, s.76

¹²³ Tufan Türeñç, Erhan Akyıldız, **Bir Gazetecinin Hayatı: 28 Yıl Sonra Abdi İpekçi**, İstanbul, Doğan Kitap, 2007, s.118

Dünya gazetesinin kurucusu ve başyazarı olan Falih Rıfkı Atay'ın Bedii Faik ile görüşmek istediği yer Faik'in müdavimi olduğunu bildikleri Konyalı Lokantası olmuştur. O günlerde Dünya gazetesinde muhabirlik yapan Orhan Birgit şöyle aktarır: “Bedii Faik'in öğle saatlerinde Konya Lezzet Lokantası'nın devamlı müşterisi olduğunu biliyorduk. Sirkeci'deki lokanta bize birkaç dakikalık mesafedeydi. Hemen yokuşu indik ve Bedii Faik'e Falih Rıfkı Bey'in kendisiyle görüşmek istediğini söyledik.”¹²⁴ Konyalı Lokantası, Babıali'de gazeteciler için olduğu kadar kitap yayıncıları ve dergiciler için de önemli bir mekândır. Ankara'da kurduğu Varlık dergisini 1945'ten itibaren İstanbul'da yayımlamaya başlayan Yaşar Nabi Nayır'la birlikte çalışan Perihan Çakıroğlu, Konyalı Lokantası'nın Nayır için günlük bir alışkanlık olduğunun altını çizmektedir:

*“Yaşar Nabi her gün 9'da bürosunda olur, akşamüzeri 5'e kadar yemek hariç aralıksız çalışırdı. 5'de ünlü Cağaloğlu-Esentepe otobüsüyle evine giderdi. Bazı günler çalışırken hiç odasından çıkmaz, çalışır, çalışırdı. Öğlen yemeklerini sürekli Konyalı'da yedi. Orada bazen arkadaşlarıyla karşılaşır sohbet ederler, hepsi birlikte büroya gelirler çaylarını içerler.”*¹²⁵

Konyalı Lokantası, 1961 yılında Babıali'deki kitap yayıncılığının tarihi için önemli bir jeste imza atmıştır. 50 yıllık müşterileri olan Hilmi Kitabevi sahibi İbrahim Hilmi Çığıracan için bir yemek daveti vermiştir. Orhan Okay, bu davetin dönemin ünlü yazarlarını bir araya getirdiğini ifade etmektedir:

*“Unutmadığım bir hadise de yaşı sekseni geçtiği yıllarda Konya Lezzet Lokantası'nın elli yıllık müşterisi olarak Hilmi Bey için devrin kalburüstü bütün yazarlarını davet ettiği bir ziyafet vermiş olmasıdır. Artık ne İbrahim Hilmi gibi yayıncı ve kitapçı, ne de Konyalı gibi kadirbilir lokantacı kaldı.”*¹²⁶

¹²⁴ Orhan Birgit, **Evvel Zaman İçinde**, İstanbul, Doğan Kitap, 2006, s.121

¹²⁵ Perihan Çakıroğlu, “Yaşar Nabi'nin Ardından”, **Yaşar Nabi'ye Saygı** içinde, İstanbul, Varlık Yayınları, 1982, s.289

¹²⁶ Orhan Okay, **Bir Başka İstanbul**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2002, s.322

1990'lı yıllarda çok sayıda gazetenin Babıali'den ayrılmasından sonra gazeteci müdavimlerini yavaş yavaş kaybeden Konyalı Lokantası, günümüzde Sirkeci'de hizmet vermeye devam etmektedir.

1.4.4.7. Sofra Lokantası

Sofra Lokantası Nuruosmaniye Caddesi üzerinde iki katlı bir mekândır. Tabeladaki ismi “Sofra Lokantası” olsa da Babıali'deki basın-yayın çalışanları arasında daha çok “Kebapçı Muzaffer” olarak anılmıştır. Sofra Lokantası'nın ne zaman açıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Farklı gazetecilerin Babıali anılarında kaydettiği bilgiler ve isimlerden hareketle 1950'lerin ortalarından itibaren faaliyete geçtiği sanılmaktadır. Bu çevrede doğup büyüyen Muzaffer Yüksel'in müşterilerine öncelikle Bursa kebabı sunmak üzere açtığı mekân çok uzun bir süre geçmeden Babıali gazetelerinin patronları ve dönemin şöhretli köşe yazarları tarafından benimsenmiştir. Nitekim gazeteciliğe 1950'li yıllarda başlayan Nail Güreli, Sofra Lokantası'nı şu cümlelerle anmaktadır: “*Muzafferin yeri, daha çok Babıali'nin 'kaymak tabakası' denilebilecek gazetecilerin, özellikle kebab yemek için devam ettiği derli toplu bir lokantaydı.*”¹²⁷

Gazeteci İslam Çupi, Sofra Lokantası'nda 1950'lerin ikinci yarısında gördüğü isimleri kaydetmiştir: “*Bir masada Ahmet Emin Yalman, yanında Peyami Safa. Bir iskemlede Bedii Faik, ötekinde Ulunay. Bir köşede Doğan Nadi ötekinde Necip Fazıl. Bir tabakta Çetin Altan ötekinde Mümtaz Faik Fenik.*”¹²⁸ Babıali'de ilk kadın gazeteciler kuşağına mensup olan Azize Bergin'in “*Kebapçı Muzaffer, Babıali çalışanlarının ve hatta patronlarının uğrak yeri.*”¹²⁹ dediği lokantanın 1960'lı yıllarda hem bilinirliği hem müşteri çeşitliliği artmıştır. Bu yıllarda İsmail Sivri, Kazım Üzen,¹³⁰ Özdemir Asaf, Hilmi Yavuz, Edip Cansever ve Cemal Süreya¹³¹ gibi isimlerin Sofra'nın müdavimi olduğu bilinmektedir. 1960'ların sonlarına doğru Sofra

¹²⁷ Nail Güreli, **Dünden Bugüne Babıali**, İstanbul, Heyamola Yayınları, 2009, s.137

¹²⁸ İslam Çupi, “Sofra...”, **Milliyet Fiesta Eki**, 2 Ocak 1994, sayı:24, s.30

¹²⁹ Azize Bergin, **Babıali'de Topuk Tıkırtıları**, 2.baskı, İstanbul, Epsilon Yayınları, 2004, s.150

¹³⁰ Hilmi Yavuz, **Yüzler ve İzler**, Ankara, Aşina Kitaplar, 2006, s.155

¹³¹ Tekin Aral, “Sen de mi Şair Oldun”, **Hürriyet gazetesi**, 3 Ocak 1999, s.8

Lokantası'nda edebiyatçıların başını çektiği bir “Cuma grubu” oluşmuştur. Gazeteci Turhan Günay, “Cuma grubu” ile tanışma hikâyesini şöyle anlatmaktadır:

“Fethi Naci’yi ilk ne zaman gördüm? Tarihi tam olarak hatırlamıyorum ama 1969 yılıydı sanırım. Cağaloğlu Nur-u Osmaniye Caddesi’nde ‘Sofra’ adını taşıyan bir lokanta vardı. Edebiyatçıların Cuma günleri orada yemek yediklerini ve sohbet ettiklerini duymuştum. Bir Cuma günü Sofra’ya gittim. Resimlerinden tanıdığım birçok yazar oradaydı. Akıldında bir tek Fethi Naci, Edip Cansever ve Abdülbaki Gölpınarlı kalmış.”¹³²

Gazetelerde yazı işleri veya muhabirlik kadrosunda bulunan ve köşe yazarlığı yapan pek çok kişinin Sofra Lokantası'nın müdavimi haline gelmesi doğal olarak gazetecilik faaliyetlerinin burada devam ettirilmesini getirmiştir. Bu bağlamda, gazeteci Orhan Karaveli, Sofra Lokantasında, gazetelerin haber gündemlerinin konuşulduğuna işaret etmektedir: *“Bu belki bir ayrıntı ama öğle yemeklerini Kebapçı Muzaffer’de yedik, zaten bütün haberler orada dolaşırdı. Ertesi gün ne çıkacağı konuşulurdu.”¹³³* 30 yıla yakın bir dönemde Babıali gazeteciliğine ev sahipliği yapan, gazetecilik mesleği ile özel hayatın ve sosyalleşmenin kesiştiği bir ortam sunan Sofra Lokantası, sahibi Muzaffer Yüksel’in 1 Nisan 1981’de vefatıyla birlikte kapanma sürecine girmiştir. Muzaffer Yüksel’in ölümü ve basın dünyasındaki yeri, Babıali’deki çeşitli gazetelerde uzun yıllar köşe yazarlığı yapan Oktay Akbal’ın satırlarına yansımıştır. *“Bir de Muzaffer’in kebabçı dükkânı. Muzaffer de yok şimdi. Oysa Muzaffer Cağaloğlu demekti. Bizim eski günlerimiz, geçmiş güzel anılarımızın canlı simgesiydi.”¹³⁴* Sofra Lokantası, Muzaffer Yüksel’in ölümünden sonra eşi Nevin Yüksel tarafından devam ettirilmek istenmiş, ancak varisler arasındaki anlaşmazlık çözilemeyince binanın satılmasına karar verilmiştir. Böylece Babıali gazetecilik tarihinin önemli mekânlarından biri 1984 yılında tarihe karışmıştır.¹³⁵

¹³² Turhan Günay, “Fethi Naci: Edebiyatın Tavizsiz Dostu”, **Fethi Naci Kitabı**, haz: Mustafa Şerif Onaran, Özgen Kılçarslan, 2.baskı, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2011, s.309

¹³³ Orhan Karaveli, **Türkiye Sözlü Basın Tarihi** içinde, Cilt 2, Haz: Suat Gezgin, Veli Polat, Esra Arcan, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016, s.559

¹³⁴ Oktay Akbal, **Lunapark**, İstanbul, Varlık Yayınları, 1983, s.66

¹³⁵ “Babıali’nin ‘Sofra’sı Yok Oluyor”, **Cumhuriyet gazetesi**, 25 Ağustos 1984, s.4

1.4.4.8. İstanbul Lokantası

İstanbul Lokantası, Sirkeci'dedir. Reşat Ekrem Koçu'nun 1959 yılındaki tespitlerine göre 185 kapı numarasına sahip olan ve daha önce yerinde Steinbruch Birahanesi bulunan lokanta Stefo Pavloviç tarafından işletilmektedir.¹³⁶ Steinbruch Birahanesi, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında Orta Avrupa'dan İstanbul'a göç eden Almanlara ait işletmelerden biri olarak 1910'lu yıllarda açılmıştır.¹³⁷

Dönemin şehir yapılanması içinde Beyoğlu ile birlikte lokanta, meyhane, pastane gibi işletmelerin yoğunlaştığı iki semtten biri olan Sirkeci'de faaliyete geçen Steinbruch Birahanesi Babıali gazeteciliğinin sosyalleşme tercihlerinde önemli yer etmiştir. Birahanein sağladığı bilinirlik İstanbul Lokantasına dönüştüğü yıllardan sonra da isminin devam etmesini ve yer yer İstanbul Lokantasının yerine kullanılmasına sebep olmuştur. Gazeteci ve yazarların Babıali'de geçen zamanlarını anlattığı anı türü eserlerinde bu durumu görmek mümkündür. Necip Fazıl, mekânın 1930'lu yıllardaki görünümünü anlatırken kaydettiği isimlerle Babıali gazeteciliğiyle bağını da ortaya koymaktadır:

“Babıali'den Sirkeci'ye doğru iniyorsunuz. Sol taraftaki işkembeciden birkaç dükkân ileride, o zamanki ismiyle İştaynburg lokanta ve birahanesi... İçinde sigara dumanından göz gözü görmüyor. Üstleri mermer iki masayı bitştirip etrafında halkalanmış Babıali figürleri... Genç şairin buruşuk bir kâğıt üzerinden okuduğu satırları dinliyorlar. Halkada Peyami Safa, Mesut Cemil, Mustafa Şekip Hoca, Fikret Adil, Burhan Ümit (Toprak), Burunsuz Tevfik, Şeyh Nureddin –nam-ı diğer topluğne- ve Genç Şair.”¹³⁸

Gazeteci Kemal Sülker, mekânın 1940'lı yıllarından bir kesiti sunarken yukarıda bahsettiğimiz isim devamlılığına işaret etmektedir:

¹³⁶ Reşat Ekrem Koçu, “Ankara Caddesi”, **İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 2, İstanbul, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1959, s.873

¹³⁷ Selçuk Akşin Somel, “Almanlar Dersaadet'te: 1870-1918 Devresi İstanbul'unda Almanlarla Osmanlıların Kültürel ve Toplumsal Buluşma Deneyimi”, **Boğaziçi'ndeki Almanya** içinde, ed: Matthias Von Kummer, İstanbul, Almanya Federal Cumhuriyeti Başkonsolosluğu yayını, 2009, s.53

¹³⁸ Kısakürek, **a.g.e.**, 2011, s.14

“1942’nin bir Ekim gecesi idi. Yazarların aralarındaki daha çok ‘Ştayınburg’ dedikleri, ama adı ‘İstanbul’ olan birinci sınıf içkili lokantaya Ömer Rıza Doğrul, Sadri Ertem, Naci Sadullah’la birlikte girdik. Boş masa yok gibiydi. Altı kişilik bazı masalarda birer kişinin oturduğu da görölüyordu. Lokantanın caddeye bakan bölümüne açılan pencere yanındaki masada Peyami Safa, ressam ve yazar Elif Naci ve yazar Vecdi Bürün’le oturmuştu. Masanın pencereye bakan yanında kitap, gazete tomarları, sigara paketleri duruyordu.”¹³⁹

İstanbul Lokantası’nın içkili bir mekân olması müdavimleri tarafından hem lokanta hem de meyhane olarak tanımlanmasına sebep olmuştur. Gazeteci Bülent Akkurt, İstanbul Lokantası’nın bu yapısıyla 1950’li yılların başında Babıali gazetecilerinin sosyalleşme pratiklerinde yer aldığını ifade etmektedir:

“İstanbul lokantası ise; öğle ve akşam yemek saatinde sadece yemek yemek için değil, bir-iki kadeh atmak için fırsat kollayan ve dostlarıyla birlikte olmanın mutluluğunu doya doya yaşayan kalem erbabını ağırlardı. İstanbul lokantası müdavimlerinin öğle rakıları bir hayli ünliydi.”¹⁴⁰

Uzun yıllar Cumhuriyet gazetesinde çalışan İlhan Selçuk, İstanbul Lokantası’nın Babıali’nin önemli buluşma noktalarından biri olduğunu söylemektedir:

“Yani edebiyatçıyla gazeteci arasında bulunan bir sürü tip o zaman Babıali’de dolaşırdı. Şimdi de dolaşıyor ama Babıali’de değil. Bu Babıali eskiden girdiğiniz zaman, sağda bir İzmirli şerbetçi vardı. O zaman coca cola yoktu tabii, şerbet vardı, bildiğiniz gibi, arkadaşlar hatırlarlar. Biraz daha yürüdünüz mü bir İstanbul Lokantası vardı sağda. O İstanbul lokantasındaki buluşmalar ilginçti tabii.”¹⁴¹

İstanbul Lokantası, günümüzde okuyucular tarafından romancı olarak tanınan ancak asıl mesleği gazetecilik olan Tarık Buğra’nın hayatında da önemli yer etmiş

¹³⁹ Kemal Sülker, **Anılara Yolculuk**, İstanbul, Yazko Yayınları, 1983, s.95

¹⁴⁰ Bülent Akkurt, **Yerinde Yeller Esen Babıali**, Muğla, Myndos Yayınları, 2006, s.258

¹⁴¹ İlhan Selçuk, **Babıali Sohbetleri: Ustalar Ustalarını ve Anılarını Anlatıyor** içinde, Haz: Emin Karaca, İstanbul, Doğan Kitap, 2007, s.228

bir mekândır. 1940'ların başında hikâyeleriyle Babıali gazetelerinde boy gösteren Tarık Buğra, birkaç yıl sonra gazeteciliği meslek olarak benimseyecektir. 1940'lardan 1960'ların ortalarına kadar çeşitli gazetelerin yazı işleri servislerinde çalışan Tarık Buğra'nın ölümünden sonra yayımlanan "Tarık Buğra'dan Notlar" adlı eserinden mesai çıkışlarında İstanbul Lokantası'na sıkça gittiği anlaşılmaktadır. 1950'li yıllarda Peyami Safa ile yaşadıkları polemiğin gazeteci Vecdi Bürün'ün refakatinde sona erdirildiği yer İstanbul Lokantası olacaktır.¹⁴² 1973'te Tercüman gazetesinde köşe yazarlığını sürdürdüğü günlerde İstanbul Lokantası'na gittiğinde gördüğü isimler ise Babıali'nin basın, yayın, kültür ve eğitimin aynı potada eridiği bir dünya olduğunu göstermektedir: Enver Naci, Edip Cansever, İdris Küçükömer, Rauf Mutluay, Sait Maden, Behçet Necatigil.¹⁴³ İstanbul Lokantası 1970'li yıllarda Günaydın gazetesi çalışanları tarafından da tercih edilen bir mekân olmuştur. Hürriyet'teki ortaklık payını kardeşi Erol Simavi'ye devreden Haldun Simavi'nin 1968'de kurduğu Günaydın gazetesi magazin haberciliğini önde tutan yayın anlayışla kısa sürede 300 bin satan bir gazete haline gelmiş, yüksek tirajlı gazete olma özelliğini 1980'lerin ortalarına kadar devam ettirmiştir. 1970'li yıllarda Günaydın gazetesinde çalışan Mehmet Yaşın İstanbul Lokantası'nın döneminin iyi yemek yapan yerlerinden biri olduğuna dikkat çekmektedir:

*"Bizim, Tevfik Yener, Cengiz Alpman, Mazlum Göknel, rahmetli Odhan Baykara, rahmetli Yaman Aknar, Kamil Turan'dan oluşan bir gece ekibimiz vardı. En tıfilları bendim. Talat'tan çıkar, Babıali yokuşundan sallanıp İstanbul Lokantası'na giderdik. O zamanlar en iyi yemeği yapan lokantaların başında İstanbul Lokantası gelirdi. Yemeğimizi yer, müziğimizi dinlerdik."*¹⁴⁴

¹⁴² Beşir Ayvazoğlu, **Tarık Buğra: Güneş Rengi Bir Yığın Yaprak**, 2.baskı, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1997, s.58

¹⁴³ **Tarık Buğra'dan Notlar**, Haz: Hatice Bilen Buğra, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1996, s.98

¹⁴⁴ Mehmet Yaşın, Akgün Tekin, **Türk Basınında Kayan Yıldız: Haldun Simavi'nin Günaydını**, İstanbul, Doğan Kitap, 2006, s.456

Babıali’de basın-yayın dünyasına uzun yıllar ev sahipliği yapan İstanbul Lokantası, 1980’li yıllarda da gazetecilerin uğrak yeri olma özelliğini korumuş, 1990’ların başında kapanmıştır.¹⁴⁵

1.4.4.9. Sirkeci Gar Lokantası

Sirkeci Gar binası 1890 yılında tamamlanmış ve hizmete açılmıştır. Gar binası içinde açılan lokanta, hem İstanbul’un başlıca ulaşım noktalarından biri olması, hem de Babıali’ye yakınlığı sebebiyle basın-yayın çalışanlarının benimsediği bir mekân olmuştur.

“Sirkeci Gar Lokantası 1950’li, 1960’lı yıllarda ünlü yazarlar gazetecilerin, eski Babıalililerin uğrak yeri idi. Garın çevresi zamanla büyük bir gelişme gösterdi. Burası bir zamanlar İstanbul’un oteller ve eğlence yerleri merkezi haline geldi. Büyük lokantalar açıldı.”¹⁴⁶

Babıali’de gazetecilik yapmış isimlerin yazdıklarından Sirkeci Gar Lokantası’nın 1980’lerin sonlarına kadar basın-yayın dünyası tarafından tercih edilen bir mekân olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴⁷

Gazeteciliğe 1952’de başlayan İslam Çupı Sirkeci Gar Lokantası’nda tanıdığı insanları ve uğraşlarını anlatırken Babıali’de gazeteciliğin, çevirmenliğin, romancılığın ve şairliğin iç içe geçmişliğini de gözler önüne sermektedir:

“Akşam gazetesinde birlikte çalıştığım, iki rakı kadehini her gün tokuşturduğumuz Orhan Menemencioğlu ile o tarihte müşterek bir masa kurmuştuk Gar’da... İlk tanıdığımız edebiyat büyüğü Akşam’ın dış haberler müdürü Selahattin Hilav’dı o sıralar... Hilav, Tristan T’Zara’dan, Andre Bretton’dan, Sartre’dan gerçeküstücü Fransızca çeviriler yapar, masada votka ve mevsim aksesuarı ile birlikte, kitabın aslı ve Türkçe’ye aktaracağı boş kâğıtlar bulunurdu. Son derece dikkatli ve titiz çalışması masanın bir yanına akademik bir kişilik kazandırırken, öteki yanı ile bize laf yetiştiren bir alaturka hoparlör olurdu. Fethi Naci,

¹⁴⁵ “İletişim Hayattır”, **Alaeddin Asna Kitabı**, Söyleşi: Deniz Gökçe İncoğlu, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s.236

¹⁴⁶ Adnan Özyalçın, **Yok Olan İstanbul**, İstanbul, Evrensel Basım Yayın, 2016, s.19

¹⁴⁷ Güreli, **a.g.e.**, 2009, s.137

Atilla Tokatlı, şair Edip Cansever ve ekibi başka bir masada ‘Türkiye’de roman var mı yok mu?’ tartışmasına kafa açarlar, Edip Cansever çok sıkça ‘sporun şairi’ diye laf sallardı bana. ”¹⁴⁸

Sirkeci Gar Lokantası 1960’ların sonunda Meydan Larousse Ansiklopedisinin bürosunda çalışanların buluşma noktası olacaktır.¹⁴⁹

Meydan Larousse Ansiklopedisinin Türkiye edisyonu için kurulan işletmenin sahibi Ahmet Cemalettin Saraçoğlu’ndan devraldığı Yeni Sabah gazetesini 1964 yılında kapatan Safa Kılıçlıoğlu’dur. Babıali’de daha önce farklı gazete, dergi, reklam ajansı ve yayınevlerinde çalışan pek çok kişiyi bir araya getiren Meydan Larousse projesi mesainin dışında bir sosyal beraberliği de doğurmuştur. Gazeteci Refik Durbaş 1970’lerin ilk yarısını kapsayan bu birlikteliğin en önemli mekânının Sirkeci Gar Lokantası olduğunu belirtmektedir:

“Kimler mi gelirdi Gar Lokantası’na? O yıllar Cağaloğlu gerçekten sanat edebiyat adamlarıyla doluydu. Gazetelerin dışında da İstanbul’un ne kadar entelektüeli varsa, hemen hepsi ‘Meydan Larousse’da çalışıyordu ve Hürriyet, Milliyet, Günaydın, Cumhuriyet gibi gazeteler ile ‘Meydan Larousse’dan turnalar misali İstanbul’a dağılınırken her akşam ilk durak neredeyse en önce Gar Lokantası idi. ”¹⁵⁰

1980’lerde Beyoğlu’ndaki lokanta ve meyhanelerin öne çıkması, 1990’larda gazetelerin Babıali’den taşınması Sirkeci Gar Lokantası’nın basın-yayın dünyasıyla olan bağlarını zayıflatmıştır. 1995’te işletmeciliğin Alaattin Seyhan’ın devraldığı, adı Orient Ekspress olarak değiştirilen Sirkeci Gar Lokantası günümüzde daha çok yerli ve yabancı turistlere hizmet veren bir görünüm taşımaktadır.

¹⁴⁸ İslam Çupi, “Bir Zamanlar Gar Lokantası”, İstanbul, **Skylife dergisi**, sayı: , 1996, s.52

¹⁴⁹ Hilmi Yavuz, **Belleğin Kuytularından**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, s.39

¹⁵⁰ Refik Durbaş, **Rakı ile Edebiyat Muhabbeti**, İstanbul, Heyamola Yayınları, 2007, s.31

İKİNCİ BÖLÜM

DÜNYADA NEOLİBERAL EKONOMİ POLİTİK DEĞİŞİM

Sanayi devriminden neoliberal ekonomi anlayışının uygulanmaya başladığı 1970’li yıllara kadar dünya ekonomisinin dönemlendirilmesinde üçlü bir ayrım söz konusudur: 19. yüzyıldan I. Dünya Savaşı’na uzanan dönem, iki savaş arası dönem, II. Dünya Savaşından 1970’li yıllara kadar geçen dönem. Bu tarihsel akış içinde 19. yüzyılda Asya ve Afrika’daki sömürgeler, Latin Amerika’da bağımsızlıklarını yeni elde etmiş devletler ve Osmanlı, Mısır, Çin gibi eski devletler dış borçlanma süreçlerine girmiştir. Dış borç veren merkezi devletler çevre devletleri siyasi açıdan kontrol altına almışlardır. Kapitalist uygulamada 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren rekabetçiliğin yerini tekelleşme almış, dış borçların çevre devletler üzerindeki baskısı arttırılmıştır.¹⁵¹

Uluslararası para sisteminin kökenlerinde 1850’lerden itibaren Avrupa ve Kuzey Amerika’da gelişen altın sistemi bulunmaktadır. Uluslararası ticaretin ve sermaye hareketlerinin ciddi bir sıçrama yakaladığı bir dönemin ürünü olan altın sisteminde, altının içte ve dışta serbest dolaşımı ile ulusal paranın altına konvertibilitesi iki önemli faktördür.¹⁵²

19. yüzyılda İngiltere’de başlayan teknolojik ve endüstriyel devrim İngiltere’nin ve başkenti Londra’nın dünyanın ekonomik merkezi haline gelmesini sağlamıştır. Dünya ölçeğinde üretim yapan İngiltere ekonomik gücünü devam ettirebilmek için ham madde almak ve ürün satmak durumundaydı. İngiltere, yaygın kolonileri sayesinde uluslararası navlun geliri elde etmekteydi. Bu çerçevede dünya ekonomisinin liderliğini yapan İngiltere 1850’lerden itibaren ticaret serbestisi (Laissez Faire) ilan etmiştir. Büyüyen ticaret potansiyeli İngiltere’de bankacılığın da gelişmesine kaynaklık etmiştir. İngiltere’de sayısı hızla artan bankalar 1830’lardan itibaren farklı ülkelerde faaliyet göstermeye başlamıştır. 1870’lerden itibaren de yabancı ülkelerin bankaları Londra’da şube açmaya başlamıştır. Britanya banka

¹⁵¹ Serdar Sönmez, **Dünya Ekonomisinde Dönüşüm**, 2.baskı, Ankara, İmge Yayınları, 2005, s.21-26

¹⁵² İlker Parasız, **Uluslararası Para Sistemi**, 3.baskı, Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları, 1996, s.61

ağının genişlemesine paralel olarak telgraf ağlarının iletişime yaptığı katkı Londra'yı uluslararası ticaretin takas merkezi haline getirmiştir. Bütün bu gelişmeler Sterlin'i dünya parası yapmıştır. Sterlin'in altına konvertibilitesi 1914 yılına kadar devam etmiştir.¹⁵³

1918-1939 arasındaki dönemde Almanya Birinci Dünya Savaşındaki yenilginin getirdiği tazminat sorumluluklarıyla ekonomik buhrana sürüklenmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) başlayan 1929 krizi dünyayı etkilemiş, 1929-33 arasındaki yıllarda geniş coğrafyalara yayılan bir ekonomik daralmayla karşı karşıya kalınmıştır.¹⁵⁴

II. Dünya Savaşı yıllarında ABD'nin üretimi önemli bir sıçrayış gerçekleştirmiştir. ABD'nin gayrisafi milli hasılası 1939 yılında 91 milyar dolar iken altı yıl içinde 210 milyar dolara yükselmiştir. Savaşın bitiminden sonra ABD ekonomisinin bu büyümeyi koruyabilmek için ihracat fazlası vermesi gerektiğinden, başvurduğu araçlardan biri Marshall Planı olacaktır.¹⁵⁵

1942'den itibaren Anglo-Sakson para otoriteleri yeni bir uluslararası para sisteminin inşa edilmesi için çalışmalar yapmaya başlamıştır. Bu çalışmalara dayalı olarak Keynes Planı ve White Planı 1943 Nisan'ında ortaya çıkmıştır. Keynes planı sabit kur sistemine dayanmakla birlikte döviz kurlarında istikrarı sağlamak için bir "Bancor standardı" önermiştir. Keynes'in "Kliring Birliği" adını verdiği bir uluslararası mali örgüt tarafından yönetilen bir "kaydi para"nın yaratılması söz konusu olmuştur. Ancak bu önerilere rağmen Bretton Woods sisteminin temellerini White planı oluşturmuştur. Döviz istikrarının gerçekleştirilmesi ve döviz üzerindeki kısıtlamaların kaldırılmasını merkeze alan bir anlayışla 21 Nisan 1944'te White Planı'na dayanan bir ortak projeye ulaşılmıştır. 20 Temmuz 1944'te Bretton Woods sistemi 44 ülkenin imzaladığı bir anlaşmayla yürürlüğe girmiştir.¹⁵⁶

Bretton Woods anlaşmasının önde gelen sonuçları Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) kurulmasıdır. Dünya Bankası 1946'da

¹⁵³ Parasız, **a.g.e.**, s.63-66

¹⁵⁴ Georg Fülberth, **Kapitalizmin Kısa Tarihi**, çev: Sadık Usta, İstanbul, Yordam Kitap, 2010, s.203

¹⁵⁵ Mehmet Akif Okur, **Emperyalizm, Hegemonya, İmparatorluk**, 2.baskı, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2012, s.204

¹⁵⁶ Parasız, **a.g.e.**, s.81-83

kurulmuştur. Amacı 1945 sonrasında üye ülkelerin yeniden inşa edilmesini kolaylaştırmak ve üretim kapasiteleri çok zayıflamış Batı Avrupa ülkelerini ayağa kaldırmak olarak belirlenmiştir. Dünya Bankası zamanla gelişmekte olan ülkelerle de ilişki kurmuştur. Dünya Bankası 1946'da ABD'nin sağladığı 10 milyar dolarlık sermaye ile çalışmalara başlamıştır. Bununla birlikte bankanın temel mali kaynağını uluslararası piyasalardaki tahvil ihraçları oluşturmuştur. Dünya Bankası ülkelere uzun vadeli krediler vermiştir.¹⁵⁷

Bretton Woods ülkeleri, IMF'yi kurarak, altın standardına benzer bir sabit kur sistemi yaratmak istemişlerdir. 1945'te kurulan IMF çalışmalarına 22 Mart 1947'de başlamıştır. 1992 yılında üye sayısı 155 iken SSCB dağıldıktan sonra bu sayı 173'e çıkmış ve IMF tam anlamıyla uluslararası bir kuruma dönüşmüştür. IMF'nin organizasyonu kota ve kota paylarına dayanmaktadır. Kotalar üye ülkelerin uluslararası ticaret değeri içindeki yerleri ve üretim hacimlerine göre saptanmıştır. Bretton Woods anlaşması kotaların her 5 yılda bir gözden geçirilmesini öngörmüştür. Genel müdür, guvernörler meclisi ve idare meclisi ile yönetilen IMF'nin kurduğu döviz rejimine uzmanlar "Ayarlanabilir Sabit Kur Sistemi" adını vermiştir.¹⁵⁸

Dünya sisteminde 1945-1973 arasındaki döneme damgasını vuran başlıca gelişmeler arasında 1947'den itibaren Soğuk Savaş'ın başlaması ve Sovyetler Birliği (SSCB) ile onun etki sahasındaki devletlerle mücadeleler, ABD'nin öncülük ettiği uluslararası siyasi ve askeri ittifaklar, ekonomik alanda Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu ve Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OECD) gibi kurumların malların, sermayenin ve üretim süreçlerinin örgütlenmesi hedefiyle varlık göstermesi, istikrarlı ekonomik büyüme temelinde refah devletinin oluşumu, sömürgelerin yeni devletlere dönüşümü ve sermayenin yoğunlaşmasında kredi kurumunun etkisi sayılabilir.¹⁵⁹

ABD, II. Dünya Savaşından dünyanın en büyük gücü olarak çıkmıştır. 1945 sonrasındaki süreçte teknolojiye ve üretimde ilk sıraya yükselmiştir. Dolar, dünyadaki altın arzının desteğiyle en değerli para haline gelmiştir. ABD'nin ekonomik gücü ordusunun da en güçlü askeri organizasyon olmasını sağlamıştır.

¹⁵⁷ Parasız, **a.g.e.**, s.86

¹⁵⁸ Parasız, **a.g.e.**, s.90-91

¹⁵⁹ Fülberth, **a.g.e.**, s.233

1945 sonrası dünya sisteminde ABD'nin en güçlü rakibi Sovyetler Birliği olmuştur. Sovyetler Birliği, II. Dünya Savaşı'nda Almanya'ya karşı verdiği mücadeleden sonra nüfus, askeri ve endüstriyel gücünden önemli kayıplar vermiştir. Ancak bu kayıplarla birlikte Almanya karşısında verdiği mücadelenin genişliği, Sovyetler Birliği'ne 1945 sonrasında Doğu Avrupa üzerinde egemenlik kurma olanağı vermiştir. Buna karşın ABD'nin yeni dünya sistemi içindeki ana hedefi emperyal bir güç olarak dünya ölçeğinde hareket etmek olarak belirlenmiştir. İki büyük devletin farklı coğrafyalara yönelişi kısa sürede “Soğuk Savaş” olarak adlandırılan yeni uluslararası siyaset sürecini başlatmıştır.¹⁶⁰

ABD, “Soğuk Savaş” dönemini dünya egemenliği hedefinin bir manivelası olarak kullanmıştır. Truman'dan başlayarak ABD başkanları ABD sisteminin dünya sistemi olarak kabul edilmesinin ABD'nin varlığı için vazgeçilmez olduğu düşüncesini işlemişlerdir. ABD iç kamuoyunu yönlendirebilmek için anti-komünizmi daima gündemin üst sıralarında tutmuş, soğuk savaş politikalarına karşı çıkanların üzerine gitmiştir. ABD dünya sistemine yönelik girişimlerinde toplumsal desteği arkasında bulabilmek için televizyon ve sinemayı da anti-komünizm bağlamında kullanmıştır.¹⁶¹

II. Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan önemli gelişmelerden biri de merkezdeki ülkelerin eski sömürgelerine bağımsızlık tanımış olmalarıdır. ABD savaş sonrasında sömürge düzeninin sona erdirilmesi için baskılarını arttırmıştır. Bu baskıların temel sebebi özellikle İngiltere ve Fransa'nın hâkim olduğu sömürge ülkelerini kendisi için yeni pazarlar haline getirmek ve buralardaki hammadde kaynaklarına ulaşabilmektir. Sömürgelerini kaybeden Avrupa ülkelerinin dünya siyasetindeki ağırlıkları azalmıştır. Dekolonizasyon süreci “Soğuk Savaş”la aynı dönemde yaşandığı için iki bloğun dışında kalan yeni devletler güvenlik ve ekonomide yardım vaatleriyle etki altına alınmaya çalışılmıştır.¹⁶²

II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın yeniden inşası ve Soğuk Savaş'ın getirdiği silahlanma ihtiyacı ABD'nin ekonomik büyümesine yaramıştır. 1945-1960

¹⁶⁰ David Harvey, **Yeni Emperyalizm**, çev: Hür Güldü, 2.baskı, İstanbul, Everest Yayınları, 2008, s.42-44

¹⁶¹ Okur, **a.g.e.**, s.200-201

¹⁶² Sönmez, **a.g.e.**, s.27

arasındaki dönem hem dünya ekonomisinin hem Avrupa'nın yeniden inşa edildiği yıllar olmuştur. 1945 sonrasında SSCB ve onun etrafında oluşan sosyalist blok sebebiyle 1947 yılından itibaren ABD önderliğinde sermayenin ve kapitalizmin uluslararası örgütlenmesinde yeni bir boyut ortaya çıkmıştır. Aynı yıl ABD, II. Dünya Savaşından zarar görmüş olan ülkelere yönelik Marshall Planı'nı açıklamıştır. 1947 yılı şartlarında Marshall Planı SSCB ve çevresindeki ülkelerin dışarıda tutulduğu bir anlam ifade etmektedir. Marshall Planı çerçevesinde Avrupa ülkeleri kredi almış ve bu kredilerle ABD mallarının alıcısı olmuşlardır.¹⁶³

1960-1973 dönemi ise savaşın meydana getirdiği ekonomik sorunların azaltıldığı ve sermayenin yeniden yoğunlaştığı yıllardır. 1960'larla birlikte kapitalizmin merkez ülkelere göç akışı yaşanmaya başlamıştır. Göçle gelen yabancı işçiler işgücü pazarını hareketlendirmiştir. 1945 sonrasında buhar makinesi dönemi bitmiş yerini elektro-motorlar almıştır. Demiryollarının elektrikli hale getirilmesi ve otomobil kullanımının artması ulaşımdaki önemli gelişmeler olmuştur. Özellikle karayolu ağlarının genişletilmesi ve otomobil kullanımının yaygınlaşması gerekli yakıtın ana malzemesi olarak petrolün öne çıkmasını sağlamıştır. Aynı yıllarda plastik, sentetik iplik, beton ve asfalt yoğun bir şekilde kullanılmaya başlamıştır. 1960'lı yıllar otomobille birlikte uçağın sivil ulaşımında kullanımının yaygınlaştığı bir dönemdir. Uçağın sağladığı hızlı hareket etme imkânı uluslararası turizmin yeni bir iş sahası olarak geliştirilmesine sebep olmuştur. Ekonomik ve teknolojik gelişmeler toplumsal hayatta da geçmişe göre önemli değişiklikleri getirmiştir. Telefonun kullanımı yaygınlaşmış, 1950'li yıllardan itibaren televizyon radyonun kitle iletişim alanındaki liderliğini devralmış, kaset ve plakların üretimi bir müzik piyasasını oluşturmuş, çamaşır makinesi ve buzdolabı evlerdeki el emeğini azaltan yeni elektrikli aletler olarak devreye girmiştir.¹⁶⁴

1945 sonrasındaki dönem Batı kapitalizminin tarihi boyunca yaşadığı en hızlı büyümeye sahne olmuştur. Ücretlerin emek verimini yakından izlediği, özel tüketimin aynı tempoyla arttığı ve hayat standartlarında hızlı bir yükselişin yaşandığı

¹⁶³ Fülberth, a.g.e., s.241

¹⁶⁴ Fülberth, a.g.e., s.235-237

bu ortam 1960'ların ikinci yarısına kadar devam etmiştir.¹⁶⁵ Altın çağ olarak anılan dönemde yüksek birikime bağlı olarak aşırı üretim süreci yaşanmıştır. Bu döneme damgasını vuran Fordist/Taylorist endüstriyel ilişkilerin beslediği bir kâr sıkışması ortaya çıkmıştır. II. Dünya Savaşı'nın olumsuz etkileri onarıldıkça uluslararası kapitalist rekabet artmıştır.¹⁶⁶ 1960'lı yıllarda Batı Almanya ve Japonya ekonomik güçlerini yükseltmiştir. Bu yükseliş ABD'nin liderliği açısından yeni bir döneme girdiğini göstermiştir. Komünizmin hüküm sürdüğü coğrafyalarda baskı oluşturmak ABD ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Japon ve Alman endüstrilerinin güçlenerek oluşturdukları rekabet potansiyeli ABD üretim liderliğine alternatif üretim merkezlerinin varlığı anlamına gelmiştir.¹⁶⁷

1945'lerden 1970'lere kadar uluslararası ekonomik yapıyı yönlendiren Bretton Woods sistemi 1971'de doların altına konvertibilitesinin ortadan kaldırılması ve 1973 yılında sabit kur sisteminin iptal edilmesiyle son bulmuştur. Bretton Woods sistemi özünde bir altın-döviz standardı anlaşmasıdır. Bütün paraların dolara dönüştürülebildiği ancak altına sadece doların dönüştürülebildiği bu sistem 1960'lı yıllardan itibaren üretimde ve fiyatlarda yaşanan yükseliş sebebiyle zorlanmaya başlamıştır.¹⁶⁸

Sosyal devlet anlayışından neoliberal kapitalizme geçmek anlamında 1973 yılı bir dönüm noktası olarak gösterilmektedir. Neo-liberal ekonomi düşüncesinin köklerini 1940'lara kadar götürmek mümkündür. Bu yıllarda Von Hayek, Ludwig von Mises, Milton Friedman, Karl Popper gibi isimlerin işlediği bir iktisadi düşünce çerçevesi oluşmaya başlamıştır. Ancak neo-liberalizm düşüncesi 1945-1970 arasındaki dönemde kabul görmemiştir. 1970'lerle birlikte gelişen birikim krizleri neo-liberal ekonomi anlayışının bir alternatif politika olarak ele alınmasını getirmiştir.¹⁶⁹

¹⁶⁵ Korkut Boratav, "Geçmişe Dönüşü Savunarak İleri Gitmek", **Türkiye Sosyalist İktisat Kongresi Bildirileri** içinde, İstanbul, Nazım Kitaplığı, 2005, s.31-33

¹⁶⁶ **Kalkınma İktisadi Penceresinden Türkiye'ye Bakmak**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s.7

¹⁶⁷ Harvey, **a.g.e.**, s.53

¹⁶⁸ Parasız, **a.g.e.**, s.241

¹⁶⁹ Harvey, **a.g.e.**, s.130

ABD'nin 1965 sonrasında yaşadığı ekonomik ve siyasi sorunlar değişim kararlarının arkasındaki en temel sebeplerdir. ABD açısından sosyal reformlar ve Vietnam Savaşı ekonomik yapıyı zorlamıştır. ABD Vietnam Savaşı'nı para basarak finanse etmiş, böylece doların standart para konumunu ihlal etmiştir. Bu süreç içinde 1971'de ABD başkanı Nixon doların altına bağlandığı düzeni ortadan kaldırdığını ilan etmiştir. Bu gelişmeden sonra Avrupa'nın merkezi kapitalist ülkeleri 11 Mart 1973'te dolara bağıllık ilkesini artık tanımayacaklarını bildirmiştir. Böylece 1944'ten beri uygulanan Bretton Woods sistemi sona ermiştir. 1973 yılı aynı zamanda OECD ülkelerinde tam istihdam uygulanan son yıl olmuştur.¹⁷⁰

1973 sonbaharında petrol ihraç eden ülkelerin bir araya geldiği kurum olan OPEC petrol fiyatlarını arttırmıştır. Petrol fiyatlarının artması enerji, sanayi ve üretim alanlarını olumsuz etkilemiştir. Ekonomik büyümede durgunluk yaşanmıştır. Bu durgunluğun ulusal merkez bankalarının uyguladığı yeni para politikalarıyla birleşmesi sonucunda işsizlik artmıştır.¹⁷¹ Avrupa ülkelerine ait para birimlerinin dolara bağımlılıktan çıkmasıyla birlikte bu ülkelerin merkez bankaları enflasyonu önlemek için sıkı para politikası uygulamaya başlamışlardır.¹⁷²

1973'te petrol fiyatlarının aşırı yükselişi, ABD Ortadoğu'daki kaynaklara fazla bağımlı olmadığı için daha çok Alman ve Japon ekonomilerine zarar vermiştir. Üretimde güçlü rakiplerle karşı karşıya kalan ABD bu duruma finansal sistemdeki gücünü öne sürerek cevap vermiştir. Ancak finansal sistemin ABD gücünü destekleyecek biçimde yürütülebilmesi için dünyadaki sermaye piyasalarının uluslararası ticarete açılması bir zorunluluk olarak belirlemiştir. ABD içinde mali sermaye kurumlarının üretim faaliyetlerinin önüne geçeceği yeni bir süreç başlatılmış, emeğin gücü ve örgütlü temsilin üzerinde baskılar oluşturulmuştur. Bu koşullar altında 1970'lerin sonlarında kapitalist ülkelerde işçi hareketleri önemli tepkiler geliştirmiştir. İşçi sınıfının temel kaygısı 1960'lardan itibaren kazandıkları hakları kaybetmemekte düğümlenmiştir. Ancak emekçilerin meydana getirdiği dalgalanma karşılık bulamamış, kapitalist ülkelerde hakların gerilemesi, az gelişmiş

¹⁷⁰ Fülberth, a.g.e., s.259

¹⁷¹ Fülberth, a.g.e., s.260

¹⁷² Fülberth, a.g.e., s.260

lkelerde ise işsizlik, düşük ücret ve örgütsüzlük problemlerinin yoğunlaşmasıyla süreç devam etmiştir.¹⁷³

1979’da İngiltere’de başbakanlığa seçilen Margaret Thatcher yaşanan ekonomik sorunların çözümünde devlet etkinliklerinin odağını değiştirme yoluna gitmiştir. Thatcher’le aynı dönemde ABD’de Ronald Reagan refah devleti anlayışından vazgeçmiş, “arz yanlı” sermaye birikimini destekleme kararı almıştır. IMF ve Dünya Bankası’nın da sürece katılmasıyla 1980’lerin ortalarında neo-liberal ekonomi anlayışı sadece ABD ve İngiltere’de değil bu iki ülkeyle ekonomik ilişkileri bulunan pek çok ülkede tartışılma ve sonrasında uygulanma imkânını bulmuştur. Neo-liberal anlayışta piyasanın serbestleştirilmesi ve zelleştirme başlıca hedefler olarak gzkmştir. Bu çerçevede öncelikle devletin elindeki varlıklar satışa sunulmuş ve sermayenin yatırımlarını çekmek hedeflenmiştir. Sermaye zelleştirme bağlamında yatırımlar gerçekleştirdikten sonra gözlerini yurt dışında benzer hareketler yapmaya çevirmiştir.¹⁷⁴

1970’li yıllarda ithal ikamesine dayalı sanayileşme çabasında olan azgelişmiş ülkeler yaşadıkları kaynak sorunları bağlamında IMF ve Dünya Bankasına başvurmuşlardır. IMF ve Dünya Bankası’nın kaynak taleplerine verdiği cevap neo-liberal ekonomi politikalarına geçiş tavsiyesi olmuştur. IMF ve Dünya Bankası kriterlerini kabul eden ülkelerle istikrar ve yapısal uyum programları uygulayarak neo-liberal iktisat anlayışının evre ülkelere yayılmasını sağlamıştır.¹⁷⁵

1980’li yıllardan itibaren IMF’nin yapısal uyarlama programları çerçevesinde başta Latin Amerika lkeleri olmak üzere pek çok ülkenin ekonomisi ABD mali sermayesinin hareket alanına dnşmştir. IMF yesi ülkelerin üçte ikisinin borç krizi yaşadığı 1980’li yıllarda kaynak bulmak zorunda olan ülkelerin ekonomileri dış sermayenin üretim ilişkilerinde etkin olacağı biçimde yeniden düzenlenmiştir.¹⁷⁶

Dünya piyasalarıyla bütünleşme hedefiyle dış ticaret ve sanayileşme yeniden düzenlenmiştir. Uluslararası sermaye hareketleri serbestleştirilmiştir. Ancak

¹⁷³ Harvey, **a.g.e.**, s.54

¹⁷⁴ Harvey, **a.g.e.**, s.130-131

¹⁷⁵ Fikret şenses, **İktisada Farklı Bir Giriş**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2019, s.118

¹⁷⁶ Harvey, **a.g.e.**, s.57

sermayenin ve finansal akımların dolaşımının önündeki engeller kaldırılırken emeğin dolaşımı aynı serbestliğe sahip olamamıştır. Esnek faiz ve kur politikaları uygulanarak fiyatlar üzerinde devlet denetiminin azaltılması hedeflenmiştir. Neo-liberal politikaların önemli bir ayağı da özelleştirme girişimleri olmuştur. Kamu iktisadi teşekküllerinin özelleştirilmesiyle başlayan süreç bununla sınırlı kalmamış zamanla sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik alanlarına da sıçramıştır. Ekonomik istikrar programlarının toplumsal yapıya somut bir biçimde etki eden diğer boyutları da sosyal harcamaların kısılması ve iş gücü piyasalarının esnekleştirilmesi olmuştur.¹⁷⁷

1980’lerden günümüze kadar gelen süreçte neoliberal politikaları uygulamaya koyan ülkelerde sanayisizleşme ve sermaye yanlısı eşitsiz gelişme gibi sorunlarla birlikte yeni ekonomik krizler de görülebilmektedir. Birçok ülkede büyüme hızının neoliberal dönemde geçmişe göre yavaşladığı bilinmektedir. Var olan büyümenin de istihdam yaratma potansiyeli düşük seyretmiştir. Finansal ekonominin etki gücü arttıkça ülkelerdeki sanayi sektörünün toplam üretim ve istihdamdaki payı azalmıştır. Sanayi üretimi ve istihdamın düşüşüne paralel olarak pek çok ülkede hizmet sektörü genişlemiştir.¹⁷⁸

1980’lerde uygulamaya konulan neoliberal politikalarla 1990’lı yıllarla birlikte “küreselleşme” söylemi eşlik etmiştir. Kitle iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ve özellikle internetin devreye girmesi finansal dolaşımı daha da kolaylaştırmış ve hızlandırmıştır. Küreselleşme söylemi ile mevcut dünya düzeninin alternatifi geliştirilemez bir düzeye geldiği düşüncesi işlenmiş, bu bağlamda “Tarihin Sonu” kavramı ortaya atılmıştır.¹⁷⁹

1990’larda neoliberal ekonomi politikalarının uygulandığı ülkelerde krizler yaşanmaya başlamıştır. Bu krizlerin temel sebebi olarak neoliberalizmin en önemli ayaklarından biri olan finansal serbestleştirme gösterilmektedir. Finansal serbestlik çerçevesinde ülkeler arası para hareketleri gerçekleşmiştir. Tahvil ve hisse

¹⁷⁷ Şenses, **a.g.e.**, s.116

¹⁷⁸ Şenses, **a.g.e.**, s.120

¹⁷⁹ Oğuz Oyan, **Türkiye Ekonomisi Nereden Nereye?**, 2.baskı, Ankara, İmaj Yayıncılık, 1998, s.4

senetlerine odaklanan sıcak para hareketleri ülkelerdeki çeşitli gelişmeleri gerekçe göstererek ani terk edişler yapmış ve ekonomik krizleri tetiklemişlerdir. 1994 yılında yaşanan Meksika ve Türkiye krizlerini, 1997-98 Asya krizi, Brezilya ve Rusya krizleri, 2001’de Türkiye ve Arjantin krizleri takip etmiştir. 2008’de ABD’de başlayan ve AB ülkelerine yayılan kriz iki merkezi güçle sınırlı kalmamış, gelişmekte olan ülkeleri de etkisi altına almıştır. 2008 krizinin en somut sonuçları milli gelirde yaşanan düşüş ve işsizlik oranlarındaki artış olmuştur. 2008 krizinin dünya çapında ekonomik ve sosyal sorunlara yol açması krizi takip eden dönemde neoliberal ekonomi politikalarına yöneltilen eleştirilerin yoğunlaşmasına sebep olmuştur.¹⁸⁰

2.1. Neoliberal Ekonomi-Politiğin Türkiye’ye Yansıması

1945 sonrasında Türkiye’nin ekonomik kalkınma hedefi sanayileşmeye ve bu yolla ithal edilen ürünlerin ikame edilebilmesine dayanmıştır. Göreve gelen hükümetler sanayileşme için sübvansiyon, vergi indirimi, yatırım teşviki gibi uygulamaları devreye sokmuştur. Bunlarla birlikte hükümetler ABD ve Avrupa ülkelerine ait sanayi ürünlerinin ithalatının azalabilmesi için yüksek gümrük tarifeleri uygulamış, Türk lirasının değerini yüksek tutmaya çalışmış, iç pazarın hareketlenmesi için çiftçilere yönelik destekleme alımları yapmış, sanayi işçilerinin ücret artışlarına izin vermiştir. Türkiye’de 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinden sonra Eylül 1960 tarihli 91 sayılı yasayla Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur. Bu kuruma, 1960’lı yılların atmosferinde ekonomik, toplumsal ve kültürel planlamada geniş yetkiler verilmiştir. DPT’nin ekonomiye bakan yüzünde “Beş Yıllık Kalkınma Planları” öne çıkmıştır.

İthal ikameci sanayileşme hedefi 1960’lardan itibaren büyüme hızına olumlu etki yapmıştır. Bu dönemde sanayi üretiminde Kamu İktisadi Teşebbüslerinin yüzde 40’a yakın bir payı bulunmaktadır. Ancak 1970’li yıllarda daha belirgin hale gelen iş gücü fazlalığı önemli bir kamu zararını ortaya çıkarmıştır. Kamu İktisadi Teşebbüslerinin sabit sermaye yatırımlarındaki payı yüzde 50’nin üzerinde olmasına

¹⁸⁰ Şenses, a.g.e., s.121

rağmen toplam katma değerdeki payı yüzde 30'lara düşmüştür. 1960'lardan 1980'lere uzanan süreçte yerli sanayi oluşturma çabaları hem ticaret açığı hem de dış ödemeler dengesi açığını ortaya çıkarmıştır.¹⁸¹

1973 bunalımı ile başlayan süreçte dünya genelinde büyüme hızları azalmıştır. Yaşanan petrol bunalımının doğurduğu ekonomik sarsıntı, IMF'nin işlevlerini yerine getirmemesi ve Keynesyen kamusal politikaların tıkanması gibi başlıklar üzerinden geliştirilen tartışmaların yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Bu durum Türkiye için ithal ikameci sanayileşme yolunun terk edilme sürecini tetiklemiştir.¹⁸² Türkiye'de 1970'lerin ikinci yarısında dış ödeme güçlükleri yaşanmış ve yüksek oranda fiyat artışları görülmüştür. 1980 öncesinde Türkiye ekonomi yönetiminde kontrollü dış ticaret ve kambiyo rejimi, kontrollü para ve kredi sistemi ve fiyat kontrolleri gibi araçları belirgin bir biçimde kullanarak ekonomi politikalarını yürütmüştür.¹⁸³

1970'li yıllarda Türkiye ekonomisi hem dünya ekonomisindeki değişimden hem de iç siyasi yapıdaki istikrarsızlıktan dolayı ciddi sorunlar yaşamaya başlamıştır. 1973 petrol krizi ve petroldeki fiyat artışları enerjide bu kaynağa bağımlı bütün ülkeleri derinden etkilemiştir. 70'lerin sonlarında ise ulusal ekonomiler durgunluğa sürüklenmiştir. 1970'lerin sonu dünya ticaret hacminin daraldığı, faiz oranlarının hızla yükseldiği, döviz kurlarında istikrarsızlığın geliştiği ve döviz kaynaklarının eridiği bir dönem olmuştur. Türkiye, 1973 petrol krizinin meydana getirdiği sorunlara çözüm bulabilmek için dış borçlanmayı arttırmıştır. Bu çerçevede Türkiye'nin dış borçları 1972-77 arasındaki yıllarda 8.9 milyar dolarlık artış göstermiştir. 1974-77 arasındaki dönemde ithalat harcamaları 3 kat artmıştır. 1977 yılı Türkiye ekonomisindeki sorunların iyice belirginleştiği bir yıl olmuştur. Kötüye gidişin en önemli göstergelerinden biri "Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı"nın bir yıl ertelenmesidir. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1978 Nisanında IMF ile yapılan "stand-by" anlaşmasından sonra hazırlanabilmiştir. Dördüncü Beş Yıllık

¹⁸¹ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, çev: Yasemin Saner Gönen, 20.baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s.385-388

¹⁸² İsmail Şiriner, Yılmaz Doğru, **Türkiye'de Büyümenin Ekonomi Politikası**, 2.baskı, Ankara, Dipnot Yayınları, 2008, s.149

¹⁸³ Şiriner, **a.g.e.**, s.158

Kalkınma Planı, hızlı büyüme hedefi ve sanayi yatırımlarını önceleyen karakteriyle Türkiye'nin "Planlı Ekonomi" döneminin bir devamı olarak gözükmektedir.¹⁸⁴

Uluslararası kuruluşlar 1980'e doğru giden yıllarda, (özellikle 1976-79 arasında) Türkiye'ye dayatmacı bir tavır geliştirmişlerdir. Bu tavrın arkasında 1970'li yıllarda Batılı ekonomilerin uluslararası para sisteminin çöküşü ve petrol fiyatlarının aşırı yükselişiyle içine düştüğü ekonomik sorunlar etkili olmuştur. Batılı devletler yeni dönemde kur, faiz ve fiyat politikalarına dayalı ekonomi anlayışıyla iş görme kararı almıştır. Bu politikaların işlerlik kazanmasında piyasa güçlerinin önünün açılması ana prensiplerinden biri olarak kabul edilmiştir. Bretton Woods sisteminin araçları olan IMF ve Dünya Bankası gibi kurumlar da yeni iktisat politikaları bağlamında kendi yapılarını değiştirmişlerdir. Kapitalizmin merkez ülkeleri bir yandan kendi ekonomik yapılarını düzenlerken diğer yandan çevre ülkelerden "uyum politikaları" üretmelerini istemiştir.¹⁸⁵

Türkiye'nin 1978-1982 dönemini kapsayan Dördüncü Kalkınma Planı'nın temel tercihleri, ekonomik kalkınma politikalarında belli bir aşamaya varmış olan sanayileşme politikasını bir ileri adıma taşımayı hedeflemiştir. Buna karşın "IMF+Dünya Bankası Uyum Programı" Türkiye'nin ihtiraslı sanayileşme politikalarından vazgeçerek, "piyasa uyumunu" sağlayacak olan "yapısal uyum politikalarını" Türkiye'nin önüne koymuştur. Modelin ilk örneği Dünya Bankası yönetimi tarafından Türkiye'ye 1978 yılının ortalarında sunulmuştur. 1978'in yaz aylarından 1979 Kasım ayı ara seçimlerine kadar geçen sürede Türkiye IMF ile iki ayrı stand-by üzerinde anlaşma sağlamış ancak her iki stand-by anlaşması da uygulanamamıştır. 1979 Ağustos ayında IMF ile Türkiye arasında ipler bütünüyle kopmuş ve dış dengenin finansmanında Türkiye uluslararası alanda tamamen tecrit edilmiştir. Türkiye'ye borçlarını ertelemesi, yeni bir takvime bağlayabilmesi ve uluslararası finans sisteminden yeniden kaynak kullanabilmesi için kendisine dayatılmakta olan "uyum programı"nı kabul etmekten başka bir alternatif bırakılmamıştır. İşte Türkiye 1980 Ocak ayında "24 Ocak Kararları" olarak bilinen

¹⁸⁴ Erinç Yeldan, "1979-1983 Türk Yapısal Uyum Programının Bir Genel Denge Modelinde Sınanması", **Toplum Bilim dergisi**, sayı:46-47, 1989, s.57-61

¹⁸⁵ Nazif Ekzen, **Türkiye Kısa İktisat Tarihi (1946-2008)**, 3.baskı, Ankara, ODTÜ Yayıncılık, 2016, s.97

kararları alıp açıklarken esas itibarıyla 1978-1979 yıllarında ortaya çıkan ve sürdürülen bir ekonomik program tartışmasını noktalamış ve IMF+Dünya Bankası'nın "uyum programı"na katılmayı kabul etmiştir.¹⁸⁶ 24 Ocak kararları kapsamlı ve beklenmedik boyutlarda radikal bir istikrar ve liberalleşme programıdır. 24 Ocak kararlarının öncelikli hedefi kısa vadede ödemeler dengesini iyileştirmek, enflasyonu düşürmek ve böylece istikrarı sağlamak olmuştur. Kararların gelecek hedefi ise piyasanın daha fazla belirleyici olduğu bir ekonomik ortamla dış ticarete ihracatın yükselişini sağlamak olmuştur.¹⁸⁷

*"25 Ocak'ta Resmi Gazete ikisi mükerrer toplam üç baskı yaptı. Mükerrer baskılarda 'istikrar kuralları' yer alıyordu. Birinci mükerrer gazetede Türk parası değerinin düşürülmesi ve yabancı sermaye girişini özendirmeye dönük kararlarla, yeni faiz oranları, ithalata ilişkin düzenlemeler, zam kararnameleri bulunuyordu. İkinci gazetede ise illere göre petrol ürünlerinin fiyat tebliği yer aldı."*¹⁸⁸

Türkiye, çevredeki ülkeler içinde yapısal uyum programını kabul eden ilk ülkelerden biri olmuştur. 24 Ocak kararları açıklandığında 3 yıllık bir "dış destekli uyum" programı hedeflenmiştir. Dünya Bankası tarafından desteklenen uyum programı Mart 1980'de devreye girmiştir. Türkiye, Haziran 1980'de IMF ile 3 yıllık bir stand-by anlaşması imzalanmıştır.¹⁸⁹

1980 istikrar programı ile birlikte Türkiye'deki yabancı sermaye yatırımlarında yükseliş yaşanmıştır. OECD'ye göre politika değişikliği ve bürokratik engellerin kalkması bunda önemli rol oynamıştır. Devlet Planlama Teşkilatı bünyesinde, 50 milyon dolardan az yatırımları onaylama yetkisi taşıyan Yabancı Yatırımlar Dairesi kurulmuştur. 1982 sonunda Türkiye'de faaliyet gösteren yabancı

¹⁸⁶ Ekzen, **a.g.e.**, s.108

¹⁸⁷ Şevket Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisat Tarihi**, 3.baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, s.265

¹⁸⁸ Taylan Erten, Vecdi Seviğ, İsmet Hazardağlı, **Ekonomi-Siyaset-Medya: Başkalaşımın Öyküsü 1831-2015**, Ankara, EMD Yayınları, 2016, s.64

¹⁸⁹ Ekzen, **a.g.e.**, s.99

şirket sayısı 170'e yükselmiştir. 1984'te yabancı şirketlerin sayısı 215'e çıkarken, yabancı bankalar da Türkiye'de şube açmaya başlamıştır.¹⁹⁰

1983 Haziran'ında ve 1984 Nisan'ında imzalanan 1'er yıllık anlaşmalarla stand-by anlaşmalarının süresi 5 yıla çıkmıştır. 1980-1985 arasında yürütülen "Dış Destekli Uyum" sürecinde Türkiye 20 milyar dolar tutarında dış kaynak kullanmıştır. Bu kaynağın bir kısmı borç ertelemeleri için kullanılırken bir kısmı da orta ve uzun vadeli krediler şeklindedir.¹⁹¹ Dünya Bankasının Türkiye ile yaptığı anlaşmada ihracatın desteklenmesi ve ithalatın serbestleştirilmesi, kamu sektörü reformu, mali sektörün güçlendirilmesi ve sermaye piyasası reformu ile tarım ve enerji sektörlerinde alınması tavsiye edilen önlemler öne çıkmıştır. Dünya Bankası'nın sağladığı uyum kredilerinin temel amacı kurumsal düzenlemelerin gerçekleştirilmesidir. Uyum kredileri dönemin ekonomik koşulları içinde bir denetim mekanizması işlevi görmüştür.¹⁹²

1980'lerde imalat sanayiinde kamu kesiminin payında gerileme yaşanmıştır. Bu süreçte devlet altyapı yatırımlarına öncelik vermiştir. Özellikle 1983-1987 arasında kamunun altyapı yatırımlarının öncelendiği bir büyüme programı uygulanmıştır. Bu sürecin sonunda enflasyon artışı yaşanmış ve bütçe açıkları genişlemiştir. 1988'den sonra yaşanan mali kriz sebebiyle altyapı yatırımları durmuştur.¹⁹³

Boratav'a göre, 1989 yılı Türkiye ekonomisinin yapısı için ikinci dönüm noktasıdır. Bu tarihte kambiyo kontrollerinin kaldırılması ve dış dünya ile sermaye hareketlerinin tamamen serbestleştirilmesi neoliberal ekonomi politikalarının uygulanmasında ikinci dönemi açmıştır. 1989 yılında alınan yeni ekonomik kararlar 1994 ekonomik krizinin sebeplerini oluşturmuştur. 1990'lı yılların ortalarında Türkiye ekonomisi dışa açık, kaynak kullanımlarını büyük ölçüde piyasa güçlerinin

¹⁹⁰ Yıldız Sertel, **Türkiye'de Dışa Dönük Ekonomi ve Çöküş**, çev: Ayşen Gür, İstanbul, Alan Yayınları, 1988, s.113-116

¹⁹¹ Ekzen, **a.g.e.**, s.99

¹⁹² Ekzen, **a.g.e.**, s.100

¹⁹³ Ayşe Buğra, **Devlet ve İşadamları**, 7.baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s.208-211

kontrolüne bırakmış, üretim yapısı üzerinde devlet ve hükümetin tercihlerinin giderek azaldığı bir görünüme sahiptir.¹⁹⁴

Türkiye ekonomisinin dünya pazarlarına açılması 1980-83 süreci ile başlamış, 1989-90'da tamamlanmıştır. Sürecin ilk ayağında, mal piyasaları dış pazarlara açılmış, ithalat rejimi serbestleştirilmiş, döviz kuru yüksek bir devalüasyondan sonra esnekleştirilmiştir. Devlet, ekonomik fonksiyonları bakımından yeniden düzenlenmiştir.¹⁹⁵

Küreselleşme süreci Türkiye ekonomisi bağlamında başlıca üç olgunun varoluşunu getirmiştir: iktisadi artığın yaratılması ve ulusal gelirin bölüşümüne ilişkin süreçlerde yaşanan değişim, bölüşüm dinamiklerinin 'düzenlenmesinde' devletin değişen rolü ve bunun yol açtığı kamu kesimi finansman açıkları ve finansal serbestleşmenin imkan verdiği dış kaynaklı kısa vadeli finansman girişimlerine dayalı spekülasyon finansman ve büyüme.¹⁹⁶

2.2.Yeni Dönemde Türkiye’de Telekomünikasyon Politikaları

*Yirminci yüzyılın son çeyreğinde gerçekleşen telekomünikasyon devrimi yeni ekonomik düzenin hem bir parçası hem de önemli bir aracı olarak ortaya çıkmıştır. Ekonomi politikalarında liberalleşme kararlarının alındığı ve uygulandığı yıllar aynı zamanda enformasyon teknolojilerinde dönüşümün yaşandığı bir dönemdir. Telekomünikasyon, radyo-TV yayıncılığı ve bilgi-işlem endüstrilerinde gerçekleşen teknolojik ilerleme yazı, ses ve görüntünün iletim kapasitesini geçmişe oranla hızlı bir şekilde genişletmiştir. İletişim teknolojisinin hem ekonomik hem toplumsal etkilerinde yaşanan bu yükseliş 1980’li yılların dünyasında bu alandaki yasal düzenlemelerin gözden geçirilmesi sürecini tetiklemiştir.*¹⁹⁷

¹⁹⁴ Korkut Boratav, “İktisat Politikaları: 1980-1994”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C 13, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, s.678

¹⁹⁵ Erinc Yeldan, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi**, 13.baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s.25

¹⁹⁶ Yeldan, **a.g.e.**, s.25

¹⁹⁷ Erol Mutlu, Hakan Tuncel, “İletişim”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 13, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, s.713

“1980’li yıllara gelindiğinde Türkiye’de radyo ve televizyon yayıncılığı devlet tekeli altındadır. Gazetecilik alanında da siyasal iktidarlar krediler, teşvikler vb. araçlarla ciddi bir denetim olanağına sahiptirler. Ama Soğuk Savaş sonrasının dünya koşulları, radyo televizyon yayıncılığında devlet tekellerinin yasal ya da fiili olarak ortadan kaldırılması ve ticari yayıncılığın yaygınlaşması sonucunu yaratacaktır. Bu gelişmenin nedeni ABD’de ortaya çıkan yeni koşullardır. Öteden beri ülke koşullarına göre kurallar koyan, örneğin tekelleşmeye sınırlar getiren bu ülke artık küreselleşmenin gerekleri doğrultusunda kurallarından vazgeçmeye başlayınca bunun öteki ülkelerde etkileri farklı olmuştur. Pek çok ülkede mevcut düzenler sarsılmış, radyo ve televizyon yayıncılığında devlet tekeli de bu gelişmelerle fiilen ortadan kalkmıştır.”¹⁹⁸

İletişim alanındaki teknik gelişmeler ve yatırımlar, gelişmiş ülkeler tarafından değerlerin dünya çapında kolaylıkla aktarılabilmesi için en etkili yol olarak görülmüştür. Kitle iletişim araçları, toplumsal sorunlar çerçevesinde gücün yansıtıldığı bir araç olarak işlev bulmuştur.¹⁹⁹

Türkiye’de telekomünikasyon altyapısı 12 Eylül sonrasında yatırım yapılacak bir alan olarak gündeme gelmiştir. Ülkede artan telefon talebini karşılamak önemli hedeflerden biri olmuştur. Buna bağlı olarak dönemin başbakanı Bülend Ulusu tarafından Mayıs 1982’de PTT’ye “haberleşme planı” hazırlanması talimatı verilmiştir. PTT tarafından hazırlanan haberleşme planı Haziran 1983’te Ulaştırma Bakanlığına sunulmuştur. 6 Kasım 1983’ten sonra gelen sivil hükümet iletişim altyapısının güçlendirilmesi politikasını devam ettirmiştir. Türkiye’deki telekomünikasyon ağının geliştirilmesinde toplumsal taleple birlikte ulusal güvenlik ve yeni ekonomik düzenin ihtiyaçları da önemli rol oynamıştır. Bir NATO ülkesi olarak Türkiye sayısal iletişim teknolojisine geçme çalışmalarına 1980’lerin başından itibaren askeri bürokrasi eliyle başlamıştır.

1980’li yıllarda tümleşik devre üretiminde gerçekleşen teknolojik gelişmeler elektronik araçların boyutlarını küçültmüş ve bu araçları ucuzlatmıştır. Bu teknolojik

¹⁹⁸ Korkmaz Alemdar, **İletişim ve Tarih**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 2001, s.18-19

¹⁹⁹ Alemdar, **a.g.e.**, s.23

ilerleme dönemin başlıca kitle iletişim araçları olan televizyon ve radyo cihazlarında da sağlanmıştır. Televizyon ve radyo cihazlarının küçülmesi ve ucuzlaması üretim ve dağıtım kolaylığını da beraberinde getirmiştir. Kitle iletişim araçları açısından teknolojik gelişme ve ucuzlama ile birlikte dikkate alınması gereken diğer önemli faktörler, telekomünikasyon altyapısının geliştirilmesi ve uydu teknolojisinin yayınların iletilmesine yaptığı katkıdır. 1980'li yıllarla birlikte üretim, dağıtım ve satın almada gelişen yükseliş eğilimi kitle iletişim araçlarının toplumsal etkilerini de arttırmıştır. Bu durum aynı yıllarda başta ABD ve İngiltere olmak üzere uygulamaya konulan neoliberal ekonomi politikaları açısından iletişim alanının değerlendirilmesi anlamına getirmiştir. Kuralların kaldırılması anlamına gelen deregülasyon anlayışı çerçevesinde 1990'ların başında televizyonculuk ve radyoculukta özel girişimciliğin önü açılmıştır.²⁰⁰

2.3. Türk Basınında Ekonomik ve Teknolojik Değişim Süreci

Türk basını ilk yüzyıllık döneminde siyasi modernleşmenin sancıları, ekonomik zorluklar, okur-yazar sayısının azlığı, hükümetlerin sıkı kontrolü ve savaşların getirdiği sorunlar çerçevesinde geniş çaplı ilerlemeler kaydedememiştir. II. Abdülhamid saltanatının ikinci yarısında yayınlanan gazetelerin tiraj başarısı ve 1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle gerçekleşen gazete ve dergi patlaması dışında Osmanlı basınının gelişmesi yavaş bir seyir izlemiştir. Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte başkentin Ankara'ya nakledilmesi İstanbul basını ile birlikte bir Ankara basınının da oluşmasına sebep olmuştur. Okur-yazar insan sayısının azlığı ve ulaşım-haberleşme olanaklarının sınırlılığı Cumhuriyet dönemi basını açısından önemli dezavantajlar olarak devam etmiştir. 1920'li yılların gazeteleri dar kadrolar ve zayıf ekonomik yapılarla yayın hayatlarını sürdürmüşlerdir.²⁰¹

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türk basını için önemli dönüm noktalarından biri 1 Kasım 1928'de ilan edilen harf devrimi olmuştur. İlgili kanun yürürlüğe girdikten 1

²⁰⁰ Haluk Geray, "1980 Sonrası Yeni Teknolojiler ve İkitelli Medyası", **Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar** içinde, haz: Korkmaz Alemdar, İstanbul, Afa Yayıncılık ve Tüses Vakfı, 1999, s.108-110

²⁰¹ Tevfik Çavdar, **İz Bırakan Gazeteler ve Gazeteciler**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2007, s.551-554

ay sonra gazeteler Latin harfleriyle basılmaya başlamıştır. Alfabe değişikliğinden sonraki ilk dönemde gazete satışlarında düşüş yaşanmıştır. Bu durum yayıncıları zorlarken 1929 dünya ekonomik bunalımının etkileri gazeteleri ekonomik açıdan daha da zor duruma düşürmüştür. Gazetelerin yaşadığı ekonomik sorunlara çözüm bulabilmek amacıyla 1575 sayılı kanun çıkarılmıştır.²⁰² 27.03. 1930 tarihinde yürürlüğe giren 1575 sayılı “Gazete Primleri Hakkında Kanun” uyarınca Yeni Türk harflerinin kabul ve tatbiki hakkındaki kanunun meriyete girdiği tarihten beri filen çıkmakta bulunan siyasî gazetelerin sahiplerine merbut cetvele göre üç sene müddetle prim verilmesi suretiyle gazetelere yardım yapılmasına karar verilmiştir.²⁰³

1930’lu yılların belli başlı gazeteleri; Akşam, Cumhuriyet, İkdam, Hakimiyet-i Milliye (Ulus), Milliyet (Tan), Vakit (Kurun)’dur. Bu dönemde 6 Kasım 1936’da İzmit Kâğıt Fabrikasının açılması Türk basını açısından önemli bir gelişme olmuştur. Kâğıt ithalatı devam etmekle birlikte yıllık 4000 ton kâğıt üreten İzmit Kâğıt Fabrikası gazeteciliğe önemli bir katkı yapmıştır. Gazeteler ortalama 8 sayfa olarak çıkarken büyük olaylar ve kâğıt temininde rahatlamalara bağlı olarak 10, 12 veya 16 sayfa sayısı ile yayınlanabilmiştir. Bu yıllarda gazetelerde sıcak dizgi makinelerinin kullanımı artmaya başlamış, linotip ve rotatiflerin yaygınlaşması gazete üretimini hızlandırmış, matbaalarda geçmişe oranla daha fazla sayıda gazete basılabildiğini sağlamıştır. 1930’lu yılların gazetelerinde haber içeriklerinde üçlü bir tasnifin uygulandığını söylemek mümkündür: “Yaşanılan şehir”, “Yaşanılan ülke” ve “Bunların dışında kalanlar”. “Şehir haberleri” İstanbul gazetelerinin en önemli haber başlıklarından biridir. Ankara gazetelerinin içeriğinde hâkim olan başlıca konu ise devlet ve hükümet merkezli gelişmelerin haberleştirilmesidir. Dış haberler dönemin gazetelerinde belirgin bir yer tutmuş, ülkenin farklı şehirlerinde gelişen olaylarla ilgili haberler “Memleket haberleri” ve benzeri başlıklarla gazete sayfalarında sergilenmiştir.²⁰⁴

Henüz toplumsal yaygınlık kazanmamakla birlikte yeni kitle iletişim araçları olan radyo, telgraf ve telefon kanalıyla elde edilen haberler bu araçların isimleri

²⁰² Abdülrezak Altun, **Türk Basınının Değişen Yüzü**, Ankara, BYEGM Yayınları, 2006, s.33-34

²⁰³ **Resmî Gazete**, 29 Mart 1930, Sayı 1457, s. 1.

²⁰⁴ Altun, **a.g.e.**, s.45-47

başlıklarda kullanılarak okuyucuya sunulmuştur. Gazeteler, yabancı radyolarda dinlenen, telgraf ve telefonla elde edilen haberlere sayfalarında yer verirken, bu yeni iletişim araçlarının sahip olduğu hız ve yayılma gücünü gazetecilikle birleştirme gayesi gütmüştür. Ülkede bulunan radyo cihazı sayısı nüfusa oranla son derece sınırlı olsa da radyonun yayın akışı ve programlara ilişkin yazılar gazete içeriklerine katılmıştır. Eldeki fotoğraf makinelerinin teknolojik eksikliklerinden dolayı gazetelerde yayınlanan fotoğraflar daha çok “portre” tarzında olabilmıştır. Bu dönemdeki gazetecilik anlayışı içinde reklam ve ilanların daha çok iç sayfalarda toplandığı ve gazetelerin haber ve reklam arasında adeta haber lehine bir hiyerarşi uyguladıkları söylenebilir.²⁰⁵

1930’lar biterken karşı karşıya kalınan II. Dünya Savaşı yılları –Türkiye savaşın içinde yer almasa da- ülkeyi ekonomik, siyasal ve sosyal bakımdan derin bir biçimde etkilemiştir. Ülke sınırlarına çok yakın coğrafyalarda cereyan eden savaş Türk basınının çalışma tarzı ve koşulları ile içerik oluşturma pratikleri üzerinde de ciddi bir baskı oluşturmuştur. 1 Eylül 1939’da başlayan savaş, kâğıt ithalatının bir bölümünü Almanya’dan gerçekleştiren gazeteleri önlem almaya yöneltmiştir. Bu çerçevede Türk basınında görülen ilk uygulama, gazetelerin sayfa sayılarının azaltılması olmuştur. Savaşın başlamasından birkaç ay sonra hükümet 26 Ocak 1940’ta Resmi Gazete’de yayınlanan Milli Koruma Kanunu’na dayanarak gazetelerin sayfa sayılarına sınırlandırma getirmiştir. Bu tarihten sonra, gazetelerin sayfa boyutlarının küçüklük veya büyüklüğüne göre günlük 6 ya da 8 sayfadan fazla bir şekilde yayınlanmasına izin verilmemiştir. II. Dünya Savaşı etkisiyle artan ekonomik sorunlar sadece kâğıt temininde değil, gazete, dergi ve kitap basımı için gerekli olan teknik malzemenin bulunmasında da engelleyici olmuştur. Bu zorlu koşullarda Türkiye’de yayınlanan gazete ve dergilerin sayısı azalmıştır. II. Dünya Savaşı yıllarında Türk basını sadece ekonomik problemlerle boğuşmamış, hükümetin sıkı kontrol ve baskısını üzerinde hissetmiştir. Uygulanan yoğun denetim beraberinde sansür müdahaleleri getirmiştir.²⁰⁶

²⁰⁵ Altun, **a.g.e**, s.48-54

²⁰⁶ Altun, **a.g.e**, s.67-70

Hükümetin basın üzerinde oluşturduğu baskı sansürle sınırlı kalmamış, 10 Ağustos 1940 ile 30 Eylül 1944 tarihleri arasında çok sayıda gazete ve dergiye çeşitli sürelerde kapatma cezaları verilmiştir. Vakit gazetesinin sahibi Asım Us 1939 ve 1943'te, Cumhuriyet gazetesinin sahibi Yunus Nadi 1939'da, Son Telgraf gazetesinin sahibi Ethem İzzet Benice 1941'de milletvekili seçildikleri halde, Cumhuriyet, Vakit ve Son Telgraf gazetelerinin bu süreçte defalarca kapatılması gazete kapatma uygulamalarının tavizsizliğini gözler önüne sermektedir.²⁰⁷

II. Dünya Savaşı dönemindeki gazeteleri görsel malzeme kullanımı açısından değerlendirdiğimizde savaş şartlarının teknik yetersizlikleri sebebiyle fotoğraf kullanımı sınırlandırılmış olduğu anlaşılmaktadır.²⁰⁸

II. Dünya Savaşı'nın sona erişti yeni bir uluslararası ekonomik ve siyasi düzenin doğuşunun habercisi olmuştur. Savaş bitmeden gerçekleştirilen Bretton Woods anlaşmasıyla A.B.D. doları dünya ekonomisinin kilit para birimi haline gelmiş, A.B.D. savaştan zarar gören Avrupa ülkeleriyle Marshall Planı ve buna bağlı yardımlar çerçevesinde ilişkilerini geliştirmiş, Avrupa ülkelerinin Afrika, Asya, Güney Amerika ve Ortadoğu'da geliştirdiği sömürge egemenliklerinin ortadan kaldırılmasına yönelik çalışmalarda bulunmuş, SSCB'nin 1947'de Varşova Paktı ile oluşturduğu sosyalist bloğa karşı Batı dünyasını NATO eliyle kendi etrafında toparlama politikası izlemiştir. Kurulan yeni uluslararası siyasal ve ekonomik düzen kısa zamanda Türkiye üzerinde etkisini göstermeye başlamıştır. Siyasi zeminde artık tek partili düzen sona ermiş, çoğu CHP'den ayrılan isimler tarafından 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti(DP) kurulmuştur. 21 Temmuz 1946'da ilk çok partili seçim yapılmış, sonucunda CHP iktidarda kalmış olsa da dört yıllık yeni dönemde DP mecliste muhalefet yapma olanağına sahip olmuştur. Bir yanda iktidar partisi diğer yanda muhalefet partisinin varlık gösterdiği yeni siyasal düzen gazetelerin önemini arttırmıştır. Ortaya çıkan siyasi liberalleşme bazı gazetelerin muhalefetteki DP'nin

²⁰⁷ O. Murat Güvenir, **II. Dünya Savaşında Türk Basını**, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1991, s.121-123

²⁰⁸ Altun, **a.g.e.**, s.74-75

önde gelen isimlerine ve onların görüşlerine sayfalarında önemli ölçüde yer açtığı bir basın ortamını getirmiştir.²⁰⁹

1945 sonrasındaki dönemde bir yandan da Türkiye'nin A.B.D.'ye ait Marshall Planı'na bağlı yardım ve kredileri elde etme süreci işletilmiştir. Türkiye'den tarımsal üretimini Batı'ya aktarması ve üretimi hızla artan, yeni dönemde dünya ölçeğinde kendisine yeni pazarlar arayan A.B.D. için yeni bir pazar olması beklenmiştir. Buna bağlı olarak, üretilen malların hızlı ulaşım ve dağıtımını için karayolları ağının genişletilmesi temel bir hedef olmuştur. Karayolları ağının genişlemesi özellikle 1960 sonrasında gazetelerin farklı şehirlere günü gününe ulaşım ve dağıtım imkânlarını arttırmıştır. Siyasi ve ekonomik yapıdaki değişimler gazetelerin okuyucu potansiyelini ve gelirlerini yükselten bir etki yapmıştır.²¹⁰

Orhan Koloğlu, ulaşımda yaşanan gelişmenin sadece dağıtım ve satışa katkı yapmakla kalmadığını, bununla birlikte gazetelerde idari kadronun etkinliğini arttırdığını vurgulamaktadır:

“DP iktidarında karayolu ağı geliştikçe, otobüsle ulaşım bütün Anadolu'yu kapladı. Gazeteler sabahın 2 ya da 3'ünde baskıya girmek yerine erken baskı sistemine girdiler. Akşam saat 18-19'da yapılan ilk baskılar tren ya da otobüslerle Anadolu'ya gönderilmeye başlandı. İstanbul için yine sabahın erken saatleri son haberleri almak üzere bekleniyordu. 1958'de akşamdan matris yollayıp (son uçakla ya da taksiyle) Ankara'da basma fikri belirdi. Önce Vatan, sonra Akşam bunu denediler, diğerleri onları izledi. Uçakla İzmir'e gönderme sistemini de Akşam geliştirdi. Böylece okuyucuya daha hızlı gazete ulaştırma yarışı başlamış oldu. Bu uygulamalar gazetenin 'idare' kısmını 'yazı işleri'nin önüne çıkarmaya başladı. Daha önce baskı saati haberin tamamlanmasına bağlı olarak saptanırken, artık 'haber kesme saatini' dağıtıcılar belirlediler.”²¹¹

²⁰⁹ Altun, **a.g.e.**, s.79

²¹⁰ Altun, **a.g.e.**, s.78-79

²¹¹ Orhan Koloğlu, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2020, s.126-127

Gazeteci Cihat Baban, gazeteciliğin 1960'lardan sonra iyiden iyiye kendini gösteren ulaşım ve dağıtım gelişmeleriyle, yayın politikası ve haber çeşitliliği itibarıyla iki büyük şehrin ötesine geçmeye başladığına dikkat çekmektedir:

“Türkiye’de gazete dün İstanbul ve Ankara’daki olayların aynası idi, buradaki insanların ortak ilgilerini tahrik eden konuları araştırır bir şehir gazetesi olmanın ötesine gidemezdi. Bugünkü gazetelerimiz aynı gün bütün memlekete yayılabildikleri için birer memleket gazetesi olma yolundadır.”²¹²

1920’li ve 1930’lu yıllardan beri yayın hayatında bulunan gazetelere 1938’de Cemalettin Saraçoğlu tarafından kurulan Yeni Sabah gazetesi, 1939’da Ahmet Emin Yalman tarafından kurulan Vatan gazetesi eklenmişken, 1 Mayıs 1948’de Sedat Simavi tarafından kurulan Hürriyet gazetesi, 1 Aralık 1949’da Habib Edib Törehan tarafından kurulan Yeni İstanbul gazetesi, 3 Mayıs 1950’de Ali İhsan Karacan tarafından kurulan Milliyet gazetesi, 1 Mart 1952’de Falih Rıfkı Atay tarafından kurulan Dünya gazetesi ve 26 Mayıs 1955’te kurulan Tercüman gazeteleri İstanbul gazeteciliğinin yeni temsilcileri olarak 1950 sonrası Türkiye’nin basın hayatında varlık gösterecektir. Aynı yıllarda Ankara gazeteciliği ise 30 Nisan 1949’da kurulan Zafer gazetesinin DP’nin yayın organına dönüştüğü ve CHP’nin yayın organı Ulus gazetesi ile mücadele ettiği bir dönemi yaşamıştır. 1946-1960 arasında yaşanan çok partili hayat deneyimi Türkiye’de gazetelerin toplum üzerindeki etkisinin gittikçe yükselişine tanıklık etmiştir.

Sedat Simavi’nin 17 yıl devam eden Yedi Gün dergisi deneyimine dayandırdığı Hürriyet gazetesi 1945 sonrasının siyasal, ekonomik ve toplumsal değişimini yansıtmak bakımından önemli bir örnektir. Sedat Simavi gazetenin ilk sayısında yayınlanan yazısında, gazeteye ait rotatif makinesinin yeniliğine, saatte 5 renk üzerinden 44 bin nüsha çıkarabilmesine ve bu sayede en geç saatlerde gelişen olayların dahi Hürriyet gazetesinde yer bulabileceğine vurgu yapmıştır. Sedat Simavi’nin Hürriyet’i o zamana kadar sürdürülen gazete hazırlama pratiklerinden farklı olarak fotoğrafın ön plana çıktığı, yazıların ise

²¹² Cihat Baban, “Türk Basını: Dün-Bugün-Yarın”, Nihat Subaşı, **Gazete ve Tekniği** içinde, Ankara, Ulusal Basımevi, 1970, s.14

alışıl gelmiş tarza göre daha kısa tutulmasının hedeflendiği bir anlayışla yola çıkmıştır. 1940'ların sonu itibarıyla Cumhuriyet gazetesi günlük 40 bin adetlik tirajıyla en çok satan gazete konumundayken Hürriyet gazetesi çıkışının üzerinden iki yıl geçmeden 104 bin gibi bir tiraja ulaşmıştır. 1950 yılı içinde Hürriyet gazetesinin ulaştığı bu rakam Türkiye gazeteciliği için bir rekordur.²¹³

1950'li yıllarda hem teknolojik gelişmenin sağladığı yeni bir imkân olarak hem de gazetelerin okuyucu açısından daha cazip hale gelmesi amacıyla fotoğrafın kullanımı arttırılmaya çalışılmıştır. Fotoğraf kullanımı ile birlikte özellikle günün önemli haberlerine ilişkin fotoğrafların İstanbul-Ankara arasında daha çabuk iletilebilmesi ve gazetelerde günü gününe yer bulabilmesi için telefoto adlı cihaz bazı gazeteler tarafından satın alınmıştır. Gazeteci Nuyan Yiğit telefotonun kullanımı ve özellikleri hakkında şu bilgileri vermektedir:

*“O yıllarda gazetelere uzak diyarlardan resim göndermek için telefoto adlı bir aygıtın kullanılması gerekiyordu. Türkiye'ye telefoto cihazlarının ilkini Hürriyet ikincisini de Cumhuriyet getirtmişti. Bu cihazlar son derece ağırdı, yaklaşık 60-70 kiloyu buluyordu. Bunları taşımak için neredeyse bir halterci olmak gerekiyordu. Kutu içindeki aygıtın iki kenarındaki tutacak yerlerine yapışıp yerden kesmek ve bir süre taşımak hayli meşakkatliydi. Cumhurbaşkanı'nı takip için Belgrat'a giden basın kafilesinde iki tane de telefoto cihazı götürüyorduk. Belgrat'a inince hemen Yugoslav PTT'sinin kuramportörüne gittik. Türkiye'ye olan telefon hattının ucunu bu alete bağlıyor ve İstanbul'daki gazete merkezinde bulunan alıcı cihaza fotoğraf naklediyorduk. Bu işlem için önce fotoğraf çekiliyor, sonra foto filmi banyo ediliyor, daha sonra gönderilecek resim tab ediliyor, 9*13 ebadında basılmış olan bu resim saç kurutma makinesiyle kurutuluyor, telefoto cihazının üzerindeki silindire takılıyor ve ilgili düğmelerine basılarak gönderiliyordu. Bu cihazın özelliği, küçük noktalardan meydana gelen fotoğrafın siyah-beyaz ve gri renklerini sese dönüştürüp, telefon hattıyla alıcı cihaza iletmesiydi. Alıcı cihaz gelen sesi ışığa dönüştürüyor ve fotoğraf kağıdına noktalararak resmi aynen yaratıyordu. On dakika içinde bu resim yerine*

²¹³ Altun, a.g.e, s.80-81

ulaşmış oluyordu. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Adriyatik'teki Pula Limanı'na geldikten sonra trenle Belgrat'a geldi. İstasyonda Mareşal Tito ile birlikte resimlerini çektik ve hemen otel odamızdaki banyoda filmi basıp, Yugoslav PTT'sindeki telefoto cihazımızla İstanbul'a yolladık. Ertesi günü Belgrat'a gelen uçakla Türk gazeteleri gönderilmişti. Türk gazetelerinde Tito ile Bayar'ın resimleri yer almıştı.”²¹⁴

II. Dünya Savaşı'ndan kaynaklanan ekonomik sorunlar geride bırakıldıktan sonra gazeteler yeniden 8 sayfanın üzerinde yayın yapmak için çaba göstermiştir. Ancak kâğıt sorunu 1950'li yıllarda da devam etmiştir. Kâğıt temininde sorunlar yaşanmaya devam ederken 1956 yılında hükümet tarafından II. Dünya Savaşı yıllarındakine benzer bir şekilde gazetelere sayfa sınırlaması getirilmiştir. Bu şartlar altında 1950'li yıllarda gazete içeriklerinde geniş çaplı değişimler gerçekleştirilememiştir. Buna rağmen toplumsal yaşama dair haberlere ayrılan yerin arttığı, spor sayfalarının gazeteler açısından daha önemli hale geldiği söylenebilir.²¹⁵

1950'li yıllarda tirajları ve toplumsal karşılıkları artmaya başlayan gazeteler 27 Mayıs askeri müdahalesi ile bir sarsıntı dönemi geçirmişlerdir. 1961 Anayasasının ilan edilmesi ve yeniden demokratik düzene geçilmesiyle birlikte siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel değişimin yeni görüntüleri ortaya çıkmaya başlamıştır. 1960'lı yıllar, şehirleşmenin ve eğitimli nüfusun artmasına dayalı olarak gazetecilik, dergicilik ve kitapçılık gibi yayıncılık alanlarının güçlendiği bir dönem olmuştur.²¹⁶

1960'lar, gazetelerin yavaş yavaş tipo baskıdan ofset baskıya geçmeye başladığı yıllardır. Baskı teknolojisindeki değişimin öncülüğünü Hürriyet gazetesi yapmıştır. Kurucusu Sedat Simavi'nin 1953'te ölümü üzerine oğulları Haldun Simavi ve Erol Simavi'nin yönetmeye başladığı Hürriyet gazetesi, 50'li yıllar boyunca gösterdiği ticari başarı sayesinde Aralık 1960'ta 3 milyon lira sermayeli bir anonim şirkete dönüşmüştür. “Hürriyet Gazetecilik ve Matbaacılık Anonim Şirketi”ni yöneten Simavi kardeşler, 18 Hürriyet gazetesi çalışanını kurucular arasına alarak 1963'te “Haber Ajansı Anonim Şirketi”ni kurmuşlardır. Simavi kardeşler,

²¹⁴ Nuyan Yiğit, **Gazetecilikte Bir Ömür**, İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2014, s.59-60

²¹⁵ Altun, **a.g.e**, s.90

²¹⁶ Altun, **a.g.e**, s.100

1964'te "Veb Ofset İleri Matbaacılık A.Ş.'yi, 1965'te Hürriyet Gazete Dağıtım Anonim Şirketi'ni kurmuşlardır.²¹⁷

1960'ların ilk yarısında A.B.D.'den getirilen ofset baskı makineleriyle Simavi kardeşler yeni gazete ve dergi yayınlama girişimlerinde bulunmuştur. Bu yeni yayın girişimleri arasında "Zıp-zıp" çocuk dergisi, "Fotoroman" kadın dergisi, 26 Ekim 1964'te yazı ağırlıklı bir gazete olarak "Yeni Gazete" ve 20 Haziran 1966'da diğer gazeteler 25 kuruşa satılırken 15 kuruş fiyatla çıkarılan, magazin ağırlıklı "Son" gazetesi bulunmaktadır.²¹⁸

Haldun Simavi ve Erol Simavi kardeşler 1968 yılında ortaklıklarını ayırmışlardır. İlk sayısı 26 Kasım 1968'de yayınlanan Haldun Simavi'ye ait Günaydın gazetesi ofset tekniği ile basılmıştır. Sayfa içeriklerinde fotoğrafı bilinen gazetelere göre daha fazla kullanan, haber türünde de önceliği magazin haberlerine veren Günaydın gazetesiyle aynı günlerde İzmir'de bir bölgesel gazete olarak yayınlanan Dinç Bilgin'e ait Yeni Asır gazetesi de ofset tekniğiyle basılmaya başlamıştır. Gazetelerde renkli fotoğraf basımının önemi artınca, dönemin etkili gazeteleri olan Hürriyet, Milliyet ve Tercüman da 1972 yılından itibaren ofset baskıya geçmişlerdir.²¹⁹

*"Ofsete en çok direnen gazete ise Cumhuriyet olmuştur. 1983 yılında Cumhuriyet'in ofsete geçmesi neredeyse zorunlu hale gelmiştir. Çünkü o dönemde kâğıt fabrikaları ofset tekniğine göre kâğıt üretmeye başlamışlardır. Bu tip kâğıtlar tipoda iyi sonuçlar vermemektedir."*²²⁰

Türkiye'nin 1950'lerden 1970'lere uzanan dönemde yaşadığı dönüşümün basına etkileri sadece ulaşım, dağıtım, baskı teknolojisindeki yenilenme ve tiraj artışı gibi konularda değil, gazete içeriklerini hazırlama anlayışında da kendisini göstermiştir. Sanayileşme ve iç göç özellikle büyük şehirlerin yapısını tarihte hiç görülmedik ölçüde değiştirdiği için gazeteciler yeni toplumsal koşul, ihtiyaç ve

²¹⁷ İrem Barutçu, **Babıali Tanrıları: Simavi Ailesi**, İstanbul, Agora Yayınları, 2004, s.92-93

²¹⁸ Necati Zincirkıran, **Olaylar Anılar Gerçekler**, İstanbul, Epsilon Yayınları, 2007, s.244-249

²¹⁹ Altun, a.g.e, s.101-102

²²⁰ Altun, a.g.e, s.115

eğilimlerin gazete sayfalarında karşılık bulabilmesi amacıyla yeni arayışlarda bulunmuştur.

Haldun Simavi'nin magazini ve sansasyonel haberciliği merkeze alarak yayın hayatına başlattığı Günaydın gazetesi sağladığı satış başarısıyla özellikle 1970'li yıllara damga vurmuştur. İlk zamanlarda baş sayfalarında bol fotoğraf, kısa yazı ve sade haber dili kullanan gazete, bir süre sonra iç sayfalarda az fotoğraf, bol yazı kullanmaya başlamış ve böylece okuyucuya adeta iki farklı gazeteyi tek isim altında sunmuştur. 3 yıl içinde 300 binlik bir satış rakamına ulaşan gazete 1970'lerin sonunda 800 binlik günlük satışıyla Türk basınının en çok satılan gazetesi haline gelmiştir.²²¹

Günaydın gazetesinin gazetecilik tarzı, Türkiye'de kitle gazeteciliğinin 1970'li yıllar itibarıyla geldiği aşamayı somutlaştırmıştır. Bu dönemde sinema, radyo ve özellikle televizyonun etkisiyle dolaşım gücü ve toplumsal karşılığı yükselen popüler kültür 1980'li yıllarla birlikte hem uzun yayın geçmişine sahip olan gazeteleri hem de yayın hayatına yeni başlayan gazeteleri yoğun bir şekilde etkilemiştir.²²²

Türkiye, 1970'lerin ikinci yarısında ekonomik ve siyasi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. 1974 krizi ve devamında ekonominin kötüleşmesi gazetelerin yeni yatırımlar yapmasına engel olmuştur. Geçmişteki döviz kuru ve kredi kolaylıkları 1974'lerden sonra eski seviyelerine dönememiştir. Bu süreçte işçilik ve malzeme harcamalarının gazete maliyetindeki payı yükselmiştir.²²³

1960'lardan 70'lere uzanan süreçte özel sektörün basın reklamlarına ayırdığı bütçeler genişlemiştir.

"Ancak özel sektörün basına yaptığı reklam harcamalarının artmasına karşın, basın 1970'li yıllardan itibaren hem hedef kitle hem de reklam yönünden çok büyük bir rakiple karşı karşıya kalmıştır. Televizyonun toplum hayatına girmesi ve yaygınlaşması özel sektörün reklam

²²¹ Altun, **a.g.e**, s.101-102

²²² Altun, **a.g.e**, s.108

²²³ Güngör Mengi, "Türk Basınında Teknolojik Gelişmeler", **İletişim Olayları ve Türk Basınının Sorunları** içinde, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1984, 176

bütçesinin önemli bir kısmını Televizyona kaydırırken geriye kalan kısım için basının kıyasıya bir rekabet içine girmesine yol açmıştır.”²²⁴

1974 sonrasında yaşanan ekonomik ve siyasi istikrarsızlık süreci devalüasyonlar, kısa süreli hükümetler ve büyüyen sokak olaylarının damga vurduğu bir dönemi ifade etmektedir. Siyasi ve ekonomik bunalımın sonucunda 1980 yılında Türkiye tarihinin önemli dönüm noktalarından kabul edilen iki gelişme yaşanmıştır. Bunlardan birincisi 24 Ocak ekonomik kararları, ikincisi de 12 Eylül askeri müdahalesidir. Hem 24 Ocak kararları, hem 12 Eylül askeri müdahalesi Türk basınına derinden etkilemiştir. 24 Ocak kararları ile birlikte SEKA 25.01.1980’den itibaren kâğıdın tonunu 9.000 liradan 40.000 liraya yükseltmiştir.²²⁵

1980’li yıllarda Cumhuriyet gazetesinin genel yayın yönetmenliğini yürüten Hasan Cemal’e göre, 1980’lerde gazetelerin ekonomik sorunlarını arttıran en önemli gelişme 24 Ocak kararları ile kâğıt sübvansiyonunun kaldırılması olmuştur:

“Bugün gazetelerimizin en büyük girdisi kâğıt. Maliyet içindeki en büyük payı kâğıt alıyor. Biliyorsunuz, gazete kağıdındaki devlet sübvansiyonu 24 Ocak 1980’de son buldu. 24 Ocak 1980 günü kâğıdın bir kilogramı 9 liraydı. Bir gecede kâğıdın kilosu 45 liraya çıktı. Şu anda da kâğıdın kilosu 140 liraya doğru geldi. Gazete maliyetlerinin bu kadar pahalılaşması bence, tipodan ofsete geçildiği için değil, kâğıttan. İşte bu yüzden de bütün gazetelerimiz ilan gelirine muhtaçtır.”²²⁶

Ülkenin ekonomik yapısında büyük bir değişimin habercisi olan 24 Ocak kararlarından sonra 12 Eylül askeri müdahalesi gerçekleşmiştir. 12 Eylül sadece siyasal partiler ve çevresinde değil basında da önemli izler bırakmıştır. Basın çalışanları açısından tıpkı 12 Mart muhtırasında olduğu gibi tutuklamalar yaşanmıştır. Yoğun bir biçimde gazete kapatma cezaları uygulanmıştır. 12 Eylül’le birlikte ülke yönetimini ele alan askeri yapı sadece üç yıllık bir ara rejim dönemini değil, 6 Kasım 1983’te yapılan seçim sonrasındaki dönemi de etkilemiştir. 12

²²⁴ Güventürk Görgülü, **Basında Ekonomik Bağımlılık**, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1991, s.24

²²⁵ Fatih Ediboğlu, “Türk Basınında Finans”, **İletişim Olayları ve Türk Basınının Sorunları** içinde, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1984, s.148

²²⁶ Hasan Cemal, Demirtaş Ceyhun, **Babıali’nin Şu Son Kırk Yılı** içinde, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1984, s.129

Eylül’le birlikte iç siyaset üzerine özgürce haber yapma olanağını kaybeden gazetelerde magazin haberleri başta olmak üzere, dış haberler ve spor haberlerinin öne çıktığı bir içerik yapısını görmek mümkündür. Bu süreçte, sansasyonel magazin haberciliği anlayışıyla 1983’te yayın hayatına başlayan Tan gazetesinin kısa sürede en çok satan gazete konumuna yükselmesi dönemin atmosferini yansıtmak bakımından çarpıcı bir örnektir.

Tan ve 1985’te kurulan Sabah gazeteleri haber sunum tarzları ve haber diliyle 1980’lerin ortalarından itibaren gazeteciliğin yaşadığı dönüşümde pay sahibi olmuşlardır. Yine 1980’li yılların ortalarından itibaren lotarya, promosyon ve pazarlama gibi araçların gazetecilikle daha yoğun bir şekilde iç içe geçtiği görülmektedir. Gazeteciliğin ekonomik ve teknolojik dönüşüm sürecinde reklam gelirlerinin önemi artmıştır. Gazete-reklam ilişkisi gazete içeriklerini daha fazla etkilemeye başlamıştır.²²⁷

Türk basını ülkenin 1980’lerle birlikte yaşadığı ekonomik ve siyasi dönüşümün etkilerini çeşitli açılardan yaşarken teknolojik yenilenme süreci de bilgisayarların devreye girmesiyle devam etmiştir. Bilgisayarın gazete hazırlamada kullanılması hem yazı işleri ekibinin hem de matbaadaki baskı süreçlerini takip eden ekibin organizasyonunda değişim meydana getirmiştir. Görüntü işleme potansiyelinin tarayıcıların yardımıyla geliştirilmesi bilgisayarların hazırlık süreçlerindeki önemini daha da arttırmıştır. Dinç Bilgin’e ait İzmir merkezli bölgesel gazete Yeni Asır 1980 yılından itibaren haberlerin yazılması ve sayfaların hazırlanmasında bilgisayar kullanmaya başlamıştır. Dinç Bilgin Yeni Asır’da kullandığı bilgisayar teknolojisini 22 Nisan 1985’ten itibaren İstanbul’da yayınlamaya başlayacağı Sabah gazetesinde de kullanacaktır.²²⁸

Hürriyet gazetesi 1983’te 35. yılını kutladığı günlerde gazetede bilgisayar kullanılması için çalışmalara başlamıştır. Gazeteciliğe 1950’de başlayan ve Hürriyet’te uzun yıllar çalışan Azize Bergin, anılarında bu süreci ve yaşadığı zorluğu şöyle anlatmaktadır:

²²⁷ Nur Topçuoğlu, **Basında Reklam ve Tüketim Olgusu**, Ankara, Vadi Yayınları, 1996, s.34

²²⁸ Altun, **a.g.e**, s.128-129

“O günlerde bazı teknik yeniliklerden söz ediliyordu. Gazetede bilgisayarlı dönem başlamak üzereydi. Teknik yönetmen Cafer Yarkent, bilgisayara geçilmesi için çalışmalar yürütüyordu. Çalışanlara bilgisayar kursları düzenlenecekti. En kısa zamanda daktilolar atılacak, herkes bilgisayar kullanacaktı. Ben bu gelişmeyi tam anlamıyla görmezden geliyordum. Umurumda bile değildi, yazılarımı daktiloda yazmayı sürdürecektim. Derken bizim servise bir Atex bilgisayar yerleştirildi ve Cafer Yarkent, yazılarımı artık Atex’de yazmamı istedi ama ben bir süre çeşitli bahanelerle onu atlattım. Her serviste yeşil ekranlı bir Atex vardı. Gazetede bilgisayar kursları başlatılmıştı, ama ben bu teknik konularla hiç ilgilenmiyordum. Daktilomdan asla vazgeçemedim. Gerekirse başkaları benim yazılarımı bilgisayara aktarırdı. Fakat Cafer Yarkent peşimi bırakmadı. Sık sık telefon edip beni merkez binaya çağırıyor, Atex’de yazı yazmayı öğretmek için direniyordu. Aslında Atex’in ‘F’ klavyesine alışmam zordu.”²²⁹

Türk basınında faaliyet gösteren diğer gazeteler 1990’ların başında bilgisayarı hem haber yazma hem de teknik hazırlık boyutuyla bünyelerinde bulundurmaya başlamışlardır.

Genel bir bakışla 20. yüzyıldaki Türk basınının ekonomik ve teknolojik değişimini üç aşamada değerlendirmek mümkündür. Birinci dönem, gazete satışlarının –büyük olayların yaşandığı günler dışında- düşük seyrettiği, gazetenin sahibi olan kişinin aynı zamanda başyazar ve genel yayın yönetmeni gibi çalıştığı, gazete çalışan sayısının az olduğu ve gazete gelirinin büyük ölçüde gazete satışından elde edildiği 1960’lara kadarki zaman dilimidir. İkinci dönem, teknolojik yenilenme ile baskı kapasitesi ve kalitesinin arttığı, ulaştırma ve haberleşme yatırımlarındaki hızlanmayla gazetelerin yurt çapında dağıtılarak tirajların yükseldiği, basının toplumsal etkinliği güçlendikçe reklam gelirlerinin gazetelere daha fazla katkı sağladığı ve bütün bu gelişmelerin sonucunda gazetelerin iç organizasyonunun -idari kadro-yazı işleri kadrosu-teknik kadro- genişlediği 1960’lardan 1980’lere uzanan yıllardır. Üçüncü dönem ise 1980’lerden günümüze kadar gelen süreci ifade etmektedir. 24 Ocak kararları ve 12 Eylül askeri müdahalesiyle ülkenin ekonomik ve

²²⁹ Azize Bergin, **Babiali’de Topuk Tıkırtıları**, 2.baskı, İstanbul, Epsilon Yayınları, 2004, s.215

siyasal anlamda yaşadığı dönüşüm basını kültürel-ideolojik bir iş kolu olmaktan çıkarp bir ekonomik alt-sektör haline getirmiştir. Bu çerçevede önce 1980’li yıllar boyunca basın dışı sermayenin basına yatırım yaptığı görülmüştür. 1990’ların başında özel televizyonculuk ve radyoculuğa izin verilmesiyle birlikte yazılı basın ile elektronik basın iç içe geçmiş, kitle iletişim araçları ulusal ve uluslararası ekonomik faaliyetleri ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.²³⁰

2.3.1. İstanbul Gazeteciliğinde Değişen Sahiplik Yapıları

20. yüzyılda kurdukları gazetelerle İstanbul basınına damga vuracak isimlerin çoğu II. Abdülhamid’in son yıllarında ve II. Meşrutiyet döneminde gazetecilik mesleği ile tanışmış isimlerdir. Özellikle II. Meşrutiyet’in ilan edilmesiyle birlikte yaşanan basın patlaması ile yayınlanmaya başlayan gazete ve dergiler hem İstanbul’da hem taşrada basınla ilgilenen insan sayısını arttırmıştır. Ancak siyasal dönüşümler, savaşların getirdiği sarsıntılar, ekonomik koşullar ve teknolojik olanaklar bağlamında Türkiye’de gazetecilik 1960’lı yıllara kadar yine de dar kadrolarla gerçekleştirilmiştir. Gazeteciliğin müstakil bir meslek olarak kabul ve icra edilmesi süreci yavaş işlemiştir. Osmanlı Devleti döneminde devlet memurlarının başlattığı gazetecilik, cumhuriyetin ilk döneminde de devlet memurluğu yapan isimlerin azımsanmayacak ölçüde rol aldığı bir iş sahası olmaya devam etmiştir. Bu süreçte bazı gazete sahiplerinin ve gazetecilerin bakanlık ve milletvekilliği yaptığı görülmüştür. Sabah yayınlanan gazetelerin çoğu 1960’ların ortalarına kadar saat 00.00-01.00 sıralarında bağlandığı için mesaieleri öğleden sonra başlamaktadır. Bu durum Babıali caddesine yakın konumda bulunan devlet dairelerinde memurluk veya liselerde öğretmenlik yapan pek çok kişinin ikinci bir iş olarak akşam saatlerinde gazetecilikle uğraşmasını sağlamıştır. 1965’lerden sonraki dönemde artan tirajlar ve gazeteleri Anadolu şehirlerine yetiştirme gayreti mesai saatlerinin erkene alınmasına sebep olmuş, kadroları genişleyen gazeteler içinde tek işi gazetecilik olanlar çoğunluğu oluşturur hale gelmiştir.

²³⁰ Mustafa Sönmez, **Medya, Kültür, Para ve İstanbul İktidarı**, İstanbul, Yordam Kitap, 2010, s.149-152

Gazetelerin az sayıda çalışanla hazırlandığı 1960 öncesi dönemin başta gelen özelliklerinden biri yayınlanan gazetenin mümkün olduğunca bir aile işletmesi biçiminde organize edilmesidir. Bu çerçevede Türk gazetecilik tarihinde 1980'lerin sonuna kadar devam eden gazeteci aileler/gazetecilikten gelen patronlar olgusu gelişmiştir. II. Meşrutiyet döneminden itibaren farklı gazetelerde çalışarak deneyim sahibi olan bazı isimler ilerleyen yıllarda kendi gazetelerini kurmuşlardır. Bu anlayışla kurulan gazetelerden bazıları sahiplerinin ölümüyle son bulmuş, ancak bazı gazeteler de kardeşler, yeğenler ve oğullar eliyle ikinci kuşağa aktarılma imkânı bulmuştur. Ebuzziya ailesi, Ahmet Emin Yalman, Hakkı Tarık, Mehmed Asım ve Rasim Us kardeşler, Sedat Simavi, Ali Naci Karacan, Yunus Nadi, Selim Ragıp Emeç ve Falih Rıfkı Atay gibi isimler ve aileler Türk gazeteciliğinde gazetecilikten gelen aileler ve patronlar geleneğini oluşturmuşlardır. 20. Yüzyılın ilk yarısında kurulan bazı gazetelerde ortak olarak bulunmuşken daha sonra çeşitli sebeplerle ayrılıp tek başlarına yeni gazeteler kuran isimlerle birlikte 1950-80 arasında çeşitli gazetelerde çalışıp sonradan gazete sahibi olan Bedii Faik, Kemal Ilıcak ve Nezh Demirkent gibi isimler de gazetecilikten gelen gazete sahipleri geleneği içinde yerlerini almıştır.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte, dededen toruna gazetecilik ve matbaacılık yapan Ebuzziya ailesi Türk basın tarihinde gazetecilikten gelen aileler olgusunun en önemli örneklerinden biridir. 1849'da İstanbul'da doğan Ebuzziya Tefik Bey, henüz 15 yaşında iken Ruzname-i Ceride-i Havadis'te çalışmaya başlamış, daha sonra 1869'da Terakki gazetesini hazırlayan kadronun içinde bulunmuştur. 1871 yılında Şinasi'nin ölümünden sonra Tasvir-i Efkâr matbaasının sahibi olan Ebuzziya Tefik 1872'de bu matbaada önce İbret, daha sonra Hadika gazetelerini yayınlayanların arasında olmuştur.²³¹ Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin mensubu olan Ebuzziye Tefik önce Rodos sonra Konya'da geçen sürgün yılları dışında, İstanbul'da bulunduğu dönemlerde matbaacılıkla uğraşmıştır. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden kısa bir süre sonra ailesiyle birlikte Konya'dan İstanbul'a dönen Ebuzziya Tefik, Şinasi'nin varislerinden Tasvir-i Efkâr gazetesinin

²³¹ Ebuzziya Tefik, **Yeni Osmanlılar Tarihi**, Haz: Yakup Öztürk, İstanbul, Kapı Yayınları, 2019, s.306-333

imtiyaz hakkını satın alarak 1909 yılından itibaren Yeni Tasvir-i Efkâr'ı çıkarmaya başlamıştır. Ebuzziya Tevfik'in 27 Ocak 1913'te ölümü üzerine gazetenin yönetimini oğulları Talha Bey ve Velid Bey üstlenmişlerdir.²³² 1880 doğumlu ağabey Talha Bey'in sağlık sorunları sebebiyle 1913 sonrası dönemde gazetenin sorumluluğunu ağırlıklı olarak Velid Bey yürütmüştür. Tasvir-i Efkâr gazetesi I. Dünya Savaşı sırasında sıkça kapatılmış ve değişik isimler altında yayınlanmaya devam etmiştir. Talha Bey'in verem hastalığı sonucunda 23 Aralık 1921'de İsviçre'de ölümünden sonra Velid Bey gazeteyi tek başına yayınlamaya devam etmiştir. 1921-1925 arasındaki dönemde Tevhid-i Efkâr adıyla yayınlanan gazete 1925'te çıkarılan Takrir-i Sükun kanunuyla birlikte kapatılmıştır. Tevhid-i Efkâr kapatıldıktan sonra Velid Bey 1925-1934 arasındaki yıllarda matbaacılık yapmaya devam etmiştir. Gazeteciliğe 1934 yılında kurduğu Zaman gazetesiyle geri dönen Velid Bey, ağabeyi Talha Bey'in oğlu Ziyad Ebuzziya'ya bu gazetede görev vererek yeğeninin gazetecilik hayatını başlatmıştır. Ancak Zaman gazetesi deneyimi çok uzun sürmemiş, Velid Bey 1936'da gazeteyi devredip matbaacılığa devam etmiştir. Velid Bey, 1940 yılında yeğeni Ziyad Ebuzziya'nın kurduğu Tasvir-i Efkâr'da kısa bir süre yazdıktan sonra basın hayatına veda etmiş, 12 Ocak 1945'te vefat etmiştir.²³³ Ziyad Ebuzziya 1945 yılında Cihat Baban'la ortak olarak Tasvir-i Efkâr gazetesinin adını Tasvir'e çevirmiş, gazete bu isimle 1949 yılına kadar yayınlanmaya devam etmiştir. Ziyad Ebuzziya Tasvir'den sonra 1946'da bir akşam gazetesi olan Son Saat'i yayınlamaya başlamış, bu gazetenin yayını 1956'ya kadar devam etmiştir. Son Saat kapandıktan sonra Ziyad Ebuzziya yeni bir gazete çıkarma girişiminde bulunmamış, vefat ettiği 1994 yılına kadar çeşitli gazetelerde köşe yazarlığı yapmıştır.²³⁴

İstanbul gazeteciliğinde 20. yüzyılın ilk yarısında etkili olmuş ailelerden biri de Us kardeşlerdir. 1884 doğumlu Mehmed Asım, 1889 doğumlu Hakkı Tarık ve 1903 doğumlu Rasim Us kardeşler Vakıf gazetesini ortak olarak yayınlamışlardır. Kardeşlerin en büyüğü Mehmed Asım aile için gazeteciliğin yolunu açan isimdir. Mehmed Asım gazeteciliğe aynı zamanda Vefa Lisesi'nde öğrencisi olduğu Hüseyin

²³² Neslihan Kılıç, **İstiklal Madalyalı Muhalif Bir Gazeteci: Velid Ebuzziya**, Ankara, Çolpan Kitap, 2021, s.79-81

²³³ Kılıç, **a.g.e.**, s.13-29

²³⁴ **Ziyad Ebuzziya Kitabı: Dar Çağda Bir Çelebi**, Haz: Ömer Faruk Şerifoğlu, İstanbul, Timaş Yayınları, 1998, s.11-12

Cahit'in Tanin gazetesinde başlamıştır. Mehmed Asım Tanin için çalışırken bir yandan da öğretmenlik mesleğiyle meşgul olmuş, 1914'te öğretmenlikten Maliye Nezaretinde memurluk görevine geçmiştir. 22 Ekim 1917'de Ahmet Emin'le birlikte kurdukları Vakit gazetesini Ahmet Emin'in ortaklıktan ayrıldığı 1923'ten itibaren kardeşleriyle birlikte yürütmüştür. Mehmed Asım, Hakkı Tarık ve Rasim Us kardeşlerin birlikte yayınladığı Vakit gazetesinin yayın hayatı 1959 yılında son bulmuştur.²³⁵

1914'te ABD'de Columbia Üniversitesinde "The Development Of Modern Turkey As Measured By Its Press" başlıklı doktora teziyle Türkiye'de gazetecilik üzerine yüksek öğrenim gören ilk kişi olan Ahmet Emin Türk basınının elli yıllık bir dönemi içinde yerini almıştır. 22 Ekim 1917'de Mehmet Asım (Us) ile ortak olarak Vakit gazetesini kurmuştur. 1888'de Selanik'te doğan Ahmet Emin, 1907 yılında Yıldız Sarayı Tercüme Odası'nda memuriyete başlamıştır. Aynı yıl Mihran Efendi'ye ait Sabah gazetesinin yazı kadrosunda da yer alır. 1909'da Sabah gazetesinden ayrılarak Abdullah Zühtü'nün çıkardığı Yeni Gazete'de yazmaya başlar. 1911'de gazetecilik doktorası yapmak için A.B.D'ye gitmiştir. 1914'te yurda döndükten sonra Darülfünun'da görevlendirilmiştir. 1916'dan itibaren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olan Tanin gazetesinde de çalışmaya başlamıştır. 22 Ekim 1917'de Mehmet Asım (Us) ile ortak olarak Vakit gazetesini çıkarmıştır. Ancak 10 Mart 1919'da gözaltına alınıp önce Kütahya'ya, 1920'de de Malta'ya sürüldüğü için Vakit gazetesinin yönetimi Mehmet Asım'a kalmıştır. Ahmet Emin, 1922'de Malta sürgününden döndükten bir süre sonra 18 Mart 1923'te Vakit gazetesindeki hissesini 12.000 lira karşılığında Mehmet Asım'a satmıştır.²³⁶ Ahmet Emin hisselerini sattıktan çok kısa bir süre sonra 26 Mart 1923 günü yeni gazetesi Vatan'ın ilk sayısını okuyucuyla buluşturmuştur.²³⁷ Ancak Vatan gazetesinin ömrü uzun sürmemiş, 1925 yılında Şeyh Sait isyanı sonrası oluşan atmosferde kapatılan gazetelerin arasında yer almıştır. Vatan gazetesinin kapatılmasından sonra Ahmet Emin gazeteciliğe ara verip ticaret hayatına başlamıştır. Ahmet Emin Yalman

²³⁵ Asım Us, **Gördüklerim Duyduklarım Geçirdiklerim**, Haz: İsmail Dervişoğlu, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2012, s.IX-X

²³⁶ Şakir Eczacıbaşı, **Çağrışımın Tanıklıkları**, 2.baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2010, s.178

²³⁷ Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, Cilt 3, İstanbul, Rey Yayınları, 1970, s.39

gazeteciliğe 11 yıl sonra 1936'da Zekeriya Sertel ve Halil Lütfi Dördüncü ile birlikte Tan gazetesini devralarak dönmüştür. Ancak bu gazete de kısa süre sonra kapatıldığı için A.B.D.'ye gitmiştir. Ahmet Emin Yalman'ın yeniden gazeteciliğe dönüşü uzun sürmemiş 1925'te kapatılan Vatan gazetesini 19 Ağustos 1940'tan itibaren yeniden yayınlamaya başlamıştır.²³⁸ Ahmet Emin Yalman, 1961 yılının Ocak ayında Vatan gazetesinden ayrılmış, aynı yılın Mart ayında Hür Vatan gazetesini çıkarmış ancak bu gazeteyi 1962 yılında kapatmıştır.²³⁹

Son Posta gazetesinin sahibi Selim Ragıp Emeç, Vakıf ve Tercüman gazetelerinde çalıştıktan sonra, 1930'da Halil Lütfi Dördüncü, Zekeriya Sertel ve Ekrem Uşaklıgil ile ortak olarak yayın hayatına 1962 yılına kadar devam edecek olan gazetesini kurmuştur. Selim Ragıp Emeç'in çocukları olan Çetin Emeç, Aydın Emeç ve Leyla Tavşanoğlu babalarının ölümünden sonra çeşitli gazetelerde çalışmış isimlerdir.²⁴⁰

Türkiye'nin günümüzde yayınlanmaya devam eden en eski gazetesi olan Akşam, Kazım Şinasi (Dersan), Necmettin Sadık (Sadak), Ali Naci (Karacan) ve Falih Rıfkı (Atay) ortaklığında kurulmuştur. Gazetenin ilk sayısı 20 Eylül 1918'de yayınlanmıştır.²⁴¹ 1927 yılının sonlarında, önce Ali Naci daha sonra da Falih Rıfkı hisselerini Kazım Şinasi (Dersan)'a satarak ortaklıktan ayrılmışlardır.²⁴² Kazım Şinasi Dersan 1957 yılına kadar gazeteyi yönetmiştir. Akşam gazetesinin ortaklığından ayrılan Falih Rıfkı, uzun yıllar Ankara'da Ulus gazetesinde yazarlık yaptıktan sonra 2 Mart 1952'de İstanbul'da Dünya gazetesini kurmuştur. Falih Rıfkı bir siyasi fikir gazetesi olarak tasarladığı Dünya gazetesini kurduktan bir süre sonra o yıllarda genç bir köşe yazarı olarak parlayan Bedii Faik'i Dünya gazetesinin kadrosuna katmıştır. Gazeteciliğe 1945'te Tasvir-i Efkâr'da başlayan Bedii Faik, daha sonra Tan ve Yeni İstanbul gazetelerinde çalışmıştır.²⁴³ 1952 yılı ile birlikte Dünya gazetesinde çalışmaya başlayan Bedii Faik birkaç yıl sonra Falih Rıfkı

²³⁸ Yalman, **a.g.e.**, s.267-269

²³⁹ Yalman, **a.g.e.**, s.399-400

²⁴⁰ Leyla Tavşanoğlu, **Manşet Yalısının Kızı**, 2.baskı, Haz: Esra Tüzün, İstanbul, Doğan Kitap, 2017, s.20

²⁴¹ Nurhan Kavaklı, **Bir Gazetenin Tarihi: Akşam**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005, s.16

²⁴² Kavaklı, **a.g.e.**, s.71

²⁴³ Bedii Faik, **Türkiye Sözlü Basın Tarihi içinde**, C 1, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016, s.58

tarafından gazeteye ortak edilmiştir. Yapılan ortaklık protokolüne göre, gazetenin yüzde 50'lik hissesi Falih Rıfkı'ya, yüzde 25'lik hissesi Falih Rıfkı'nın eşine, yüzde 25'lik hissesi de Bedii Faik'e ait olmuştur.²⁴⁴ Falih Rıfkı Atay'ın ölümünden sonra gazetenin tek sahibi haline gelen Bedii Faik, 1974 yılında gazeteyi müteahhit İhsan Altınal'e satmıştır.²⁴⁵ Dünya gazetesi İhsan Altınal'in elinde hedeflenen tiraj başarısını yakalayamamış ve ekonomik sorunlar çözülemeyince 1979'da Hürriyet gazetesinin sahibi Erol Simavi'ye satılmıştır.²⁴⁶ Erol Simavi, Dünya gazetesinin yayın yönetmenliğine Orhan Birgit'i getirmiş, bir süre sonra da gazetenin bir ekonomi gazetesine dönüştürülmesine karar vermiştir.²⁴⁷ 1981 yılında Dünya gazetesi yeniden el değiştirmiştir. Gazeteciliğe 1952 yılında Yeni Sabah'ta başlayan, 1964-1969 arasında Simavi ailesine ait Yeni Gazete'de çalışan ve 1969'dan itibaren Hürriyet gazetesi genel yayın yönetmenliğini yürüten Nezih Demirkent 1981 yılında Hürriyet'ten ayrılmış ve Dünya gazetesini satın almıştır.²⁴⁸ Nezih Demirkent, Dünya gazetesini bir ekonomi gazetesi olarak yayınlamaya devam etmiştir. 1984 yılında yabancı gazete, dergi ve kitapların Türkiye'deki dağıtımını yapmak üzere "Dünya Aktüel A.Ş."yi kurmuştur.²⁴⁹ Nezih Demirkent'in 2001 yılında ölümü üzerine gazeteyi kızı Didem Demirkent yönetmeye başlamıştır. Gazetenin 2015 sonrasında yaşadığı ekonomik sorunlardan sonra Didem Demirkent gazetenin yönetiminden ayrılmıştır.

Cumhuriyet'i 7 Mayıs 1924'te Zekeriya Sertel ve Nebizade Hamdi ile ortak olarak kuran Yunus Nadi 1879'da doğmuş, gazeteciliğe II. Abdülhamid devrinde Malumat gazetesinde başlamıştır. Sürgün yıllarından sonra 1910'da Selanik'te İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olan "Rumeli" gazetesinde başyazarlık yapmıştır. 1912'de Aydın Milletvekili olarak Meclis'e giren Yunus Nadi daha sonra İkdam'da yazarlık, Tasvir-i Efkâr'da önce yazarlık sonra yazı işleri müdürlüğü yapmıştır. 2 Eylül 1918 tarihinde ise Yeni Gün adıyla kendi gazetesini kurmuştur. İstanbul'un işgal edilmesinden sonra gazetesini Ankara'ya taşımış, 9 Ağustos

²⁴⁴ Bedii Faik, **Matbuat Basın Derken Medya**, C 3, İstanbul, Doğan Kitap, 2001, s.66

²⁴⁵ Hıfzı Topuz, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basını**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2003, s.267

²⁴⁶ M. Nuri İnuğur, **Türk Basın Tarihi**, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1992, s.450

²⁴⁷ Nezih Demirkent, **Medya Medya**, İstanbul, Dünya Yayınları, 1995, s.281-282

²⁴⁸ Nezih Demirkent, **Sayfa Sayfa Gazetecilik**, İstanbul, Altın Kitaplar, 1982, s.7

²⁴⁹ **Duayen Nezih Demirkent'e Armağan** içinde, Güngör Uras, İstanbul, Dünya Yayınları, 2001, s.114

1920’de “Anadolu’da Yeni Gün” adıyla gazetesini burada yayınlamaya devam etmiştir. Cumhuriyet’in ilan edilmesinden beş ay sonra 8 Mayıs 1924’te Cumhuriyet gazetesini kuran Yunus Nadi aynı günlerde “Anadolu’da Yenigün” gazetesinin yayınına son vermiştir. Cumhuriyet gazetesinin kurulmasından kısa bir süre sonra önce Nebizade Hamdi Bey ortaklıktan ayrılmıştır. Zekeriya Sertel ise Nebizade Hazım Bey’den sonra gazetede gerçekleşen sermaye artırımına katılamadığı için ortaklıktan ayrılmıştır. Yunus Nadi’nin 1945’te ölümünden sonra Cumhuriyet gazetesini oğulları Nadir Nadi ve Doğan Nadi yönetmiştir.²⁵⁰

1 Mayıs 1948’de Hürriyet gazetesini kuran Sedat Simavi’nin bütün meslek hayatı dergicilik ve gazetecilik faaliyetleriyle şekillenmiştir. 1896’da doğan Sedat Simavi, Galatasaray Lisesi’ni bitirdikten sonra, 1916’da Hande adlı mizah dergisini çıkararak Babıali’ye adım atmıştır. Bu tarihlerden itibaren 1933’te yayımlaya başlayacağı Yedigün dergisine kadar çok sayıda dergi ve gazeteyi kısa sürelerle çıkarmıştır. Dönemin koşulları içinde satış başarısı yakalayan Yedigün dergisi yayın içerikleriyle Hürriyet gazetesine giden yolu açmıştır.²⁵¹

Milliyet’in kurucusu Ali Naci (Karacan) Galatasaray Lisesi’ni bitirdikten sonra gazeteciliğe başlayan, sırasıyla Tasvir-i Efkâr, İkdam ve Vakit’te çalışan, 1918’de Akşam gazetesinin dört kurucusundan biri olmuş bir isimdir. Aldığı devlet görevleri sebebiyle gazetecilik mesleğini kesintili biçimde sürdüren Ali Naci Karacan 1935’te Tan gazetesini kurmuştur. Bu girişimi de uzun sürmemiş basın ataşeliği göreviyle Babıali’ye bir daha veda etmiştir. Ali Naci Karacan en son 3 Mayıs 1950 tarihinde Milliyet gazetesini kurmuş ve ölene kadar bu gazeteyi yönetmiştir.²⁵²

²⁵⁰ Aysun Köktener, **Bir Gazetenin Tarihi: Cumhuriyet**, 2.baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005, s.19-24

²⁵¹ Hıfzı Topuz, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1973, s.173-174

²⁵² Topuz, **a.g.e.**, s.176

2.3.2. Gazetecilikten Gelmeyen İlk Gazete Sahipleri: Habib Edip Törehan, Malik Yolaç, Safa Kılıçlıoğlu

Gerek gazeteciler gerekse de araştırmacılar tarafından basındaki sahiplik yapısının değişimi konusunda yapılan yorumlarda genelde 1980’li yıllar dönüm noktası olarak kabul edilmekle birlikte 1945 sonrasında gazete kuran veya satın alan üç ismi “ilk işadamı patronlar” olarak tanımlayan görüşlere de rastlamak mümkündür. Bu üç isim Safa Kılıçlıoğlu, Habib Edip Törehan ve Malik Yolaç’tır.²⁵³ İplik tüccarı olan Safa Kılıçlıoğlu, Ahmet Cemaleddin Saraçoğlu’nun 1938’de İlhami Safa ile birlikte kurduğu ancak daha sonra tek başına sahip olduğu Yeni Sabah gazetesini 1948 yılında satın almıştır. Uzun yıllar yurt dışında ticaretle uğraşan Habib Edip Törehan, 1 Aralık 1949’da Yeni İstanbul gazetesini kurmuştur. Armatör Malik Yolaç 1957 yılında, Akşam gazetesini, gazetenin 1918’deki kurucu kadrosundaki dört kişiden biri olan Kazım Şinasi Dersan’dan satın almıştır. Yeni İstanbul, Yeni Sabah ve Akşam gazetelerinin sahibi olan bu isimlerin işadamı kimlikleri sabit olmakla birlikte 1950’lerin Türkiye’si ile 1980’ler Türkiye’sinin sanayileşme potansiyeli ile kitle iletişim araçları ve ticari faaliyetler arasında kurulan ilişki bakımından önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bununla birlikte Habib Edip Törehan, Safa Kılıçlıoğlu ve Malik Yolaç’la sahip oldukları gazetelerde birlikte çalışmış gazetecilerin kaydettiği bilgilerde bu üç ismin gazeteciliği çalışma hayatlarının merkezine koydukları anlaşılmaktadır. Yeni İstanbul gazetesinde bir süre çalışmış olan Haldun Taner, Törehan’ın Yeni İstanbul gazetesini ticari bir girişimden ziyade Avrupa basınında örneklerini takip ettiği fikir gazetelerinin bir örneği olarak kurduğuna, gazetenin Törehan için bir idealin somutlaşması anlamına geldiğine vurgu yapmaktadır:

“Yine İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, yine Beyoğlu’nun Şişhane sırtlarında, yine uygarca bir insan, basın üslubumuza yeni bir aşı tutturmayı deniyordu. Habib Edip Törehan adındaki bu zat, uzun yıllar Avrupa’da kalmış, pamuk ticaretinden servet yapmıştı. İş hayatını bırakıp yurda döndüğünde şimdi ne

²⁵³ Emin Karaca, Aydın Doğan: Bir Medya İmparatorunun Öyküsü, İstanbul, Asi Kitap, 2016, s.9

zamandır gönlünde ve hayalinde yatan ciddi gazeteyi çıkarmak istiyordu. Kazançta gözü yoktu. Parası boldu. Bu hobisini gerçekleştirmek zor olmayacaktı. Zararı bile göze alıyordu. İş ki iyi bir örnek verebilsin. Abartıyı ve çığırkanlığı, hele kalabalığın seviyesine inmeyi ilkelik saydığından, ağırbaşlı gazetesinin Yeni İstanbul adını her gazete gibi ciyak ciyak kırmızı ile değil, Weltwoche gibi mavi basıyordu. Başyazıları eski ve olgun bir İttihatçı M. Nermi yazıyordu. O tarihlerde gazetelerin pek yer vermediği iktisadi araştırmalara bol yer veriliyordu. Sanat ve kültür de gazetenin onur ve prestijini artıran ayrı bir önem taşıyordu. Bir süre o gazeteye de yazdığım için bunları yakından bilirim.”²⁵⁴

Habib Edib Törehan’la uzun yıllara dayanan bir dostluğu bulunan Prof. Dr. Ali Fuat Başgil, 1961 yılının sonlarında Habib Edib Törehan’ın Yeni İstanbul’u Gökhan Evliyaoğlu’na satmasına aracılık etmiş ve gazetenin 5 Ocak 1962’de yayınlanan nüshasında “Habib Edip Törehan’a Açık Mektup” başlıklı bir yazı yayınlamıştır. Başgil, bu yazıda, Habib Edip Törehan’la 1961 yılının yaz aylarında Cenevre’de yaptıkları görüşmelerde edindiği bilgileri hatırlatarak, Törehan’ın gazeteciliğe ilgisinin önemli bir sebebini açığa çıkarmaktadır:

“Yine sizden öğrendim ki, gazetecilik ve muharrirlik size bir baba mirasıdır. Merhum pederiniz, Edip Bey, eski devrin tanınmış ve sevilmiş bir muharriri idi. Babadan gelen bu heves ve istidat sizin içinizi daima tırmaladı. Seneler boyunca eliniz işte ve ticarete, fakat gözünüz ve gönlünüz gazetecilikte yaşadınız. Model bir gazete sahibi olmayı emel edindiniz. Zaman ve imkan beklediniz. Bunu nihayet 1948’de buldunuz ve Yeni İstanbul’u kurdunuz. Maksadınız kazanmak değildi. Buna ihtiyacınız yoktu. Maksadınız temiz ve namuslu bir gazete çıkarmak Babiali muhitinde yeni bir örnek çığırı açmaktır. Kim ne derse desin, bence ve takdir edenlerce siz bu yolda bu muvaffak oldunuz. Yeni İstanbul, seçkinlerin elde tuttuğu bir gazete oldu. Sizin disiplinli idareniz altında Yeni İstanbul, şahsiyattan, küfür ve iftira edebiyatından, yalan ve

²⁵⁴ Haldun Taner, **Çok Güzelsin Gitme Dur**, 4.baskı, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2006, s.176-177

tezvirden uzak nezih bir gazete olarak tanındı ve seçkin zümreler elinde yaşadı.”²⁵⁵

20 Aralık 1948’de Cemaleddin Saraçoğlu’ndan Yeni Sabah’ı satın alan Safa Kılıçlıoğlu, 50’li yıllarda gazetesini Türk basınında etkili bir konuma getirmiştir. Yeni Sabah gazetesi 1950’li yıllarda Cumhuriyet’ten tiraj liderliğini devralan Hürriyet gazetesinin en büyük rakibi olmuştur.²⁵⁶ 1950’li yıllarda Yeni Sabah gazetesinde çalışmış olan Orhan Koloğlu, Safa Kılıçlıoğlu’nu Yeni Sabah gazetesini satın aldıktan sonra bütün mesaisini gazeteye verdiğine dikkat çekmektedir:

“Safa Kılıçlıoğlu, gazete patronlarının ilk tüccar örneklerinden biridir, ama adam gazeteyi almasıyla bütün ticari ilişkilerini kesti, sadece gazeteci oldu. Ve en önemlisi de o dönemin ta İttihatçılar zamanından kalma en bilgili hocası olan Şükrü Baban’ı danışman olarak aldı. Başyazıları Şükrü Baban yazardı. Baban, uluslararası hukuk profesörü... Mühîş bilgili bir adam... Şimdi dikkat et, adam ticaretten gelmiş tamam, ama hepsini bırakıyor, yanına da son derece uzman birini alıyor. Orada Kılıçlıoğlu’nu saygıyla anıyorum. Safa Kılıçlıoğlu Babıali’ye girince, ‘Bunu Gazeteciler Cemiyeti’ne almayalım’ gibi şeyler başladı. Ama Kılıçlıoğlu, hep efendiliğini gösterdi.”²⁵⁷

Safa Kılıçlıoğlu’nun 27 Mayıs askeri müdahalesi sonrasında çıkarılan 212 sayılı basın yasasına tepki gösteren gazete sahiplerinden olduğu bilinmektedir.²⁵⁸ Kılıçlıoğlu, Yeni Sabah gazetesini 30 Haziran 1964’te resmi ilan alımında yaşadığı sorunları gerekçe göstererek kapatmıştır.²⁵⁹ Safa Kılıçlıoğlu, Yeni Sabah gazetesini kapatmasına rağmen yayıncılık dünyasından bütünüyle kopmamıştır. Bir süre ara

²⁵⁵ Ali Fuat Başgil’den Mektuplar, Haz: Nazif Güner, Müşerref Özdemir, İstanbul, Yağmur Yayınevi, 2007, s.25

²⁵⁶ Yılmaz Çetiner, Nefes Nefese Bir Ömür, 2.baskı, İstanbul, Epsilon Yayınları, 2006, s.168

²⁵⁷ Orhan Koloğlu, Süleyman Boyoğlu, Hazandan Önce Babıali içinde, İstanbul, Güncel Yayıncılık, 2007, s.248

²⁵⁸ Rahmi Turan, Türkiye Sözlü Basın Tarihi içinde, Cilt 3, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016, s.587

²⁵⁹ Fuat Süreyya Oral, Türk Basın Tarihi 1919-1965, Ankara, Doğu Matbaacılık, 1970, s.108

verdikten sonra önce haftalık Meydan dergisini çıkarmış, daha sonra 1969 yılından itibaren, Babıali gazetelerinde çalışmış pek çok ismi kadrosunda toplayarak Meydan Larousse ansiklopedisinin Türkçe edisyonunu yayınlama çalışmalarına başlamıştır.²⁶⁰

1950'lerin ortalarına doğru Akşam önemli sorunlarla karşı karşıya kalmış bir gazete durumundadır. Satış rakamlarında yaşanan sert düşüşle okuyucu sayısı 5 binlere kadar düşen gazete, uzun yıllardır gazetede çalışan bazı isimleri de bu dönemde kaybetmiştir. Sorunlara çözüm bulamayan Kazım Şinasi Dersan, Akşam gazetesini 6 Nisan 1957'de Malik Yolaç'a satmıştır.²⁶¹ Malik Yolaç'ın Akşam gazetesini canlandırmak için yaptığı en önemli hamlelerden biri gazetenin İstanbul dışında da basılabilmesini sağlamak olmuştur. Gazetenin baskı saatine erkene çeken Malik Yolaç, gazeteyle ait matrislerin bir otomobille Ankara'ya ulaştırılmasını ve aynı gece Ankara'daki matbaalarda basılarak başkentte sabah saatlerinde satışa sunulabilmesini sağlamıştır. Bu yöntem Akşam gazetesinden sonra diğer gazeteler tarafından da uygulanmaya başlamıştır.²⁶² Malik Yolaç, Akşam gazetesinin sahibi olarak gazeteyle verdiği önemi bir röportajında şöyle anlatmıştır: "Günümüzde sektör dışından gelip de gazete satın alan patronların yaptıklarının çok tersi bir şeyi yaptım ben. Bütün işlerimi tasfiye ederek, gazeteyle yöneldim." sözleriyle Akşam'a ve gazeteciliğe iş yaşamında verdiği önceliği ifade etmektedir."²⁶³

2.3.3. 1960 Sonrasında Türk Basınında Yaşanan Gelişmeler

Yukarıda ana hatlarıyla ele alınmaya çalışılan "gazetecilikten gelen aileler ve patronlar geleneği" 20. yüzyıl Türk gazetecilik tarihine damga vurmakla birlikte anılan isimlerden bir kısmının 1960 sonrasının basın ortamında varlıklarını devam ettiremedikleri bilinmektedir. Gazetecilikten gelmemekle birlikte 1950'lerin basın ortamı içinde gazete sahibi olduktan sonra gazetenin yönetimine yoğunlaşan isimlerden Habib Erip Törehan, Yeni İstanbul gazetesini 1961'de satmış, Safa Kılıçlıoğlu Yeni Sabah gazetesini 1964'te kapatmış, Malik Yolaç Akşam gazetesini

²⁶⁰ Orhan Okay, **Bir Başka İstanbul**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2002, s.314

²⁶¹ Nurhan Kavaklı, **Bir Gazetenin Tarihi: Akşam**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005, s.147

²⁶² Semih Balcıoğlu, **Önce Çizdim Sonra Yazdım**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001, s.110

²⁶³ Akt: Nurhan Kavaklı, **Bir Gazetenin Tarihi: Akşam**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005, s.151

1971’de satmıştır. Birbirini besleyen üç önemli dinamik Türk basınının 1960’lardan 1970’lere uzanan süreçte, içerik yenilenmesi, tiraj artışı ve toplumsal karşılık bulma anlamında yeni bir boyuta geçmesine kaynaklık etmiştir: siyasal, ekonomik ve sosyal dönüşüm. Siyasal dönüşümle geri gelen çok partili hayat 9 Temmuz 1961’de kabul edilen anayasanın da katkılarıyla farklı görüş ve düşüncelerin seslendirildiği bir ortamı doğurmuş, sanayileşmeye dayalı ekonomik dönüşüm hem şehirleşmeyi hem eğitilmiş insan ihtiyacını artırmış, siyasal ve ekonomik dönüşüme bağlı olarak ortaya çıkan sosyal dönüşüm ise gündelik hayatı, toplumsal iletişimi ve kültürel ilgileri çeşitlendirmiştir. Bütün bu gelişmeler Türk basınının 1960’lı yıllarda güçlenmesine ve toplumsal etkisini arttırmasında rol oynamıştır. Gazetelerin satış rakamlarının ve gelirlerinin yükselişi, çalışan sayısını artırmış, gazete organizasyonları genişlemiş ve idari yapı ile editoryal yapı geçmişe göre daha net bir kimliğe bürünmüştür. Ertuğrul Özkök, Türk basınında 1960 öncesi ve sonrasını kıyaslarken Simavi ailesinin yaptığı girişimlerin önemini vurgulamaktadır:

“Türk basınında yöneticilik tipi nasıl gelişti? Birinci dönem, yani Cumhuriyetin ilk yıllarını alıp 1960’lara kadar gelen döneme baktığımız zaman, Türkiye’de gazeteci patron tipini görüyoruz. Yani bir tane kurucu patron var, bu kurucu patron büyük çoğunlukla da başyazarı gazetenin aynı zamanda ve bunun etrafında da çok basit bir örgütlenme. Zaten gazetelerin sayfa sayıları çok az, 4 sayfa 6 sayfa çıkan gazeteler. Çok basit bir örgütlenme var. Muhasebeyi patronun kendisi tutuyor, bir tane muhasebecisi var, küçük şeyler gibi. Gazetenin iki tane temel bölümü var. Birincisi gazeteyi yapan bölüm, ikincisi teknik olarak gazeteyi dizen bölüm. Pikajı mikajı yapanlar da genellikle gazetenin yazı işleri kısmında yer alan insanlar ve başında da gazetenin yazı işleri müdürü filan duruyor. Şimdi 1960’lı yıllardan itibaren özellikle Simavi ailesinin de ikinci kuşağının devreye girmesiyle beraber gazetelerin fonksiyonlarında bir, fonksiyonel bölünmelerinde bir değişiklik ortaya çıkmaya başlıyor. Önce bir genel müdürlük fonksiyonu diye bir fonksiyon ortaya çıkıyor.

*Yani patron genel müdürlük görevini bırakıyor artık, artık onun yerine genel müdürler ortaya çıkmaya başlıyor.*²⁶⁴

1960'ların ikinci yarısında Türkiye'deki günlük toplam gazete satışı 2 milyon adedi bulmuştur.²⁶⁵ Bu yıllarda Hürriyet gazetesi 600 bin, 26 Mayıs 1955'te Cihad Baban'ın genel yayın müdürlüğünde kurulan, 1961 yılının sonlarında Kemal Ilıcak'ın 35 bin tirajla²⁶⁶ satın aldığı Tercüman gazetesi 400 bin, Milliyet gazetesi 200 bin, Cumhuriyet gazetesi 160 binlik tiraj ortalamalarına sahip olmuştur.²⁶⁷ 1960'larda tiraj liderliğini elinde tutan Hürriyet gazetesinin sahibi olan Simavi kardeşler 1964'te Yeni Gazete ve 1966'da Son gazeteleri aynı anda üç gazete yayınlar duruma gelmiştir. Haldun Simavi ve Erol Simavi 1968'de ortaklıklarını ayırmıştır. Hürriyet gazetesini kardeşi Erol Simavi'ye bırakan Haldun Simavi'nin 26 Kasım 1968'den itibaren yayınlamaya başladığı Günaydın gazetesi çıkışının üzerinden henüz bir yıl geçmeden Ağustos 1969 itibarıyla 200 binlik bir tiraja sahip olmuştur.²⁶⁸ Günaydın gazetesi 1970'lerin ikinci yarısında tiraj liderliğini Hürriyet'ten devralmıştır.²⁶⁹ Türk basınında 1970'li yıllarda tiraj sıralamasında ilk dört sıra genelde değişmemiştir. Haldun Simavi'nin Günaydın'ı, Erol Simavi'nin Hürriyet'i, Kemal Ilıcak'ın Tercüman'ı ve Ercüment Karacan'ın Milliyet'i basının önde gelen gazeteleri olarak varlık göstermişlerdir. Kurucusu Yunus Nadi'nin 1945'te ölümünden sonra oğulları Nadir Nadi ve Doğan Nadi tarafından yönetilen Cumhuriyet gazetesi 1970'li yıllarda tiraj bakımından bu gazetelerden geride kalsa da fikir gazetesi kimliğiyle kamuoyu oluşturma gücünü korumuştur. 1970'li yıllarda Haldun Simavi, Günaydın gazetesinin yanına yeni yayınları eklemiştir. 1970'te Tarkan, 1972'de Gırgır, 1974'te Karamurat, 1976'da Ev Ofis dergilerini, 11 Eylül 1974'ten itibaren Bursa Hakimiyet ve 16 Eylül 1975'ten itibaren Kocaeli adlı yerel

²⁶⁴ Ertuğrul Özkök, Gülseren Adaklı, **Türkiye'de Medya Endüstrisi** içinde, Ankara, Ütopya Yayınları, 2006, s.390

²⁶⁵ Raşit Kaya, "Türk Basını ve Tekelleşme" **Basında Tekelleşmeler** içinde, haz: Hıfzı Topuz, İstanbul, TÜSES ve İLAD ortak yayını, 1989, s.61

²⁶⁶ Balcıoğlu, **a.g.e.**, s.142

²⁶⁷ Topuz, **a.g.e.**, s.238

²⁶⁸ İnuğur, **a.g.e.**, s.415

²⁶⁹ Varlık Özmenek, "Basın 84: Olmak ya da Olmamak!" **Basın 80-84** içinde, Ankara, ÇGD Yayınları, 1984, s.107

gazeteleri yayınlamıştır.²⁷⁰ Aynı yıllarda Hürriyet gazetesinin sahibi Erol Simavi, Hafta Sonu ve Kelebek gazeteleri ile Yıllarboyu Tarih dergisini çıkarırken, Milliyet gazetesinin sahibi Ercüment Karacan ise Hey, Milliyet Çocuk, Milliyet Spor, Milliyet Magazin ve Milliyet Sanat dergilerini yayınlamıştır.²⁷¹ Tercüman gazetesinin sahibi Kemal Ilıcak ise 1977 yılında Akdeniz Ajans isimli haber ajansını kurmuştur.²⁷² 1970'li yıllarda Hürriyet Yayınları ve Milliyet Yayınları gibi yayınevlerinin de kurulduğunu göz önünde bulundurduğumuzda basın sektöründe yeni bir olgunun geliştiği anlaşılmaktadır. Babıali'nin güçlü gazeteleri etrafında yeni markalarla gerçekleştirilen ulusal ve yerel gazetecilik, dergicilik ve kitapçılık gibi faaliyetler 1970'lerdeki basının yeni bir aşamaya geldiğine işaret etmektedir.

Türk basınında 1970'lerin sonundan itibaren başlayacak olan yeni süreçte basın dışı sermayenin ya gazete satın alarak ya da yeni gazete kurarak basın sektörünü dönüştürdüğü görülecektir. Basın dışı sermayenin ilgi gösterdiği ve satın aldığı ilk gazete Milliyet olmuştur. Babası Ali Naci Karacan'ın 1955 yılında ölümünden sonra Ercüment Karacan, yazı işlerinde Abdi İpekçi'nin, idari işlerde Nurettin Demirkol'un sorumlu olduğu bir düzenle gazeteyi 1979 yılına kadar yönetmiştir. Adı Milliyet ile özdeşleşmiş olan genel yayın müdürü Abdi İpekçi'nin 1 Şubat 1979'da öldürülmesi gazete için adeta bir dönüm noktası olmuştur. O yıllarda Milliyet'te çalışan Tufan Türeñç, Abdi İpekçi'nin öldürülmesinden sonraki aylarda Milliyet'in satılacağına dair söylentilerin Babıali'de dolaşmaya başladığını kaydetmektedir. Türeñç, Aydın Doğan'ın Milliyet gazetesinin yüzde 75'lik hissesini satın aldıktan sonra 1979 yılının Ekim ayından itibaren Milliyet'in yönetim kuruluna girdiğini, gazetenin yönetim katında Ercüment Karacan'a ait odanın yanında Aydın Doğan için bir oda hazırlandığını ancak Milliyet okurlarının tepkisinden çekinilerek bu sürecin olabildiğince gizli bir şekilde yürütüldüğünü vurgulamaktadır.²⁷³ Ercüment Karacan gazetenin satış görüşmelerinin yapıldığı günlerde gazetenin idari ve yazı işleri kadrosunun önde gelen isimleriyle, köşe yazarlarına bir yemek vermiş ancak bu davet esnasında satış hakkında bir bilgi vermemiştir. Karacan'ın bilgi

²⁷⁰ Vedii Evsal, **Gazeteciler Cemiyeti ve 40 Yıl**, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1987, s.129

²⁷¹ Evsal, **a.g.e.**, s.130

²⁷² Evsal, **a.g.e.**, s.129

²⁷³ Tufan Türeñç, **Babıali'nin Öteki Yüzü**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2018, s.44-45

vermemesine rağmen satışın çalışanlar arasında duyulması çok gecikmemiştir. Tufan Türeñç, gazetenin satılmasının çalışanlar arasında meydana getirdiğı tedirginliğin spor müdürü Namık Sevik'in Ercüment Karacan'a gösterdiği tepki üzerinden aktarmaktadır:

*"Bu satışın en çok etkisinde kalan da spor müdürü Namık Sevik'ti, gazetenin çalışanlarıyla birlikte satılmasını bir türlü kabullenemiyordu. Yemeğin ertesi günü Ercüment Karacan ile gazetenin merdivenlerinde karşılaşmış ve dayanamayarak sitem etmişti: Patron, sen bizi Kunta Kinte gibi sattın."*²⁷⁴

Namık Sevik'in 1970'li yılların kölelik konulu dizisi üzerinden verdiği tepki Babıalı gazeteciliğinde uzun yıllar unutulmayan bir cümle olmuştur.

Milliyet gazetesinin sahibi olma süreci sessizlik içinde yürütölen Aydın Doğan'ın Milliyet'in yönetim kurulu üyeliğine getirildiğı 8 Ekim 1979'da "Milliyet'ten Mektup" başlıklı köşede duyurulmuştur:

"Gazeteniz geçen hafta içinde yeni bir adım daha atmış ve Cuma günü toplanan Milliyet Gazetecilik A.Ş. genel kurulunda çağdaş işletmecilik anlayışı içinde ve gazete çalışanlarının da yönetime katılmalarını sağlayan yeni bir yönetim kurulu seçmiştir. Başkanlığını Milliyet Holding Yönetim Kurulu Başkanı Ercüment Karacan'ın yapacağı yeni yönetim kuruluna, gazete yazı işlerinden ve idari kesimden bir grupta Milliyet'in her hamlesinde daima yanında olan ve hamlelere kendi uzmanlık dalları içinde yararlı katkıları bulunan kimseler katılmıştır. Milliyet gazetesi yeni yönetim kurulu şu üyelerden oluşmuştur: Turhan Aytul (Gazeteci), Bülent Çorapçı (İşadamı), Nurettin Demirkol (Gazeteci), Aydın Doğan (Sanayici), Tarhan Erdem (Milletvekili), Ali Gevgilili (Gazeteci), Haydar Öz (Gazeteci), Osman Karaca (Yayıncı), Filiz Oflluoğlu (İşletmeci), Yekta Okur (Gazeteci), Orhan Tokatlı (Gazeteci)." ²⁷⁵

²⁷⁴ Türeñç, a.g.e., s.191

²⁷⁵ Karaca, a.g.e., s.105

Aydın Doğan, isminin imtiyaz sahibi olarak gazetenin künyesine hemen yazılmamasında hem hisse devri anlaşmasına ait ekonomik şartların hem de gazeteci-patron olmayışının etkili olduğunu ifade etmektedir:

“Aradan bunca yıl geçti, ayrıntılarını hatırlamıyorum ama 120 milyon liralık bir paraya almıştım, ne kadarını peşin verdim, kalanını ne kadar zamana yaydık, tam olarak bilemeyeceğim. Aslında alışveriş bir etapta bitti. Önce yüzde 75’ini satın aldım gazetenin. Birkaç hissesi de dağınık olmak üzere yüzde 25’i Ercüment Bey’de kaldı. Bir şart konulmuştu mukaveleye yanılmıyorsam; peşin şu kadar, geri kalanı 1 ay sonra mı 2 ay sonra mı ödenecek diye... Bu yüzden önce yüzde 25’ini satın aldığım şeklinde duyuruldu dışarıya. Bu formül de çok iyi oldu. Çünkü Babıali’ye dışarıdan birisinin girmesi ilk başta itme duygusu uyandırıyordu. Benim Milliyet gazetesini etap etap satın almış gibi görünmem bu nedendendir.”²⁷⁶

Bu şartlar altında Aydın Doğan’ın gazetenin sahibi olduğunun açıklanması ancak bir yıl sonra gerçekleşebilmiştir. Gazetede 6 Ekim 1980 günü yayınlanan “Milliyet’ten Mektup” köşesinde Aydın Doğan’ın gazetenin sahibi oluşu, Milliyet gazetesinin organizasyon yapısındaki gelişmelerle birlikte duyurulmuştur:

“Yıl 1980: Milliyet gazetesi 750 kişilik kadrolu çalışanıyla içerikten tekniğe, sayfa düzeninden fikre kadar, Türk basınına imzasını attı. İşte Milliyet, ofset ve çeşitli merkezlerde aynı anda baskı tekniğiyle, modern işletmeciliğiyle, ihtisaslaşan kadrosuyla, ülke ve dünya sorunlarına objektif ve yansız bakış açısıyla basınımızın ön safına geçmeyi başardı. Gazeteciliği bir ekip çalışması olarak kabullenen Milliyet son olarak, çağdaş bir iş düzenini uygulama işlevine girişti. Bu arada dünyanın büyük gazetelerindekine benzer bir yönetim sistemi kurdu. Şimdiye kadar gazetenin sahibi olan ve 30 yıllık bir tecrübesi bulunan Ercüment Karacan, Milliyet’in künyesine yönetim kurulu başkanı olarak geçmektedir. Bir yıldan beri Milliyet Gazetecilik A.Ş.’nin büyük hissedarı

²⁷⁶ Aydın Doğan, Emin Karaca, **Aydın Doğan: Bir Medya İmparatorunun Öyküsü** içinde, İstanbul, Asi Kitap, 2016, s.109-110

olan başarılı işadamı Aydın Doğan da aynı künyede şirket adına gazetemizin sahibi olarak yer almaktadır.”²⁷⁷

1 Haziran 1981’de ise Ercüment Karacan’ın ismi Milliyet gazetesinin künyesinden kaldırılmıştır. Bu tarihten itibaren Milliyet gazetesinin künyesinde en üstte “Milliyet Gazetecilik A.Ş. Adına Sahibi: Aydın Doğan” ibaresi kullanılmaya başlamıştır.²⁷⁸

Aydın Doğan’ın gazetecilik geçmişi bulunmayan bir işadamı olarak 1979 yılında Türkiye’nin en yüksek tirajlı gazetelerinden biri olan Milliyet’i satın alması Türk basınındaki yeni dönemin işaret fişeği olmuştur. 1980’ler farklı sektörlerde faaliyetlerde bulunan başka işadamlarının da basın sektörüne yöneldiği yıllardır. Ahmet Oktay, basın dışı sermayenin gazete sahipliğine yönelmesindeki sebepleri şöyle yorumlamaktadır:

“Büyük sermaye, hem kendi şirketlerinin ürünlerini pazarlayabilmek hem öteki şirketlerin reklam harcamalarından pay alabilmek hem de işlerinin yürütülebilmesinde hükümetlerle ‘iyi ilişkiler’ kurabilmek için gazetecilik alanına yöneldi.”²⁷⁹

Aydın Doğan’dan sonra basın dışı sermayenin 1980’li yıllardaki ilk gazetecilik girişimi Güneş gazetesi olmuştur. Ömer Çavuşoğlu ile Ahmet Kozanoğlu ortaklığında 19 Şubat 1982’de yayınlanan Güneş gazetesinin kökleri, 19 Mayıs 1964’te Ankara’da Turhan Bilgin tarafından yayınlanmaya başlayan “İktisat ve Piyasa” gazetesine dayanmaktadır. Gazetenin ismi 1 Mart 1974’te Güneş olarak değiştirilmiştir. Ankara’da künyesindeki isimlerin çoğunu Bilgin ailesi fertlerinin oluşturduğu bir yerel gazete olarak yayınlanan Güneş gazetesi 24 Aralık 1974 tarihinden itibaren merkezini İstanbul’a taşımıştır. Ekonomik sorunlar gerekçe gösterilerek Ankara’dan İstanbul’a taşınan Güneş gazetesi İstanbul’da etkisiz ve satışı zayıf bir gazete olarak 1982 yılına kadar yayınına devam etmiştir.²⁸⁰

²⁷⁷ Karaca, **a.g.e.**, s.120-121

²⁷⁸ Karaca, **a.g.e.**, s.122

²⁷⁹ Ahmet Oktay, **Toplumsal Değişme ve Basın**, İstanbul, BFS Yayınları, 1987, s.91

²⁸⁰ Aslıhan Ardic, **Güneş Gazetesi 19 Şubat 1982-19 Şubat 1989**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003, s.26-30

Güneş gazetesinin imtiyaz hakkı 1981 yılının sonlarında birlikte müteahhitlik yapan Ömer Çavuşoğlu ve Ahmet Kozanoğlu tarafından satın alınmıştır. Gazetecilik geçmişi bulunmayan Çavuşoğlu-Kozanoğlu ikilisi, Güneş gazetesine Tercüman gazetesinin genel yayın müdürü iken transfer ettikleri Güneri Cıvaoğlu'nu da ortak etmişlerdir. Yeni sahiplerinde Güneş gazetesinin ilk sayısı 19 Şubat 1982'de çıkarılmıştır. En çok satan gazetelerden biri olmak hedefiyle yola çıkan Güneş gazetesi Türk basınının önemli köşe yazarlarını yüksek ücretlerle transfer etmiştir. Güneş'e transfer olan köşe yazarları arasında Çetin Altan, Refik Erduran, İsmail Cem, Uğur Dündar, Altemur Kılıç, Necati Doğru, Umur Talu ve Zeynep Atıkan gibi isimler bulunmuştur.²⁸¹

Köşe yazarlarını Babıali'deki farklı gazetelerden transfer eden Güneş gazetesi, yazı işleri servisi ve teknik servis için ihtiyacı olan gazetecilerin çoğunu Güneri Cıvaoğlu'nun eski genel yayın müdürü olduğu Tercüman gazetesinden transfer etmiştir. Tercüman'ın spor servisi müdürü iken Güneş'in spor servisi müdürlüğüne getirilen Necmi Tanyolaç bu geçiş sürecini şöyle anlatmaktadır:

*"Biz ayrıldığımızda Kemal Bey 'Nasıl gider!' diyor. Yetmiş beş kişi ayrıldık. 1981'de Tercüman gazetesinin adeta kalbi söküldü. Güneş gazetesinin doğuşudur. Güneri Cıvaoğlu da ayrılanlardandı. Bizim ayrılışımızı Avrupa gazeteleri 'Tercüman çöküyor mu?' diye yazdı. O zaman profesyonelliği anladık. Bize iyi para verdiler."*²⁸²

Güneri Cıvaoğlu, gazetenin kadro kuruluş aşamasında uygulanan yüksek ücret politikasının Babıali gazeteciliğinin maaş standartlarını sarsan bir etki yaptığını vurgulamaktadır:

"İşltili adların Güneş'in çatısı altında yüksek ücretlerle toplanması ilgi çekti. Bu kadar az olan insanları elbette başka türlü kazanamazdık. Düşük ücretle personel çalıştırmak bizim için mümkün değildi. Bir genel yönetmen çok değil daha geçen yıl 70 bin liraya Türkiye'nin en büyük gazetelerinden birinde çalışıyordu. Türkiye'nin en ünlü bir yazarı ise

²⁸¹ Hakan Akpınar, **Nasıl Gazeteci Oldular**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 2002, s.161-162

²⁸² Necmi Tanyolaç, **Türkiye Sözlü Basın Tarihi** içinde, Cilt 2, Haz: Suat Gezgin, Veli Polat, Esra Arcan, 2016, s.146

ayda 50 bin lira alıyordu. Güneş, yüksek bir ücret düzeyi oluşturarak bu baremi temelinden sarstı. Ancak bu depremle birlikte oluşan yeni ücret düzeyi, gazetecinin değerini vermiş, onun meslek onuru ve değeri ile bir paralellik kurmuştur.”²⁸³

Güneş gazetesi Türkiye’nin önde gelen gazetelerinden biri olma hedefini sadece kadro kuruluşundaki ekonomik gücüyle değil, büyük bir reklam ve promosyon kampanyası düzenleyerek belirgin hale getirmiştir. Güneri Cıvaoğlu, reklam ve promosyon kampanyasının yürütülmesi için Ajans Ada ile anlaşmıştır. Bu çerçevede Güneş gazetesinin logosu ve sayfa tasarımı çalışmaları da Ajans Ada tarafından gerçekleştirilmiştir. Ajans Ada’nın sorumlularından Ersin Salman Güneş gazetesinin reklam ve promosyon sürecini şöyle anlatmaktadır:

“Yine, çok büyük bütçe ayrıldı ve sadece ‘Güneş’i biliyorum ve Güneş’i bekliyorum’ diyen bir teaser yaptık. Halkın arasına girdik, her insanla bakkalından kasabına, manavından kuaförüne, ev kadınından tüccarına, sanayicisine birçok insanla, aralarında ünlülerin de olduğu, ama genel olarak halk izlenimi veren zaman zaman arada bir ünlünün de bir şey söylediği ‘Güneş’i biliyorum ve Güneş’i bekliyorum’ diyen ‘teaser’lar yaptık. Mesela güneşe bir halat atılmış, halata tırmanan birisi var. Sevgili dostum Tan Oral çizdi o tiptemeyi, bir çizgi film. Bir başkasında merdivenle çıkıyor, bir başkasında başka bir yolla çıkıyor, ama güneşe yükselen, güneşe doğru giden bir şey var. Ve çizgi filmde güneş görünüyor, yanına Güneş logosu giriyor. Teaser’lar ve açılış filmleri dahil, doksan civarında film yapıldı. Bunlar birbuçuk ay boyunca yayımlandı. O zaman mümkün olan bütün mecralar kullanıldı. Birçok TIR birçok araba vaat edildi, büyük bir promosyon kampanyası başladı. Yollarda dolaştılar. İlk gün altı yüz bin adet sattı, çünkü matbaa meselesini tam çözememişlerdi. Bir milyon, bir buçuk milyon basabilseler, kesin o kadar satacaklardı. Giderek Türkiye’de tüm

²⁸³ Güneri Cıvaoğlu, “Türk Basınında Personel Sorunu”, **İletişim Olayları ve Türk Basınının Sorunları içinde**, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1984, s.246-247

tirajların en üstüne oturdu, çok uzun bir süre ilk üçte yer alan bir gazete oldu.”²⁸⁴

Güneş gazetesi çıktığı ilk günlerden itibaren satış rakamlarını yükseltmiştir. Bu hızlı yükselişin arkasında reklam kampanyası kadar zaman içinde türleri arttırılan promosyon kampanyalarının da önemli bir etkisi olmuştur. Gazete 1982 yılını Tercüman ve Milliyet’in üzerinde Hürriyet ve Günaydın ile yarış halinde geçirmiştir. Ancak aynı yıl yaşanan bankerler skandalı ülkedeki bankaların yapısını sarsmıştır. Müteahhitlik faaliyetleriyle birlikte yakın dönemde Hisarbank ve Odibank’ın sahibi olan Ömer Çavuşoğlu ve Ahmet Kozanoğlu bankalar operasyonu sonrasında bütün şirketlerinde ekonomik çöküntü yaşamaya başlamışlardır. Bu çöküntü gazetenin 25 Kasım 1983’te Mehmet Ali Yılmaz’a satılmasına sebep olmuştur.²⁸⁵

Gazetenin genel yayın yönetmeni olan Güneri Cıvaoğlu, Mehmet Ali Yılmaz döneminde bir süre daha çalıştıktan sonra 9 Mayıs 1984’te Güneş gazetesinden ayrılmıştır. Ancak Güneri Cıvaoğlu ayrıldıktan sonraki dönemde gazetenin tirajında önemli bir düşüş yaşanınca Mehmet Ali Yılmaz, Cıvaoğlu’na geri dönmesi için çağrıda bulunmuştur. Cıvaoğlu, 3 Mart 1985’te gazeteye genel yayın yönetmeni ve başyazar olarak dönmüştür.²⁸⁶ Cıvaoğlu, gazetenin tirajının tekrar yükselmesini sağlamış ancak Güneş’teki ikinci dönemi de uzun sürmemiştir. 24 Ekim 1986’da Güneş’ten ayrılıp başyazar olarak Sabah gazetesine gitmiştir.²⁸⁷ Mehmet Ali Yılmaz’ın 1983’te başlayan sahipliği 1989 yılının başına kadar sürmüştür. 1988’in ikinci yarısında Haldun Simavi’ye ait yayınları satın alan Asil Nadir, 1989 yılının Ocak ayında 80 milyon dolar karşılığında Güneş gazetesini Mehmet Ali Yılmaz’dan satın almıştır.²⁸⁸ 20 Şubat 1989 tarihinden itibaren Mehmet Ali Yılmaz’ın ismi Güneş gazetesinin künyesinden çıkartılmıştır. Ancak Güneş gazetesinin Asil Nadir dönemi uzun sürmemiş, Nadir’e ait şirketlerin 1991 yılında içine girdiği kriz 6 Mart 1992’de gazetenin kapanmasına sebep olmuştur.²⁸⁹

²⁸⁴ Kemal Sezer, **Reklamın Sokak Çocuğu: Ersin Salman**, İstanbul, Reklamcılık Vakfı Yayınları, 2005, s.227

²⁸⁵ Ahmet Kahraman, **İnsanlar ve İnsancıklar**, İstanbul, Boyut Yayınları, 1990, s.250

²⁸⁶ Ardiç, **a.g.e.**, s.84-89

²⁸⁷ Akpınar, **a.g.e.**, s.165

²⁸⁸ Metin Münir, **Sabah Olayı**, İstanbul, Altın Kitaplar, 1993, s.174

²⁸⁹ Ardiç, **a.g.e.**, s.112-114

Babıalı gazeteciliğinde 1980'lerden sonra üçüncü önemli el değıştirme Haldun Simavi ile Asil Nadir arasında gerçekleştirilmiştir. Bu satışın kapsamı Haldun Simavi'ye ait bütün yayıncılık tesisleri ve markaları olmakla beraber, en önemli kurumlar, başta Sabah gazetesi olmak üzere yeni rakiplerin varlığına rağmen 1980'lerin ikinci yarısında da azımsanmayacak tirajlar almaya devam eden Günaydın ve Tan gazeteleri olmuştur. 1970'lerde elde ettiğı gücü 1980'lerde de devam ettiren Günaydın gazetesinin yanına Günaydın gazetesinin içinden oluşturulan bir kadroyla çıkan Tan gazetesi eklenmiştir.

Tan gazetesinin ilk sayısı 23 Mayıs 1983'te yayınlanmıştır. Gazetenin genel yayın yönetmenliğini Rahmi Turan üstlenmiştir.²⁹⁰ Tan gazetesinin çıktığı günlerde 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi sonrasında gelişen sıkıyönetim dönemi devam ettiğı için ülkedeki bütün gazeteler siyasi haber yapmaktan kaçınmış, sayfalarını polis ve adliye haberleriyle doldurur hale gelmiştir.²⁹¹ Gazetelerde polis ve adliye haberleriyle birlikte magazin, spor ve dış olaylarla ilgili haberler yer bulmaktadır. Böyle bir ortamda Tan gazetesi magazin merkezinde olduğu sansasyonel bir habercilik anlayışıyla yayın hayatına başlamıştır. Tan gazetesinin uyguladığı haber dili ve sayfa tasarımı kısa sürede okuyucudan karşılık bulmuştur.

Haldun Simavi ile Rahmi Turan arasında Günaydın gazetesinin içerikleri üzerine çıkan bir tartışmadan sonra ikinci bir gazete olarak çıkarılmasına karar verilen Tan gazetesi hem yüksek bir satış rakamına ulaşmış hem de kârlılık bakımından 15 yıllık Günaydın gazetesini geride bırakmayı başarmıştır. Günaydın gazetesinin eski bir çalışanı olarak o günlerin en önemli şahitlerinden biri olan Akgün Tekin'in Tan'ın ilk günlerini şöyle anlatmaktadır:

“Rahmi Turan gece gündüz işin başındaydı. Attığı başlıklardaki espriler halk arasında dilden dile dolaşıyor, gazete de kendi reklamını kendisi yapıyordu. Tan gazetesi bir süre sonra peynir ekmek gibi satılmaya başladı. Rahmi Turan hazırlıkları tamamlayıp ilk sayıyı çıkardığı sırada Haldun Bey İngiltere'ye seyahate gitmişti. Döndüğü zaman satış

²⁹⁰ İnuğur, a.g.e., s.471

²⁹¹ Akgün Tekin, **Türk Basınında Kayan Yıldız: Haldun Simavi'nin Günaydın'ı**, İstanbul, Doğan Kitap, 2006, s.182

patlaması yapan ve bir anda 800 binlere çıkan gazeteyi görüp de ‘Bu kadar satıyorsunuz ha... Nasıl oldu bu iş?’ diye sorunca aldığı cevap ise, ‘Eğrisine, doğrusuna geldi herhalde...’ oldu. Tan başlangıçta 10 liradan satılıyor, hem kendini kurtarıyor, hem de para kazandırıyor. Haldun Bey bir gün Rahmi Turan’a, ‘Yavrum iyi satıyorsunuz. Makineler durmadan gazete basıyor. Bunun fiyatını 15 liraya çıkaralım, tiraj biraz düşer, baskı rahatlar’ dedi. Buna itiraz eden Rahmi Turan, ‘15 kırık para, 20 lira yapalım’ cevabını verdi. 20 lira da Tan’ı fazla etkilemedi. Gazete 800-900 bin tirajla yoluna devam etti. Böylece sekiz sayfa çıkan ve maliyeti 7,5 lira olan her gazete müesseseye 12,5 lira kâr getiriyordu. Tan müesseseye Günaydın’dan daha fazla para kazandırmaya başlamıştı.”²⁹²

Gazetenin tiraj başarısında bol fotoğraf ve az yazıya dayanan yayın politikasının yanında daha ilk sayısından itibaren duyurularına başladığı piyango kampanyalarının da önemli bir rolü bulunmaktadır: “*Tan okuyucularına her ay 30 milyon lira dağıtacaktır. Dedikoduları ortadan kaldırmak için Almanya’dan getirilmiş elektronik makine ile okuyucularımıza her gün bir milyon lira dağıtacağız.*”²⁹³ Tan gazetesi, 1983’te, 695 bin, 1984’te 709 bin, 1985’te 680 bin günlük ortalama satış rakamına sahip olmuş, 1984 ve 1985 yıllarında Türkiye’nin en çok satan gazetesi unvanını elinde bulundurmuştur.²⁹⁴ Haldun Simavi’ye ait yayınlar Günaydın ve Tan’ın önderliğinde 1980’lerin ikinci yarısında basında yaşanan değişimlerden etkilense de genel ekonomik yapıda sorun olmadan 1988 yılına gelmişlerdir. 1988 yılının ikinci yarısından itibaren Türkiye’de basın patronluğuna soyunan Kıbrıslı işadamı Asil Nadir, Güneş gazetesi ve Ercan Arıklı’ya ait dergi ağırlık Gelişim Yayın Grubuyla birlikte Günaydın ve Tan gazetelerini de sahip olmak için girişimlere başlamıştır.

Haldun Simavi’ye gazetelerini Asil Nadir’e satması için ilk teklif eski gazeteci Başkurt Okaygün tarafından getirilmiştir. Bu teklif üzerine Haldun Simavi gazetesinin genel müdürü Kemal Kınacı’yı Asil Nadir’le satış şartlarını görüşmek

²⁹² Tekin, **a.g.e.**, s.183-184

²⁹³ İnuğur, **a.g.e.**, s.471

²⁹⁴ Altun, **a.g.e.**, s.122

üzere Londra'ya göndermiştir. Belirlenen satış fiyatı 45 milyar lira olmasına rağmen Kemal Kınacı ile Asil Nadir 40 milyar liraya anlaşılmıştır.²⁹⁵ Londra'daki Kemal Kınacı ve Asil Nadir toplantısından sonra 1 Temmuz 1988'de Göcek'te Haldun Simavi ile Asil Nadir'in resmi anlaşmaya imza atacakları toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantıda Haldun Simavi'nin yanında Kemal Kınacı, Asil Nadir'in yanında ise Nuyan Yiğit ve Başkurt Okaygün bulunmuştur.²⁹⁶ Haldun Simavi, gazetelerinin Asil Nadir'e devir işlemi gerçekleştikten sonra Günaydın gazetesinin yönetici kadrosunu gazete binasında toplamıştır. Bu toplantıda uzun yıllardır birlikte çalıştığı yöneticilerine satışın sebebini yeni dönemde gerekli olan teknolojik yeniliklere ayak uydurmanın mali zorluğuyla açıklamıştır.²⁹⁷ Satışın tamamlanmasıyla birlikte 6 Temmuz 1988 günü Asil Nadir'in Günaydın gazetesinin yönetici kadrosu olarak belirlediği isimlerden Nezih Demirkent, Nuyan Yiğit, Fahri Görgülü, Tahsin Karan, Garbis Keşişoğlu ve Güven Tuğrul gazetede çalışmaya başlamışlardır. Rahmi Turan, Kemal Kınacı ve Akgün Tekin gibi Haldun Simavi döneminin başta gelen isimleri yeni gelen ekiple çeşitli sorunlar yaşamış ve 1988 yılının sonlarında Günaydın'dan ayrılmışlardır.²⁹⁸ Asil Nadir'in ekonomik gücü sayesinde Günaydın ve Tan gazetelerinin ilk iki yılı başarılı geçmiştir. 1989 Ağustos'unda Günaydın gazetesinin günlük tirajı 488.000 iken Tan gazetesininki 289.000 olarak gerçekleşmiştir.²⁹⁹ Ancak 1991'de Asil Nadir'in işleri bozulduktan sonra Günaydın ve Tan gazetelerinde çalışanların bir yıla yakın maaşlarını alamadığı bir dönem yaşanmıştır. Asil Nadir'in çekilmesiyle birlikte sorunları aşabilmek için çalışanlar tarafından yeni bir şirket kurulmuş Günaydın'ın ismi Yeni Günaydın, Tan'ın ismi Süper Tan olarak değiştirilmiştir. Çalışanların ortak olduğu şirket eliyle yönetilen iki gazete tirajların yükseldiği bir aylık dönemi yaşadktan sonra düşüşe geçmiş ve ekonomik sorunlara dayanamayacak hale gelmiştir. Bu şartlar çerçevesinde gazetenin maden işletmeciliği ile tanınan işadamı Bekir Kutmangil'e satılmasına karar verilmiştir.³⁰⁰ Gazeteler

²⁹⁵ Bora Paran, **Bir İmparatorun İçyüzü: Asil Nadir**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1992, s.37-40

²⁹⁶ Yiğit, **a.g.e.**, s.282

²⁹⁷ Tekin, **a.g.e.**, s.209

²⁹⁸ Tekin, **a.g.e.**, s.216

²⁹⁹ İnuğur, **a.g.e.**, s.518

³⁰⁰ Osman Arolat, **Babıali Anılarım**, 2.baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s.124-126

1993 yılının Haziran ayında Bekir Kutmangil'e satılmıştır. Ancak Kutmangil'in 23 Mayıs 1995'te öldürülmesinden bir sonra yayın hayatları sona ermiştir.³⁰¹

Haldun Simavi'nin 1988 yılında sahip olduğu gazeteleri işadami Asil Nadir'e satmasından sonra İstanbul gazeteciliğinde gazetecilikten gelen sadece iki gazete sahibi kalmıştır. Bu isimlerden biri Cumhuriyet'in sahibi Nadir Nadi diğeri de Hürriyet'in sahibi Erol Simavi'dir. Nadir Nadi'nin varisi bulunmadığı için 20 Ağustos 1991'deki ölümünden sonra Cumhuriyet gazetesi kurulan vakıf ile yönetilmeye başlamıştır. Erol Simavi'ye ait Hürriyet gazetesi 1950'lerin başından itibaren Türk basınının en çok satan gazetelerinden biri haline gelmiştir. Sedat Simavi tarafından 1948'de kurulan gazete, onun 11 Aralık 1953'te ölümünden sonra oğulları Haldun Simavi ve Erol Simavi'nin ortaklığında yayınlanmaya devam etmiştir. 1968'de ağabey Haldun Simavi, Hürriyet gazetesini kardeşi Erol Simavi'ye bırakarak Günaydın gazetesini kurmuştur. Haldun Simavi, ayrılışından sonra Hürriyet gazetesinde yaşanan organizasyon problemleri ve tiraj kaybı sebebiyle 4 Eylül 1970'te Hürriyet'e dönmüş ve bu tarihten itibaren gazetenin künyesinde onun ismi yer almıştır. Aynı anda Günaydın gazetesini yayınlamaya devam eden Haldun Simavi'nin uyguladığı yayın politikası kardeşi Erol Simavi ile aralarında fikir ayrılıkları yaşanmasına sebep olmuştur. Anlaşmazlıkların çözümlenememesi sonucunda Haldun Simavi, 25 Ocak 1971'de Hürriyet'ten bir daha geri dönmek üzere ayrılmıştır.³⁰²

1930'da doğan, ortaokul çağlarından itibaren okul dışındaki zamanlarda babası Sedat Simavi'nin yayınladığı 7 Gün dergisinde gazetecilik mesleğini öğrenen Erol Simavi Hürriyet gazetesini 1994 yılına kadar elinde tutmuştur. Erol Simavi'nin, 1980'lerin ikinci yarısından itibaren Hürriyet gazetesinde kendisinin yerine 1953 doğumlu oğlu Sedat Simavi'nin sorumlu olacağı bir düzen kurmaya çalıştığı Babiali çevrelerinde bilinen bir durumdur. Erol Simavi 1980'ler boyunca yılın önemli bir bölümünü yurt dışında geçirmeye başlamıştır. Hürriyet gazetesinin 40. kuruluş yıldönümü olan 1 Mayıs 1988'de yayınına başlatılmak üzere Emin Çölaşan'a verdiği uzun söyleşide oğlu Sedat Simavi'yi görmek istediği konumu açıkça ifade etmiştir:

"Ben burada olduğum zaman, normal olarak eski alışkanlıkla gelip her şeyi yine bana soruyorlar. Bana sorunca oğlum haklı olarak alınıyor.

³⁰¹ Atilla Girgin, **Türkiye'de Yerel Basın**, 3.baskı, İstanbul, Der Yayınları, 2009, s.234

³⁰² İrem Barutçu, **Babiali Tanrıları: Simavi Ailesi**, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2004, s.154

Ben bunları vaktiyle yaşadığım için iyi bilirim. Biz ağabeyimle beraberken herkes ağabeyime sorardı. Bana kimse bir şey danışmazdı; adam yerine koymazlardı beni. Oğlumun aynı duruma düşmesini istemediğim için burada mümkün olduğu kadar az duruyorum. Sorumluluğun daha çok onun üzerine yüklenmesini istiyorum.”³⁰³

Bu çerçevede 2 Nisan 1986’da yapılan Hürriyet Gazetecilik Matbaacılık genel kurul toplantısı sonucunda Sedat Simavi yönetim kurulu başkanlığına getirilmiştir.³⁰⁴ Ancak Erol Simavi’nin oğlu Sedat Simavi’nin Hürriyet geleneğini devam ettirmesine dair kurduğu hayal gerçekleşmemiştir. Erol Simavi Hürriyet gazetesinde ortaya çıkan çeşitli sorunlar sebebiyle zaman zaman müdahalelerde bulunmak zorunda kalmıştır. Bu sıkıntılı sürecin sonunda 1989 yılında Sedat Simavi’nin yetkilerini kaldırmış, onun getirdiği genel yayın yönetmeni Rahmi Turan’ın yerine Ertuğrul Özkök’ü görevlendirmiştir.³⁰⁵ Bu gelişmelerle birlikte 1989 yılının ortalarında Hürriyet gazetesinin Türk basın dünyasına hızlı bir giriş yapan Asil Nadir’e satılacağına dair söylentiler Babıali çevrelerinde dillendirilmeye başlamıştır. Bunun üzerine Erol Simavi, 30 Eylül 1989 tarihli Hürriyet gazetesinin birinci sayfasında yazdığı yazıyla gazetenin satılışı ile ilgili iddiaları reddetmiştir.³⁰⁶

Ancak Hürriyet gazetesi 1990 yılında ciddi bir teklifin konusu olmuştur. Teklifin sahibi ise işlerini İngiltere merkezli yürüten, “medya imparatoru” olarak tanınan Robert Maxwell’dir. Maxwell’in Hürriyet gazetesine ilgi duymasını sağlayan kişi ise daha önce Günaydın gazetesinin Asil Nadir’e satılmasında aracılık eden eski gazeteci Başkurt Okaygün’dür. Okaygün, Maxwell’le Londra’da ilk görüşmeyi yapmış ve durumu Hürriyet yöneticilerine bildirmiştir. Bunun üzerine planlanan ikinci görüşmede Başkurt Okaygün ile birlikte Sedat Simavi ve 1991 yılına kadar Hürriyet’in genel müdürlüğünü yürüten Özcan Ertuna bulunmuştur. Yapılan iki görüşmenin olumlu seyretmesi, kısa süre sonra Erol Simavi’nin Robert Maxwell’le yüzyüze görüşmek üzere Londra’ya gitmesine sebep olmuştur. Maxwell tarafı kesin

³⁰³ Erol Simavi, Emin Çölaşan, **Unutulmayan Söyleşiler** içinde, 4.baskı, İstanbul, Doğan Kitap, 2006, s.75

³⁰⁴ Barutçu, **a.g.e.**, s.302

³⁰⁵ Tufan Türeç, **Babıali’nin Öteki Yüzü**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2018, s.64

³⁰⁶ Barutçu, **a.g.e.**, s.154

tekliflerini vermek için İstanbul'a gelmeyi tercih etmiş, bu arada Hürriyet gazetesinin idari ve mali yapısını incelemiştir. Robert Maxwell'in "Lady Ghislane" isimli teknesinde Erol Simavi'ye 270 milyon sterlinlik satın alma teklifi sunulmuştur. Ancak Erol Simavi'nin bir gün sonra bu teklife verdiği cevap olumsuz olmuştur.³⁰⁷

Robert Maxwell'le yapılan görüşmeler Hürriyet gazetesi çalışanları tarafından öğrenilmiş ve gazetede bir tedirginlik havası esmeye başlamıştır. Olayın üzerinden çok geçmeden, Tufan Türenç, çalıştığı yazı işleri servisinin sorumluluk alanına giren bazı konularda bilgi vermek için yaptığı görüşme esnasında Erol Simavi'ye, Hürriyet'in satılıp satılmayacağını sormuştur. Erol Simavi'nin, bu soruya verdiği cevap yakın gelecekte yaşanacak gelişmelerin habercisi gibidir:

*"Şimdilik yok. Ama sana açık söyleyeyim, satmayı düşünmüyorum değilim. Çünkü benden sonra ne olacağını göremiyorum. Oğlum Sedat bu işi sevmiyor. Gazeteyle uğraşmak istemiyor. Onun başka hobileri var. Benden sonra gazeteyi götürebileceğine inanmıyorum. Onun için, zaman zaman, satın ailenin bireylerinin geleceğini ben garantiye bağlamalıyım, diye düşünüyorum. Gazeteyi satın almak için çok talip var. Ama şimdilik satma gibi bir niyetim yok."*³⁰⁸

Robert Maxwell'in teklifinden üç yıl sonra aynı dönemde Star TV'nin sahibi Uzan ailesi ve Show TV'nin sahibi Erol Aksoy Hürriyet gazetesine talip olmuşlardır. Yapılan görüşmeler sonucunda 1993 yılında Hürriyet gazetesinin yüzde yirmi beşlik hissesi Erol Aksoy'a satılmıştır. Erol Aksoy, Hürriyet'in 22 Haziran 1993 tarihli genel kurulunda başkan vekili olarak tayin edilmiş ve ismi gazetenin künyesine girmiştir. Erol Simavi'nin bu ortaklıktan beklentisi Show TV'nin gücünden Hürriyet gazetesi için faydalanmak olmuştur. Aynı dönemde Hürriyet hisselerinin yüzde onu halka arz edilmiştir.³⁰⁹ Daha sonra Erol Simavi, Erol Aksoy'dan gazetenin geri kalan hisselerini 70 milyon dolar karşılığında satın almasını istemiştir. Erol Aksoy bu teklife olumsuz cevap vermiştir. Erol Aksoy'la istediği anlaşmayı yapamayan Erol Simavi 25 Haziran 1994'te 1 yıl önce Aksoy'a sattığı hisseleri geri istemiştir. Bu tarihten sadece dört gün sonra da 29 Haziran 1994'te Hürriyet ve Milliyet

³⁰⁷ Barutçu, a.g.e., s.308

³⁰⁸ Türenç, a.g.e., s.227-228

³⁰⁹ Barutçu, a.g.e., s.310

gazetelerinin birinci sayfalarından Hürriyet Holding'in yüzde ellisinin Aydın Doğan'a satıldığı açıklanmıştır. Bu satıştan 40 gün sonra 10 Ağustos 1994 tarihli Hürriyet gazetesinde Hürriyet Holding hisselerinin yüzde yirmisinin daha Aydın Doğan'a satıldığı açıklanmış, böylece Aydın Doğan gazetenin çoğunluk hissesine sahip hale gelmiştir.³¹⁰ Aydın Doğan, 24 yıl Hürriyet'in sahipliğini yaptıktan sonra gazeteyi 6 Nisan 2018'de daha önce 2011 yılında Milliyet ve Vatan gazetelerini sattığı Demirören ailesine satmıştır.

2.4. Basından Medyaya Dönüşüm Süreci 1990-2000

20. yüzyılın ilk yarısında gelişen gazetecilik meslek kültürü içinde bazı gazeteler aile işletmesi olarak kalmış ve 1960'ların ortalarında yayın hayatından çekilmiştir. Bir kısmı ise baskı ve dağıtımda yaptığı atılımlar ve çıkardığı yeni yayımlarla 1960'ların ortalarından itibaren holdingleşme yoluna gitmiştir. Medyanın holdingleşme süreci 1960-1980 yılları arasında gelişirken, 1980 sonrasında holdinglerin medyaya girişi gerçekleşmiştir.³¹¹

Yaşanan Neoliberal ekonomik dönüşüm bazı sektörlerin öne çıkışına ve zincirleme etkilerin meydana gelmesine kaynaklık etmiştir. Bu süreçte finans sektörü ve özel bankacılıkla birlikte ülkenin telekomünikasyon altyapısında sağlanan ilerleme ekonomi ve iletişim bağlantısını geçmişe oranla belirginleştirmiştir. İletişim sektörünün, tüketimin teşvik edildiği ve arttığı bir dönemde üstlendiği rol, reklamcılık sektörünün kısa zamanda büyümesine ve uluslararası kurumsal kimlik taşıyan reklam şirketlerinin artmasına sebep olmuştur.³¹²

1980 sonrasında medya sermayesinin değişimi ise, Türkiye'de uygulanan ekonomi politikasındaki değişimle paralel seyretmiştir. Bu dönemle birlikte itibaren medyanın sermaye ve iktidarlar için taşıdığı önem belirginleşmiştir. Siyasal, ekonomik ve toplumsal açıdan etkisi artan kitle iletişim araçları farklı alanlardaki sermayeyi kendisine doğru çekmiştir. Teknolojik ve kurumsal değişim sürecinde

³¹⁰ Barutçu, a.g.e., s.324-326

³¹¹ Mustafa Sönmez, **Filler ve Çimenler**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.34

³¹² Gülseren Adaklı, **Türkiye'de Medya Endüstrisi**, Ankara, Ütopya Yayınevi, 2006, s.11

gereken ekonomik güç sermaye sahiplerini daha da avantajlı konuma getirmiştir.³¹³ Sermayenin basına girişinin en önemli sebeplerinden biri medyanın devletten ihale alma, özelleştirmelerden pay alma ve devlet bankası kredilerinden yararlanma için silah olarak kullanılabilmesi olmuştur.³¹⁴ 1990'lı yıllarda yeni kitle iletişim araçlarının da kullanıma girmesi ve toplumsal karşılık bulmasıyla birlikte basın işletmeciliğinde yatay ve dikey genişlemeler yaşanmıştır. Basından medyaya dönüşüm sürecinin en önemli dinamiklerinden biri kurumsal yapıların medya endüstrisi kimliği kazanacak biçimde değişmesidir. Medya endüstrisi ortamında gazeteci patron yerine profesyonel yöneticilerle çalışan patron tipi gelişmiştir.³¹⁵ 1985'lerden 2000'lere uzanan süreçte sermaye sahiplerinin medya sahipliğine daha yoğun bir şekilde ilgi duyması, özel televizyonculuğun yasal zemin oluşmasını beklemeden başlaması ve yazılı, görüntülü, sesli kitle iletişim araçlarının belirli ellerde toplanması Türk basınının bilinen tarihsel birikimiyle önemli bir kopuşun yaşanmasına sebep olmuştur. 1990-2000 arasındaki dönemde baskı teknolojilerini yenileyen, kendi dağıtım şirketlerini kuran, gazete ve dergi sayılarını arttıran, özel televizyonculuğa el atan, büyüyen işletmelerini İkitelli çevresinde yeni inşa edilen medya plazalara taşıyan Dinç Bilgin ve Aydın Doğan medya grupları belirgin bir şekilde öne çıkmış ve basın dünyasının üçte ikisini kontrol eder hale gelmiştir. 1980 sonrasında değişen ekonomi politikalarının yön verdiği, yeni kitle iletişim araçları ve yeni meslek tanımları ile birlikte gelişen, iletişim ve ekonominin iç içe geçtiği bu süreç sert bir rekabet ortamı oluşturmuştur. Rekabet ortamı içinde özellikle promosyon kampanyaları ve dağıtım şirketlerinin çalışma şartları bağlamında gazeteler arasında uzun süreli kavgalar yaşanmıştır. Basın kavgalarında, gazete sahipleri ile birlikte gazete yöneticileri ve köşe yazarları da rol almış, çatışmayı kullanabildikleri bütün mecralara yaymışlardır. Türk basınında 1990'lı yıllarda gelişen tekelleşme Bilgin ve Doğan gruplarının dışında kalan, ekonomik gücü ve satış rakamları sınırlı gazetelere de zarar vermiştir.

³¹³ Hakan Tuncel, "Babıali'den İkitelli'ye", **Birikim dergisi**, sayı:64, Ağustos 1994, s.35

³¹⁴ Sönmez, **a.g.e.**, s.34

³¹⁵ Tuncel, **a.g.m.**, s.34

2.4.1. Dinç Bilgin Grubu

Gazeteci kökenli bir aileden gelen Dinç Bilgin 1990'ların yeni medya ortamında rakiplerinden farklı bir tarih ve gelişim çizgisini taşımaktadır. Dinç Bilgin ana faaliyet merkezini 1980'li yıllarda İzmir'den İstanbul'a taşıyan ve 1990'lı yıllarda büyüme süreci yaşayan tek örnektir.

Dinç Bilgin, İstanbul'da gazetecilik yapmak üzere 1982 yılının Mayıs ayında Mecidiyeköy'de inşaat halindeki beş katlı, 990 metrekarelik binayı 125 milyon liraya satın almıştır. Bina 1983 yılında kullanıma hazır hale getirilmiştir. Gazetecilik faaliyetleri bağlamında öncelikle ekonomi gazetesi Rapor, İzmir'den İstanbul'a taşınmıştır. 1984'te Yeni Asır'ın İstanbul'da çıkarılması yönelik çalışmalar başlamıştır. Kadro oluşturmak amacıyla İstanbul ve Ankara gazetelerinden transfer edilen isimler arasında uyum sağlanamayınca gazetenin çıkışı 1985 yılına bırakılmıştır.³¹⁶

Yeni gazetenin genel yayın yönetmenliği için Günaydın'dan ayrılan Rahmi Turan'la anlaşmış, Turan, 25 Ocak 1985'te Mecidiyeköy'deki binada mesaiye başlamıştır.³¹⁷ Yeni gazetenin yayına başlayabilmesi için gereken sermaye Rapor gazetesinin işadamı Selahattin Beyazıt'a satılması ile iki bankadan alınan toplam 300 milyon liralık krediyle toplanmıştır. Gazetenin çıkarılmasına doğru giden günlerde "Yeni Asır İstanbul" isminden vazgeçilerek "Sabah"ta karar kılınmıştır. Ancak içinde "Sabah" kelimesi geçen gazete isimlerinin imtiyaz hakkı daha önceden tescil edilip kullanıldığı için süreç uzamıştır. Sonunda Dinç Bilgin, "Türkiye'de ve Dünyada Sabah" gazetesinin isim hakkını satın almıştır. Sabah gazetesinin ilk sayısı Rahmi Turan'ın genel yayın yönetmenliğinde 22 Nisan 1985'te çıkmıştır. Gazetenin çıkış döneminde Cenajans'ın yürüttüğü bir reklam kampanyası gerçekleştirilmiştir. İlk gün 700 bin adet basılan Sabah gazetesinin yarısı satılmıştır. Gazete ilk ayın sonunda 350 bin ortalama tirajı yakalamış, Hürriyet ve Tan'ın ardından üçüncü sıraya yerleşmiştir. Gazetenin satışı bir yıl içinde önce 400 bin, sonra 450 ve 500 bine tırmanmıştır. Sabah gazetesinin kısa zamanda yüksek tiraj ortalaması

³¹⁶ Münir, a.g.e., s.16-17

³¹⁷ Münir, a.g.e., s.26

yakalamasında düzenlenen reklam ve lotarya kampanyaları ile birlikte genel yayın yönetmeni Rahmi Turan'ın daha önce Günaydın ve Tan gazetelerinde uyguladığı tabloid gazetecilik anlayışı etkili olmuştur. Satıştaki başarıya rağmen, bol fotoğraf ve sansasyonel haberlerle çıkan Sabah gazetesi, Dinç Bilgin ve İzmir'den gelen eski Yeni Asır çalışanlarını tatmin etmemiştir. Bu memnuniyetsizlik 10 Ekim 1985 tarihinden itibaren Yeni Asır'ın İstanbul versiyonunun çıkarılmasıyla sonuçlanmıştır. Dinç Bilgin, Haldun Simavi'ye ait Günaydın ve Tan gazetelerinin benzeri bir rol paylaşımını Sabah ve Yeni Asır İstanbul arasında yapmayı planlamıştır. Ancak "Yeni Asır İstanbul" denemesi başarılı olamamış, gazete 1986 yılının ocak ayında kapatılmıştır. Sabah gazetesinin çıkışından bir yıl sonra genel yayın yönetmeni Rahmi Turan kırk kişilik ekibiyle birlikte eski gazetesi Günaydın'a gitmiştir. Yerine Günaydın'dan birlikte Sabah'a geldiği Zafer Mutlu genel yayın yönetmeni olmuştur. Zafer Mutlu, gazetenin tirajının 500 bin seviyelerinde devam etmesini sağlamış, bu başarısı sebebiyle Dinç Bilgin tarafından gazete hissesi verilerek ödüllendirilmiştir.³¹⁸ Dinç Bilgin'in Yeni Asır İstanbul'dan sonraki girişimi 1987 yılının Kasım ayında Ercan Arıklı'nın yönetiminde çıkan Söz gazetesi olmuştur. Ancak Söz gazetesi, tirajı 10 binin altında kalınca 1988 yılının Şubat ayında kapatılmıştır.³¹⁹ Köşe yazarı olmayan bir gazete olarak yola çıkan Sabah, 1986 yılında Güneş gazetesinden ayrılan Güneri Cıvaoğlu'nu kadrosuna katmıştır. Gazete 1980'lerin sonu ve 1990'ların başında Güneri Cıvaoğlu'nun yanına Çetin Altan, Mehmet Altan, Hasan Cemal, Zülfü Livaneli, Osman Ulagay ve Cengiz Çandar gibi isimleri eklemiştir.³²⁰ Yeni Asır ve Sabah gazetelerinin sahibi olan Dinç Bilgin, 7 Mart 1989'da Bugün gazetesini Rahmi Turan'ın genel yayın yönetmenliğinde yayınlamaya başlamıştır. Gazetenin çıkarılmasından yedi ay sonra Rahmi Turan ayrılıp Hürriyet'e gitmiş, yerine uzun yıllar kendisiyle birlikte çalışmış Aydın Öztürk getirilmiştir. Bugün gazetesi, 8 sayfalık, ucuz fiyatlı, magazin, sansasyon ve fotoğraf ağırlıklı bir gazete olmuştur. Bugün gazetesi kısa sürede 350 binlik satış rakamına ulaşmıştır.³²¹

³¹⁸ Münir, **a.g.e.**, s.70-105

³¹⁹ Münir, **a.g.e.**, s.70-105

³²⁰ Münir, **a.g.e.**, s.154

³²¹ İnuğur, **a.g.e.**, s.510-511

Bilgin grubunun ana gazetesi konumunu alan Sabah gazetesi tiraj bakımından Hürriyet'i ilk defa 1987'de geçmiş, 1989'dan itibaren de Türkiye'nin en çok satan gazetesi olmuştur. Aynı dönemde Sabah, Hürriyet'in reklam pazarındaki gücünü kırmak için çalışmalara başlamış, geniş bir reklam ve pazarlama birimi kurmuştur. Reklam biriminin yaptığı çalışmalar sayesinde Sabah 1992 yılında seri ilanlar pazarında Hürriyet'in payına erişmiştir. Daha sonra Sabah grubuna ait bütün gazete ve dergilerin reklam pazarlamasını yürütmek üzere "Medi Group" adlı şirket kurulmuştur.³²² 1985 yılında ekonomik zorlukların gölgesinde kurulan Sabah gazetesi birkaç yıl içinde önemli bir büyüme sağlamıştır. 1992 yılında, basın piyasasının yüzde kırkına egemen, 1560 kişinin istihdam edildiği, yıllık toplam satışları 598 milyar liraya çıkmış bir Dinç Bilgin grubundan söz etmek mümkündür.³²³ Sabah gazetesinde 1988 yılında başlatılan kurumsallaşma çalışmaları sonucunda 1989'da "Medya Holding" kurulmuştur. Medya Holding'in hisselerinin yüzde 10'u, 1991 yılında 9 milyon dolar karşılığında Mehmet Emin Karamehmet'e satılmıştır. 1992'de Medya Holding'in yüzde 12'lik hissesi borsada halka arz olunmuştur. Bu iki hisse satışından elde edilen kaynaklar Dinç Bilgin grubunun medya yatırımlarının genişlemesi için kullanılmıştır.³²⁴ Dinç Bilgin Yeni Asır, Sabah ve Bugün gazetelerinin sahipliği sonrasında, Hüsnü Özyeğin ve Mehmet Emin Karamehmet ile ortak olarak 1993 yılında ATV'yi kurmuştur.³²⁵ Aynı yıl ATV'nin yanına Satel TV eklenmiş ve Sabah Kitapları adlı yayınevi kurulmuştur.³²⁶ 1995 yılının Mayıs ayı itibarıyla Dinç Bilgin'e ait Medya Holding bünyesinde 7 günlük gazete, 19 haftalık/aylık dergi, 2 TV kanalı, 2 radyo istasyonu bulunduran bir medya devi haline gelmiştir.³²⁷ Yeni Asır'ın sahibi olarak İzmir'den İstanbul'a gelen Dinç Bilgin, Sabah gazetesinin çıkışından sadece on yıl sonra büyük bir medya gücünü elinde toplamayı başarmıştır. Ancak Dinç Bilgin için 1997 yılında Etibank'ı satın almak bir dönüm noktası olmuş, birkaç yıl içinde medya grubunu kaybetme yoluna

³²² Münir, **a.g.e.**, s.185

³²³ Münir, **a.g.e.**, s.188

³²⁴ Münir, **a.g.e.**, s.188

³²⁵ Sönmez, **a.g.e.**, s.44

³²⁶ Münir, **a.g.e.**, s.205

³²⁷ Orhan Koloğlu, "Liberal Ekonomi Düzeninde Basın Rejimi", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi** içinde, Cilt 11, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995, s.136

girmiştir.³²⁸ Etibank Dinç Bilgin'den önce 20 Ocak 1997'de Sabri Doğan'a satılmış, ancak ilk taksidi ödenemeyince satış iptal edilmiştir. 1 Aralık 1997'de Bilgin Cavit Çağlar'la ortak olarak 155.5 milyon dolara satın almıştır. Cavit Çağlar daha sonra kendi hisselerini Dinç Bilgin'e satmış, 2000 yılının başında Etibank tamamen Bilgin'e ait olmuştur.³²⁹

2001 kriziyle Dinç Bilgin'e ait Etibank'a el konulmuş, medya grubu bir ekonomik bunalıma sürüklenmiştir. Yapılan operasyonlar sonucunda Dinç Bilgin Etibank yolsuzluğu gerekçesiyle tutuklanmıştır. Dinç Bilgin'in Etibank bağlantılı mahkeme süreçlerinde 1999 ve 2000 yılları içinde Sabah grubuna limit dışı krediler verildiği, iki yıl içinde 500 milyon doların eritildiği anlaşılmıştır.³³⁰ Dinç Bilgin, 2 Nisan 2001'de tutuklanmış, 7 Şubat 2002'ye kadar cezaevinde kalmıştır. Bu süreçte Sabah grubunun kontrolü Turgay Ciner ve Mehmet Emin Karamehmet'in eline geçmiştir.³³¹ 30 Kasım 2002'de yayınlanan Sabah gazetesinde Dinç Bilgin'in bir veda mektubu yayınlanmıştır. Dinç Bilgin bu mektupta bütün medya varlıklarını Turgay Ciner ve Mehmet Emin Karamehmet'e devrederek medya dünyasından ayrıldığını duyurmuştur.³³²

2.4.2. Aydın Doğan Grubu

1979'da Milliyet gazetesini satın alarak basın dünyasına adım atan Aydın Doğan, 1936'da Gümüşhane'nin Kelkit ilçesinde doğmuştur. Erzincan Lisesi'nden 1956'da mezun olduktan sonra İstanbul'a giderek İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Akademisi'ne başlamıştır. Bu okulda öğrenci iken 1958 yılında ticaret hayatına atılmış, 1961 yılında ilk şahsi şirketini kurmuştur. 1961-1970 arasında zahircilik ve ecza depoculuğu ile uğraşan Aydın Doğan, ilk sanayi şirketini 1974'te kurmuştur. 1974 sonrasındaki dönemde önce İstanbul Ticaret Odasında daha sonra da Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği yönetim kurulu üyeliğinde bulunmuştur.³³³

³²⁸ Doğan Tılıç, **Medyayı Anlamak**, İstanbul, Su Yayınları, 2001, s.20

³²⁹ Sönmez, **a.g.e.**, s.97

³³⁰ Sönmez, **a.g.e.**, s.99

³³¹ Adaklı, **a.g.e.**, s.172

³³² Adaklı, **a.g.e.**, s.173

³³³ Aydın Doğan, **Buyrun İstedığınızı Sorun**, İstanbul, Doğan Kitap, 2002, s.18

1970'ler Aydın Doğan'ın otomotiv, inşaat ve gıda sektörlerinde faaliyet göstererek güçlendiği yıllar olmuştur. Gerçekleştirdiği büyüme 1970'lerin ikinci yarısında Aydın Doğan'ı farklı arayışlara sevk etmiş, bunun sonucunda 1979 yılında Milliyet gazetesine talip olmuştur. 1950'de Ali Naci Karacan'ın kurduğu, onun 1955'teki ölümünden sonra oğlu Ercüment Karacan'ın sahipliğinde yoluna devam eden Milliyet gazetesi 1970'lerin sonlarında Hürriyet, Günaydın ve Tercüman gazetelerinin ardından Türkiye'nin en çok satan dördüncü gazetesi durumundadır. Bununla birlikte Türk basınının deneyimli isimlerini kadrosunda bulunduran bir gazete olarak kamuoyundaki karşılığı da yüksek olmuştur. 1954'ten beri gazetenin genel yayın yönetmenliğini yürüten Abdi İpekçi'nin 1 Şubat 1979'da öldürülmesinden sonra Ercüment Karacan'ın gazeteyi elden çıkarma isteği gazetecilik çevrelerinde daha çok seslendirilmeye başlanmıştır. Siyasal gerilimin had safhaya çıktığı, sokak olaylarının arttığı 1979 yılının ikinci yarısında 29 yıldır Karacan Ailesi tarafından yayınlanan Milliyet gazetesi, gazetecilik geçmişi olmayan Aydın Doğan'a satılmıştır.

Aydın Doğan Milliyet'in sahibi olduktan sonra 1980 yılında kurduğu Milpa ve Milta şirketleriyle pazarlama ve turizm faaliyetlerini genişletmiştir. Doğan 1980'lerde sahibi olduğu şirketlerin reklamları için Milliyet gazetesini yoğun bir biçimde kullanmıştır. Aydın Doğan, Ömer Çavuşoğlu, Ahmet Kozanoğlu, Mehmet Ali Yılmaz ve Asil Nadir gibi başka işadamlarının gazete sahibi olduğu, Kemal Ilıcak, Erol Simavi, Haldun Simavi gibi gazetecilikten gelen patronların magazin ağırlıklı yeni gazeteler yayınladığı 1980-1990 arasındaki dönemde ikinci bir gazetenin sahibi olmayı tercih etmemiştir. Bu durum 1990 yılında Meydan gazetesinin kurulmasıyla değişmiştir. Aydın Doğan, Meydan gazetesinden sonra yeni yayınlarla bir dergi grubu oluşturma yoluna gitmiştir. 1972'den beri yayınlanan Milliyet Sanat dergisi ve 1982'de yayına başlayan Milliyet Kardeş dergilerinin yanına 1990'dan itibaren Kim, Elite, EP, Yeniyıl, Walkman, Hey Girl, Yorgan, Votre Beaute dergileri eklenmiştir.³³⁴

Milliyet grubunun sahipliğiyle birlikte, Aydın Doğan'ın Türk medyasının en önemli patronlarından biri haline gelmesini sağlayan süreç 20 Eylül 1993'te Doğuş

³³⁴ Adaklı, a.g.e., s.274

grubu ile ortak kurduğu Kanal D televizyonun yayına başlaması ve 9 Ağustos 1994 tarihinde Erol Simavi'ye ait Hürriyet gazetesini satın almasıyla taçlanmışır.³³⁵

Aydın Doğan, Hürriyet gazetesinin sahibi olduktan sonra Bağcılar'daki tesislerde faaliyet gösteren Milliyet grubu ve Güneşli'deki tesislerde faaliyet gösteren Hürriyet grubu yeni yayınlarla büyümeye devam etmiştir. 1994 sonrasındaki süreçte Milliyet çatısı altında Posta, Fanatik ve Radikal, Hürriyet çatısı altında ise Gözcü, Finansal Forum, Son Çağrı, Yeni Ufuk gazeteleri kurulmuştur.³³⁶

Doğan grubu, 1990'lı yıllarda Türk medyasında yatay ve dikey bütünleştirmeyi gerçekleştirmiş en önemli örnektir. Gazete, dergi, radyo, televizyon, dağıtım, kitap yayıncılığı ve haber ajansı ile medya sektöründe geniş bir yelpazede faaliyet yürütmüştür. Sağladığı yüksek pazar payına dayanarak reklam gelirlerini de arttırmıştır.³³⁷ Doğan grubu, aynı yıllarda medya dışı sektörlerde de önemli bir büyüme gerçekleştirmiş, bankacılık, sigortacılık, ticaret ve pazarlama şirketleri önemli gelirler elde etmiştir. Doğan grubunun medya dışı yatırımlarına 2000 yılıyla birlikte enerji sektörü de dâhil olmuştur. 2000 yılında İş Bankası ile ortak olarak Petrolofisi'ni 1.2 milyar dolara satın almıştır. Medya şirketleri Doğan grubunun yüzde 15'lik dilimini oluşturmaktadır. 2000 yılı itibarıyla Doğan grubu içinde medya şirketlerinin cirosu yüzde 25'i oluşturmuş, 2001 yılında krizin etkisiyle bu oran yüzde 14'e düşmüştür. Doğan grubu 2001 yılı itibarıyla Hürriyet, Posta, Milliyet, Radikal, Fanatik, Gözcü, Finansal Forum gazeteleri, uluslararası şirket Burda-Rizzoli ile ortak olarak 25'e yakın dergi, İstanbul dışında 6 şehirde matbaa tesislerinin sahipliğini yürütmeye devam etmiştir. 2000 yılında 393 distribütörü, 22 bin satış noktasına sahip Yaysat dağıtım şirketinin yıllık cirosu 500 milyon dolar civarında gerçekleşmiştir.³³⁸ 2000 yılı itibarıyla Doğan grubuna ait dört medya şirketi borsada işlem görür hale gelmiştir. Sırasıyla, 25 Şubat 1992'de Hürriyet Gazetecilik A.Ş., 27 Eylül 1993'te Milliyet Gazetecilik A.Ş., 6 Ağustos 1998'de Doğan Yayın Holding

³³⁵ Michael Kuyucu, **Türkiye'de Medya Ekonomisi**, İstanbul, Esen Kitap, 2012, s.592

³³⁶ Rahmetullah Karakaya, **İkitelli'de Biten Babıali**, İstanbul, Scala Yayıncılık, 1998, 171

³³⁷ Adaklı, **a.g.e.**, s.269

³³⁸ Sönmez, **a.g.e.**, s.151-156

A.Ş., 28 Mart 2000’de Doğan-Burda-Rizzoli Dergi Yayıncılık Pazarlama A.Ş. borsaya arz edilen şirketler olmuştur.³³⁹

Aydın Doğan, 1979 yılında Milliyet gazetesini satın alarak girdiği basın sektöründe, 1994 sonrasında en etkili isim haline gelmiş, 39 yıllık medya sahipliği dönemini Doğan Medya grubunu, 6 Nisan 2018’de Demirören Şirketler grubuna 916 milyon dolara satarak kapatmıştır.

2.4.3.1990’larda Özel Televizyonculuğun Devreye Girişi ve Etkileri

1990’larda basından medyaya dönüşüm olgusunun başlıca dinamiklerinden biri özel televizyonculuğun devreye girmesi olmuştur. Televizyon izleyiciliğinin, gazete okurluğuna göre daha kolay ve cazip bir seçenek olarak gelişmesi 1990’lı yıllarda özel televizyonları güç odağı haline getirmiştir.³⁴⁰ Cem Uzan ve Ahmet Özal’ın ortak olarak Leichtenstein’da kurduğu Magic Box şirketine bağlı olarak Star 1 televizyon kanalı Almanya’dan Eutelsat uydusunda kanal kiralamış, 7 Mart 1990’da yayın hayatına başlamıştır. 20 Ekim 1991 seçimlerinden sonra bu ortaklık bozulmuş, Ahmet Özal ayrılmıştır. Uzan ailesi 8 Ocak 1992’de ikinci özel televizyon kanalı olan Teleon’un test yayınlarına başlamıştır.³⁴¹ İktisat Bankası’nın sahibi Erol Aksoy 1 Mart 1992 tarihinden itibaren Fransa’dan kiralanan bir uydu aracılığıyla Show Tv’nin yayınlarını başlatmıştır. Erol Aksoy daha sonra Mart 1993’te Türkiye’nin ilk şifreli televizyon kanalı Cine 5’i kurmuştur. Ahmet Özal, Star 1’in ortaklığından ayrıldıktan sonra Kanal 6 televizyonunu kurmuş, İngiltere’den 8 Ağustos 1992’de test yayınlarına başlamış, 4 Ekim 1992’de düzenli yayınlara geçmiştir. Star 1’de çalışan çok sayıda kişiyi transfer eden Ahmet Özal 1994 yılında ekonomik sıkıntıya düşüp kanalı satmak zorunda kalmıştır. Has Holding’e ait HBB isimli televizyon karalı 9 Ekim 1992’de kurulmuştur. Flash Tv, Göktuğ şirketler grubu tarafından 1 Aralık 1992’de kurulmuştur. ATV, 12 Temmuz 1993’te test yayınlarına başlamış, Eylül 1993’ten itibaren düzenli yayına geçmiştir. Kanal D, 19 Aralık 1993’te Doğan

³³⁹ Adaklı, **a.g.e.**, s.270

³⁴⁰ Tuncel, **a.g.m.**, s.35

³⁴¹ Mehmet Sağnak, **Medya Politik**, İstanbul, Eti Yayınları, 1996, s.83

ve Doğuş grupları ortaklığında kurulmuş, 1994 Haziran'ında Doğuş grubuna geçmiş, ancak bir yıl sonra 1995'te Aydın Doğan kanalın tek sahibi olmuştur. İhlas Holding'e ait TGRT televizyonu 22 Nisan 1993'te kurulmuştur.³⁴² 13 Nisan 1994'te kabul edilen 3984 sayılı Radyo Televizyonların Kuruluş ve Yayınları hakkında kanun 20 Nisan 1994'te Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu yasayla özel televizyonculuk ve radyoculuk yasal zemine kavuşmuştur.³⁴³

2.5. Türk Medyasında Tekelleşme Eğilimleri

1980-1990 arasındaki dönemde Türkiye'de ekonomik ve siyasal değişime dayalı olarak basın dışı sermaye sahiplerinin gazete ve dergi sahipliğine girdiği görülmektedir. 1990 yılıyla birlikte ortaya çıkan özel televizyonlar ise basın dışı sermayenin yazılı basına göre daha fazla ilgi gösterdiği yeni bir mecra olmuştur. Yasal dayanak olmasa da özel televizyonculuğun devreye girmiş olması, televizyonunun kitleleşme potansiyeli sebebiyle Türkiye'deki iletişim düzeni açısından yeni bir dönemi açmıştır. Finans ve enerji sektörlerinden gelen yeni isimlerle birlikte Aydın Doğan ve Dinç Bilgin gibi gazete sahiplerinin televizyon ve radyo işletmeciliğine girdiği 1990'lı yıllar medyanın endüstrileşmesine, üretim, dağıtım ve pazarlamanın belirli ellerde toplandığı bir tekelleşmeye sahne olmuştur. Büyük medya grupları finanstan enerjiye farklı sektörlerde yatırım ve girişimler yaparak dikey ve yatay genişlemeler sağlamıştır. Bu zeminde yeni iletişim teknolojileri ile yeni ekonomi ilişkisi belirginleşmiş, büyüyen iletişim sektörü Türkiye'deki ekonomik, politik ve kültürel ortamın en önemli unsurlarından biri haline gelmiştir.³⁴⁴

1994 yılı itibarıyla Türkiye'de medyanın yüzde 40'ı Dinç Bilgin grubu, yüzde 40'ı da Aydın Doğan grubu tarafından kontrol edilir hale gelmiştir. Bu iki grup bünyesinde televizyon, radyo, gazeteler, dergiler, dağıtım şirketi, yayınevi, reklam pazarlama şirketi, basım şirketi barındıracak genişlemeyi sağlamıştır. 1994 yılında Türkiye'deki genel gazete satışlarının yüzde 80'i iki gruba aitken, kalan yüzde 20'lik

³⁴² Sağnak, **a.g.e.**, s.84-86

³⁴³ Adaklı, **a.g.e.**, s.231

³⁴⁴ Gülseren Adaklı, "Yayıncılık Alanında Mülkiyet ve Kontrol", **Medya Politikaları** içinde, Ankara, İmge Yayınları, 2001, s.146

dilimi başta Türkiye gazetesi olmak üzere Günaydın, Tercüman ve Cumhuriyet gazeteleri paylaşmıştır.³⁴⁵

Gazetecilik ortamında reklam, basım ve dağıtım konularına egemen medya grupları varken, bir medya grubuna bağlı olmadan gazete çıkarmanın maliyeti yüksektir. Yeni bir gazete yayınlatabilmek için, gazeteye uygun mekân, gazetenin çıkarılmasında görev alacak yazı işleri, muhabir, idare-işletme kadrosuyla birlikte baskı ve dağıtım gücü organizasyonu da önemli faktörlerdir.³⁴⁶

Doğan ve Bilgin grupları 1994-95 yıllarından itibaren organizasyon güçlerine dayanarak yeni gazeteler çıkarmaya başlamıştır. İki grubun çıkardığı yeni gazetelerde tematik bir rekabetin varlığı gözlenmektedir. Spor gazeteciliği, bulvar gazeteciliği ve fikir gazeteciliğinde ortaya çıkan yeni örneklerle rekabetin zemini genişletilmiştir. Bu dönemde Doğan grubu elinde Hürriyet, Milliyet ve Meydan gazeteleri varken 1995'te spor gazetesi Fanatik ve magazin gazetesi Posta ile 1996'da sol-liberal kesime hitap eden Radikal ve muhafazakâr kesime hitap eden Son Çağrı gazetelerini çıkarmaya başlamıştır. Dinç Bilgin grubu ise elinde Sabah, Bugün ve Fotomaç gazeteleri varken önce 1994'te Yeni Yüzyıl ve Takvim gazetelerini sonra 1995'te Ateş gazetesini kurmuştur. 1990'ların ortalarında Bilgin ve Doğan medya gruplarının içinde çıkmaya başlayan gazetelerin çoğu eskiden beri bu kurumlarda yayınlanan gazetelerin kadrosundan yararlanarak hazırlanmıştır.³⁴⁷

2.5.1. Tekelleşme Sürecinde Lotarya'dan Promosyona Geçen Gazetecilik Anlayışı

Türk basınında gazetenin toplumsal etkisini ve satış rakamlarını yükseltmek amacıyla 1960'lı yıllardan itibaren lotarya kampanyaları düzenlenmeye başlamıştır. 1960 yılında Hürriyet gazetesi 1 milyon liralık "Hürriyet istikrazı" tahvilini okuyucusuna hediye etmek için kupon biriktirmeyi gerektiren bir kampanya açıklamıştır. Hürriyet'i takiben Akşam gazetesi kumaştan kitaba farklı türlerdeki

³⁴⁵ Tuncel, **a.g.m.**, s.35

³⁴⁶ Gülcan Seçkin, "Basında Ekonomik Gazeteler Dönemi: Muhabirsiz Gazeteler", **Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar** içinde, Haz: Korkmaz Alemdar, İstanbul, Afa Yayınları, 1999, s.167

³⁴⁷ Seçkin, **a.g.e.**, s.168

hediyeleri kupon karşılığı çekilişlerle okuyucusuna sunmuştur. 1969’da önceden belirlenmiş ve ilan edilmiş mağazalarda belirli miktarda alışveriş yapan müşterilerin hediye kazanabilmesi için Günaydın gazetesi “pay kuponu”, Hürriyet gazetesi de “kâr pulu” uygulamalarını devreye sokmuştur. Çekilişe dayalı kampanyalar 1970’li yıllarda da devam etmiştir. Bu kampanyalarda verilen hediyeler arasında Pazar alışverişi bedeli, lokantada yemek, elektrikli soba, bir depo benzin, aylık otobüs bileti, tiyatro ve sinema bileti yer almıştır. 1982’de yayın hayatına başlayan Güneş gazetesi, ilk günlerinden itibaren çekiliş kampanyaları düzenlemiş ve bu etkinliğe dayanarak tirajını hızlı bir şekilde yükseltmiştir.³⁴⁸

1980’li yıllarda gazeteler arasında lotaryalar aracılığıyla yaşanan rekabet 1989’da en yoğun şekline bürünmüştür. 1989 yılında gazetelerin günlük ortalama toplam tirajı 3 milyon 184 bin adet olarak gerçekleşmiştir. Bu rakam bir önceki yılın 386 bin 624 adet üzerindedir. 1989 yılında gazeteler 52 çeşit hediye çekilişlerle dağıtmıştır.³⁴⁹ 1989 yılında lotarya kampanyalarının ve buna bağlı olarak gazete tirajlarının artmasında TRT yönetim kurulunun 3 Mayıs 1984’te kararlaştırdığı kültür dışı reklam yasağını 12 Temmuz 1988’de kaldırması en önemli etken olmuştur. Yasağın kalkmasından sonra ilk olarak Sabah gazetesi “Bir daire ve bir market” kampanyasını TRT reklamlarıyla duyurmuş, daha sonra Asil Nadir’in elinde topladığı gazeteler TRT’ye lotarya kampanyalarına ilişkin reklam vermiştir. Gazeteler TRT’ye 1989’da 37, 1990’da 70, 1991’de 112 milyar liralık reklam ücreti ödemiştir. Yoğun lotarya kampanyalarının düzenlendiği 1991 yılında gazetelerin toplam satışları 4 milyon 675 bine yükselmiştir.³⁵⁰

Özel televizyonların devreye girmesiyle gazetelerin düzenlediği kampanyaların sayısı artmış, çekilişe dayanan hediye uygulamasından “kupon toplayan herkese” uygulamasına geçilmiştir. 1992-1993 yıllarına damga vuran ansiklopedi kampanyaları yeni promosyon anlayışının gördüğü ilk zirve noktası olmuştur.³⁵¹

³⁴⁸ İlhami Soysal, “Basında Lotarya”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, s.223

³⁴⁹ Hilmi Tutar, **21. Yüzyılda Türk Basını**, Ankara, Kendi yayını, 1993, s.85

³⁵⁰ Sağnak, **a.g.e.**, s.100

³⁵¹ Sönmez, **a.g.e.**, s.42

Süreç gazetelerin okuyucularına kupon karşılığında hediye vermesiyle sınırlı kalmamış, tiraj rekabeti çerçevesinde promosyon ürünlerinin kalitesi üzerine yaşanan polemikler zamanla artmıştır. Türk basınında geçmişti yazarlar arasında polemikler yaşanmışken, 1990'lardaki promosyon kampanyaları gazete ve televizyonların da kullanıldığı promosyon savaşlarına dönüşmüştür. 1993 yılında üç gazetenin gerçekleştirdiği ansiklopedi promosyon kampanyası bu alanda önemli bir dönüm noktası olmuştur.³⁵²

28 Ekim 1992'de Sabah gazetesinin bir yıl sürecek ansiklopedi kampanyasının ilk kuponu yayınlanmıştır. İlk gün, basılan 850 bin gazetenin tamamı satılmış, sonraki günlerde baskı sayısı 1 milyon 240 bine kadar çıkarılmıştır. Aynı günlerde henüz ansiklopedi kampanyasına başlamayan Hürriyet'in tirajı 400 bine, Milliyet'in tirajı ise 250 bine düşmüştür. Ancak Meydan Larousse ansiklopedisinin kalitesiz kağıda ve siyah-beyaz olarak basılması, Milliyet ve Hürriyet'in kendi ansiklopedi kampanyalarını ilan etmeleri Sabah'ın başarısını bir süre sonra düşürmüştür. Ansiklopedi kampanyaları üç gazetenin toplam satışının zaman zaman 3 milyon 300 bine kadar yükseldiği bir dönemi yaşatmıştır. Tirajların yükselişiyle birlikte rekabette gerilim artmış, gazeteler arası kavgalar yaşanmıştır. Gazete sayfalarında karşılıklı olarak ağır ifadeler kullanılırken, promosyon savaşı genişlemiş, gazetenin yanında çamaşır tozu ve diş macunu verilen günlerde 2 milyonun üzerinde gazete satışı yapılarak Türk basın tarihinin tiraj rekorları kırılmıştır.³⁵³ Ansiklopedi promosyonuyla üç gazetenin tirajları yükselirken, promosyon vermeyen gazeteler bu durumdan olumsuz etkilenmiş ve tiraj kaybetmişlerdir. Bu süreçte Günaydın, Tercüman ve Cumhuriyet gibi 1990 sonrasında güç ve tiraj kaybetmiş gazeteler daha da zayıflamıştır. Ansiklopedi savaşının taraflarından olan Aydın Doğan'a ait Meydan, Dinç Bilgin'e ait Bugün gazeteleri de bu dönemde önemli tiraj kaybı yaşamıştır.³⁵⁴

Promosyon kampanyaları ile birlikte gelişen polemik ve kavgalardan sonra gazete sahipleri ve yöneticileri uzlaşma amaçlı görüşmeler yapmıştır. Bu bağlamda 1

³⁵² Rıdvan Akar, "Basında Herkese Dönemi", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi** içinde, Cilt 11, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995, s.140

³⁵³ Münir, **a.g.e.**, s.198-199

³⁵⁴ Münir, **a.g.e.**, s.199

Şubat 1994'te ilan edilen "Basında Uzlaşma Deklarasyonu"na Hürriyet, Milliyet, Sabah, Türkiye, ATV, TGRT ve Kanal D yöneticileri imza koymuştur. Ancak basındaki rekabet ortamı bu anlaşmanın kısa sürede bozulup, promosyon uygulamalarının yoğun bir şekilde geri dönüşüne sebep olmuştur.³⁵⁵

1995 yılı promosyon yağmuru altında geçmiş, kupon karşılığında mutfak malzemeleri televizyon ve bisiklet kampanyaları başta olmak üzere çok çeşitli ürünler okuyucuya sunulmuştur. Bu dönemde promosyon uygulamaları yapan gazeteler, yapmayan gazetelere karşı güçlerini arttırmıştır. Promosyon harcamalarının gider kaydedilmesiyle verginin azaltılması, promosyonla gazetelerin tirajlarının artması ve bu durumun reklam gelirlerini artırması Türk basınında bir makas açılmasını ortaya çıkarmıştır. Bu süreçte promosyon uygulaması yapanlar, yapmayanların tirajında yüzde otuzluk bir düşüşe sebep olmuşlardır.³⁵⁶ Promosyon uygulamaları basında tekelleşme eğilimlerini hızlandırmıştır. 1990'lı yıllarda baskı teknolojilerini yenileyen gazeteler promosyon sürecini sahip oldukları baskı kapasitesini kullanmanın bir parçası olarak görmüşlerdir.³⁵⁷ Kampanyalar gazeteler arası rekabetin dozu yükseldikçe daha çok tiraj ve reklam almanın aracı olmaktan çıkmış, gazeteler promosyonun nesnesi haline dönüşebilmiştir. Promosyon uygulaması yapan gazeteler bir dönemi adeta ürünün yanında hediye verilerek geçirmiş, bununla birlikte promosyona göre gazete değiştiren okuyucu tipi gelişmiştir.³⁵⁸ 1995 yılında yapılan araştırmaya göre okuduğu gazeteyi promosyon için aldığını söyleyen okur oranı yüzde 16 ile yüzde 70 arasında tespit edilmiştir.³⁵⁹

2.5.2. Tekelleşme Sürecinde Basın Kavgaları

1990'lı yıllarda medyanın geçirdiği yapısal değişim süreci medya sahiplerinin gazete ve televizyonlar üzerinden gerçekleştirdiği kavgaları doğurmuştur. Giderek ekonomik ve politik bir gücü artan medya kuruluşlarında yönetici ve yazarların da

³⁵⁵ Akar, **a.g.m.**, s.141

³⁵⁶ Akar, **a.g.m.**, s.141

³⁵⁷ Sönmez, **a.g.e.**, s.41

³⁵⁸ Şebnem Pala, "Promosyonla Mutantlaşan Bir İletişim Aracı: Türkiye'de Gazete, **Türkiye'de Gazetecilik** içinde, Der: Doğan Tılıç, Ankara, ÇGD Yayınları, 2003, s.142

³⁵⁹ Süleyman Yağız, "Medya, Tiraj, Promosyon ve Gazete-Halk Diyaloğu", Ankara, **Yeni Türkiye dergisi Medya Özel Sayısı**, sayı 11, 1996, s.408

dâhil olduğu çatışma dönemleri yaşanmıştır. Kavgalarda hedeflenen, medya dünyası kapsamında reklam, dağıtım, kredi ve teşvikleri elde etmek veya korumak olmuştur. Promosyon kampanyaları basındaki tiraj dağılımını kendi lehine değiştirmek için uygulanmakla kalmamış, okuyucuya sunulan ürünler üzerinden basın kavgaları başlatılmış ve derinleştirilmiştir. Medya sahiplerinin, kavgalarında günlük siyasetin konuları söylenenele dâhil edilse de perde arkasında yaşanan gerçek ticari rekabet ortamında rakipleri zayıflatmak olarak belirmiştir. Medya bu dönemde ticari hedefler için bir silah olarak kullanılabilmiştir. Kavgalarda basın dışı yatırımlar, devletle olan ticari ilişkiler, devletten alınan krediler başlıca konu başlıkları olmuştur. Medya kavgalarında patronlar sahibi oldukları gazetelerin hepsini kullanma yoluna gitmiştir.³⁶⁰

1994 yılının yaz aylarında Aydın Doğan'ın Hürriyet'in büyük hissedarı haline gelmesinden kısa bir süre sonra Dinç Bilgin grubu ile Aydın Doğan grubu arasında Sabah ve Hürriyet/Milliyet gazetelerinin önde gelen araçlar olarak kullanıldığı bir kavga başlamıştır. Üç gazetenin birinci sayfalarında özellikle “medya mülkiyeti” ve “gazete patronlarının hükümetle olan ilişkileri” gibi konular üzerinden bir çatışma yürütülmüştür.³⁶¹

14 Eylül 1994'ten itibaren Mehmet Ali Ilıcak'ın sahipliğinde yayınlanmaya başlayan Akşam gazetesinin 23 Haziran 1995'te açıkladığı televizyon promosyonu dönemin gazeteleri arasındaki rekabette etkili olmuştur. Çıktığı ilk günlerde 50-60 binlik tiraj yakalayabilen Akşam gazetesi televizyon kampanyası sebebiyle günde 1 milyon satan bir gazete konumuna yükselmiştir. Doğan grubu gazetelerinde Akşam'ın bir rakip olarak güçlenmesini engellemek için, televizyon promosyonunun başarıyla gerçekleştirilemeyeceği yoğun bir biçimde işlenmiştir. Bunun üzerine Akşam gazetesi Doğan grubuna karşı yayınlar yapmaya başlamıştır. Akşam gazetesinin basım ve dağıtım işinden önemli bir gelir elde eden Sabah grubu da bu kavga sırasında Akşam'ı Doğan grubuna karşı bir ortak olarak kabul etmiştir. Doğan

³⁶⁰ Gülcan Seçkin, 1990'lı Yılların Basın Kavgaları”, **Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar** içinde, haz: Korkmaz Alemdar, İstanbul, Afa Yayıncılık, 1998, s.139-141

³⁶¹ Tuncel, **a.g.e.**, s.33

grubu ile Sabah ve Akşam grupları arasında sürdürülen kavga Aralık ayında yapılan görüşmeler sonucunda 17 Aralık 1995'te bitirilmiştir.³⁶²

2.5.3. Tekelleşme Sürecinde Dağıtım Şirketleri

Türk basını doğuşundan 1950'lerin sonuna kadar gazetelerin yayımlandıkları şehirlerden farklı bölgelere ulaştırılmasında sorunlar yaşamıştır. Demiryolu ve denizyolu yolu ile uzak şehirlere gönderilen gazeteler günler sonra okuyucuya ulaştırılabilmektedir. Gazete dağıtımının hızlandırılmasına yönelik girişimler 1950'lerle birlikte karayollarının genişletilmesi ve İstanbul-Ankara arasında uçak ulaşımının devreye girmesiyle aşama kaydedebilmiştir. 1950'lerin sonundan itibaren gazeteler karayolu ağının imkân verdiği ölçüde kamyonlarla dağıtımını hızlandırmaya çalışmışlardır. Ulaşımındaki gerçekleşen ilerleme 1950'lerin sonundan itibaren dağıtım şirketlerinin kurulmasını gündeme getirmiştir.

1959 yılında Tercüman, Milliyet, Cumhuriyet, Yeni Sabah ve Dünya gazetelerinin bir araya gelmesiyle Gameda, 1961 yılında Hürriyet gazetesinin sahibi olan Simavi kardeşler tarafından Hür Dağıtım şirketleri kurulmuştur.³⁶³ Günaydın gazetesi 1977'de Hür Dağıtım'dan ayrılıp Gameda'ya geçmiştir. Günaydın grubunda bu sırada Gırgır, Saklambaç, Fotospor, Fırt, Tarkan, Kara Murat, Fotoroman, Adam isimli dergiler bulunmaktadır. İki dağıtım şirketi 1960'lardan 1990'lara kadar piyasayı elinde tutmuştur.³⁶⁴

1990 yılında dağıtımda yaşanan sorunlar sebebiyle Sabah grubu Gameda dağıtım şirketinden ayrılmıştır. Dinç Bilgin, o sırada Milliyet ve Meydan gazetelerinin sahibi olan Aydın Doğan'la ortak olarak yeni bir dağıtım şirketi kurma girişiminde bulunmuştur. Aydın Doğan'ın isteğiyle bu ortaklığa yüzde onluk pay ile Cumhuriyet gazetesi de dâhil edilmiştir. Ancak bu ortaklık uzun sürmemiş, Aydın Doğan yurt çapında yaptığı araştırmalarda Sabah'ın Milliyet'e göre daha ön planda tutulduğu gerekçesiyle ayrılmıştır.³⁶⁵

³⁶² Seçkin, **a.g.e.**, s.150-152

³⁶³ Adaklı, **a.g.e.**, 2006, s.246

³⁶⁴ Adaklı, **a.g.e.**, 2006, s.124

³⁶⁵ Münir, **a.g.e.**, s.187

Sabah grubunun öncülük ettiği girişim geride kaldıktan sonra Sabah ve Hürriyet grupları 21 Ekim 1991’de Birleşik Basın Dağıtım A.Ş.’yi kurmuştur. 1 yıl sonra 24 Eylül 1992’de ise Milliyet gazetesinin öncülüğünde Türkiye gazetesinin de dâhil olduğu Yaysat dağıtım şirketi kurulmuştur. Hürriyet 1994’te Aydın Doğan tarafından satın alındıktan sonra bu gazete de Yaysat bünyesine katılmıştır. Yaysat 1996 yılıyla birlikte Birleşik Basın Dağıtım’a karşı üstünlük kurmaya başlamıştır.³⁶⁶

2.6. Basından Medyaya Dönüşüm Sürecinde Yeniden Şekillenen İstihdam Politikaları

Bilindiği gibi, Avrupa’da gazetecilik kapitalizmin gelişmesine paralel olarak ortaya çıkmış, yaşanan ekonomik, siyasi, kültürel ve toplumsal değişimle birlikte kökleşmiştir. Gazeteciliğin bizdeki varoluş koşulları ise Avrupa’dakinden farklıdır. Osmanlı Devleti, bir kitle iletişim aracı olarak gazeteyle modernleşme girişimlerinin bir parçası olarak devlet eliyle tanışmıştır. 1727’de kurulan matbaada basılan kitaplar ve 1831’de Takvim-i Vekayi ile başlayan gazetecilik kısa bir dönem içinde ilgi toplamayı başaramamıştır. Bu olgunun temelinde dönemin siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel koşullarını aramak gerekmektedir. Avrupa’da ticaretten siyasete uzanan bir etkileşim alanında doğan gazetecilik iki yüz yıllık siyasi, ekonomik ve toplumsal değişim sürecinde yayın periyodunu günlüğe dönüştürmüş, satış rakamlarını arttırmış ve kamuoyu oluşumunun başlıca odağı haline gelmiştir. Sanayi devrimiyle birlikte ulaşım, şehirleşme ve baskı teknolojisindeki gelişmeler kitap, gazete ve derginin toplumsal ihtiyaç sıralamasında yukarılara tırmanmasını sağlamıştır.³⁶⁷

Osmanlı gazeteciliğin doğduğu 1830’lu yıllarda ise kitap, gazete ve derginin hatırı sayılır karşılık bulabileceği bir siyasi, idari, ekonomik ve sosyal yapı bulunmamaktadır. Bu şartlar altında İstanbul’da Türkçe gazeteciliğin ilk örneği olarak 1 Kasım 1831’de çıkarılan Takvim-i Vekayi gazetesinin müdürlüğüne o dönemde vakanüvislik görevinde bulunan Sahaflar Şeyhizade Esat Efendi getirilmiştir. Devlet eliyle yayınlanan gazetenin sorumluluğunun bir devlet memuruna verilmesi siyasal ve sosyal gerçekliklerinin bir yansıması olarak

³⁶⁶ Adaklı, **a.g.e.** , 2006, s.248-249

³⁶⁷ Oya Tokgöz, **Temel Gazetecilik**, 4.baskı, Ankara, İmge Yayınevi, 2006, s.31-32

gözükmektedir. Takvim-i Vekayi'den dokuz yıl sonra William Churchill tarafından çıkarılan Ceride-i Havadis gazetesi, üç yılın sonunda 1843'te ekonomik sorunlar sebebiyle kapanmış, Sultan Abdülmecid tarafından Churchill'e 3000 kuruş tutarında maaş bağlanınca yeniden yayın hayatına dönebilmiştir.

1831'de yayın hayatına başlayan Takvim-i Vekayi ve 1840'ta yayınlanmaya başlayan Ceride-i Havadis gazeteleri dönemin şartları içinde resmi gazete kimliği taşıyan yayınlar olarak bilinmektedir. Okuyucu sayısı sınırlı olan bu gazetelerden sonra yeni gazetelerin ortaya çıkması yirmi yıl sonra gerçekleşecektir. 1840'lardan 1860'lara kadar geçen süreçte Osmanlı modernleşmesinin kurumlar ve yönetici kadrolar üzerindeki etkileri güçlenmiş, Tanzimat atmosferinde yetişen yeni bir kuşak özel gazeteciliğin oluşumu aşamasında sorumluluk almıştır.

21 Ekim 1860'ta Agâh Efendi tarafından çıkarılan Tercüman-ı Ahval ülkemizdeki gazetecilik deneyiminde ikinci perdeyi açan yayın organı olmuştur. Agâh Efendi, 1852-53 yıllarında Osmanlı Devleti'nin Paris elçiliğinde görev yapmış bir isimdir. Tercüman-ı Ahval gazetesiyle icra ettiği gazeteciliği de devlet memurluğu ile birlikte yürütmüştür.³⁶⁸

Tercüman-ı Ahval'in yayınlanmasının üzerinden çok geçmeden, bu gazetede deneyimi Agâh Efendi ile paylaşan Şinasi Efendi ikinci özel gazeteyi yayınlamak üzere harekete geçmiştir. 25. sayısından sonra Tercüman-ı Ahval gazetesinden ayrılan Şinasi Efendi Tasvir-i Efkâr gazetesinin ilk sayısını 27 Haziran 1862'de yayınlamıştır.³⁶⁹ Tercüman-ı Ahval'i yayınlayan Şinasi Efendi, 1848 yılında devlet memurluğu görevinde bulunurken Mustafa Fazıl Paşa tarafından Paris'e gönderilmiş bir isimdir. Fransa'da kaldığı 1853 yılına kadar geçen dönemde özellikle Paris'te varlık gösteren yayıncılık, kültür ve edebiyat çevreleriyle içli dışlı olmuş, Fransız kültürüyle ilgili araştırmalarda bulunmuştur. 1853'te yurda döndükten sonra 1861 yılına kadar edebiyat ve çeviri çalışmalarıyla meşgul olmuştur.³⁷⁰

³⁶⁸ Hıfzı Topuz, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1973, s.11

³⁶⁹ Fatmagül Demirel, "İstanbul'da Babıali Gazeteciliği", **Karaların ve Denizlerin Sultanı İstanbul**, Cilt 2 içinde, Haz: Filiz Özdem, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009, s.338

³⁷⁰ A. D. Jelyakov, **Türkiye'nin Sosyopolitik ve Kültürel Hayatında Basın: 1729-1908 Yılları**, Ankara, Basın Yayın Genel Müdürlüğü Yayınları, 1979, s.54-57

1860'lı yıllar, Babıali kalemlerinde yetişen yeni kuşak memurların, modernleşmenin düşünsel ve kültürel boyutunun işlenmesinde rol alan aydın kimliğini benimsemeye başladığı bir dönemdir. Nitekim bu genç memur tabakasının içinden Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin doğuşu gelecek yıllara damgasını vuran bir gelişme olmuştur. Ancak bununla birlikte "Ali Kararname"nin çıkarıldığı 1867 yılından itibaren devlet yönetimi gazetelerle ilgili sıkı bir kontrol politikası uygulamaya başlamış, verilen kapatma cezaları, genç gazeteci kuşağını yurt dışında gazetecilik yapmaya sürüklemiştir. İstanbul'da 1870'li yıllarda çıkarılan gazetelerin çoğu benzer sorunlarla karşı karşıya kalmış, I. Meşrutiyet'in yürürlükte kaldığı 1876-1878 dönemi dışında, II. Meşrutiyet'e kadar geçen dönemde basın faaliyetleri üzerinde sıkı bir kontrol uygulanmıştır.

II. Abdülhamid döneminde bir yandan gazete kapatma uygulamaları yapılırken diğer yandan da bazı gazeteler para yardımı ile desteklenmiştir. Satış, reklam ve ilan gelirleri yeterli olmayan bazı gazeteler bu para yardımları sayesinde yaşamaya devam edebilmiştir. Gazetelere yapılan yardımlarda kullanılan kaynaklar genelde Maarif Nezareti ve Hariciye Nezareti bütçeleri olmuştur. Zaman zaman Sultan Abdülhamid'in kendi gelirlerinden yardım yaptığı da görülmüştür. Gazetelere yapılan bu yardımların temel sebebi Sultan Abdülhamid'in, sınırları kendisi tarafından çizilmiş bir basın hayatının varoluşunu önemsemesidir.³⁷¹ Abdülhamid döneminde bir yandan güçlü kontrol ve sansür mekanizmaları işletilirken diğer yandan faal gazetelerin satış rakamlarında yükseliş yaşanmıştır. Gazeteler, günlük 10 bin ile 15 bin arasında değişen satış rakamlarına ulaşabilmiştir. Ülke siyasetini etkileyen büyük olaylar yaşandığında ise gazetelerin satış rakamları 25 bin ve üzerine çıkabilmiştir.³⁷²

30 yıllık bir aradan sonra 24 Temmuz 1908'de yeniden ilan edilen II. Meşrutiyet siyasal değişimle birlikte basın hayatı açısından da önemli sonuçlar doğurmuştur. 25 Temmuz 1908 gününde yayınlanan gazetelerin sansürün denetimine sunulmadan çıkarılmış olması yeni dönemin basın rejiminin habercisi olmuştur. II.

³⁷¹ Fatmagül Demirel, **II. Abdülhamid Döneminde Sansür**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2007, s.81-82

³⁷² Orhan Koloğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın**, 2.baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994, s.45

Abdülhamid döneminden kalan gazeteler Meşrutiyet savunuculuğuna başlamışlardır. Basın özgürlüğüne dayalı olarak geçmişte basın-yayın hayatıyla ilgili deneyimi bulunmayan insanların gazete ve dergi çıkardığı bir ortam oluşmuştur. Sansür ve kontrolden sonra zihinlerdeki düşüncelerin basılı gazete yoluyla somutlaştırılması dönemin atmosferi göz önünde bulundurulduğunda anlaşılabilir bir eğilimdir. Ancak yeni gazete ve dergilerin önemli bir kısmı kısa süreli yayın hayatından sonra ortadan kalkmıştır. 1908 yılı başında İstanbul'da 52 gazete ve dergi yayınlanırken, aynı yılın sonunda bu sayı 377'ye çıkmıştır.³⁷³

II. Meşrutiyet'le birlikte gerçekleşen değişimin başlıca ürünü siyasi partiler olmuştur. Partiler etrafında tecrübe edilen siyasete katılım süreci yeni bir toplumsal çevreyi inşa etmiştir. Siyasal faaliyetlerle oluşturulması hedeflenen kamuoyu için gazete ve dergiler en önemli araç olarak benimsenmiştir. İstanbul'da ve taşrada yayınlanan gazete ve dergiler bir yandan farklı dünya görüşlerinin seslendirildiği platform işlevi görürken diğer yandan siyasi hedefler taşıyan kişilerin kendilerini tanıtmalarını sağlamıştır. II. Meşrutiyet sonrasında gelişen serbestlik ortamında gazetecilik faaliyetleri ile siyaset iç içe geçmiş ve bazı gazetecilere milletvekilliği ya da devlet bürokrasisinde görev almanın yolunu açmıştır.³⁷⁴ II. Meşrutiyet ortamında gazeteciliğin devlet memurluğu ve milletvekilliğine basamak olarak kullanılması, 1831'de Takvim-i Vekayi ile başlayan gazeteciliğin müstakil bir meslek kimliği oluşturmanın uzağında olduğunu göstermektedir. Ahmet Emin Yalman, II. Meşrutiyet dönemindeki gazeteciliğin siyasetle kurduğu ilişkinin gazete kadrolarında meydana getirdiği dönüşümü yorumlarken, gazetecilikten elde edilen gelirin yetersizliğini vurgulamıştır:

“II. Meşrutiyet döneminde bürokrasideki makamların sayıca çoğalmasıyla birçok yetenekli ve itibarlı gazeteci basından ayrılmış bulunmaktadır. Kimi nazır olmuş, kimi vilayetlere genel vali olarak atanmış, birkaçı da yine vilayetlerde mutasarrıflık gibi makamlara getirilmişlerdir. Geriye kalanların çoğu ise gazete dışındaki zamanlarında parlamento hayatına katılmakta, öğretmenlik yapmakta ya da mecmualara yazı yazmaktadırlar. Bunlardan boşalan yerleri ise

³⁷³ Koloğlu, a.g.e. , s.53-54

³⁷⁴ Kudret Emiroğlu, *Anadolu'da Devrim Günleri*, Ankara, İmge Yayınları, 1999, s.104

gençler doldurmuştur. Bu gençler düşük maaşlarıyla geçinebilmek için ayrıca ek işler yapmaktadırlar. Ayda 150 dolar alan yazı işleri müdürü veya ayda 100 dolar kazanan başmuharrir dışında gazetelerin kadrosunda ayda 50 dolardan fazla maaş alan çok az kimse bulunmaktadır. Ayrıca bu insanlar gazeteciliğe muhabir olarak değil, tercüman ya da mümeyyiz (temize çeken kimseler) olarak başladığından, gazetecilik ruhuna çok da fazla sahip değildirler. Biraz eğitim almış bir kimse muhabir olmak istemez. Kadrolu olanların çoğundan daha fazla gazetecilik ruhuna sahip muhabirlerin kazancı da ayda 35 doları geçmez. Ortalama maaş ise ayda 25 dolardır. Bu şartlarda pek az kişinin gazetecilik mesleğine gerçekten bağlanıp bunu hayatının işi haline getirmek istemesine şaşmamak lazım.”³⁷⁵

II. Meşrutiyet’ten sonraki dönemde Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı, Milli Mücadele’nin yaşandığı on bir yıl Türk basını açısından büyük zorlukları beraberinde getirmiştir. Siyasi krizler ve ardı ardına gelen savaşlar gazetelerin sıkı kontrol altında olduğu, ekonomik sorunlarla boğuştuğu ve satış rakamlarının düştüğü bir ortamı oluşturmuştur. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş döneminde de basının satış rakamları, ekonomik gücü ve toplumsal karşılığı belirgin bir yükseliş göstermemiştir. 1924’te Cumhuriyet gazetesinin kurucuları arasında yer alan Zekeriya Sertel, 1920’li yıllardaki gazetelerin durumunu şöyle yorumlamaktadır: “Gazeteler, her bakımdan, ilkel ve teknikçe çok zayıftılar. Bunun için fazla okur da bulamıyorlardı. O vakit gazetelerin baskısı 5-10 bin içinde dolaşırdı.”³⁷⁶

Uygur Kocabaşoğlu’na göre gazeteciliğin baskı kalitesi, dağıtım, yayın politikası ve tiraj sorunları Türkiye’nin 1946 yılında çok partili hayata geçişine kadar yoğun bir biçimde devam etmiştir:

³⁷⁵ Ahmet Emin Yalman, **Modern Türkiye’nin Gelişim Sürecinde Basın 1831-1913**, çev: Birgen Keşoğlu, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, s.128-129

³⁷⁶ Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, 3.baskı, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1977, s.132

“Gazetecilik meslek olarak önemli bir gelişme gösterememiş, hatta bu dönemde gerilemiştir. Gazetelerin yazı işleri güdük kalmış, gazeteciliğin haber ajanslarından aktarmacılık olarak uygulandığı bir dönem yaşanmıştır. Ekonomik yönden gazete işletmeleri zor günler yaşamışlar, bunun en büyük sıkıntısını da her zaman olduğu gibi kuşkusuz basında çalışanlar çekmiştir.”³⁷⁷

Gazetecilik mesleğinin kendi ayakları üzerinde durabilecek bir ekonomik yapıya kavuşamamasıyla birlikte, başlangıcından beri devlet bürokrasisi ve siyasetle kurduğu ilişki Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Atatürk’ün sağlığında yaklaşık 40 gazeteci milletvekili olarak görev almıştır. Bunlardan çalıştıkları gazetelerde sahiplik ya da başyazarlık konumlarıyla söz sahibi olanlar şunlardır: Yunus Nadi/Cumhuriyet, Celal Nuri İleri/İleri, Mahmut Soydan/Milliyet-Tan, Falih Rıfkı/Hakimiyet-i Milliye, Hakkı Tarık Us/Vakit-Kurun, M. Asım Us/Vakit-Kurun, Necmettin Sadak/Akşam, Hüseyin Cahit Yalçın/Tanin. Yukarıda adı geçen gazete sahiplerinin bir kısmı dört, bir kısmı beş dönem milletvekilliği yapmıştır.³⁷⁸

II. Dünya Savaşı’nın son yıllarında İstanbul gazetelerinin günlük toplam satışı 70 bin civarında gerçekleşmiştir. Savaşın bitimi ve bir yıl sonra Türkiye’nin çok partili siyasi hayata geçişi siyasal ve ekonomik hareketlenmeyle birlikte basın hayatının da canlanmasına sebep olmuştur. CHP ve DP arasındaki siyasal rekabet gazetelerin önemini arttırmıştır. 1945’ten sonraki beş yıl içinde kurulan Hürriyet, Yeni İstanbul ve Milliyet’le birlikte gazetelerin günlük toplam satış rakamları 1950’de 300 bin, 1952’de 500 bin, 1955’te 800 bin, 1956’da 1 milyona yükselmiştir.³⁷⁹

Türkiye’de basın sektörü, 1950’lerden itibaren endüstrileşme aşamasına geçmiştir. Bununla birlikte 1980’lere kadar geçen dönemde önde gelen gazetelerin organizasyon yapısında gazetecilik ile işletmecilik işlevlerinin belirli sınırlara bağlı olarak gerçekleştirildiği söylenebilir. Basın sektöründe ulaşım, dağıtım, teknoloji gibi dinamiklere dayanarak yaşanan ilerlemeler Hürriyet, Tercüman, Milliyet, Akşam

³⁷⁷ Uygur Kocabaşoğlu, **İki Arada Bir Derede**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1997, s.43

³⁷⁸ Uygur Kocabaşoğlu, “Türkiye’de Basın: 1919-1938 Dönemi Basınına Toplu Bir Bakış”, **Basın 80-84** içinde, Ankara, 1984, s.62-63

³⁷⁹ Kuyucu, **a.g.e.** , s.51

gibi gazetelerin 1960'larla birlikte yükselişini sağlamıştır. Özellikle Hürriyet, Milliyet ve Tercüman gazeteleri ile 1968'de kurulan Günaydın gazetesi 1970'lerde ülkenin en çok satan gazeteleri olarak ekonomik güçlerini geliştirmişlerdir. 1960-1980 arasındaki dönemde ekonomik gücünü arttıran gazeteler, organizasyon yapılarını da genişletme olanağı bulmuştur. Organizasyon yapısında sağlanan büyüme hem gazeteyi yayına hazırlayan yazı işleri ve istihbarat servislerinde hem de ulaşım, dağıtım ve baskı bölümlerinde çalışanların sayısını arttırmıştır. Genişleme sürecinde idari ve mali yapıdan sorumlu olarak çalışanların sayısı da çoğalmıştır. 1980 sonrasında yeni siyasal ve ekonomik politikalardan da etkilenen büyüme süreci “profesyonelleşme” ve “uzmanlaşma” kavramlarının basın dünyasında daha geçerli bir konuma gelmesini getirecektir. Değişim sürecinin en önemli sonuçlarından biri Türk basınında yönetici pozisyonunda bulunan kişilerle alt kademelerde çalışanlar arasında maaş ve çalışma koşulları bakımından belirgin bir farklılığın ortaya çıkmasıdır. 1990'ların başında özel televizyonculuğun devreye girmesi gazeteci kimliğine önemli etkilerde bulunmuştur. Gazetelerin yönetici kadrolarında çalışan bazı gazetecilerin yeni kurulan televizyonlarda idari sorumluluklar aldığı bazılarının da gazetede ki yöneticilik görevini geride bırakarak köşe yazarlığına başladığı görülmektedir.³⁸⁰

Gazetelerin tirajlarının ve etki güçlerinin artmasıyla birlikte özel televizyon kanallarının kurulması gazetecilere meslek bilgi ve deneyimlerini sergileyebilecekleri yeni alanlar açmıştır. Bu bağlamda gazeteler açısından yaşanan somut gelişme köşe yazarlarının çoğalması, özel televizyonculuk açısından ise gazetecilerin programcı veya program konuğu olarak varlık göstermesi olmuştur. 1990'lı yıllarda hem köşe yazarlığı hem televizyon programcılığı yapan bazı gazetecilerin kamuoyunda bilinirliği artmış, bu isimler Rıfat Bali'nin ifadesiyle medya dünyasının “Yeni Aristokratlar”ı haline gelmiştir.³⁸¹ Özel televizyonlarda program yapan köşe yazarları siyasetten kültür-sanata, ekonomiden futbola, yemek kültüründen otomotiv sektörüne birbirinden çok farklı alanlarda söz söyler konuma gelmiştir. Köşe yazarlığı ve televizyonculuğu birlikte yürüten gazetecilerin bir kısmı

³⁸⁰ Adaklı, **a.g.e.** , s.291-295

³⁸¹ Rıfat Bali, “Yeni Aristokratlar: Köşe Yazarları”, **Türkiye’de Gazetecilik** içinde, der: Doğan Tılıç, Ankara, ÇGD Yayınları, 2003, s.169

15 bin dolarla 50 bin dolar arasında değişen aylık gelire sahip olmuştur.³⁸² Böylece medyanın yıldızları haline gelen köşe yazarları ile gazetelerin yazı işleri ve istihbarat servislerinde çalışan gazeteciler arasında ciddi bir gelir farkı ortaya çıkmıştır.

1990 öncesinin gazeteciliğinde köşe yazarlığı yapan isimlerin başlıca sorumluluk ve ilgi alanı Türkiye'nin siyaset gündemi olmuştur. 1990 sonrasının gazetecilik ortamında ise sayıları artan köşe yazarlarının siyaset dışı alan ve konu başlıklarında kalem oynattığı gözlenmiştir. Yükselen köşe yazarlığında ağırlığı gazetelerin yazı işleri servislerinde görev yapanlar oluşturmakla birlikte, ekonomi, spor, eğitim, magazin, kültür-sanat, dış politika gibi başlıklarda muhabirlik deneyimi taşıyanlar da köşe yazarlığına geçmeye başlamışlardır. Ancak gazetelerin büyüyen köşe yazarı kadrolarında sadece gazetecilikten gelen isimler yer almamıştır. 1990'larda ekonominin iletişim dünyasına yaptığı etki işadamları ve üst düzey şirket yöneticilerini geçmişe göre daha görünür hale getirmiştir. Hem sanayi hem finans sektörlerinde yaşanan ilerlemeler gazetelerde ekonomi sayfalarının sayısını arttırmıştır. Buna bağlı olarak bir yandan çeşitli üniversitelerde görev yapan iktisatçılar diğer yandan büyük şirketlerde yöneticilik yapan kişiler gazetelerde köşe yazarlığı yapmaya başlamıştır. Yeni dönemin ekonomik koşulları çerçevesinde gelişen “yeni beyaz yakalı sınıf”ın hayat tarzı, beğenileri ve ilgi alanları hem gazetecilikten hem sanayi ve finans sektörlerinden gelen köşe yazarları tarafından yoğun bir biçimde işlenmiş ve topluma hedef olarak gösterilmiştir.³⁸³

1990'lı yıllarda, gazete organizasyonlarının genel yapısı, büyüyen kitle iletişim dünyasının ülke ekonomisi içinde taşıdığı işlev ve toplumsal etkisiyle bağlantılı olarak dönüşüme uğramıştır. Yazı işleri ve istihbarat servislerinde gerçekleşen genişleme ise geçmişin birden fazla alanda sorumluluk alan ve bundan dolayı deneyim sahibi olan gazeteci tipinin ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Gazetelerde editör ve muhabir olarak görev yapanlar sınırları belirli alanlarda çalışıp bu alanlarla anılır hale gelmiştir.

³⁸² Emre Kongar, **Konsantremi Bozma**, 2.baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1999, s.81-82

³⁸³ Rıfat N. Bali, **Tarz-ı Hayat'tan Life Style'a**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s.229-244

Gazetelerin bilgi ve haber üretimine dayanarak sahip olduğu kendine has işleyiş ve iş yapma biçimi 1990 sonrasında yerini şirket mantığına bırakmaya başlamıştır. Bu dönemde medya kuruluşunun reklam ilişkileri ve bir parçası olduğu holdinge katkısı önemli kriterler haline gelmiştir. Ekonomik hedeflerde rol verilen medya kuruluşlarında idari, teknik ve editoryal kadrolarda çalışanlar değişimin ortaya koyduğu yeni parametreleri gözetmek zorunda kalmışlardır.

Basından medyaya dönüşüm sürecinde gazetecilerin çalışma koşulları ve hakları da gelişen yeni dinamiklerden etkilenmiştir. Bir yandan gazetelerin sayısı ve satış rakamları artmış diğer yandan ise çok sayıda basın kuruluşunun belirli ellerde toplanmasıyla gelişen tekelleşme olgusuyla karşı karşıya kalınmıştır. Tekelleşme, işsiz kalan gazetecilerin alternatiflerinin azalmasına yol açmıştır. 1990'lı yıllarda çok sayıda gazeteye aynı anda sahip olan, Doğan ve Bilgin gruplarının başta promosyon konusu olmak üzere çeşitli sebeplerle yaşadığı çatışmalardan sonra yaptığı centilmenlik anlaşması bu gruplardan ayrılan gazetecilerin iş bulma olanaklarını zayıflatmıştır.

1990'larda tekelleşme ile birlikte gazetecilerin çalışma koşullarını ve haklarını olumsuz yönde etkileyen bir başka gelişme de sendikasılaştırma sürecidir. Sendikasılaştırma süreci, gazetecilerin özellikle 1952'de yürürlüğe giren 5953 sayılı "Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkında Kanun" ve 10 Ocak 1961'de yürürlüğe giren 212 sayılı yasaya bağlı olarak elde ettikleri hakların ortadan kaldırılmasını amaçlamıştır.

1990'larla birlikte gelişen sendikasılaştırma politikalarında, 12 Eylül 1980 darbesinden sonra sendikalar bağlamında yapılan düzenlemelerin önemli bir rolü bulunmaktadır. 1984'te çıkarılan 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu eliyle bütün iş kollarında olduğu gibi basın alanında çalışanların sendikal ve sosyal hakları azaltılmıştır. Bu kanunlar, 1952 yılından beri faaliyet gösteren Türkiye Gazeteciler Sendikası'nın üye sayısı ve gücüne darbe vurmuşken, 1990'lı yıllarda gazete sahiplerinin uyguladığı sendikasılaştırma politikaları sendikanın işlevsizleşmesini getirmiştir. 1990 yılının ikinci yarısında yapılan toplu sözleşme görüşmelerinde anlaşma sağlanamaması

üzerine yaşananlar gazeteci örgütlenmelerinin güç kaybında kırılma noktası olmuştur.

9 Kasım 1990 tarihinde Türkiye Gazeteciler Sendikası'nın Milliyet, Tercüman ve Cumhuriyet gazeteleri için aldığı grev kararı Milliyet gazetesi sahibi Aydın Doğan tarafından lokavt kararı ile karşılanmıştır. Yaşanan çözümsüzlük sürecinden sonra 1991 yılında Milliyet gazetesinde çalışan 128 kişinin işine son verilmiştir.

1990-1991 yıllarında sendika, gazeteciler ve medya sahipleri üçgeninde yaşanan sert mücadelenin sonunda Anadolu Ajansı, Anka Ajansı ve Cumhuriyet gazetesi dışında gazeteci-sendika ilişkisi zayıflamıştır. 1992'de Türkiye Gazeteciler Sendikası Milliyet gazetesindeki %51 çoğunluğunu ve buna bağlı olarak toplu sözleşme yetkisini kaybetmiştir. Benzer gelişmeler 1994'te Hürriyet gazetesi Aydın Doğan tarafından satın alındıktan sonra yaşanmış, sendikaya üye olan Hürriyet gazetesi çalışanlarının %90'ı sendikadan ayrılmak zorunda kalmıştır.

1990 sonrasının değişim atmosferinde “profesyonelleşme” ve “uzmanlaşma” kavramlarının daha fazla zikredildiği ve yönetim anlayışına etki ettiği bilinmektedir. Organizasyon yapısı sanayi şirketlerinin yapısına yakınlaştırılan gazetelerde “İnsan Kaynakları” birimleri oluşturulmuştur. İnsan Kaynakları birimleri iş başvurularının değerlendirilmesi, ücret politikalarının belirlenmesinde giderek daha fazla söz sahibi olmuştur.³⁸⁴

1990'lardan 2000'li yıllara uzanan dönemde Türkiye'nin yaşadığı iki ekonomik kriz farklı sektörlerle birlikte basın sektörünün çalışanlarını da etkilemiştir. 2001 krizi olarak bilinen süreçte beş bine yakın medya çalışanı işsiz kalmıştır. 2001 krizi geçmişteki işten çıkarma uygulamalarından farklı olarak sadece muhabirlerin değil, yöneticilik veya köşe yazarlığı yapanların da etkilendiği bir boyutta gerçekleşmiştir.³⁸⁵

³⁸⁴ Adaklı, **a.g.e.** , s.295-304

³⁸⁵ Atilla Özsever, **Tekelci Medyada Örgütsüz Gazeteci**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2004, s.17

2001 kriziyle birlikte çok sayıda medya çalışanının işini kaybetmesi, 1990-2000 arasındaki dönemde medyada yaşanan büyümenin yapay olduğuna dair tartişmaları doğurmuştur.³⁸⁶

³⁸⁶ zsever, **a.g.e.** , s.194

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEKÂNSAL DEĞİŞİMİN GAZETECİLİK PRATİKLERİNE ETKİLERİ ÜZERİNE BİR KARŞILAŞTIRMA: BABIALI GAZETECİLİĞİ DÖNEMİ VE MEDYA PLAZA DÖNEMİ GAZETECİLİĞİ

3.1. Araştırmanın Tasarımı

Bu çalışmada literatür taramasının yanı sıra yarı yapılandırılmış yüz yüze görüşme tekniğinden yararlanılmıştır. Yapılan görüşmeler bireysel görüşme olarak gerçekleşmiştir. Görüşmeci olarak belirlenen gazetecilerin sayısı 10 kişi ile sınırlı tutulmuştur. 10 gazeteci, Babıali gazeteciliğindeki mekânsal değişim öncesi mesleğe başlayıp, değişim sürecini yaşayan ve sonrasında gazeteciliğin yeni mekânlarında da mesleği icra etmeye devam eden isimler arasından seçilmiştir.

Çalışmanın sorunsalı, İstanbul gazeteciliğindeki mekânsal değişimin haberciliğe ve gazetecilik çalışanlarının mesleğe aidiyet hislerine etkilerini belirleyebilmektir. Bu doğrultuda çalışmanın soru cümleleri aşağıdaki gibidir:

S-1 İstanbul gazeteciliğinde mekânsal değişime sebep olan sektör içi ve sektör dışı dinamikler nasıl gelişmiştir?

S-2 İstanbul gazeteciliğinde gerçekleşen mekânsal değişim haber üretim süreçlerini ve gazetecilik pratiklerini nasıl etkilemiştir?

S-3 Mekânsal değişim gazetecilerin birbirleriyle iletişimini nasıl etkilemiştir?

S-4 Mekânsal değişim gazetecilerin mesleğe aidiyet bilincini nasıl etkilemiştir?

Çalışmanın amacı; mekânsal değişimin habercilik pratiklerine ve meslek çalışanlarının birbirleriyle olan ilişkilerini ve bu süreçte gazetecilik kimliğinin yaşadığı dönüşümü ortaya koyabilmektir. Çalışmanın kapsamı İstanbul gazeteciliğinin tarihi içindeki mekânsal yapılanması ve 1980’den günümüze kadar olan mekânsal dönüşüm süreciyle sınırlı tutulmuştur.

Çalışmanın önemi ve alan yazın taraması sonucunda ortaya çıkan hususlar; 150 yıldan fazla bir süre boyunca İstanbul, Osmanlı ve Türkiye'nin basın merkezi konumunda olup hükümet merkez binası Babıali etrafında ise basın ve basım kuruluşlarının, ilgili meslek müesseselerinin konumlandığı görülmüştür. 150 yıllık basın-yayın hayatının gelişim süreci, Babıali gazeteciliğinin haber kaynağı olan kurumların, Babıali gazeteciliğinin mesleki çevresinin ve Babıali gazeteciliğinin sosyalleşme çevresinin var oluşu ve iç içe geçmesiyle biçimlenmiştir. Ancak 1990 sonrasında gazetelerin taşınması ile birlikte Babıali semti bu özelliğini kaybetmiştir. Bu çalışma değişimin meslek pratiklerine ve çalışanların etkileşimine ne gibi etkilerde bulunduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Yapılan artalan çalışmasında görülmüştür ki bu konuya odaklanan yayınlar büyük ölçüde gazetecilerin yazdığı hatırat türünde çalışmalar şeklindedir. Özellikle mekânsal kopuşun yaşandığı 1990'lardan sonra adında Babıali kelimesi geçen telif ya da söyleşi türünde kitap yayınlanmış, ancak bu çalışmaların akademik bakış açısından ziyade kişisel gözlem ve deneyimlere dayalı tasvir edici çalışmalar olduğu görülmüştür. Örnek vermek gerekirse, Nail Güreli'nin "Dünden Bugüne Babıali", Osman Arolat'ın "Babıali Anılarım", Tufan Türenç'in "Babıali'nin Öteki Yüzü", Demirtaş Ceyhun'un "Babıali'nin Şu Son Kırk Yılı", Ünal Sakman'ın "Babıali Hatıraları" gibi çalışmaları 1990'dan günümüze kadar gelen zaman diliminde yayınlanmış olup yukarıda belirttiğimiz sınırlılıkları bünyesinde taşımaktadır. "İstanbul Gazeteciliğinde Mekansal Değişimin Gazetecilik Pratiklerine Etkileri" başlıklı çalışmamız diğerlerinden farklı olarak bir kişinin kişisel gözlem ve deneyimlerini aktarışının ötesinde zengin bir literatür araştırması üzerine kurulmuş ve saha araştırmasıyla da desteklenmiştir.

Çalışmanın evreni; ülkemizde 1831'de Takvim-i Vekayi adlı resmi gazetenin yayınlanmasıyla başlayan gazetecilik, 1860'larla birlikte özel ellerdeki ilk örneklerini vermiş, yüzyılın sonuna doğru eğitimde yaşanan gelişmelerin etkisiyle bir okur-yazar tabaka tarafından karşılık bulmuştur. Bu çerçevede 19.yüzyılın son çeyreğinden itibaren Babıali caddesinden Sirkeci, Bahçekapı, Nuruosmaniye, Sultanahmet ve Çemberlitaş'a uzanan geniş bir alan yayıncılığın merkezi haline gelmiştir. Bu tarihlerden 1990'ların ortalarına kadar uzanan dönemde matbaalar, kitabeveleri,

yayınevleri, dergiler, gazeteler bir Babıali kümelenmesi oluşturmuşlardır. Çalışmamızın evreni yüz yıllık bir dönemde İstanbul'un merkezi olarak kabul edilen bir bölgede üretilen gazetecilik meslek birikimidir.

Çalışmanın örneklemini ise; Babıali'nin gazetecilik merkezi olarak işlev gördüğü son dönemlerle İkitelli'ye geçiş süreci ve sonrasını bizzat meslekte faal iken tecrübe etmiş gazeteciler oluşturmakta olup, tüm çalışanlara ulaşmanın zorluğu göz önünde bulundurularak 10 gazeteci seçilmiştir.

3.2. Babıali Gazeteciliğinde Mekânsal Değişimi Tetikleyen Dinamikler

Bilindiği gibi İstanbul gazeteciliği, 1830'lardan 1990'lara uzanan dönemde büyük ölçüde Cağaloğlu semtinde faaliyet göstermiştir. 19. yüzyılda önce Osmanlı Devleti sadrazamlık makamı ve çalışma binasını, sonra Osmanlı hükümetini tanımlayıcı biçimde kullanılan Babıali kavramı 20.yüzyılda basın-yayın çevresini ifade eder biçimde kullanılmaya başlamıştır. 1923'te Cumhuriyetin ilanı ile Ankara'nın başkent oluşu, hükümet merkezinin İstanbul'dan Ankara'ya taşınmasını beraberinde getirmiştir. Böylece 1923'ten sonra Babıali kavramı artık basın-yayın dünyasıyla özdeşleşmiştir. Sirkeci'den Divanyolu'na uzanan cadde, Nuruosmaniye Caddesi ayrım noktası kabul edilerek, Osmanlı döneminde Babıali ve Mahmudiye, Cumhuriyet döneminde Ankara ve Babıali olarak adlandırılrsa da bölgenin sakinleri ve basın-yayın çalışanları için caddenin tamamı uzun yıllar boyunca "Babıali caddesi" olarak bilinmiştir. Bununla birlikte matbaalar, gazeteler, dergiler, yayınevleri, kitabevleri, klişehaneler, mücellithaneler, haber ajansları, reklam ajansları, ansiklopedi büroları, gazete baş bayileri ve kâğıtçıların birlikte oluşturduğu basın-yayın kümelenmesi sadece Babıali caddesi üzerinde yerleşmemiş, onu kesen cadde ve sokaklarla çevredeki semtlere yayılmıştır. M. Kayahan Özgül, Babıali basın-yayın dünyasının sınırlarını şöyle çizmektedir:

"Babıali dendiğinde anlaşılması gereken, bir ucu Bayezit'te, Çemberlitaş'ta, Binbirdirek'te, Divanyolu'nda, hatta Ayasofya'da olan, diğer ucu ise Tahtakale'ye, Mahmutpaşa'ya, Çiçek Pazarı'na, Yeni

*Cami'ye kadar inen bölgedir. Daha pratik bir şekilde söylemeye çalışayım: Sivri ucunu Topkapı Sarayı'na koyduğunuz pergeli Sultanahmet'ten Mısır Çarşısı'na kadar hareket ettirdiğinizde, çizdiğiniz yayın içi basın ve siyaset tarihimizin Babialisi olur. Yoksa, belediyenin bir mahalle verdiği ad ancak posta hizmetlerinin aksamadan işlemesine yarar; kültürel olarak bir mana taşımaz.*³⁸⁷

Bu sınırlar içinde faaliyet gösteren Babialı basın-yayın dünyasının motor gücü toplumsal karşılığının yükseliş aşamalarına paralel olarak gazetecilik olmuştur. 1945 öncesi Babialı gazeteciliği mütevazı kadro yapılarıyla faaliyet göstermiş, gazetelerin omurgasında gazetecilikten gelen patronların aileleri önemli bir işlev görmüştür. Gazeteci Metin Ergin'in, 1950'lerin başlarında çalıştığı Vatan gazetesinin kadro yapısıyla ilgili düştüğü kayıtlar bu durumu örneklendirmektedir:

*"Benim ilk çalıştığım müesseseler Vatan ve Bütün Dünya. Ben Robert Koleji bitirdikten sonra üniversitede okurken Vatan gazetesinde çalışmaya başladım, belki Recep hatırlayacak. Vatan gazetesi o zaman enteresan bir aile şirketi; Ahmet Emin Yalman, eşi Rezzan Yalman oğlu Tunç Yalman, Sinan Korle (hanımının kardeşi Ahmet Emin'in), Sara Korle, Faruk Fenik akrabası, Altemur Kılıç akrabası, Mümtaz Faik akrabası, o zaman Ahmet Emin pek meşhur.*³⁸⁸

Türkiye'de gazetelerin tiraj artışı 1945 sonrasında yaşanan siyasal, ekonomik ve toplumsal değişime bağlı olarak gerçekleşmiş, ulaşım ve dağıtımdaki iyileşmelerle ekonomik yapısını güçlendiren gazeteler kadrolarını genişletme imkânı bulabilmiştir. 1950'li yıllarda Hürriyet ve Milliyet gazeteleri kuruluşlarının üzerinden çok geçmeden Babialı çevresinde yeni binalar inşa edip taşınmışlardır. 1954 yılında Milliyet gazetesi 1954 Molla Fenari Sokaktaki³⁸⁹, Hürriyet gazetesi Babialı Caddesi üzerindeki³⁹⁰ yeni binalarına taşınmıştır. Milliyet gazetesi, 1965 yılında Nuruosmaniye Caddesi üzerindeki yeni binasına geçmiş³⁹¹, Hürriyet gazetesi

³⁸⁷ M. Kayahan Özgül, **Seke Seke Ben Geldim Sekmeler** 5, Ankara, Çolpan Kitap, 2020, s.175-176

³⁸⁸ Metin Ergin, **Babialı Sohbetleri: Ustalar, Ustalarını ve Anılarını Anlatıyor** içinde, Haz: Emin Karaca, İstanbul, Doğan Kitap, 2007, s.215

³⁸⁹ Bülent Akkurt, **Yerinde Yeller Esen Babialı**, Muğla, Myndos Yayınları, 2006, s.20

³⁹⁰ Necati Zincirkıran, **Olaylar, Anılar ve Gerçekler**, İstanbul, Epsilon Yayınları, 2007, s.61

³⁹¹ Orhan Alpdündar, **Dış Muhabir Gözüyle 4.Kuvvet**, Ankara, Zirve Ofset, 2003, s.134

1970’li yıllarda cadde üzerindeki binasına ek olarak daha önce Vatan gazetesinin bulunduğu arsada Hür Ofset binasını³⁹² inşa ettirmiştir. 1960’lı yıllar, daha önce Babıali dışında kurulan iki gazetenin Babıali’ye taşınmasına da sahne olmuştur. 1949’da Habib Edib Törehan tarafından Şişhane’de kurulan Yeni İstanbul gazetesi, 1964’te Kemal Uzan tarafından satın alındıktan sonra³⁹³, 1955’te Semih Tanca ve Cemal Hünel ortaklığında Beşiktaş’ta kurulan Tercüman gazetesi 1960’ta Nihat Karaveli tarafından satın alındıktan sonra Babıali’ye taşınmışlardır.³⁹⁴ 1960’lar Babıali gazeteciliği açısından karayolları ağının genişlemesiyle birlikte dağıtım gücünün arttığı, tirajların yükseldiği yıllar olmuştur. 1970’li yıllarda Hürriyet, Milliyet, Günaydın ve Tercüman gazetelerinin bünyelerinde kurulan dergi ve kitap yayıncılığı birimleri, gazetecilikten gelen patronların büyüme eğilimlerini ifade etmektedir. 1980’li yıllar ise geçen yirmi yılda ortaya çıkan büyüme eğilimlerinin siyasal, ekonomik, teknolojik, toplumsal ve kültürel değişimle yeni bir boyuta geçtiği dönem olmuştur.

24 Ocak kararlarında yer alan kâğıt sübvansiyonunun kaldırılması 1980’lerin gazeteciliğini etkileyen ilk önemli düzenleme olmakla birlikte 12 Eylül askeri müdahalesinin getirdiği kısıtlamalar gazetecilik dünyasını farklı çözümler aramaya itmiştir. 12 Eylül’den 6 Kasım 1983’e kadar süren ara rejim döneminde siyasal habercilik yapmanın doğurabileceği tehlikeler Tan ve Bulvar gibi magazin ağırlıklı gazetelerin doğuşuna, mevcut gazetelerin de yayın politikalarını askeri yönetimin çizdiği sınırlara göre ayarlamalarına sebep olmuştur. Aydın Doğan’ın 1979 sonlarında Milliyet gazetesini satın almasıyla başlayan işadamları gazete patronluğu olgusu 1982’de müteahhit ortaklar Ömer Çavuşoğlu ve Ahmet Kozanoğlu’nun Babıali gazetelerinden yüksek ücretlerle köşe yazarı ve gazeteci transfer edilişleriyle yeni bir aşamaya geçmiştir. 1985’te İzmirli gazeteci Dinç Bilgin tarafından, Günaydın gazetesinin yönetim kadrosu transfer edilerek magazin ağırlıklı bir gazete formatıyla yayınlanmaya başlayan Sabah gazetesi ile 1988’de Günaydın grubunu Haldun Simavi’den, Güneş gazetesini Mehmet Ali Yılmaz’dan, Gelişim yayın grubunu

³⁹² Bergin, **a.g.e.**, s.173

³⁹³ Akkurt, **a.g.e.**, s.22

³⁹⁴ Semih Balcıoğlu, **Babıali Sohbetleri: Ustalar, Ustalarını ve Anılarını Anlatıyor** içinde, Haz: Emin Karaca, İstanbul, Doğan Kitap, 2007, s.25

Ercan Arıklı'dan satın alan işadamları Asil Nadir'in etkinlikleri gazeteciliğin yeni atmosferini belirleyen gelişmeler olmuştur. Haftalık mizah dergiciliğinin ve haftalık haber dergiciliğinin yükselişe geçtiği 1980'leri tamamlayan olgu, basından medyaya dönüşümü somutlaştıran özel televizyonculuk girişimleridir. Yukarıda anılan gelişmelerden Türkiye'de 1980'li yıllarla birlikte yaşanan ekonomik dönüşümde iletişim sektörünün önemli bir rol aldığı anlaşılmaktadır. Henüz özel televizyonculuğun gündemde olmadığı yıllarda gazetecilikten gelen gazete patronlarının yerini işadamları almaya başlamış ve gazetelerin baskı kapasitesini arttıran teknolojik gelişmeler yaşanmıştır. 1980'lerin sonunda birbirleriyle lotarya rekabetine girebilen gazeteler bir yandan ülkedeki gazete tirajlarının üç milyonu bulmasını sağlamış diğer yandan lotarya rekabetine giremeyen gazetelerin okuyucu potansiyelini daraltmıştır. Rekabetin ekonomik boyutu 1990'lı yıllardaki tekelleşme süreçlerinin adeta habercisi olmuştur. Basının 1980'li yıllarda içine girdiği endüstrileşme süreci ekonomik ve teknolojik değişimin yanında mekânsal değişimi de beraberinde getirmiştir.

Babıali gazeteciliğinde yaşanan mekânsal değişim sürecinde 1980'li yıllarda gazeteciliğin iç dinamiklerinde meydana gelen değişimle birlikte dönemin yerel yönetiminin şehir planlama politikaları etkili olmuştur. 25 Mart 1984 tarihinde yapılan yerel seçimler sonucunda oluşan İstanbul Büyükşehir Belediyesi yönetimi, 29 Temmuz 1980'de onanan İstanbul Metropolitan Alan Nazım Planı'na dayanarak sanayi kuruluşlarının şehir merkezinden desantralizasyonu sürecini başlatmıştır.³⁹⁵

Toptan ticaret, sanayi ve imalat sektörlerinin şehir merkezinden çıkarılmasını hedefleyen bu uygulama ile İstanbul'da 1945'lerden itibaren gerçekleşen sanayileşmeye yeni bir yön verilmeye çalışılmıştır. 1980 Nazım Planına göre turizm ve kültür bölgesi olması planlanan tarihi yarımadada faaliyet gösteren basın kuruluşları da sanayi kuruluşu sayılarak desantralizasyon sürecine dâhil edilmiştir.³⁹⁶

³⁹⁵ Tuna Taşan Kok, “Küresel Bütünleşme Sürecinde Kurumsal ve Mekansal Değişim: Budapeşte, İstanbul ve Varşova Örnekleri”, *Değişen Mekan* içinde, Der: Ayda Eraydın, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2006, s.329

³⁹⁶ Eda Ünlü Yücesoy, *İstanbul'da Medya: Coğrafi Dağılım ve Üretim*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011, s.22

Gazete sahipleri ve yönetimleri tarafından ise Babıali'den ayrılışı; bu bölgedeki arsa değerlenmesine bağlı olarak bina fiyatları ve kira giderlerinin artması, binaların artan matbaa kapasitesini karşılamakta yetersiz kalışı, gazetelere ait kamyonların Cağaloğlu'na giriş-çıkışında karşı karşıya kalınan trafik sıkışıklığı, İkitelli'de belediye tarafından teklif edilen arsaların ucuzluğu ve İkitelli'nin Yeşilköy Havalimanına yakınlığı gibi gerekçelerle açıklanmıştır.

Gazeteci Canan Barlas, mekânsal değişimin yerel yönetimle ilgili boyutuna kendi gazetecilik deneyiminden süzülen bilgilerle yorum getirmektedir:

*“19 Ocak 1986 günü Dalan ile yaptığım söyleşide: ‘Haliç kıyısında 1600 toptan kuru gıdacıyı buradan çıkardık. Aynı şekilde meyve ve sebze halini, basın sanayini Avrupa Otoyolu üzerine taşıyoruz. Tarihi yarımada içindeki bütün gazeteler buradan taşınacak.’ Dalan tarihi yarımadaı boşaltmaya çalışırken Türk medyasının yapısının değişeceğini düşünmüş müydü bilmiyorum. Cağaloğlu gazeteciliği farklıydı. Vilayet, Belediye, Adliye, hastahaneler, Kapalıçarşı, hepsi yürüme mesafesindeydi. İkitelli ise bir oto-yol üzerinde kentten izole bir yerdı. İşi algılayamamıştım.”*³⁹⁷

Haluk Şahin, mekânsal değişim sürecinde İstanbul Büyükşehir Belediyesi ile birlikte 1980’li yıllarda bölgenin bağlı bulunduğu Bakırköy Belediyesi’nin de rol aldığını kaydetmektedir:

*“Hürriyet ve Sabah havaalanı yakınlarında arsa bakmaya çıkıyorlar. O bölgelerin bağlı olduğu ANAP’lı Bakırköy Belediye Başkanı Naci Ekşi gereken kolaylıkları gösteriyor. İkitelli, Güneşli ve Mahmudiye’de arsalar kolayca alınıyor. Planlar hızla çizilip temeller atılıyor. O dönemde bölge bomboştur. TEM henüz yapılmadığı için ulaşım zordur. Çevrede gecekonduılara bile rastlanmaz. Öte yandan kötü yollara rağmen havaalanına ulaşmak nisbeten kolaydır.”*³⁹⁸

Sonradan “Basın-Ekpres yolu” ismini alacak olan Yenibosna-Sefaköy-İkitelli-Bağcılar aksında arazi aldıktan sonra bu bölgeye ilk yerleşen gazete Sabah

³⁹⁷ Canan Barlas, **Babıali’den Çiftetelli’ye**, İstanbul, Hemen Kitap, 2012, s.59

³⁹⁸ Haluk Şahin, **İletişimde Karavanadan Kafeteryaya**, İstanbul, Dünya Kitapları, 2004, s.148

olmuştur. Uzun yıllar Sabah gazetesinde çalışmış olan gazeteci Metin Münir, arazinin satın alınması, inşaat ve yerleşme süreciyle ilgili şu bilgileri vermektedir:

“Araştırmalar sonucunda 31 Aralık 1986’da Sefaköy’de 32 dönümlük bir arazi gazete binaları ve matbaa tesisleri yapılmak üzere inşa edilmek üzere satın alınmıştır. Tesislerin temeli 1987 yılının Temmuz ayında atılmış, Sabah grubu 1990 yılında ‘Medya Plaza’ya taşınmıştır.”³⁹⁹

Metin Münir, ‘Sabah Medya Plaza’ adı verilen bina kompleksinin özelliklerini anlatırken yapının depolama ve teknoloji kapasitesini öne çıkarmakla birlikte yerleştiği çevrenin koşullarını da ortaya koymuştur:

“Bugünkü değeri 500 milyar lira olan Medya Plaza dünyanın en modern baskı komplekslerinden biri oldu. Üç katlı cam ve beton bina, gecekondu, boya yüzü görmemiş derme çatma fabrikalar, çamur yollar ve içlerinden asit akan derelerin arasında ileri bir uygarlıktan gelen bir uzay gemisi gibi duruyordu. Kâğıt girişinden gazete çıkışına kadar her şeyin bilgisayarlarla yapıldığı 20.000 metrekarelik binanın zemin katındaki baskı makineleri saatte 190.000 gazete ve 60.000 dergi basacak kapasiteye sahipti. Baskı öncesi bütün faaliyetler bilgisayarlarda gerçekleşiyordu.”⁴⁰⁰

Sabah gazetesinden sonra mekânsal değişim sürecini başlatan ikinci gazete Hürriyet olmuştur. Hürriyet gazetesi, sonradan “Hürriyet Media Tower” adı verilecek bina kompleksinin inşaatına 1987’de başlamış, gazetenin taşınma işlemi 1993’te gerçekleştirilmiştir. Hürriyet Media Tower bina kompleksinin mimarlığını üstlenen Aydın Boysan, 1987 yılı itibarıyla inşaatın yapılacağı bölgenin özelliklerini şöyle anlatmaktadır: “İlk işlerden biri, arsayı görmektir. İki otomobille gittik. Arabalar arsaya kadar gidemedi, çünkü otomobil yolu yoktu. Sulu kar serperken, iki kilometre yolu, çamurlara bata çıka yürüyüp, arsaya vardık.”⁴⁰¹

Boysan, inşaat aşamaları ve boyutları ile ilgili şu bilgileri kaydetmektedir: “Yapı iki kademede gerçekleşti. Önce matbaa binası ve ekler yapıldı. Sonra da yazı işleri ve ayrıntıları yapıp bitirildi. Toplam 70 bin metrekare bu önemli inşaatın

³⁹⁹ Münir, **a.g.e.**, s.181

⁴⁰⁰ Münir, **a.g.e.**, s.182

⁴⁰¹ Aydın Boysan, **İstanbul’un Kuytu Köşeleri**, 9.baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004, s.130

başından sonuna değil de sonuna yaklaşıncaya kadar mimari planlamaya bir karışan olmadı.”⁴⁰² Yapımına 1987’de Sedat Simavi’nin sahipliğinde başlanan ve 1993’te bitirilen “Hürriyet Media Tower” bina kompleksi gazetenin 1994’te Aydın Doğan’a satılmasından dolayı ilerleyen yıllarda Doğan medya grubu ile özdeşleşecektir.

Sabah ve Hürriyet’ten sonra Yenibosna-Bağcılar aksına yerleşen üçüncü gazete Milliyet olmuştur. “Doğan Medya Center” adı verilen bina kompleksinin inşaatına 1 Ekim 1992’de 30 bin metrekarelik bir alan üzerinde başlanmıştır. İnşaatın tamamlanması bir yıl sürmüş, 7 Ekim 1993 günü yapılan açılış töreniyle gazetenin yeni tesislerine taşındığı kamuoyuna duyurulmuştur.⁴⁰³

Sabah, Hürriyet ve Milliyet’ten sonra Yenibosna-Bağcılar aksına yerleşen dördüncü gazete Dünya olmuştur. Gazeteciliğe 1950’li yıllarda Yeni Sabah gazetesinde başlayan, 1970’li yıllarda Hürriyet gazetesinin genel yayın yönetmenliğini üstlenen Nezih Demirkent, 1982 yılında Dünya gazetesinin imtiyaz sahibi olmuştur. Dünya gazetesinin Babıali’den ayrılma süreci, 7 Mayıs 1993’te Bağcılar’da yeni binanın temelinin atılmasıyla başlamıştır. İnşaatın bitirilmesiyle birlikte Dünya gazetesi 4 Nisan 1994’te Bağcılar’daki yeni binasına taşınmıştır.⁴⁰⁴

Şehrin farklı noktalarındaki yol düzenlemeleri ve farklı imalat, toptan satış ve sanayi kuruluşlarının şehir dışına çıkarılması uygulamalarının bir parçası olarak yürütülen basın kuruluşlarının desantralizasyonu gazeteciler tarafından değerlendirilmiş ve eleştirilmiştir. Bu bağlamda Burhan Arpad, 1987 yılında, gazetelerin Babıali’den çıkarılmasına Babıali gazeteciliğinin uzun bir tarih içinde mekânla kurduğu ilişkiyi özetleyerek karşı çıkmıştır:

“Eminönü ilçesi sınırları içinde bulunan yüzyıllık iş merkezlerini kent dışına atmak çabalarını sürdüren İstanbul anakent belediye başkanı, gazete basımevlerini de listesine koymuş. Oysa Babıali’nin İstanbul, hatta Türkiye bütününde çok özel bir yeri vardır. Divanyolu-Cağaloğlu-Sirkeci arasında oluşmuş Babıali, Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde ve cumhuriyetin dörtte bir yüzyılında ülkenin politika

⁴⁰² Aydın Boysan Kitabı, “Hayat Tatlı Zehir”, Söyleşi: Ümit Bayazoğlu, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007, s.164

⁴⁰³ Karaca, Aydın Doğan Bir Medya İmparatorunun Öyküsü, İstanbul, Asi Kitap, 2016, s.126

⁴⁰⁴ “Ekonomi Gazeteciliğinde 38 Yılın Kısa Tarihi”, Dünya gazetesi, 2 Mart 2018, s.2-3

yaşamını yönlendiren bir düşün merkezi olagelmıştır. Özellikle 1908 meşrutiyetinden sonra günlük gazetelerin Babıali çevresinde olduğu görülür. Tasvir-i Efkar, Vakit, İkdam, Tanin, Tercüman-ı Hakikat, Akşam, İleri gazeteleri, baskı sayıları düşük ve teknik donanımları günümüze göre yetersiz de olsa yeni bir güç olarak seslerini yükseltirler. Türk basınının Divanyolu ve Cağaloğlu arasında yerleşmesi ülke yönetim merkezine yakın olabilme isteğinden ötürüdür. Gazete çalışanları Babıali’de sık sık karşılaşır, kahvelerde, sonraları da Gazeteciler Cemiyeti’nde söyleşir, tartışır, düşünce alışverişi yaparlardı. Caddenin bir bölümünde kurulu kitabevleri ve yayınevleri de Babıali’nin düşünce yapısını beslemiştir. Sultanahmet-Beyazıt çizgisinde kimi yüksekokulların ve Darülfünun’un bulunması da kültür alanı niteliğini geliştirmiştir. 1987 yılında gazete basımevlerini kent dışına atmayı tasarlayan bir belediye bu nedenle suç işlemektedir. Sultanahmet-Divanyolu arasındaki irili ufaklı konutların işyerine dönüştürülmesine seyirci kalmış bir belediye eski günahlarını silmek gerekçesiyle kimi girişimler yaparken, ülke düşünce merkezini oluşturan basının kılına dokunmamalıdır. Basın Müzesi, Gazeteciler Cemiyeti, Gazeteciler Sendikası, Basın Dispanseri ve sayıları her yıl artan gazete ve dergi yönetim merkezleriyle Türk basını ve eski yazış biçimiyle Bab-ı Ali bir bütündür.”⁴⁰⁵

Gazeteci Orhan Duru, Babıali gazeteciliğinin mekânsal değişiminde temel dinamiğin gazetelerin yerel yönetim tarafından sanayi kuruluşu sayılması olduğu görüşündedir:

“Şimdi ne görüyoruz? Önce basın kuruluşlarını birer sanayi kuruluşu saydılar. Ülke yönetimiyle kültürle yakın ilişkisi unutuldu. Ondan sonra ‘Bunlar sanayi kuruluşu olduğuna göre kentin dışına taşımak gerekir. Basın sanayi alanlarına yerleşsin’ dediler. Bir-iki gazete hariç basını kent dışına çıkardılar.”⁴⁰⁶

Bu tür itiraz ve eleştirilere rağmen Babıali gazeteciliğinin desantralizasyon süreci gazete matbaalarının çalışma koşulları ve ihtiyaçları, tarihi yarımada

⁴⁰⁵ Burhan Arpad, **Bir İstanbul Var İdi**, 2.baskı, Haz: Ahmed Arpad, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 2003, s.196

⁴⁰⁶ Orhan Duru, **İstanbul**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1995, s.89

binaların değeri lenmesine bağı olarak kira giderlerinin artışı, gazete dağıtımında kullanılan kamyonların şehir içi trafik sıkışıklığı sebebiyle kaybettiği zaman, belediyenin gazetelere ucuz arsa sağlaması ve yerleşilecek bölgenin Atatürk Havalimanı'na yakınlığı gibi faktörler öne sürülerek savunulmuş ve uygulamaya geçilmiştir.

Bu çalışma çerçevesinde görüştüğümüz gazetecilerden Mehmet Sağnak, yukarıda anılan faktörleri teyit etmekte ancak uygulamayı olgunlaştıran ana etkenin yerel yönetimin şehircilik politikaları ile gazete sahiplerinin çıkarlarının 1980'li yılların atmosferinde örtüşmesi olduğuna işaret etmektedir:

“Gazetelerin Babiâli’yi terk etmesinde birçok neden var. Bence en önemlisi, dönemin Belediye Başkanı Bedrettin Dalan’ın patronlara sağladığı, altyapısı olmasa da (Sabah’ı basan ve arşive büyük zarar veren sel gibi) arsa avantajları ve şehir merkezindeki binalarının değerinin artmasıdır. Bana göre, genelde şehir içinde özelde Babiâli’de kalmak çok daha iyi. Ne yazık ki kararı patronlar veriyor.”⁴⁰⁷

İskender Özsoy, mekânsal değişimi tetikleyen en önemli iki sebebin basındaki mülkiyet değişimi sürecinden sonra gazete patronlarının büyüme isteği ve buna bağı olarak yerel yönetimin ucuz arsa sağlayışını değerlendirme isteği olarak görmektedir:

“Peki gazeteler, neden gazeteciliğinin kalbinin attığı Babiâli’den uzaklaştı? Bu soruya verilecek yanıt çok. Gündüz yaşanan trafik sıkışıklığı mı? Bir sebep olabilir. Gazete dağıtım kamyonları sorunu mu? Uzak ihtimal. Neredeyse 40 yıl öncesinden söz ediyoruz. O tarihlerde Cağaloğlu’nda gece trafiği yok. Babiâli’den “kaçma”nın asıl sebebi patronları büyüme isteği ve ucuz arsa edinme telaşı. Gazeteler, gazeteci patronlar tarafından yayınlanmıyor artık. Patronlar, büyük iş adamı, sanayici, fabrikatör, madenci vs. Patronları büyüme isteği “insan”dan çok makine parkı temelli olduğu için ve o sıralarda ansiklopedi

⁴⁰⁷ Mehmet Sağnak ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 5 Temmuz 2021. Mehmet Sağnak, 1978’de Uludağ Üniversitesi İktisadi ve Sosyal Bilimler Fakültesi Siyaset bölümünden mezun oldu. 1978’den itibaren çeşitli haber ajansı, gazete ve televizyonlarda muhabir, istihbarat şefi, editör, haber müdürü, yazı işleri müdürü ve genel yayın müdürü gibi görevlerde çalıştı. 2007-2020 yılları arasında Bahçeşehir Üniversitesi İletişim Fakültesinde öğretim üyeliği yaptı.

savaşlarının, bakır bilezik vermenin getirdiği tiraj artışının büyümesine kapılan patronlar matbaaları için yer arayışına gidiler. Dolayısıyla büyük gazete binaları yapmanın da. İşte o arayış döneminde, 1984-1989 yılları arasında İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olan Bedrettin Dalan'ın gazetelere ucuz arsa satması gündeme geldi.

Bazı gazeteler ucuz arsalardan aldılar amma... "Amma"nın arkası ucuz etin yahnisinin tatsız olması gibi. Sabah gazetesinin aldığı arsanın dere yatağında olduğu 1995 yılında bir yaz günü şiddetli yağmurda Ayamama Deresi'nin taşarak o yılların en ileri teknolojisine sahip gazeteyi sular altında bırakmasıyla anlaşıldı. Gazetelerin Babıâli'yi terk edişleri çeşitli vesilelerle gazetelerde yer alırken çalışanlarının fikri alınmadı. Sendikalara, gazeteciler cemiyetlerine soruldu mu, onların görüşleri alındı mı, bilmiyorum."⁴⁰⁸

İskender Özsoy, mekânsal değişimi tetikleyen önde gelen sebeplerin gazete patronlarının büyüme hedefi ve geniş mekânlara kurulacak tesisler için ucuz arsa avantajını kullanmak olduğunu vurgulamaktadır. Özsoy, bununla birlikte mekânsal değişimin aslında dere yatağı olan bir bölgeye yapılmasının gazetelere verdiği zararları zikretmiştir. 1990'lı yıllarda meydana gelen şiddetli yağışlar, bu bölgede yerleşmiş bulunan gazetelere ait teknik malzemelere ve gazetelerin gerek elektronik arşivine gerek basılı arşivine ciddi zararlar vermiştir. Özsoy'un dikkat çektiği bir başka önemli boyut da mekânsal değişim sürecinin gazetecilik mesleğine emek veren meslek erbabının görüşleri alınmadan gerçekleştirilmiş olmasıdır.

Ahmet Yabuloğlu'na göre gazeteciliğin mekânsal değişimini tetikleyen dinamiklerin başında Yenibosna-Bağcılar aksının Atatürk Havalimanına yakınlığı gelmektedir:

"Bu yerleşmenin başlıca motivasyonunun havaalanına yakınlık olduğu görülüyor. O günün şartlarında baktığımızda ise İkitelli meseleleri 1985'lerden itibaren telaffuz edilmeye başlandı. İnşaatlar 1987'lerde

⁴⁰⁸ İskender Özsoy ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 27 Eylül 2021. İskender Özsoy, 1947 yılında İstanbul'da doğdu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nü bitirdi. 1970'den itibaren sendika dergilerinde çalıştı. Candost ve Umut dergilerinin yayınında görev aldı. Mesleğe 1973 yılında Dünyada ve Türkiye'de Sabah gazetesinde başladı. Ortadoğu, Haber, Son Havadis, Hürses, İstanbul, Akşam, Tercüman, Türkiye, Yeni Günaydın, Milliyet ve Bizim Gazete'de çalıştı.

*başladı. Şehir planlama açısından bir öngörüsüzlük olduğu açık. Basına ait yeni binaların buraya yerleştirilmesi teşvik edilmiş ama yerleşildiği zamanki şartlar yeterince düşünülmemiştir.*⁴⁰⁹

Yabuloğlu'nun işaret ettiği gibi, mekânsal değişim sürecinde gazete sahipleri ve yöneticileri açısından yeni gazete binalarının Atatürk havalimanına yakınlığı uzak şehirlere uçakla gazete gönderilmesini hızlandıracak bir faktör olarak savunulmuştur.

Celalettin Kafesoğlu, Babıali'nin merkezi konumu sebebiyle taşıdığı canlılığı, gazetecilerin kolay ulaşımını kabul etmekle birlikte gazeteciliğin 1980'lerde yaşadığı büyümenin mekânsal değişimi tetiklediğine vurgu yapmaktadır:

*“Elbette ki Babıali'nin kokusu, ruhu, kentin merkezi hüviyetine sahip oluşu, kritik bir çok kuruma yakınlığı, iki yaka adına da ulaşım rahatlığı, sabahı, gündüzü ve akşamıyla herkesime hitap eden dükkânı, mağazası, lokantası ve eğlence mekanlarıyla baş tacı. Ancak, yokuş alanına giren belli başlı tüm gazetelerin bulundukları binalar artık yetersiz gelmeye başladı. Gazeteler büyüyordu. Dergiler, TV'ler, saatte 30-40-50 bin basan dev matbaa makineleri yeni yer istiyordu. Öyle ki Hürriyet kendi binası dışında iki binada daha yayıncılık yapıyordu. Buna bir de, mevcut ana binaların bulundukları stratejik alan itibarıyla, ekonomik değerinin yüksek olmasını da ekleyin.*⁴¹⁰

Gazete tirajlarının yükselişi, gazete sayı ve türlerinin artması, haftalık haber dergiciliği başta olmak üzere dergiciliğin gelişmesi, mekânsal değişimin matbaa kapasitesi ve depolama imkânları boyutlarıyla ele alınmasına kaynaklık etmiştir.

⁴⁰⁹ Ahmet Yabuloğlu ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 3 Temmuz 2021. Ahmet Yabuloğlu, 1958'de İstanbul'da doğdu. 1980'de İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Gazetecilik Bölümünden (bugünkü İÜ İletişim Fakültesi) mezun oldu. 1981'de başladığı gazetecilik hayatında muhabirlik, editörlük, yazı işleri müdürlüğü gibi görevler üstlendi. Halen Yeniçağ gazetesi icra kurulu başkanlığı görevini yürütmektedir.

⁴¹⁰ Celalettin Kafesoğlu ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 28 Haziran 2021. Celalettin Kafesoğlu, 1958'de İstanbul'da doğdu. Gazeteciliğe 1977'de Tercüman'da başladı. Yeni İstanbul, Milliyet, Ayrıntılı Haber, Ortadoğu ve Gazete gazetelerinde çalıştı. 2013'ten beri borsadagundem.com isimli haber sitesinin genel yayın yönetmenliğini yapmaktadır.

Abdülkadir Karataş, yasal dayanağı olmamasına rağmen 1990-1993 arasında yapılan özel televizyonculuk girişimlerinin de mekânsal değişimi tetikleyen dinamikler arasında gösterildiğini belirtmektedir:

“Mekânsal değişikliğin en somut gerekçelerinden biri olarak o yıllarda televizyonculuk faaliyetleri gösterilmişti. Gerçi, mekânsal değişimin ilk adımları 1987’de, özel televizyonculuğun ilk adımları ise 1990’da atılmıştı, arada üç yıllık bir fark söz konusu. Televizyonun stüdyolara ve daha geniş mekânlara ihtiyacı var. Aynı dönemde bazı gazete sahiplerinin televizyonculuğa girdiğini görüyoruz. Televizyonculuğa giren gazete sahipleri biraz daha ileriye düşünerek bu kararı almış olabilirler. Bütün birimleri tek çatı altında toplamak düşüncesi. Bütün bunları birlikte değerlendirsek mekânsal değişimin sebebi olarak makul karşılanabilecek tek şey yayıncılık yelpazesinin genişlemesi diyebiliriz.”⁴¹¹

Karataş, özel girişimciliğin basılı yayıncılığın yanında elektronik yayıncılığa el attığı 1990’lı yıllarda yaşanan mekânsal değişim sürecinin basından medyaya dönüşümle paralel yürüdüğüne dikkat çekmektedir. Yeni yayın araçlarının kendine has özellikleri geniş mekân ihtiyacı taşımakta, bununla birlikte hem gazete hem televizyon sahibi olan patronların bütün yayıncılık faaliyetlerini aynı bina kompleksinde toplama düşüncesi mekânsal değişime giden yolu açmaktadır.

Abdülkadir Karataş, yeni yayıncılık araçlarının mekân ihtiyacının mekânsal değişimi tetiklediğini kabul etmekle birlikte konuya gazetecilik ve gazetecilik meslek pratikleri açısından bakarak göz önünde bulundurulması gereken diğer faktörlerin altını çizmektedir. Bu bağlamda gazete ve matbaa ilişkisinin birbiriyle örtüşen ve örtüşmeyen boyutlarını ortaya koymaktadır. Karataş, gazeteciliğin mekânsal değişiminde gazete matbaalarının özellikleri ve ihtiyaçlarının önemli bir oynadığını

⁴¹¹ Abdülkadir Karataş ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 22 Haziran 2021. Abdülkadir Karataş, 1964 yılında Erzurum’da doğdu. 1986 yılında İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik ve Halkla İlişkiler bölümünden mezun oldu. Öğrencilik yıllarında başladığı mesleğini muhabir, redaktör, editör ve sayfa sekreteri olarak birçok gazete ve dergide sürdürdü. Türkiye Gazeteciler Cemiyeti üyesi ve sürekli basın kartı sahibidir.

ancak matbaa-gazete birlikteliğinin matbaa işçiliği ile gazete işçiliği arasındaki göz ardı eden bir bakış açısıyla değerlendirildiğine dikkat çekmektedir:

“Basının sanayi olarak görülmesi matbaanın varlığına bağlıdır. Matbaada kullanılan kâğıt, boya, makine aksamı ve diğer malzemeler böyle bir görüntüyü oluşturur. Gazetelerden önce Topkapı Matbaacılar Sitesi yapılmış, matbaacıların bir kısmı oraya geçirilmiştir. Ancak şehir büyüdükçe Topkapı Matbaacılar Sitesi de şehrin içinde kalmıştır. Bu, İstanbul’un yakın tarihinde şehrin büyümesiyle tekrarlandığına tanık olduğumuz bir sonuçtur. Burada gazetecileri diğer mesleklerden ayıran bir durum vardır: yapılan şey fikir işçilerinin merkezden çevreye atılmasıdır. Matbaa gidebilir hiç sıkıntı yok. Matbaa işi teknik bir iştir. Bir bina içinde sadece işin sahipleriyle muhatap olarak yapılan bir iştir. Gazetecilik ise toplumla muhatap olarak yapılan bir iştir.”⁴¹²

Mehmet Nuri Yardım, basında yaşanan büyümenin geniş mekan ihtiyacının mekânsal değişimi tetiklediğini ifade etmekle birlikte gazetecilikle matbaacılık arasındaki iş tanımı ve çalışma pratikleri farklılıklarının dikkate alınmadığına vurgu yapmaktadır:

“Elbette gelişen ve büyüyen sanayii ile basın hayatını Bâbüâli artık sırtında taşıyamazdı. Çünkü devasa yatırımlar yapıldı. Teknoloji geliyor ve değişiyor. Elbette eski küçük matbaaların sığıdığı gibi bu yeni tesisler Cağaloğlu’nda yer bulamazdı. Kabul ama hep birlikte gitmeye gerek yoktu oralara. Mesela şu ara formül bulunabilirdi. Gazetelerin matbaa tesisleri tamamen İstanbul’un Yenibosna, İkitelli, Güneşli ve Mecidiyeköy gibi semtlerine taşınabilirdi. Hatta doğrusunu söylemek gerekirse taşınmak zorundaydı. Ama yazarları, muhabirleri külliye oralara taşımaya gerek var mıydı, bunda şüpheliyim. Gazetelerin idare binaları yine Cağaloğlu’nda kalabilirdi. Yazı işleri, köşe yazarları, muhabirler bu tarihî semtte durabilirdi. Sayfalar yine burada hazırlanır,

⁴¹² Abdülkadir Karataş ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 22 Haziran 2021

sonra da tesislere bilgisayar marifetiyle gönderilebilirdi. Ama basınımız bunu yapmadı."⁴¹³

Sosyolog Mübeccel Kıray, gazeteciliğin mekânsal değişimini değerlendirirken, uzun bir zaman geçmeden şehir merkezi ile medya plazalar bölgesi arasında oluşan trafik sorununa vurgu yapmaktadır:

*"Bir time/cost meselesi vardır. Anlatmışımdır, bir yere ulaşmak için ne kadar para, ne kadar zaman sarf ediyorsunuz. Bu değer belli bir büyüklüğe ulaştığı zaman dışarı kaçma duruyor. Ben hala İstanbul'un bütün trafik güçlüğüne rağmen, yeni iletişim teknolojisi onların dışarıya kaçmasını sağladı ise de hala temel karar verme yerleri içerisi. Gazetelerin basılması periferide olabilir ama politika tespitleri merkezde kalmalı gibi geliyor. Çok az insan o kadar mesafeyi aşarak gelip de oradaki faaliyetlere katılabilir."*⁴¹⁴

Mübeccel Kıray, trafikte geçen zamanın meydana getirdiği sorunlarla birlikte gazetelerin içeriklerini hazırlayan birimlerin şehir merkezinde, baskı birimlerinin ise şehir dışında konuşlandırılabilceğini ifade etmiştir. Mekânsal değişim gerçekleştirildikten birkaç yıl sonra internetin devreye girmesi bütün birimlerin tek çatı altında toplanmasını sorgulanacak hale getirmiştir. 1985'lerden itibaren hızlı bir teknolojik yenilenme sürecine giren gazetelerin teknolojinin sayfa hazırlama ve üretimde getirdiği kolaylıklardan sonra iletimde sağlayabileceği yararları öngöremedikleri anlaşılmaktadır.

3.3. Medya Plaza Sürecinin Haber Üretimine Etkisi

İstanbul gazeteciliği 1830'lardan 1990'lı yıllara kadar geçen 160 yılı aşkın bir dönem içinde büyük ölçüde Cağaloğlu ve çevresinde faaliyet göstermiştir. Cağaloğlu

⁴¹³ Mehmet Nuri Yardım ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 1 Temmuz 2021. Mehmet Nuri Yardım, 23 Nisan 1960'ta Siirt'te doğdu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden 1985'te mezun oldu. 1979'da başladığı gazeteciliği çeşitli kurumlarda devam ettirdi. Bu gazetelerde musahhih, redaktör, editör, röportaj yazarı, servis yönetmeni ve köşe yazarı olarak çalıştı. 2001-2016 arasında Kubbealtı Akademi Mecmuası'nın yazı işleri müdürlüğünü yaptı. 2016-2020 arasında Mihrabad Yayınları genel yayın yönetmeni olarak çalıştı. Halen serbest gazetecilik ve yazarlıkla uğraşmaktadır.

⁴¹⁴ "Hayatımda Hiç Arkaya Bakmadım", Mübeccel B. Kıray'la Söyleşi, 2.baskı, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2002, s.170-171

semtinde 18.yüzyıldan 20.yüzyıla uzanan süreçte modernleşen bürokrasinin, yerleşmesi ve yayılması ile basın-yayın faaliyetlerinin ortaya çıkışı birbirini takip etmiş, semtteki bir bina kompleksinin adı olan Babıali, önce hükümet merkezini sonra basın hayatını ifade eden bir kavram ve başlı başına bir semt ismi haline gelmiştir. Babıali kavramının İstanbul gazeteciliğiyle özdeşleşmesinde geniş bir zaman dilimine yayılan, okur-yazar insan potansiyelinin gelişimi ve siyasal değişim süreçleri önemli rol oynamıştır. Babıali Caddesi ve çevresi giderek eğitim hayatı ile basın-yayın hayatının ortak kaynağı olan yazılı kültürün çoğaltıldığı bir merkez olarak kabul edilmiştir. Devlet eliyle başlatılan, 19.yüzyılda gelişen memur-aydın tipi tarafından yürütülen gazeteciliğin başlıca haber kaynağı devlet kurumları olmuştur. Başkent İstanbul'un siyaset ve ticaret merkezi bu bölge olduğu için, modernleşme sürecinin getirdiği yeni kurumların çoğu yine bu bölgede ve yakın çevrede varlık bulmuştur. Cumhuriyet'le birlikte başkentlik vasfı Ankara'ya geçmiş olsa da valilik, belediye, emniyet müdürlüğü, adliye gibi kurumlar bu bölgede İstanbul gazeteciliğinin başlıca haber kaynakları olmaya devam etmiştir. Sirkeci'nin şehrin deniz, kara ve demiryolu ulaşımındaki kilit rolü ile birlikte Kapalıçarşı'dan Eminönü'ne uzanan ticaret bölgesinin ekonomide gördüğü işlev Babıali caddesi ve çevresinde yerleşen İstanbul gazeteciliğinin haber kaynakları ağını tamamlamıştır. Haber kaynağı olan kurum ve iş alanlarına yakınlık en önemli dinamik olmakla birlikte İstanbul gazeteciliğinin Babıali'de geçen 160 yıllık tarihinde gazetecilerin semtle kurduğu mekânsal ve sosyal bağ meslek pratiklerini desteklemiştir. Babıali gazetecisinin günlük çalışma pratiği, doğal karşılaşma ve toplumsal gözleme imkân verecek biçimde vapur-tren ya da otobüsten gazeteye yürüyüşle başlayan, çalıştığı gazete, basın-yayın sektörünün gazetecilik dışındaki kollarında faaliyet gösteren kurumlar ve mesai dışında zaman geçirilen sosyalleşme mekânlarında akmaya devam eden bir süreçtir. Babıali gazeteciliği tarihi içinde, yayınlanan gazeteler sayı, sayfa sayısı, tür, dağıtım ve tiraj bakımından gelişme ve ilerleme sağladıkça gazetelerin ve gazeteciliğe bağlı faaliyet gösteren kuruluşların sayısı artmış, semtle gazetecilik dünyası arasındaki ilişki kuvvetlenmiştir. Haber kaynağı kurumlar, gazete binaları, meslek çevresi ve sosyalleşme mekânları 1990'lı yıllara kadar Babıali gazeteciliği için çok boyutlu bir mekânsal birlikteliğin zemini olmuştur. Gazetelerin Babıali çevresinden ayrılışı "1980 İstanbul Metropolitan Alan Nazım Planı"na dayalı olarak

yerel yöneticilerin 1980'lerin ortalarından itibaren teşvik ettiği bir değişim olmuştur. Plan çerçevesinde basın-yayın sektörü de bir sanayi sektörü sayılmış, Yenibosna-Bağcılar aksına yerleşmesi teşvik edilmiştir. Sabah ve Hürriyet gazeteleri 1987'de inşaata başlamış, Sabah 1990'da, yeni binasına taşınmıştır. Sabah ile başlayan taşınma süreci 1993'te Milliyet ve Hürriyet, 1994'te Dünya, 1997'de Türkiye gazeteleriyle devam etmiştir. 1990'lı yıllarda yüksek tirajlı gazetelerin öncülük ettiği Babiali'den İstanbul'un Batı bölgesindeki plaza binalarına taşınma süreci gazetecilerin meslek pratikleri açısından bazı farklılıkları ortaya çıkarmıştır. Yaşanan mekânsal değişim gazeteleri ve gazetecileri İstanbul gazeteciliğinin başlıca haber kaynağı olan kurumlardan uzaklaştırmıştır. Mekânsal değişim uygulaması, bilinen şehir hayatını birlikte oluşturan ve canlandıran hayat alanlarının gelişmediği bir bölgeye yapılmıştır. Aynı zamanda Sur içi İstanbul'daki sanayi üretimi yapan kuruluşların yerleşmesi planlanan bu bölgede gazeteciliğin yararlanabileceği bir çevre bulunmamaktadır. Taşınma eyleminin İstanbul'un hem çalışma hem sosyalleşme anlamında en merkezi bölgelerinden biri olan Cağaloğlu'ndan, şehir hayatından uzak bir çevredeki binalara gerçekleştirilmesi genelde gazetecinin özelde muhabirlerin çalışma pratiklerinde etkisini göstermiştir.

Bu çalışma çerçevesinde görüşülen gazetecilerin mekânsal değişimin gazetecilik pratiklerine ve haber üretimine etkileri bağlamında üzerinde durduğu ana temalar; toplumsal yaşamdan uzaklaşmak, haber kaynağı kurumlardan ve insanlardan uzaklaşmak, muhabir sayısının azalması ve haber ajanslarına bağımlılığın başlaması olarak ortaya çıkmıştır.

3.3.1. Toplumsal Yaşamdan Uzaklaşmak

Toplumsal yaşamdan uzaklaşmak, Babiali semtinin bir gazetecilik merkezi olarak şehir merkezinde sahip olduğu konumla karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Gazeteciler, Babiali çevresinin meslek mensuplarına halkla ve toplumsal yaşamla doğal bir etkileşim imkânı verdiğinin altını çizmiştir. Abdülkadir Karataş, bu olguya şu cümlelerle temas etmiştir:

“Babıali gazeteciliğinde muhabir halkın içindeydi. Yokuş’u iner çıkar, vapura biner, çarşı pazarı gezer, olay mahalline koşar, gazeteye gelen ihbarlara kulak kabartırdı. Çok beylik bir ifade olacak belki ama gazeteci ‘çay ve simit’ ile özdeşleşmiş hayatı sayesinde kalabalıklarla empati kurardı.”⁴¹⁵

Karataş’ın bu ifadelerinden anlaşılacağı gibi 1990’lı yıllarla birlikte İstanbul gazeteciliğinde yaşanan mekânsal değişimin haber üretimine yaptığı en açık etki genelde gazetelerde çalışanları, özelde haberleri takip etmek ve toplamakla görevli muhabirleri toplumsal yaşamın uzağına götürmesidir. Karataş, Babıali gazeteciliğinin tarihsel serüveni içinde mesleğe ait bir düstur haline gelen “çay-simit” metaforunu kullanarak, gazeteci-toplumsal yaşam ilişkisini bağlamında söylediklerini gazetecilerin ortalama yaşam koşulları ile toplumun yaşam koşulları arasındaki benzerlikle desteklemiştir.

Timuçin Mert, yaşanan mekânsal değişimin gazetecilik pratiklerine etkilerini değerlendirirken önce gazeteciliğin doğasına ve gazetelerin varlık sebebine dikkat çekmiş, sonra da gazeteciliğin eski çevresi ile yeni çevresini bina içi düzendeki farklılıkları göz önünde bulundurarak kıyaslamıştır:

“Gazetecilik mesleği çok samimi bir meslektir. Hiçbir meslekte bu kadar insanla iç içe olamazsınız. Olmak zorundadır çünkü haber peşindesinizdir. Haberin kaynağı da insandır. Hem birlikte mesai yaptığınız gazeteci arkadaşlarınızla hem de sokaktaki insanla ilişkilerinizde engeller bulunmaması gerekir. Siz gider bir binanın 13.katına oturursanız, halktan koparsınız. Gazetecilik mesleğinin gerektirdiği sıcaklığı yakalayamazsınız. Babıali gibi insan ilişkileri, toplumla iç içe olmak, sosyalleşme çevresi bakımından oturmuş bir semtten İkitelli gibi köy hüviyetinde olan bir bölgeye geçiş ve Plaza binalarının o zamana kadar işyeri olarak kullanılan binalara göre taşıdığı farklılıklar ister istemez gazeteciliğin yapısı, iş yapma biçimlerini etkiledi.”⁴¹⁶

⁴¹⁵ Abdülkadir Karataş ile yapılan kişisel görüşme, 22 Haziran 2021.

⁴¹⁶ Timuçin Mert ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 1 Temmuz 2021. Timuçin Mert, 1951’de İstanbul’da doğdu. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi 3.sınıfından ayrılıp 1974’te gazeteciliğe

Timuçin Mert, gazetecilikle toplumsal yaşam arasındaki bağı haber üretimine yaptığı etkiyi medya plaza sürecini bina içi organizasyon ve bina yakın çevresinin özellikleri çerçevesinde değerlendirmiştir. Görüldüğü gibi, gazetecilikle toplumsal yaşam arasındaki bağ haber üretimini etkileyebilmekte, çalışılan binanın özellikleri bile mesleği icra eden kişinin bakışını ve algısını değiştirebilmektedir.

Şahin Zenginal, mekânsal değişim sonucu yaşanan toplumsal yaşamdan uzaklaşma olgusunun sadece toplumun gazeteler açısından haber kaynağı olma potansiyelini zayıflatmadığını, bununla birlikte gazetecilerin ürettiği haberlerin toplumda bulunduğu karşılığı ölçmeyi ve anlamayı engellediğine vurgu yapmıştır:

“Gazetenin haber kaynağı insandır, toplumdur. İnsanların içinde karışmazsan, sokağa inmezsen, sokaktaki insanlarla görüşmezsen dünyadan koparsın. Yaptığın haberin sokaktaki yansımasını göremezsin. Erol Simavi’yi ben tanımadım ama onun döneminde çalışanlar anlatırdı. Erol Simavi, yazarlardan ve gazete yöneticilerinden arada otobüsle eve gidip gelmelerini isterdi, toplumun yaşadıklarını görmeleri açısından... Gazeteci, muhabir servisle işe gidip geliyor, gazete yöneticisi ve yazarı özel aracıyla işe gidip geliyor. Gazeteciler vatandaşın yaşadığından nasıl haberdar olacak? O sebeple gazeteciliğin yozlaşmasının ve halktan uzaklaşmasının en önemli sebeplerinden birinin plazalara taşınması olduğunu düşünüyorum... Tabii ki tüccar gazetecilik en önemli sebeptir ama gazeteciler açısından toplumdan kopmak çok acı olmuştur.”⁴¹⁷

Şahin Zenginal’ın işaret ettiği gazetenin ve haberlerinin toplumsal karşılığının test edilmesi gazetelerin okuyucu kitlesi ile gerçek bir etkileşim içinde olabilmesi için bir gereklilik olarak gözükmektedir. Gazetecinin, yaptığı haberin sürdürülmeye ve genişletilmeye uygun olup olmadığını, hangi toplumsal kesimi ne kadar ilgilendirdiğini anlaması için sokağın ve halkın nabzını tutması haberin üretimi ve gazetenin yayınlanması süreçlerini tamamlayıcı bir işlev görmektedir.

başladı. Çeşitli gazetelerde musahhih, muhabir, sayfa sekreteri, yazı işleri müdürü ve genel yayın yönetmeni olarak çalıştı. Halen Yeniçağ gazetesinde yazı işleri müdürlüğü yapmaktadır.

⁴¹⁷ Şahin Zenginal ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 28 Haziran 2021. Şahin Zenginal, 1970’te Rize’de doğdu. 1991’de İstanbul Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu (bugünkü İletişim Fakültesi) Gazetecilik ve Halkla İlişkiler bölümünden mezun oldu. 1993’te başladığı gazetecilik hayatında çeşitli gazetelerde muhabirlik, editörlük, istihbarat şefliği, haber müdürlüğü görevlerinde bulundu.

Ahmet Tüzün, Babıali dönemi gazeteciliğinin toplumla kurduğu iletişimi,

“Gazeteci, şehrin içine girer, halkın arasına karışır, toplumun bütün serencamını tamamıyla teneffüs ederdi. Bu da gönüllere, akıllara, sayfalara yansırı. Şehirde mekânsal doğal, insanlar birbirine olabildiğince yakın, iç içe ve samimi bir ortamda çalışılırdı.”⁴¹⁸

İfadeleriyle yorumlarken medya plaza sürecinde geliştirilen yeni bina içi çalışma atmosferinin gazetecilerin zihniyet dünyalarını etkilediğine dikkat çekmiştir:

“Her şeyiyle doğal, mümbit ve bereketli bir ormandan, her şeyiyle suni, kısır, sıkıştırılmış ve sınırlandırılmış bir botanik parkına geçiş gibi oldu. Gazeteciliğin özgürlüğü, ruhu, öz suyu gitti. Plastik, betonarme ve bitkisel bir hâl aldı. Demlik çay yerine, hazır sallama çay geldi. Açık havada, çimde futbol oynamakla, kapalı alanda ve betonda futbol oynamak birbirinden çok farklı şeylerdir. Plazalarda daha girişteki kontrol ve otomatik sistemden itibaren çağın robot insan tipi muamelesi görürsünüz. Plaza gazeteciliğinde bölümler arasında duvarlar, servisler arasında paneller, gazeteciler arasında bölmeler oluştu, mesafeler açıldı, dolayısıyla gönüller birbirinden uzaklaştı. Sıcaklık, samimiyet, muhabbet ve buna paralel gazete sayfalarına yansıyan ve okuyucunun hissettiği ünsiyet ortadan kalktı. 35 günlük suni yumurta tavuklarına benzedi her şey. Lezzeti, tadı-tuzu, neşesi ve şevki kalmadı. Yapay zekâlı otomat gazeteci tipi çıktı ortaya.”⁴¹⁹

Ahmet Tüzün, İstanbul gazeteciliğindeki mekânsal değişimi değerlendirirken, Türkiye’nin ekonomik ve teknolojik değişim süreci içinde ortaya çıkan endüstrileşme olgusunu ve medya dünyasına etkilerini ele almıştır. Tüzün’ün medya plaza binasının iç düzeni çerçevesinde kaydettiği yeni kriter ve unsurların gazeteci-kurum ve gazeteci-meslek kimliği ilişkisini çok boyutlu olarak etkilediği görülmektedir. Medya plaza binalarında giriş-çıkış sistemiyle uygulanan kontrol çalışanların denetlenmesi

⁴¹⁸ Ahmet Tüzün ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 25 Haziran 2021. Ahmet Tüzün, 1957’de Bursa’da doğdu. 1980’de Bursa Eğitim Enstitüsü’nü, 1989’da Anadolu Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirdi. 1987’de başladığı gazetecilik hayatında çeşitli gazetelerde redaktör, editör ve muhabir olarak çalıştı. 2004-2018 arasında Gençlik ve Spor Bakanlığında basın danışmanı olarak çalıştıktan sonra emekli oldu.

⁴¹⁹ Ahmet Tüzün ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 25 Haziran 2021.

bağlamında önemli değişikliklerden biri olarak görülmüştür. Medya plaza binasının iç düzeninde yazı işleri, istihbarat ve teknik birimlerinin konumlandırılma biçiminin de çalışma pratiklerini etkilediği anlaşılmaktadır. Ahmet Tüzün, son cümlesinden anlaşılacağı gibi, kişisel çalışma pratiği içinde karşı karşıya kaldığı ve gözlemlediği yeni koşulların zaman içinde yeni bir gazeteci tipini ortaya çıkardığını ileri sürmektedir. Buna göre medya plaza süreci, Türkiye’de 1990’lı yıllarda yaşanan teknolojik, ekonomik ve kültürel değişimlerin zemini olmuş, gazetecilik meslek kimliği ve kültürü de yeni dinamiklerden belirgin bir biçimde etkilenmiştir.

3.3.2. Haber Kaynaklarından Uzaklaşmak

Gazeteciler açısından medya plaza sürecindeki haber üretimi pratiklerini etkileyen etkenlerden bir diğeri haber kaynaklarından uzaklaşmak olmuştur. Babıali gazeteciliğinin resmi ve özel haber kaynakları İstanbul’un merkezi bölgelerinde konumlanmışken, medya plaza binalarının şehrin batısında hem toplumsal yaşam hem iş yaşamı bakımından çeşitlilikten uzak bir bölgede konumlandırılması gazeteciler ve haber kaynakları arasındaki yüz yüze iletişimi zorlaştırmıştır. Medya plaza binalarının TEM yolu kenarında olması toplu ulaşım araçlarıyla ulaşımın önünde engel teşkil etmiştir. TEM yolunun mantığı açısından sorun oluşturmeyen bu durum, gazetecilerin şehirdeki toplumsal yaşam ve haber kaynaklarıyla temas etme potansiyeline darbe vurmuştur. Ahmet Yabuloğlu, haber üretimi ve haber kaynaklarına etkisi bağlamında mekânsal değişimin sonuçlarını şöyle yorumlamıştır: *“Haber kaynağı olan kurumlardan uzaklaşma, şüphesiz haber takibi ve haber yazma süreçlerinde etkisini gösterdi. Yüz yüze iletişimi biraz zayıflattı.”*⁴²⁰

Mehmet Sağnak’a göre mekânsal değişim, haber kaynakları ile teması önce telefon daha sonra internet üzerinden görüşmelere mecbur bırakmış, gazeteci-haber kaynakları ilişkisinde iletişim araçlarını yüz yüze iletişimin önüne geçirmiştir. Bu durum zaman içinde haber üretim mantığı ve süreçlerinde etkisini göstermiştir.

“İkitelli’ye geçiş bir anda gazetecilerin çevresiyle ilişkisini olumsuz yönde etkiledi. Şehir merkezindeyken bir-iki bardak çay ya da öğle

⁴²⁰ Ahmet Yabuloğlu ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 3 Temmuz 2021.

yemeği ile gerçekleşebilen haber kaynağı veya meslektaş buluşmalarının yerini, iş yeri meslektaşlarıyla plaza yemekhanesinde, kafesinde -eğer big brother sizi izlemiyorsa- beş-on dakika ile sınırlı kaldı. Haber kaynağı ile yüz yüze iletişimin yerini telefon ve e-mail aldı. Ancak mail bir süre sonra iki taraf için de işkenceye döndü. Halkla ilişkiler şirketlerinin katkısıyla dolan mail kutuları, “mailimizi aldınız mı?” sorularına işinizi bırakıp cevap verme mesaisine döndü.”⁴²¹

Şahin Zenginal, mekânsal değişimin haber kaynakları ile iletişimde meydana getirdiği etkiyi, “telefon haberciliği” kavramını ileriye sürerek yorumlamıştır:

“Gazeteciliğin İkitelli’ye taşınması ile birlikte haber kaynaklarıyla yüz yüze görüşme de çok asgariye indi. Mekânın uzak olması insanlara ulaşmayı da zorlaştırdı. Her iki taraf açısından sıkıntı oldu. Haber kaynağı gazetecinin gelmesini bekleyecek, gazeteci gelecek, haberi alacak, dönecek. İki taraf da zaman kaybına uğruyor. Bu sebeple yüz yüze ilişkiler çok azaldı. Bu durum bizim zamanımızda haberciliği telefon haberciliğine dönüştürdü.”⁴²²

Zenginal’ın ifadelerinden anlaşılabacağı gibi medya plaza sürecinde haber üretimi ulaşım sorunlarından etkilenmiştir. Ulaşım sorununun yanında telefon ve internetin iletişime sağladığı kolaylığın klasik gazeteciliğin haber toplama pratiğiyle bütünleşmesi beklenirken, çeşitli gerekçelerle yerine geçirilmeye çalışıldığı düşünülebilir.

Gazete çalışanları açısından Babıali bölgesinden Medya Plaza binalarına gerçekleştirilen mekânsal değişim gazete binasına ulaşımı yeni bir boyuta taşımıştır. Şehrin batı bölgesinde bulunan medya plaza binalarına Babıali bölgesinde olduğu gibi, toplu taşıma araçlarıyla ulaşmak mümkün olmamıştır. Babıali’deki gazete binalarına vapur, tren ya da otobüsle ulaşabilen gazetecilerin medya plaza binalarına ulaşımı servis araçlarıyla sağlanmıştır.

⁴²¹ Mehmet Sağnak ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 5 Temmuz 2021. Mehmet Sağnak, 1978’de Uludağ Üniversitesi İktisadi ve Sosyal Bilimler Fakültesi Siyaset bölümünden mezun oldu. 1978’den itibaren çeşitli haber ajansı, gazete ve televizyonlarda muhabir, istihbarat şefi, editör, haber müdürü, yazı işleri müdürü ve genel yayın müdürü gibi görevlerde çalıştı. 2007-2020 yıllar arasında Bahçeşehir Üniversitesi İletişim Fakültesinde öğretim üyeliği yaptı.

⁴²² Şahin Zenginal ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 28 Haziran 2021.

Ahmet Yabuloğlu, mekânsal değişimle birlikte ulaşım biçimindeki değişimin mesai saatlerinin değiştirilmesine kadar giden sonuçları olduğunu kaydetmektedir:

“Cağaloğlu’ndan çıkışla birlikte bir kere servis düzenine uyma mecburiyeti ortaya çıktı. Cağaloğlu’nda iken ben yürüyerek giderdim. Servise binmek için belli bir saatte hazır olmalısın. Kaçırдың zaman o uzak mesafeyi toplu taşıma araçlarında aktarmalar yaparak ve zaman kaybederek alabiliyorsun. Bu binalar da toplu taşıma duraklarından uzak yerlerde olduğu için zorluklar yaşanabiliyordu. Yeni binaya geçiş mesai saatlerindeki değişimi de beraberinde getirdi. Cağaloğlu’ndaki binada çalışırken 09.00-18.00 arasında mesai vardı. Yenibosna binasında 10.00’da başlayıp 19.00’da bitecek şekilde yeniden düzenlendi mesai saatleri.”⁴²³

TEM yolunun yapım ve kullanım mantığı içinde toplu taşıma araçları için durak bulunmaması ve medya plaza binalarının inşa edildiği bölgenin 1990’ların başında henüz gelişmemiş olması gazeteye ait servis aracını kaçıran gazetecilerin iş yerine ulaşımını zorlaştırmıştır. Gün içinde şehirde meydana gelen olayların yerinde takip edilmesi için oluşturulan ulaştırma birimlerinin de medya plaza binalarında faaliyet gösteren bütünü gazeteler için düzenli bir işleyiş taşıdığını söylemek zordur. Ahmet Tüzün, “İşe gidip gelmek bile başlı başına bir dertti. Servisi kaçırdığınızda, bir otobüse binip, daha sonra da birkaç kilometre yürüyüp gazeteye ancak ulaşabiliyordunuz. Haber için gazeteden çıkıp bir daha geri dönmek ise daha büyük problemli.” ifadeleriyle gazetecilerin gerek mesai başlangıcı için gazeteye ulaşımında gerek haber takibi için şehrin farklı bölgelerine gidiş ve dönüşlerde sorunlar yaşanabildiğini belirtmiştir.

Medya plaza binalarının İstanbul’un batı bölgesinde konumlanması özellikle Anadolu yakasında yaşayan gazetecilerin gazete binasına ulaşımını Babıali dönemine göre zorlaştırmıştır. Mehmet Sağnak, servisi kaçırma riskinin işe ulaşmak için yolda geçirilen zamanı arttırdığına işaret etmektedir:

“Saat 09.00 mesaisi için Kadıköy İskelesi’nde saat 07.00’de olmanız gerekiyordu. Servisi kaçıran için kâbus başlıyordu. Zira direkt İETT

⁴²³ Ahmet Yabuloğlu ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 3 Temmuz 2021.

*seferi çok uzun bir yolculuk yapılacak bir otobüsle sınırlıydı. Otobüs ve dolmuş aktarmalı mümkündü. Ama zaman kaybından başka bir işe yaramıyordu. Müdürler otomobillerle alınıyordu. Bazı şeflerin ise otomobili varsa benzin masrafı karşılanıyordu. Haber kaynaklarının başta STK'ların nasıl ulaşabildiğini ise hayal bile edemiyordum.*⁴²⁴

Mehmet Sağnak'ın son cümlesinden anlaşılabileceği gibi medya plaza döneminde yaşanan ulaşım sorunları sadece gazete çalışanlarını değil, haber kaynağı olarak gazeteye ulaşmak isteyen kişi ve kurumları da engelleyen bir boyuta sahip olmuştur.

1990'ların ortalarından itibaren medya plaza binalarının bulunduğu TEM yolu çevresindeki arazilerde işyeri ve konut sayısında yaşanan hızlı artış beraberinde trafik sıkışıklığı sorununu getirmiştir. Trafikte geçen sürenin artması özellikle İstanbul'un Anadolu yakasında yaşayan gazetecilerin ulaşımını daha da zorlaştırmış, gazetecilerin iş arama süreçlerindeki tercihlerini etkileyebilmiştir:

*“Söz konusu dönemde işe gidiş ve gelişler servisi ile yapılıyordu. Sabah evlerinden alınan çalışanlar akşam aynı şekilde evlerine bırakılıyordu. Yani günün tamamı ev ile gazete arasında geçiyordu. İstanbul trafiği malum, ben Anadolu yakasında oturuyorum ve günden en az 3 saatim yolda geçiyordu. 2002 sonrası yine İkitelli'de yayınlanan iki gazetecinin iş teklifini sırf ulaşım nedeniyle reddetmek zorunda kaldım ve Cağaloğlu'nda faaliyet gösteren İstanbul yerelinde yayında yapan iki gazetede çalıştım.*⁴²⁵

3.3.3. Haber Ajanslarına Bağımlı Hale Gelmek

Medya plaza sürecinin haber üretimine etkileri bağlamında gazetecilerin üzerinde durduğu bir başka sorun, muhabir sayısının azaltılmasına koşut olarak haber ajanslarına bağımlılığın artması ve haber ajanslarından alınan haberlerin gazete içeriklerinde aldığı yerin artmasıdır. Abdülkadir Karataş'a göre, gazetelerde

⁴²⁴ Mehmet Sağnak ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 5 Temmuz 2021.

⁴²⁵ Abdülkadir Karataş ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 22 Haziran 2021.

muhabirlik kadrosunun daralmasında şehirdeki belli başlı resmî kurumlarda bulunarak mesai yapan “nokta muhabir”lerin azaltılması ilk adım olmuştur:

“Bizim dönemimizde 'nokta muhabirleri' vardı, önemli kamu hastanelerinde (Haydarpaşa Numune, Çapa, Kartal Devlet vs...), ilçe adliyelerinde muhabirler vardı, gazetelerin Anadolu Yakası'nda büroları vardı. Plaza harekâtının ardından birçok nokta muhabirliği iptal edildi. Gazetelerdeki muhabir sayısı azaltıldı. Sayıları üçü geçmeyen onlar da holdinglerin tekelindeki ajanslara bırakıldı bütün iş. Oysa gazete haberdur, haber de muhabir tarafından yapılır.”⁴²⁶

Karataş, muhabir sayısının azalması ve haber ajanslarının en güçlü haber kaynağı olarak öne çıkmasıyla, gazetelerde yer alan haberleri süzgeçten geçirme, eksiklerini tespit etme ve teyit etme olanaklarının zayıfladığına dikkat çekmiştir:

“Bir dönem 60 muhabire sahip gazeteler İkitelli macerası ile birlikte ellerinin altından sadece 5-6 muhabir bulundurmaya başladı. İşin ağırlığı ajanslara kaydı ki, bu da tek kaynağa bağlı bir yayıncılık anlamına geliyor. Örneğin Anadolu Ajansı'na abone iseniz onun geçtiği haberi teyit etmeniz, kendi muhabiriniz ile doğrulatmanız neredeyse imkânsız hale geliyor.”⁴²⁷

Gazetelerin haber takibini kendi kadrolu çalışanlarından çok abone oldukları haber ajanslarına bırakmasının gazeteciler tarafından en önemli görülen sonuçlarından biri, gazete içeriklerinin giderek birbirine benzemesi olmuştur. Bilindiği gibi, geçmişten günümüze bir gazetenin omurgasını rutin haberler ve özel haberler oluşturmuştur. Ancak 1990’lı yıllardaki medya plaza sürecinde muhabirlerin gördüğü işlevin haber ajanslarıyla ikame edilebileceği düşüncesi gazetelerin özel haberler bakımından zayıflamasına yol açmıştır. Bu bağlamda Mehmet Nuri Yardım, Babıali gazeteciliğin özel haberin Babıali gazeteciliğindeki rekabet ortamının başlıca sebeplerinden biri olduğunu hatırlatmaktadır:

“Gazete eskiden özel haberdi. Hususi röportajlardı. Tefrikalar, inceleme ve araştırma yazılarıydı. Gazeteler haber atlatmak için birbirleriyle

⁴²⁶ Abdülkadir Karataş ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 22 Haziran 2021.

⁴²⁷ Abdülkadir Karataş ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 22 Haziran 2021.

kıyasıya yarışarlardı. ‘O haber onlarda var, bizde niye yok?’ diye yöneticiler üzüldü, hesabını haber müdürü veya şefinden çıkarırdı. Yayın yönetmeni gazabından korkulurdu. Yazı işleri müdürü sayfaları didik didik ederdi. Rahmetli Çetin Emeç, Hürriyet’in Genel Yayın Yönetmeniydi ama gece geç saatlere kadar taşra baskısını okur, tashihleri yakalar, ondan sonra evine giderdi.’⁴²⁸

Medya Plaza sürecinin haber üretimine etkileri bağlamında genel bir değerlendirme yapmak için bir gazetenin ana varlık sebebinin “okuyucularına haber sunmak” olduğu gerçeğinden hareket etmek gerekmektedir. Gazetecilik mesleğine anlam veren, okuyucu sunulan ürünü somutlaştıran şey ise haber toplama, yazma ve yayınlama eylemlerini içeren haber toplama sürecidir. Gazete adına haber üretim sürecindeki kilit rol muhabire aittir. Muhabirin görevi, gerek rutin haberlerde gerek özel haberlerde, bilgi, merak, yaratıcı düşünce gücü ve haber kaynaklarıyla iletişim kurmakta göstereceği beceri ile çalıştığı haberi anlaşılır bir dille ve eksiksiz bir içerikle sunmaktır. Medya Plaza süreci öncesindeki Babıali gazeteciliğinde muhabirlerin en temel avantajı yüz yüze iletişim ve kişisel ilişkilere dayanarak oluşturdukları sosyal ağın onlara düzenli haber akışı sağlamış olmasıdır. Ancak medya plaza sürecinin başlamasından sonra “nokta muhabirliği”nin gazete yöneticilerinin kararlarıyla azaltılması örneğinde de görüldüğü gibi haberleri aracısız bir biçimde kurumlardan ve şehirdeki canlı toplumsal hayattan elde eden muhabirlerin bu imkânları ortadan kalkmaya yüz tutmuş, şehir halkıyla temas potansiyelleri zafiyete uğramıştır. Muhabirlerin şehir merkezindeki kaynaklardan uzaklaşması ve ajans haberciliğinin devreye girmesi haber üretimindeki çeşitliliğe darbe vurmuştur. Bunun yanında medya plaza sürecinde gazete yönetimlerinin muhabir kadrosunu daraltmaya yönelik kararları, gazetenin toplumsal karşılığının birinci elden ölçülmesi ve şehir hayatının nabzının tutulması açısından daha sorunlu bir süreci başlatmıştır.

⁴²⁸ Mehmet Nuri Yardım ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 2 Temmuz 2021.

3.4. Medya Plaza Sürecinin Gazetecilerin Birbirleriyle İletişimine Etkisi

İstanbul gazeteciliğinde 1990'lı yıllarla birlikte yaşanan mekânsal değişim gazetecilik meslek kimliği, kültürü ve pratikleri açısından bir takım farklılıkları beraberinde getirmiştir. Babıali gazeteciliğinin 1830'lardan 1990'ların başına uzanan tarihsel serüveni içinde bölgenin bir basın-yayın merkezi olarak kat ettiği mesafe gazetecilik mesleğine belirli bir binada belirli bir kadro ile birlikte icra edilen herhangi bir işin ötesinde anlam yüklemiştir. Ülkedeki yazılı kültürün ilerlemesinde önemli bir rol alan mesleğin şehrin merkezi bir bölgesinde kökleşmesiyle sağlanan akış, gazete binasını, Babıali gazeteciliğinin haber kaynağı olan kurumlara, diğer gazeteler ve basın-yayın sektörünün farklı alanlarıyla bir meslek çevresine ve meslek erbabının mesai dışı zamanlarda bir araya geldiği sosyalleşme çevrelerine bağlamıştır. Babıali gazeteciliğinin 160 yıllık mekânsal tarihi, meslek mensuplarına çalıştıkları gazete binasından başlayarak çevreye doğru yayılan iletişim ve sosyalleşme ortamlarında var olma imkânı tanımıştır. Gazete binalarının birbirine komşu veya yakın konumda olmasıyla bir gazete çevresi oluşmuştur. Matbaalar, dergiler, yayınevleri, kitabevleri, haber ajansları, reklam ajansları, telif hakkı ajansları, ansiklopedi büroları, gazete dağıtımçıları, kitap dağıtımçıları, takvimciler ve mücellithanelerle bir meslek çevresi meydana gelmiştir. Basın-yayın kümelenmesinin geliştiği bölge aynı zamanda İstanbul'un merkezi iş alanı olduğu için kahvehane, pastane, lokanta ve meyhane gibi sosyalleşme mekânlarının en yoğun yerleştiği alanlardan biridir. Bu atmosfer içinde 19. yüzyılın son çeyreğinden 1990'lara kadar geçen dönemde bazı sosyalleşme mekânları Babıali gazeteciliğinin bir parçası gibi benimsenmiştir. Böylece Babıali gazeteciliği için hem bir sosyalleşme çevresi oluşmuş, hem de toplumu izleyebilecekleri bir toplumsal çevre ile bağları gelişmiştir.

Sosyalleşme mekânları arasında özellikle İstanbul adliyesi ve İstanbul il emniyet müdürlüğüne yakın konumdaki bazı kahvehane ve pastaneler uzun yıllar muhabirlerin bir araya geldiği ve günlük haber alış-verişi yaptığı yerler olarak bilinmiştir. Bazı sosyalleşme mekânları gazetelerde köşe yazarlığı yapan ya da dizi-

yazılar ve edebiyat tefrikaları ile gazetelere dışarıdan katkı veren yazarların çalışma bürosu gibi kullandıkları yerler olmuştur. Yukarıda anılan sosyalleşme mekânlarının bir diğer işlevi de işsiz kalan gazetecilerin Babıali dünyasıyla bağlarının kopmamasını sağlamaktır. İşsiz kalan gazeteciler yeni iş tekliflerine bağlı görüşmeleri yapmak için genellikle Babıali çevresindeki sosyalleşme mekânlarını tercih etmiştir. 160 yıllık İstanbul gazeteciliği tarihi akışı içinde doğal bir biçimde oluşan meslek çevresi gazeteciler açısından bir topluluk yapısı oluşturmuştur. 1990'larla birlikte gerçekleşen mekânsal değişim olgusu İstanbul gazeteciliğindeki topluluk yapısının çözülmesi sonucunu doğurmuştur. Medya plaza sürecinin gazetecilerin birbirleriyle iletişimine etkisi bağlamında göz önünde bulundurulması gereken ana dinamiklerden biri Babıali gazeteciliği için mekânsal değişimin sadece taşınma değil aynı zamanda bir dağılma olarak gerçekleşmesidir. Medya Plaza binalarına geçiş süreci gazetelerin Babıali'den ayrılmasının dışında birbirlerinden uzağa konumlanmasıyla sonuçlanmıştır. Medya Plaza binalarının çevresinde bir Babıali gazetesinde olduğu gibi bir “gazete çevresi”nden bahsetmek mümkün değildir. Babıali'de farklı gazetelerde görev yapan meslektaşlarla iletişim kurmak zor olmazken medya plaza sürecinde bu imkân ortadan kalkmıştır. Medya plaza binasının etrafında meslek çevresi bulunmadığı gibi toplumsal çevre ve buna bağlı alternatif iletişim ortamları ve sosyalleşme mekânları da bulunmamaktadır.

Yerel yönetim tarafından, sanayi kuruluşu sayılarak merkezi İstanbul'un dışına çıkması teşvik edilen gazeteler, geldikleri yeni bölgede sanayi üretimi yapan kuruluşların hızlı bir biçimde yerleşmesiyle bir fabrikalar çevresinin içinde kalmıştır. Bu süreçte, sanayi işçiliğinin çalışma pratikleriyle basın işçiliğinin çalışma yöntem ve pratikleri arasındaki farklılık belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Mekânsal değişimin getirdiği sonuçlar geçmişten bugüne hem Babıali'de hem Medya Plaza binalarında gazetecilik yapmış meslek erbabı tarafından karşılaştırılmış ve yorumlanmıştır. Bu çalışma kapsamında görüşülen meslek mensuplarının medya plaza sürecinin gazetecilerin birbirleriyle iletişimi çerçevesinde öne çıkardığı konuların başında Babıali'de basın-yayın kümelenmesinin meslek mensuplarına sunduğu sosyal çevre ve bu çevrenin gazetecilere katkıları gelmektedir. Medya plaza süreci bağlamında öne çıkan konular ise Plaza binalarının iç mekân kurgusunun

temel özellikleri ve çalışanlar üzerindeki etkileri, Plaza binalarında yenilenen organizasyon şemalarının meydana getirdiği hiyerarşi ve farklılaşmalar ve Plaza binalarının yakın çevre ile ilişkileri olarak sıralanmıştır.

3.4.1. Babıali Gazeteciliğinin Sosyalleşme Çevreleri

İletişim ve sosyalleşme potansiyelinin mesleğe yansıması bakımından Babıali gazeteciliği dönemi ile Medya Plaza gazeteciliği dönemini karşılaştıran Abdülkadir Karataş,

“İşin doğrusu kıyas kabul etmez bir durum. Babıali’de sizi ve mesleğinizi besleyen bir sosyal çevre söz konusu. Halkın içindesiniz, esnaf, sanatkarlar, çarşı, pazar, spor etkinlikleri, kültürel faaliyetler. Diğerinde kaba bir tanımlama ile üretim bandında bir robot... Babıali’de meslek ustalarıyla, tanınmış yazar-çizer takımıyla, mesleğe yeni başlamış stajyerler ile sürekli bir dirsek teması vardı. Bu doğal olarak hem bir kültürün aktarımı hem de mesleğin kendi ortamında öğrenilmesi anlamında önemliydi.”⁴²⁹

ifadelerini kullanmıştır. Karataş, yaptığı değerlendirmede, birbirini çevreleyen iletişim ve sosyalleşme halkalarının, gazete çevresi-sosyal çevre-toplumsal çevre olarak tanımlanabilecek bir çerçeve içinde anlam bulduğunu ve bir iletişim akışı sağladığını vurgulamaktadır. Karataş, Babıali gazeteciliğinin mekânsal çevreyle kurduğu bağı iki boyutta ele almış, hem meslek pratikleriyle ilgili deneyimin arttırılmasında hem de mesleğin usta-çırak ilişkileriyle öğrenilmesinde etkili olduğuna dikkat çekmiştir.

Karataş, Babıali gazeteciliğinin bir meslek çevresi olarak belirli bir bölgede kümelenmesinden kaynaklanan doğal yüz yüze iletişim imkânlarının haber üretimi ve mesleği öğrenme süreçlerine katkısının yanında gazetecilerin meslek ahlakını besleyici bir işlev gördüğüne de değinmektedir:

“Babıali’de yaptığı yanlış öyle ya da böyle kahvehanede, lokantada, cemiyette, yolda o kişinin yüzüne vurulur, en hafifinden bir bakış ile

⁴²⁹ Abdülkadir Karataş ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 22 Haziran 2021.

cezalandırılırdı. Basit bir ifadeyle gazetede yer alan bir yanlış haber, bir tashih, bir mükerrer yazı failinin fiziken zor durumda bırakırdı.”⁴³⁰

Karataş’a göre mekânsal değişimle doğal iletişim zemininin kaybedilmesi meslek pratiklerinde belirgin bir farklılığı ortaya çıkarmıştır:

“Şimdi tanışıklık sanal bir halde. Gazetecilerin çoğu birbirini imzaları üzerinden tanıyor. Yani oturup birlikte bir çay içmişlikleri, bir haber üzerine derinliğine tartışmışlıkları pek olmuyor. Mahallelerin ayrılması da bir operasyon gibi... Haberinde ısrarcı bir muhabirin o işin aslını bilen bir başka muhabir ile yolda izde rastlaşma ihtimali hemen hemen yok gibi...”⁴³¹

Mehmet Nuri Yardım, Babıali çevresinin gazetecilere hissettirdiği kapsayıcılığı, “Babıali’deyken semt bizim mahallemiz gibiydi”⁴³² cümlesiyle ifade etmiştir. Bir şehirdeki idari yapılanmanın en küçük birimi olan mahalle aynı zamanda birbirlerine komşu olanlarca inşa edilen sosyal yapının kuruluş ve gelişme zeminidir. Babıali Caddesi ve onu çevreleyen cadde ve sokaklara yayılan gazetecilik dünyası, meslekle doğrudan ilgisi bulunmayan yerleşik esnaf çevresiyle yakın ilişkiler kurmuş ve bu çevreye ait mekânları da gazetecilerin iletişim ortamları haline getirebilmiştir. Bu bağlamda, Mehmet Nuri Yardım’ın kaydettiği, “Berberimiz de ayakkabıcımız da bakkalımız da buradaydı. Ve biz ihtiyaçlarımızı buradan gideriyorduk.”⁴³³ cümleleri gazetecilik dünyası ile esnaf çevresi arasındaki ilişkilerin önemine dikkat çekmektedir.

Babıali gazetelerinde çalışmış pek çok meslek mensubunun özellikle 1980’lerden günümüze gelen dönemde yayımladığı kitaplarda verdiği bilgiler Mehmet Nuri Yardım’ın ifade ettikleriyle örtüşmektedir. Gazetecilerin mesleki kariyerlerini değerlendirdikleri, gözlemlerini paylaştıkları eserlerde, bazen bir beyaz eşya dükkânının, bazen bir berber dükkânı veya eczacının gazetecilerin bulunduğu ve meslek çevresine dair yeni gelişmeleri yorumladığı buluşma noktaları haline

⁴³⁰ Abdülkadir Karataş ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 22 Haziran 2021.

⁴³¹ Abdülkadir Karataş ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 22 Haziran 2021.

⁴³² Mehmet Nuri Yardım ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 1 Temmuz 2021.

⁴³³ Mehmet Nuri Yardım ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 1 Temmuz 2021.

geldiğine dair kayıtlar bulunmaktadır. Babıali gazeteciliğinin mensupları bu çevrede bulunan lokanta, kahvehane, pastane ve meyhanelerle sosyalleşme ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Gazetecilik mesleğinin kendine has doğası ve koşulları meslek mensuplarının sosyalleşme pratiklerini de adeta mesleğin bir tamamlayıcı ögesi kılmıştır. Gazete dediğimiz ürünün “günlük” yayın periyoduna sahip olması beraberinde zaman baskısını getirmektedir. Gazeteler arasındaki habercilik rekabeti daima zaman baskısını yükselten bir faktör olarak öne çıkmıştır. Haberlerin belirli bir saate yetiştirilme zorunluluğu ile birlikte haber metninde verilen bilgilerin doğruluğu ve eksiksiz işlenmesi gazetecinin taşıdığı iş stresini yüksek seviyelere çıkartan etkenlerdir.

Celalettin Kafesoğlu, kendi mesleki deneyimi ve gözlemlerine dayanarak, gazeteciler açısından sosyalleşme zamanlarının bilinen anlamda sohbetin ötesinde meslek erbabının ihtiyacını hissettiği bir yenilenme süreci olarak yaşandığını belirtmektedir:

“Gazeteciler kabul etmek gerekir, ilginç insanlar. Duruş, düşünce, tavır, eylem dörtgeninde çok renkli ve hareketli bir kadro. Her gün ülkeyi, dünyayı yeni baştan masaya getirmek, birçok hassasiyetin arasında bir gün sonraya nasıl bir sunumla okurun karşısına çıkacağını düşünmek, yeni ve çarpıcı konular, başlıklar bulmak kolay değil. Söz uçar yazı kalır. Hata kaldırmaz. Onun için hız ve dikkat kol koladır. Gazetecilerin, sanki bir yanardağın sürekli lav püskürtmesi gibi; içleri kaynar. Ve bu kaynama noktasının en güzel dışa vurduğu yer kabul etmek gerekir lokantadır, meyhanedir! Burada gazeteciler çok fazla alkol sever, alır gibi bir yanılgıya düşmemek lazım çünkü nihai hedef içki değil sohbet. O masada içen de olur içmeyen de. Ama günün yoğunluğunu, yorgunluğunu bir iki duble ile atmak da keyiflidir diye düşünenler yok değil. Türkiye, dünya meseleleri yeniden bu kez sofraya gelir. Bazen de rekabet. Ama burada şöyle önemli bir fark vardır; analiz analizi kovalar, hatıra defterleri açılır. Bazen bir isim üzerine konuşulur, muhabbet öyle keyiflidir ki gece olur bitmez. Bu güzergâhlardan birçok nesil gibi biz de geçtik.”⁴³⁴

⁴³⁴ Celalettin Kafesoğlu ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 28 Haziran 2021.

Celalettin Kafesoğlu'nun ifadelerinden anlaşılacağı gibi, gazeteciliğin doğasında var olan hız ve rekabet gibi faktörler, doğru ve ayrıntılı bilgiye ulaşma ve okuyucuya sunmak gibi gereklilikler gazetecilik mesleğini yürüten insanları çok boyutlu olarak etkilemektedir. Gazeteciliğin her yeni günde ürünü tamamen yenilenmeye mecbur eden, üreteni (gazeteciyi) temel sorumluluklarıyla yeniden sınavdan geçiren yapısı ciddi bir stres yükü oluşturmaktadır. Gazeteci sosyalleşmesi, Babıali gazeteciliğinin mensupları için karşı karşıya kalınan sorunlara çözümler üretilen, yeni bakış açıları kazandıran iletişim çerçeveleriyle anlam bulmuştur.

Babıali gazeteciliğinde, herkese açık mekânların yanında Türkiye Gazeteciler Cemiyeti lokali meslek mensuplarının en önemli buluşma noktalarından biri olmuştur. Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'nin Babıali'de konumlanması mesleğin çevreyle kurduğu ilişkinin doğal bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. Celalettin Kafesoğlu, gazetecilere özel bu mekânın, farklı gazetelerde çalışan ve farklı kuşaklara mensup gazetecilerin bir araya gelişini sağlamakta gördüğü işlevi şöyle anlatmaktadır.

“İran Konsolosluğunun karşısındaki Türkiye Gazeteciler Cemiyeti lokali, genç-yaşlı, tecrübesiz-olgun, amatör-duayen gazetecilere ev sahipliği yapan mekandır. Burası hem oturma, hem yemek, hem aperatif, hem de kafe tadında bir yer olup, hepimizi ağırlamıştır. Gerçi ben öyle çok fazla ziyaret etmezdim ama gittiğimde, birçok gazetenin üst düzey yöneticilerini, ağabeylerimizi, ablalarımızı orada görürdüm. Bazen selam vermek bile önemlidir, bunun kıymetini orada anladım.”⁴³⁵

Celalettin Kafesoğlu'nun son cümlesiyle altını çizdiği gibi, Babıali gazeteciliğinin meslek çevresindeki iletişim halkalarına dâhil olmak için mutlaka uzun bir geçmişe dayalı derinlikli tanışıklıklara gerek yoktur. Aynı çevrede, aynı mesleğe mensup olmanın verdiği bilinç, gazetecilerin birbirleriyle ilişkilerinde yardımcı bir faktör olarak devreye girebilmiştir.

⁴³⁵ Celalettin Kafesoğlu ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 28 Haziran 2021.

Mehmet Sağnak, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti lokalinin gazeteci sosyalleşmesi ile birlikte gazetecilerin yeni işler bulmasına vesile olduğuna dikkat çekmektedir.

“Özellikle gazete merkezleri Babıâli’den çıkmadan önce, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti’nin lokali bir merkez gibiydi. Hemen herkesi görmek, selamlaşmak ve sohbet etmek mümkündü. Burası ya da çoğunlukla meyhaneler transferlerin görüşüldüğü yer olmuştur.”⁴³⁶

Mehmet Sağnak’ın hem meslek içi iletişim, hem yeni iş bulma zemini olması bakımından değerlendirdiği Türkiye Gazeteciler Cemiyeti lokali mekânsal değişimin gerçekleştiği 1990’lı yıllardan sonra da faal olsa da bugün daha çok emekli gazetecilerin sosyalleşme mekânı olmuştur. Türkiye Gazeteciler Cemiyeti’nin bu binada düzenlediği etkinlikler ve yine Türkiye Gazeteciler Cemiyeti’nin yayın organı olarak 1995-2018 arasında yayımlanan “Bizim Gazete” cemiyet lokalinin gördüğü işlevi devam ettirmesinde etkili olmuştur.

Babıali gazeteciliğinin diğer bir sosyalleşme ortamı da Babıali basın-yayın dünyasının en önemli parçalarından biri olan kitabevleridir. 1875’lerden 2000’li yıllara uzanan dönemde Babıali Caddesi üzerinde sıralanan kitabevleri Babıali basın-yayın dünyasının hem vitrini hem buluşma ve sohbet mekânları işlevini görmüştür. Timuçin Mert, kendisinin de dâhil olduğu sohbet meclisleri örneğiyle kitabevlerinin gazeteci sosyalleşmesindeki yerine temas etmektedir:

“Gazetecinin vakti ağırlıklı olarak gazetede geçer, hele yazı işleri çalışanları için bu durum daha da belirgindir. Ben de Babıali Caddesinin çevresindeki pek çok kahvehane, lokanta ve kitabevinde sohbet halkalarına dâhil oldum. Babıali Caddesi üzerinde Nebioğlu Yayınevi bizim meslek büyüklerimizin zaman zaman bir araya geldiği bir yerdi. Abdullah Nebioğlu, Rahim Balcıoğlu, Ahmet Güner Elgin, Gökhan Evliyaoğlu, Tekin Erer ve Nejat Muallimoğlu gibi yolu Babıali’den geçmiş isimler sık sık Nebioğlu

⁴³⁶ Mehmet Sağnak ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 5 Temmuz 2021.

Yayınevi'nin mekânında birlikte olurdu. Biz de onlardan sonraki kuşak olarak dinleyici mevkiinde orada bulunurduk."⁴³⁷

Babıali çevresinde mekânlar 20. yüzyılın başından 1980'li yılların sonuna kadar gazetecilerin mesai dışı zamanlardaki beraberliklerine ev sahipliği yapmıştır. Ancak 1980'lerle birlikte gerek basın-dışı sermayenin basına girişi, gerek şehirdeki farklı merkezlerde gelişen sosyalleşme mekânları özellikle yeni kuşak gazetecilerin sosyalleşme tercihlerinde değişiklik yaşanmasına sebep olmuştur. Gazeteciliğe 1981'de Babıali çevresinde başlayan Can Kozanoğlu, Babıali gazeteciliğinin sosyalleşme tercihlerindeki değişimi eski kuşaklarla mesleğe kendisiyle aynı dönemde başlayanları kıyaslayarak değerlendirmektedir:

"Sizin teziniz sektör-insan-mekân üçlemesi üzerinden gittiği için söylüyorum: mekânlar değişti. Mesela Meserret, İkbâl bunlar benim Orhan Kemal'in yazılarından bildiğim yerler. Benim bildiğim aybaşlarında para olunca Sirkeci'ye Konyalı Lokantası'na, Gar Lokantası'na gidilir. Bitirim Lokantası, Kırık Çatal, Sultanahmet'te Konak Lokantası, bunların hepsi eski Babıali'nin gittiği yerlerdi. Milliyet'in, Hürriyet'in İkitelli'ye taşınmadan önceki son zamanlarında hala birlikte cemiyete giden bir eski kuşak vardı. Ancak yeni kuşak iş sonrasındaki saatlerde soluğu Galata Köprü altında, daha sonra bu mekânların taşınacağı Sıraselviler ve Beyoğlu'nda almaya başlamıştı. Çok ayrı insan tipleri vardı kuşaklar arasında."⁴³⁸

Kozanoğlu'nun gazeteciliğin yeni kuşakları ve şehirdeki alternatif mekânların gelişimiyle yorumladığı değişim, Mehmet Sağnak tarafından da değerlendirilmiştir. Mehmet Sağnak, 1980'li yıllarla birlikte Babıali gazeteciliğinin sosyalleşme çevrelerinde yaşanan değişimde basın-dışı sermayenin basına girişinden sonra gazeteciler arasında gelişen gelir farklılıklarının etkili olduğunu vurgulamaktadır:

"Gazete transferlerinin artması, Güneş gazetesiyle birlikte ücretlerin inanılmaz rakamlara çıkmasıyla, sınıfsal ayrılıklar baş gösterdi.

⁴³⁷ Timuçin Mert ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 1 Temmuz 2021.

⁴³⁸ Can Kozanoğlu ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 30 Haziran 2021. 1963'te Adana'da doğdu. Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nü bitirdi. 1981'de medya sektörüne girdi; gazetelerde, dergilerde, televizyon kanallarında çalıştı. "Bu Maçı Alıcaz!" (1990), "Cılalı İmaj Devri" (1992), "Pop Çağı Ateşi" (1995), İnternet, Dolunay, Cemaat (1997), "Yeni Şehir Notları" (2001), "Acemi Eğitimi" (2005), "Yalan Yıllar" (2015) ve "Bıçkın ve Ağlak" (2018) isimli kitapları yayımlandı.

Cağaloğlu'nda bir-iki tek atıp birkaç kelam etmek, yerini lüks otellerin barlarına terk etti. Plazalarda kurulan barlar masa arkadaşınızla sosyalleşmenizi sadece birkaç kat aşağı ya da yukarı taşıyabildi. Birlik olmayı beklediğiniz bu tür buluşmalar daha çok gruplaşmanın önünü açtı. Diğer medya kuruluşundaki arkadaşınızla görüşemediniz.”⁴³⁹

Mehmet Sağnak'ın, 1982 yılında işadamları Ömer Çavuşoğlu ve Ahmet Kozanoğlu tarafından kurulan, genel yayın yönetmenliğini Tercüman gazetesinden transfer edilen Güneri Cıvaoğlu'nun üstlendiği Güneş gazetesinin ücret ve transfer politikasını öne çıkarması, 1980'lerde İstanbul gazeteciliğinde yaşanan dönüşümü anlamak bakımından çarpıcı bir örnektir. Sağnak, farklı ücret politikalarıyla ortaya çıkan sınıfsal ayrılığın gazetecilerin sosyalleşme mekânlarını da birbirinden ayırdığının altını çizmiştir.

3.4.2. Medya Plaza Binalarında İç Mekân Kurgusu ve Gazeteciler Üzerinde Etkileri

Çalışma kapsamında görüşülen gazeteciler medya plaza döneminde gazetecilerin birbirleriyle iletişiminde yaşanan değişiklikleri değerlendirirken, Medya Plaza binasının iç mekân özellikleri, Medya Plaza binasının yakın çevresinin özellikleri ve medya sektöründeki yapısal değişimin meydana getirdiği hiyerarşik anlayışı öne çıkarmışlardır. Mekânsal değişimin gerçekleştiği 1990'lı yıllar medya açısından aynı zamanda ekonomik ve teknolojik dönüşüm dönemidir. İletişim sektörünün yükselişi, gazetecilik ve televizyonculuk arasında kurulan bağ medya plaza binalarındaki iş tanımlarına, çalışma kültürüne ve hiyerarşi anlayışına önemli etkiler yapmıştır. Medya Plaza binasında açık ofis düzeniyle oluşturulan yeni mekân kurgusu Babıali gazetelerinden gelen gazeteciler açısından iletişim ortamını farklılaştıran bir dinamik olarak ele alınmıştır.

Ahmet Tüzün, medya plaza sürecindeki yeni çalışma atmosferini şu cümlelerle değerlendirmektedir:

⁴³⁹ Mehmet Sağnak ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 5 Temmuz 2021.

“İnsan ilişkileri bakımından birbirinden çok farklı ortamlardı. Babıâli’de mekânlar ve çalışma masaları insanların birbirleriyle daha yakın, daha samimi ve daha içten olmasına yardım ediyor, ortam sağlıyordu. Masalar yan yana, sohbetler diz dize, çalışmalar iç içeydi. İnsanlar iş arkadaşı değil, akraba gibiydi. Plazalarda her şey bunun tam tersi hâle geldi. Araya duvarlar, bölmeler, mesafeler girdi. Herkes kendi bölmesine, kendi kabuğuna çekildi. Sohbetler kalktı. Bu durum çalışma şartlarını da olumsuz etkiledi. Editörlük ve yazı işlerinde araya masalar, bölmeler duvarlar girince yüz yüze görüşmeler en aza indi, bu da mesleği olumsuz etkiledi.”⁴⁴⁰

Tüzün’ün medya plaza binalarında çalışma alanlarının düzenlenme biçimini merkeze alarak yaptığı yorum, plaza tipi binalara geçiş sürecinde gazetecilik mesleğinin kendine has özelliklerinin ne ölçüde dikkate alındığını sorgulama çerçevesine oturmaktadır. Türkiye’de 1980’li yıllardan itibaren, şirketlerin yönetim merkezi olarak tasarlanan plaza tipi binalarda oluşan atmosferin, yaratıcı düşünce ve etkileşimle verimliliği artan gazetecilik mesleğinin ruhu ile örtüşüp örtüşmediği konusunda yeterince düşünülmeyeceğine işaret etmektedir.

3.4.3. Medya Plaza Binalarının Yakın Çevresine İlişkin Sorunlar

Medya plaza binalarının yerleştiği bölgelerin toplumsal hayat alanlarından uzakta oluşu, gazeteciliği mesleğin doğasıyla taban tabana zıt bir yalıtılmışlıkla baş başa bırakmıştır. Gazetelerin medya plaza binalarına taşındığı ilk dönemlerde binaların yakın çevresinde boş arsalar ve yeni inşa edilen fabrikalardan başka bir yapının bulunmadığı bilinen bir durumdur. Gazeteciler için, Babıâli’deki gazete çevresinin sosyalleşme potansiyeli geride kalmışken, yeni yerleşilen çevrede karşılaştıkları ıssızlık olmuştur. Bu durum medya plaza binalarında çalışan gazetecilerin çevreyle ilişki kuramamasına ve mesleği zorunlu bir izolasyon içinde yürütmelerine sebebiyet vermiştir. Ahmet Yabuloğlu, Yenibosna’da Türkiye gazetesinin içinde bulunduğu medya plaza binasının çevresel koşullarını anlatırken

⁴⁴⁰ Ahmet Tüzün ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 25 Haziran 2021.

yukarıda çizilen mekânsal çerçevenin alternatifsizlik sorununa, “Bina dışına çıktığınızda yakınlarda gidebileceğiniz hiç alternatif mekân yoktu. Altınyıldız giyim mağazasının bulunduğu yere doğru yürüyüşler yaptığımızı hatırlıyorum”⁴⁴¹ cümleleriyle değinmiştir. 1990’lı yıllarda Bağcılar’da Doğan Medya Center olarak bilinen plaza binasında Milliyet gazetesinde mesai yapan Celalettin Kafesoğlu da çevresel koşullar konusunda Ahmet Yabuloğlu’na benzer tespitler yapmıştır: “O yıllarda tabiri caizse çevre tam bir varoştı. Plaza dışında nereye gideceksin ki? Zaten gitmedim.”⁴⁴²

Medya plaza binalarının çevresinde gazeteci sosyalleşmesine zemin oluşturacak mekânların bulunmaması özellikle ilk yıllarda gazetecilerin bir bölümünü Babıali çevresinde bildikleri mekânları kullanmaya yöneltmiştir. Ahmet Yabuloğlu, geçmişte Tercüman gazetesinde mesai arkadaşlığı yaptıktan sonra farklı gazetelere dağılan gazetecilerin bir araya gelmek için Babıali çevresini tercih ettiklerini kaydetmektedir: “1990’ların ikinci yarısında zaman zaman eski Tercüman çalışanlarının bir araya geldiği toplantılar da genellikle Cağaloğlu çevresindeki mekânlarda olurdu.”⁴⁴³

Ahmet Yabuloğlu’na benzer biçimde Şahin Zenginal da medya plaza döneminde gazeteci sosyalleşmesinin Babıali ve yakın çevresinde gerçekleştiğini söylemektedir:

*“Özellikle gazeteler plazalara taşındıktan sonra sosyalleşme çok azaldı. İkitelli’den çıkıp sosyal mekâna gideceğim dediğinizde vakit geçerdi. Ancak arkadaşlarla anlaşıp buluştuğumuz olurdu. Beyazıt’ta üniversite çevresinde, Süleymaniye’de İkrâm Çay Bahçesi’nde görüşürdük. Vakıf olarak Erdoğan Aslıyüce’nin başkanı olduğu Hoca Ahmet Yesevi Vakfı ile Basın Birliği Derneği’nin de merkezi olan Ufuk Ötesi gazetesi toplanma merkezimiz sayılırdı.”*⁴⁴⁴

⁴⁴¹ Ahmet Yabuloğlu ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 3 Temmuz 2021.

⁴⁴² Celalettin Kafesoğlu ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 28 Haziran 2021.

⁴⁴³ Ahmet Yabuloğlu ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 3 Temmuz 2021.

⁴⁴⁴ Şahin Zenginal ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 28 Haziran 2021.

Zenginal'ın sözlerinden anlaşılacağı gibi, medya plaza binalarının çevresi sosyalleşme imkânları bakımından 2000'li yıllarda da ihtiyacı karşılayabilecek bir seviyeye ulaşmamıştır.

3.4.4. Medya Plaza Ortamında Yeni Hiyerarşi

Gazeteciler açısından medya plaza sürecinde tecrübe edilen önemli farklılıklardan biri de kullanılan kart sistemidir. Medya plaza binalarında çalışanların binaya giriş-çıkışlarında kullandığı kartlar önemli bir denetim aracı olmuştur. Ahmet Yabuloğlu, giriş kartlarının sadece gazetelerin binaya giriş çıkışlarının düzenlenmesinde değil, aynı zamanda bina içindeki hareketlerinin sınırlandırılmasında kullanıldığına dikkat çekmektedir:

“Türkiye gazetesinin Yenibosna'daki plaza binasında çalıştım. Bu taşınma, 1997 yılının sonlarında, ben yıllık izindeyken gerçekleşti. Yeni binada kapıdan kartla giriyorsun. Yeni binada sadece Türkiye gazetesi yok. İhlas Holding'in başka şirketleri ve bu şirketlerde çalışan personeller var. Bu da ister istemez çalışma ortamını etkiliyor. Binanın kendine has bir düzeni var. Labirent gibi. Bazı kapılar herkese açık değil.”⁴⁴⁵

Ahmet Yabuloğlu'nun ifade ettiği, kart hareket sınırlaması sadece kendisinin çalıştığı kurumda görülen bir uygulama değildir. 1990'lardan itibaren medya plaza binalarında faaliyet gösteren pek çok medya kuruluşunda çalışanların giriş kartları sadece masalarının bulunduğu katta hareket edebilecek biçimde tanımlanmıştır. Sınırlı sayıda çalışanın farklı katlara giriş yapabildiği kart sistemi gazetecilerin yüz yüze iletişim imkânlarını kısıtlayıcı etki yapmıştır.

Medya plaza sürecinde gazetecilerin birbirleriyle iletişimini etkileyen dinamiklerden biri de medyadaki yapısal değişimin kurumsal organizasyonlara yansımaları ile “yöneticiler ve diğerleri” ayrımının geçmişe göre daha kesin çizgilere kavuşmasıdır. Can Kozanoğlu, medya plaza dönemindeki çalışma deneyimi çerçevesindeki gözlemlerinde bu sınıfsal ayrıma dikkat çekmektedir.

⁴⁴⁵ Ahmet Yabuloğlu ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 3 Temmuz 2021.

“CNN Türk’te çalışmak üzere Güneşli’ye gidince orada kurulan plaza binalarında bazı farklılıkların oluştuğunu gördüm. Hürriyet’in sırf patronların, üst düzey yöneticilerin yemek yediği bir yeri vardı. Matbaa içinde matbaacıların yediği yemekhane vardı. Gazeteciler, editörlerin, muhabirlerin yemek yediği yer vardı. Alt katta herkesin girebildiği bir bar vardı, herkesin giremediği bir bar vardı.”⁴⁴⁶

Medya plaza binası içinde sınırlı sayıda çalışanın bina içinde hareket serbestliğine sahip olması ve yeme-içme mekânlarının birbirinden ayrıştırılması gibi uygulamalar bazı medya kuruluşlarında bina içindeki farklı alanlara da yayılabilmektedir. Mehmet Sağnak, Nokta dergisi muhabiri sıfatıyla, Dinç Bilgin’le söyleşi yapmak için gittiği Sabah Medya Plaza’da, hiyerarşinin mekânı ayrıştıran boyutuyla karşı karşıya kalışını şöyle anlatmaktadır:

“Onlarca anı var. Ama beni en çok üzen-etkileyen anı, sınıfsal ayrılığın maddi temelini görmemdi. Nokta dergisinde çalışırken, Dinç Bilgin-Cavit Çağlar arasındaki gerginlik nedeniyle Dinç Bilgin’le röportaja İkitelli’deki Sabah’a gittim. Asansöre bindim. O sırada asansörde Mehmet Barlas vardı. Yukarıdan aşağı süzüp mealen şunları söyledi: ‘Bu asansöre yöneticiler ve yazarlar biniyor. Siz diğer asansörü kullanacaksınız. Bu uyarıyı başkaları böyle nazik yapmaz.’ Orada çalışmadığımı, patronuyla röportaja geldiğimi söylemeye gerek duymadım.”⁴⁴⁷

Mehmet Sağnak’ın kendi gazetecilik mesaisi içinde maruz kaldığı bu davranış, mekân üzerinden kurulan hiyerarşinin gazetecilik meslek kimliğine ve kültürüne yaptığı etkilerin açık bir örneğidir. Medya plaza sürecinde yeni bir hiyerarşi anlayışının belirginleşmesi Türkiye’de 1980’li yıllarla birlikte yaşanan siyasal, ekonomik ve teknolojik değişim süreçleriyle bağlantılıdır. İşadamlarının, 1980’lerde gazeteciliğe, 1990’larda televizyonculuğa girişi basın kuruluşlarının idari, editöryal ve teknik birimlerinde çalışan bazı yöneticilerin konumlarını farklılaştırmıştır. Medya plaza binalarına taşınmanın yürütüldüğü 1990’lı yıllar aynı zamanda özel televizyonculuğun başladığı dönem olduğu için bazı gazeteciler mesleğe kurumsal yönetici kimliğiyle, bazıları gazeteci-televizyoncu kimliğiyle

⁴⁴⁶ Can Kozanoğlu ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 30 Haziran 2021.

⁴⁴⁷ Mehmet Sağnak ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 5 Temmuz 2021.

devam etmiş, televizyon programcılığı veya yorumculuğu yapan bazı köşe yazarlarının ise hem gelirleri hem kurum içi statüleri yükselmiştir. Bu koşullarda ortaya çıkan gelir ve statü farkları basın kuruluşlarında geçmişte benzerine rastlanmayan bir sınıfsal ayrımı inşa etmiştir. Medya Plazalara taşınma süreci, bazı gazetelerin gazetecilikten gelme yöneticilerinin patronaja yakınlaştığı, gazetecilikle idari yöneticilik arasında bir kimliğe büründüğü, bazı köşe yazarlarının ekran etkisiyle kanaat önderi pozisyonunda değerlendirildiği ve bu değişimle bir gazetenin belirli sayıdaki çalışanı ile diğerleri arasında belirgin farklılığın geliştiği bir dönem olmuştur.

Genel bir bakışla Babıali'den Medya Plaza binalarına gerçekleşen mekânsal değişimin gazeteciliğe çok boyutlu etkilerinin sonuçlar doğurduğu görülmektedir. Babıali gazeteciliğinin uzun tarihsel seyri içinde oluşturduğu meslek kültürü gazetecilik çevresi ile gazetecilikle doğrudan ilgisi bulunmayan toplumsal çevreleri birbirine bağlamıştır. Bu sayede Babıali gazetelerinde çalışanların mesleğe aidiyet bilincini güçlendiren ve buna bağlı olarak meslek çevresiyle sosyalleşme motivasyonlarını arttıran bir topluluk yapısı oluşmuştur. 1990'larda başlayan medya plaza sürecinde ise gazeteciliğin çalışma ortamı olan binalar hem iç mekân kurgusu hem dış çevre imkânları bakımından önemli bir değişime uğramıştır. Bu çerçevede mekânsal değişimin ortaya çıkardığı en önemli sonuçlar; gazetecilik meslek pratiklerinin aktarımını, etik ihlallerin meslek erbabınca tartışılmasını, işsiz kalan gazetecilerin yeni işler bulmasına zemin oluşturan topluluk yapısının dağılması ve medya plaza döneminin basından medyaya dönüşümü ile eşzamanlı yaşanmasıyla belirginleşen sınıfsal farklılık olmuştur.

3.5. Medya Plaza Sürecinde Teknolojik Gelişmeler ve Gazetecilik Pratiklerine Etkileri

İstanbul gazeteciliğindeki mekânsal değişim süreci, 1980'lerle birlikte hızlanan ekonomik ve teknolojik dönüşümle paralel seyretmiştir. Ekonomik dönüşüm sürecinde iletişim sektörünün önemi artmıştır. 1980'li yıllar, daha önce gazetecilik yapmamış işadamlarının gazete sahipliğine soyunmasıyla basın sektörünün mülkiyet yapısında değişime sahne olmuştur. İşadamlarının sahip olduğu

sermaye gücü, iletişim-ekonomi ilişkisinin kuvvetlendiği bu yıllarda gazetecilik dünyasının dengelerini değiştirmiştir. 1980'lerin ikinci yarısında işadamlarının gazetecilik girişimleri yeni örneklerle çoğalmış ve teknolojik yenilenme rekabetin başlıca unsurlarından biri haline gelmiştir. 1990'lı yılların başından itibaren özel televizyonculuğun devreye girmesiyle başlayan basından medyaya dönüşüm süreci işadamlarının basın-yayın sektörüne büyük ölçüde egemen olmasıyla sonuçlanmıştır. 1990'lı yıllar, gazeteciliğin meslek kimliği, kültürü ve pratiklerinin iki yeni dinamiğin etkileriyle karşı karşıya kaldığı dönemdir. Bu dinamiklerden birincisi, özel girişimlerle toplumsal karşılığı artan televizyonculuk ve radyoculuğun gazetecilik üzerindeki etkileri, ikincisi de bir gazetenin içerik hazırlama ve baskı süreçlerini değiştiren yeni teknolojilerdir.

Haber ve fotoğraf iletimindeki teknolojik gelişmeler yazı işleri servisinin, baskı kalitesi ve kapasitesindeki gelişmeler üretim servisinin, sayfa tasarımını kolaylaştıran ve hızlandıran gelişmeler ise teknik servisin çalışma yöntemlerinde önemli değişiklikler meydana getirmiştir.

Gazeteciliğin işleyiş basamaklarının değişiminde dönüm noktası sayılan 1990'lardan önceki gazetecilik meslek birikimine iletim ve kitle iletişim araçlarının oynadığı rol açısından baktığımızda, geriye doğru gittikçe ulaşım ve iletişim imkânlarındaki sınırlılığın gazetelerin içerik çeşitliliğini doğrudan etkilediği görülmektedir. 1930'lardan itibaren telefon haberlerin yazdırılması için kullanılmaya başlamıştır. Aynı dönemlerde biri iletim diğeri kitle iletişim aracı olan telgraf ve radyo da gazetelerin farklı şehir ve ülkelerdeki haberleri alıp değerlendirmeleri bağlamında işlev görmüştür. 1940'lı yılların gazetelerinde görülen "Radyo Haberleri" başlıklı sayfalardan anlaşılacağı üzere özellikle dış ülkelerde yaşanan olayların yabancı dil bilen gazeteciler tarafından takip edilip gazete haberine dönüştürüldüğü bilinmektedir. Türk gazeteciliğinde 1950'lerden itibaren teleksin devreye girmesi haberlerin iletilmesi açısından önemli bir aşama olarak gerçekleşmiştir. Teleks cihazı 1950'lerden 1980'lerin sonuna kadar haber ajansları ve gazetelerin günlük haber toplama ve işleme çalışmalarında işlev görmüştür. Telefon ve teleksin gazetelerin haber toplama ve iletiminde belirgin katkısı olmakla

birlikte, mevcut telefon hatlarının yetersizliği bu iki araçla yapılan işlemlerin sıra bekleyerek uzun sürelerle yayılacak biçimde gerçekleştirilebilmesine sebep olmuştur.

Gazeteciliğın içerik üretimiyle birlikte en önemli boyutu olan basılı üretim süreçlerindeki gelişmeler ise 1950'lerden sonra siyasi, ekonomik ve toplumsal yapının değışimine bağılı olarak ortaya çıkmıştır. Siyasal, ekonomik ve toplumsal hareketlenmenin sonucu olarak, geçmişe göre daha geniş bir şehirli ve okur-yazar insan tabakası oluşmuş, buna dayalı olarak gazetelerin okuyucu potansiyeli artmıştır. 1960'ların başında karayolları ağıının belirli bir düzeyi yakalaması gazetelerin İstanbul'dan uzak şehirlere günü gününe ulaştırılması ve dağıtılmasını kolaylaştırmış, günlük gazete satışlarında gözle görülür bir yükseliş yaşanmıştır.

Düzenli olarak gazete satın almayı bir ihtiyaç olarak gören insan sayısı artınca baskı kalitesinin ve kapasitesinin güçlendirilmesi gazete işletmeciliğinin temel meselelerinden biri haline gelmiştir. Tirajları artan, ellerindeki matbaa makinelerinin baskı kapasitesi yetersiz duruma düşen gazeteler 1960'lı yıllarda teknolojik yenilenme sürecine girmiştir. Yatırımlar tipo baskı yapan makineler üzerinden gerçekleştirilirken 1960'ların ikinci yarısında İzmir'de Yeni Asır, İstanbul'da Hürriyet gazetelerinin ofset baskıya geçme tercihi gazete basımında yeni bir dönemin habercisi olmuştur. 1970'li yıllarda tirajları ve baskı kapasiteleriyle önde gelen gazeteler etrafında alternatif yayıncılık girişimlerinde bulunulmuştur. İkinci gazetelerin, dergiciliğın, yeni yerel gazetelerin ve kitap yayıncılığının devreye girdiğı bu dönem basının holdingleşmesi olgusunu beraberinde getirmiştir.

1970'lerden 1980'lere uzanan süreçte, 24 Ocak kararları ve 12 Eylül askeri müdahalesi gazetelerin mülkiyet yapısı ve yayın politikası üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. Basının sermaye yapısındaki değışim yeni siyasi, ekonomik ve toplumsal zeminde belirginleşmiştir. İletişim ve ekonomi ilişkisindeki güçlenme, şirketlerin reklam bütçelerinin artışıyla açığa çıkmış ve başta gazetecilik olmak üzere basın-yayın sektörünün bütün kollarında etkisini göstermiştir. İletişim sektörünün yükselişi, uluslararası ticaret, finans ve turizm gibi alanlardaki gelişmelerle iç içe geçtiğinden bilginin hızlı dolaşımını sağlamak üzere telekomünikasyon altyapısında iyileştirme çalışmaları yapılmıştır. Ekonomik faaliyetler bağlamında iletişimi

güçlendirmeyi öne alan teknolojik yenilenme haberin üretimi ve sunumunda rekabet halinde olan gazeteleri de etkilemiştir. Bu bağlamda analog telefondan otomatik telefona geçiş gazetecilerin işlerini kolaylaştırmıştır. 1980'lerin haber ve fotoğraf iletiminde gazetecilere kolaylık sağlayan önemli gelişmelerinden biri de faksın kullanılmaya başlaması olmuştur. Teknolojik cihazların birbirinin yerini alış süreci bütün gazeteler için eş zamanlı gerçekleşmiş olmasa da faks 1980'li yıllarda gazeteciliğin önemli bir parçası haline gelmiştir. Faks, internetin kullanılmaya başladığı döneme kadar sadece muhabirden gazeteye haber ve fotoğraf iletimi için değil, gazetelerin farklı şehirlerdeki matbaalar arasında bağlantı sağlanması için de kullanılmıştır. 1985-1995 arasındaki süreçte gazeteler farklı zamanlarda bilgisayar kullanmaya başlamıştır. Bilgisayar, gazetelerde önceleri sadece haber yazımında kullanılmıştır. Gazeteciler uzun bir dönem haberlerin yazımında daktilo kullandıktan sonra, bilgisayara geçmeden önceki kısa sayılabilecek bir dönemde elektronik daktilo kullanmışlardır. Bilgisayarın yaygınlaşmasıyla daktilo ve elektronik daktilo geride bırakılmıştır. Bilgisayar, haber yazımında hataların ekran üzerinde düzeltilmesine ve yazıların depolanabilmesine imkân verdiği için gazetecilerin işlerini hızlandırmıştır. Bilgisayar, 1990'larla birlikte sayfa tasarımında kullanılmaya başlandığı için pikaj ve montaj işlemlerini kademeli olarak devre dışı bırakmıştır. 1994 sonrasında internetin kullanılmaya başlaması, 1995 sonrasında kişisel bilgisayarların işlevlerini arttıran yeni programların donanım ve yazılım gücü sayesinde bilgisayar, bilgi işleme ve gazete sistemi içinde bilgi iletme işlevlerinin yanında başlı başına bir iletişim aracı haline gelmiş ve gazeteciliğin içerik üretimi ve baskı süreçlerinin merkezine yerleşmiştir.

1980 öncesi dönemde telefon, telefoto ve teleksle başlayan, 1980'lerden 1995'lere uzanan süreçte de faks, elektronik daktilo, bilgisayar, mobil telefon ve internetle devam eden iletim araç ve yollarındaki teknolojik gelişmelerin gazeteciliğe etkileri bu çalışma çerçevesinde gördüğümüz gazeteciler tarafından çok boyutlu olarak değerlendirilmiştir. İletim, tasarım, baskı ve iletişimde meydana gelen değişimin dünyada ve ülkemizdeki uzun gazetecilik tarihine nispetle kısa sayılabilecek bir zaman diliminde gerçekleşmesi gazetecilere bu konuya birbirinden çok farklı açılardan bakma imkânı sunmuştur. Bu bağlamda, hızlı değişim

öncesindeki gazeteciliğin koşulları ve geçmişle bugün arasındaki kıyaslamalar gazeteciler yorum ve değerlendirmelerinde önemli bir yer tutmuştur.

1976'da bir siyasi partinin yayın organı olarak kısıtlı ekonomik bir yapıyla kurulan Hergün gazetesinde çalışan Timuçin Mert, haber iletiminde, iletişimde ve baskı teknolojisinde karşı karşıya kalınan sorunları şöyle anlatmaktadır:

“1976’larda biz Hergün’deyken telefon görüşmelerinde santralla bağlanıyordun Ankara ile görüşmek için. Büyük Postane’ye söylüyordun, ‘şu numarayı bağlayın’ diyordun. Ancak istediğiniz numaranın bağlanması 1 saati alabiliyordu. Gazeteciliğin zamanla yarışı ihtiva eden tabiatı burada ortaya çıkıyor. Daktilo önümüzde, telefon kulağımızda bir manzaramız vardı. İlk başladığımızda Hergün gazetesi Tipo baskı ile basılıyordu. Bu baskıda basılan gazetede değişiklik yapmak çok zordur, zaman alır. Türkiye’de 1980 öncesinde siyasal ve toplumsal gelişmeler hızlanınca bu anlamda çok sıkıntılar yaşadığımızı hatırlıyorum.”⁴⁴⁸

Timuçin Mert’in ifadelerinden anlaşılacağı gibi bir gazetenin varlık bulmasında ve okuyucu nezdinde anlamlı bir yere oturmasında haber üretimi, iletimi ve iletişime bağlı içerik kalitesi ile baskı kalitesi başat unsurlardır. Günlük periyotta yayın yapan bir gazetenin üzerindeki hız baskısı hem içerik üretimi hem basım süreçlerinin sorunsuz bir biçimde ilerlemesini gerektirmektedir. Gazete, ürettiği içeriğin kalitesi ve farklılığı ile diğer gazetelerle rekabet edebilir, basım aşamasının ulaşım, dağıtım ve satış zincirini etkilemeyecek hızda yürütülmesiyle ekonomik yapısını sağlam tutabilir. Genel iletişim altyapısından kaynaklanan sorunların yanında bazı gazetelerin ekonomik ve teknolojik yapılarının zayıflığı rekabet ortamında geride kalmalarına sebep olabilmektedir. 1980’li yıllarda sermayenin basına girişi gazeteler arasındaki rekabette makasın açılmasında önemli rol oynamış, gazeteler üretim süreçlerini hızlandırabilecek teknolojik gelişmelere ekonomik güçleri ölçüsünde katılabilmişlerdir. 1980’li yıllarda belirginleşen teknolojiye dayalı yeniden yapılanma, ekonomik güç farkı sebebiyle her kurumda aynı hızda gerçekleşmemiştir. Bu yüzden birbirinden farklı gazetelerde çalışan gazetecilerin meslek süreçleriyle ilgili değerlendirmelerinde yeni teknolojilerin kullanıma girişi

⁴⁴⁸ Timuçin Mert ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 1 Temmuz 2021.

farklı tarihlerle anılmaktadır. Gazetelerin haber iletiminde 1950'lerden itibaren önemli bir işlev gören teleksle, Türk basınının 1980'lerde tanıştığı faks arasındaki değişim süreci ekonomi-teknoloji ilişkisini somutlaştırır. Bu bağlamda bir karşılaştırmayı, 1980'lerin sonlarında Türkiye gazetesinde çalışan Ahmet Tüzün'ün *“Teleks, 80'li yıllarda da kullanılmaya devam etti. 1991-92 yıllarına kadar teleks kullanıldığını hatırlıyorum.”*⁴⁴⁹ ifadeleriyle aynı yıllarda Sabah gazetesinde çalışan Mehmet Sağnak'ın *“Teleks 1980'lerin ilk yıllarına kadar kullanıldı. Faks önemli bir hız sağladı.”*⁴⁵⁰ ifadeleri üzerinden yapmak mümkündür. Gazeteler açısından, haber ajansları, Ankara temsilcilikleri ve yurt dışındaki temsilcilerden haber alımını hızlandıran faks şehir dışında haber takibine giden gazeteciler için telefonla haber yazdırmanın da alternatifi olabilmiştir:

*“1991 yılında Kırkpınar güreşlerini takip etmek için Edirne'ye gittik. Haberleri o zaman kadar hep telefonla yazdırmıştım. Kırkpınar güreşleri ile ilgili haberi önce kâğıda döktüm, daha sonra şehirdeki postaneye gittik ve postanedeki faks makinesi ile İstanbul'daki gazeteye gönderdim.”*⁴⁵¹

Bazı gazetelerde teleksle beraber, bazı gazetelerde teleksin yerine kullanılan faks 1994 yılında internetin devreye girişine kadar gazetecilerin haber ve fotoğraf iletiminde işlev görmeye devam etmiştir.

1980'li yıllara yayılan telekomünikasyon altyapısı gelişmeleri ile yeni işleme ve iletim araçları ilişkin gelişmelerin dönüm noktası gazetelerde bilgisayarın kullanılmaya başlaması olmuştur. Daha önceki araçlarda olduğu gibi, yayınlanmakta bulunan gazetelerin tamamı aynı zamanda bilgisayar kullanmaya başlamamıştır. Gazetelerde bilgisayar kullanımının iyiden iyiye yaygınlaşması için 1990'ların ilk yıllarını beklemek gerekecektir. Bilgisayar, internetin henüz devreye girmediği yıllarda gazetelerin hazırlık ve baskı süreçlerinde etkin bir konuma gelmiştir. Gazetecilik ortamında bilgisayarın geride bırakılmasını sağladığı ilk araç daktilo

⁴⁴⁹ Ahmet Tüzün ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 25 Haziran 2021.

⁴⁵⁰ Mehmet Sağnak ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 5 Temmuz 2021.

⁴⁵¹ Ahmet Tüzün ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 25 Haziran 2021.

olmuştur. Ahmet Tüzün, daktilonun yerine geçen daktilonun sağladığı kolaylıkları şöyle sıralamaktadır:

“Bilgisayara geçişin başlangıçta getirdiği en önemli avantaj, sayfada neler yapıldığı görebilmek, müdahale edip değişiklikler yapabilmektir. Önceden haberler daktiloyle yazılır, bir hata yapıldığında baştan başlanırdı. İlk zamanlarda dizgi makinesi olarak kullanılan bilgisayar bu anlamda büyük kolaylık getirdi. Bununla birlikte, daktilodan bilgisayara hemen geçilmedi. Çok uzun sayılabilecek bir süre olmasa da bilgisayardan önce bir süre sadece yazı yazmaya yarayan elektronik daktilo kullanıldı.”⁴⁵²

Bilgisayarın hataların kolayca düzeltilmesine imkân veren yapısı gazeteciliğin ihtiyacını duyduğu hız bakımından yarar sağlamıştır. Bununla birlikte Ahmet Tüzün’ün daktilodan bilgisayara geçiş döneminde kısa bir süre de olsa elektronik daktilonun kullanıldığına dikkat çekiş teknolojik değişimin nasıl bir akışla gerçekleştiğini anlamak bakımından önemlidir. 1980’lerden 2000’lere uzanan süreçte yaşanan teknolojik değişimin hızı faks, çağrı cihazı gibi araçlara benzer biçimde elektronik daktilonun da geride kalmasına yol açmıştır. Daktilodan bilgisayara geçiş sürecinde yaşananların ilginç bir örneğini Mehmet Sağnak kaydetmektedir:

“Sabah, ilk bilgisayarlı gazeteciliğe geçen gazete oldu. Hatta Dinç Bilgin, herkesi zorlamak için Sabah Yıldızı (Sabah’la aynı binada yayına geçen magazin gazetesi) gazetesinin daktilolarını yere atarak kırdı. Bilgisayar kullanımını diğer gazeteler de izledi.”⁴⁵³

Daktilodan bilgisayara geçmeye karar veren gazetelerde, bu değişime öncülük eden teknik bilgisi yüksek gazetecilerin öncülüğünde iş başı eğitimlerin yapıldığı bilinmektedir. Bilgisayarın haber yazma ve işlemenin ötesinde gazete sayfalarının teknik tasarımı için kullanılmasıyla birlikte iş başı eğitimin çapı genişlemiştir.

Bilgisayarda haber yazımı ve bilgisayarda sayfa tasarımının gazeteciliğin merkezine yerleşme süreci geleneksel gazeteciliğin bazı uygulamalarını devre dışı bırakmıştır.

⁴⁵² Ahmet Tüzün ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 25 Haziran 2021.

⁴⁵³ Mehmet Sağnak ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 5 Temmuz 2021

Celalettin Kafesoğlu, bilgisayarın gazeteciliğin farklı birimlerinde gördüğü işlevlerle meydana getirdiği dönüşümü şöyle özetlemektedir:

“Bilgisayar Türkiye’de yazı işleri ve sekretarya odalarına ilk girdiğinde, ‘kutu’ olarak işlevi çok basitti. Sadece haber yazmaya, bir de yazdığınız haberi bizim tek, çift, 3 sütuna iki ayak, 4 sütuna 2 ya da 3 ayak tabir ettiğimiz yazı ölçüsünde ayarlamaya yarıyordu. Bir şekliyle de ilk etapta bizim ‘dizgi’ dediğimiz bölümü ekarte eden bir cihazdı. Ve de emektar daktiloyu rafa kaldıran... Bilgisayar, daha sonra ve hızla yaşanan gelişmelerde, önce pikajı (haberlerin başlık, spot, resim olarak dizayn edildiği, gazete sayfalarının hazırlandığı milimetrik kartonlar ve servis) sonra montajı (renk ayırımından renkliyse 4 renk, siyahsa tek siyah olarak çıkan sayfa filmlerine fotoğrafın yapıştırıldığı, reklamların konulduğu, isteniyorsa başlık ve zeminlere renk verildiği, sayfaların bağlanıp, kalıp çekimine hazırlandığı servis) devre dışı bıraktı. Teknolojik her yeni ekleme, programlar, bilgisayar, sayfa düzenini yapan, fotomontajın çalıştığı, her türlü resmin istenilen boyutta konulduğu, başlıkların bir iki komutla istenen ende ve yükseklikte ayarlanabildiği, bir sayfanın hazırlanışında pikaj montaj süresini inanılmaz ölçüde kısaltan bir aygıt haline getirdi. Gazete yapımına yönelik özel programlarla donatılmış bilgisayarlar üretildi. Öyle ki, bir haberin yazılıp, sayfa sekreterine atılması, onun tarafından alınıp yeri belli olan alana çalışılması, üzerine sistemden bir resim çekmek ya da yine bilgisayar veya cep telefonu üzerinden gönderilmiş bir fotoğrafı alıp koymak, bir önceki modelde, belki 45-50 dakika sürecektir bir iş, ehil ellerde 10 dakikaya indirdi. Yani işe sürat, kolaylık ve kalite getirdi.”⁴⁵⁴

Celalettin Kafesoğlu’nun ifadelerinden anlaşılacağı gibi, bilgisayarın kullanıma girmesi gazeteciliğin meslek pratiklerini kademeli olarak etkilemiştir. Bilgisayar öncelikle haber yazımında kullanılarak dizgi uygulamasının ve daktilonun, sonra sayfa tasarımında kullanılarak pikaj ve montaj uygulamalarının ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Bilgisayarın yol açtığı değişim gazetelerin yazı

⁴⁵⁴ Celalettin Kafesoğlu ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 28 Haziran 2021.

işleri ve teknik servislerini de etkilemiş, organizasyonun ve kadroların yeniden düzenlenmesini beraberinde getirmiştir.

Ahmet Tüzün, bilgisayarın meydana getirdiği değişimi sayfa sekreterliğinin görev tanımındaki değişimle örneklendirmektedir:

“Bir gazetenin vücut bulmasında pay sahibi olanları kabaca üçe ayırabiliriz: haber toplayanlar, toplanan haberleri yoğuranlar ve teknik olarak işleyenler. 1980’lerin sonlarından itibaren gerçekleşen teknolojik gelişmeler bu üç bölümün çalışma metotlarında önemli değişiklikler yaptı. Eskiden sayfayı çizen, haberlerin sayfa içindeki yerlerini önem sırasına göre belirleyen kişiye sayfa sekreteri denirdi. Çizilen sayfayı teknik çalışmayla baskıya hazır hale getirme işini ise başkası yapardı. Bazı gazetelerde bilgisayar kullanılmaya başlandıktan sonra bir kişi geçmişte iki kişinin yaptığı işi tek başına yapmaya başladı.”⁴⁵⁵

Bilgisayarın devreye girmesiyle yaşanan teknolojik değişim, gazetelerin hem yazı işleri hem teknik servislerindeki çalışma yöntemleri üzerinde etkili olmuştur. Ancak çalışanların görev tanımlarında meydana gelen genişlemeler teknolojik değişimin sadece uygulama tekniklerini ilgilendiren sonuçlar doğurmadığını göstermektedir. Gazeteciliğin bu dönemde yaşadığı dönüşümü Mehmet Sağnak, “yakınsamalı gazetecilik” kavramına dayanarak açıklamaktadır:

“Teknolojik gelişmelerin iletişime önemli ölçüde katkısı oldu. Ancak muhabirlerden aynı anda birkaç işi birden yapması istendi. Yakınsamalı gazetecilik (convergence journalism) denilen olgu, bir gazeteciye hem haber yazma hem fotoğraf-video çekme hem montaj ve seslendirme yapması hem sosyal medyanın her alanında olması gibi daha önce ayrı ayrı çalışanda olan görevleri yüklüyor. Yabancı dili saymıyorum bile. Böyle bir görev tanımı gazetecinin her alanda nitelikli olmasını gerektiriyor. Mesai saatlerini muğlak hale getiriyor. Çalışan sayısını patronlar lehine azaltıyor.”⁴⁵⁶

⁴⁵⁵ Ahmet Tüzün ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 25 Haziran 2021.

⁴⁵⁶ Mehmet Sağnak ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 5 Temmuz 2021.

Mehmet Sağnak'ın dikkat çektiği gibi, teknolojik yenilikler gazete sahipleri tarafından sadece gazetecilerin işlerinin hızlanması ve kolaylaşması bağlamında değerlendirilmemiş, işlerin birleştirilmesi uygulamaları devreye sokulmuştur. Sağnak'ın başvurduğu “yakınsamalı gazetecilik” kavramı, anlamını daha çok internetin devreye girdiği bulmakla birlikte, internet öncesi dönemde teknik süreçlerde yaşanan değişimi açıklamakta da işlevseldir. Basından medyaya dönüşümün gerçekleştiği bir ortamda kullanıma giren yeni araçların, yazı, görüntü ve sesin işlenmesindeki süreçleri birleştirmesi ilerleyen dönemlerde de gazetecilik meslek pratikleri, yöntemleri ve kültürü ile teknolojik gelişmeler arasındaki ilişkinin yeniden yorumlanması ihtiyacını getirmiştir.

1990'lı yılların İstanbul gazeteciliği bir yandan özel televizyonculuğun haberciliğe getirdiği rekabetten diğer yandan internet ile bilgisayarın bütünleşmesiyle gerçekleşen dijitalleşme sürecinden çok boyutlu olarak etkilemiştir. Abdülkadir Karataş, gazetelerin yazı işleri servislerinin ve buna bağlı olarak gazeteciliğin haber dilinin 1990'ların ikinci yarısıyla birlikte gelişen televizyon haberciliği ve internet haberciliğinin etkisinde kaldığını belirtmektedir:

“İşin editörlük bölümü de bu taşınmadan ve diğer gelişmelerden etkilendi. Örneğin kendisine redakte edilmek üzere bir haber verilen yazı işleri görevlisi haberi okuyup anlamak ve gazetede yayınlanacak biçime sokmak yerine internet üzerindeki yayınları takibe başladı... Onların attığı başlığı, onların öne çıkardıkları noktaları, onların gizledikleri şeyleri takip eder oldu... Bir anlamda başkalarının ürettiğini kopyalama yoluna gitti. Özellikle kritik günlerde neredeyse tüm yazı işleri personelinin gözü canlı yayın yapan televizyon kanallarına kilitlenir oldu. Onların vereceği bilgi, geçecekleri altyazı editörler için can simidine dönüştü. Dikkat ederseniz gazeteler yıllardır bir kısır döngü içinde “etki, tepki, panik, şok, destek, müjde” ve benzeri birkaç kelimeyi yasaklayın, başlık bile atamayacak duruma geldi.”⁴⁵⁷

Abdülkadir Karataş'a benzer biçimde Ahmet Yabuloğlu da teknolojik gelişmelerin gazeteciliğin işleyişine yaptığı katkıları teslim etmekle birlikte yazı,

⁴⁵⁷ Abdülkadir Karataş ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 22 Haziran 2021.

görüntü, ses iletim ve yayınındaki kolaylıkların meslek bilgisinin önüne geçmemesi gerektiğine dikkat çekmektedir:

“Teknolojik gelişmeler gazeteciliğe çok önemli etkiler yaptı. Kolaylaştırdı. Gelişim çok kısa süre içinde yaşandığı için bir dönem yenilik saydığımız araç kısa bir süre sonra geride kalabildi. Teknoloji değişimi pek çok iş tanımını geride bıraktırdı. Teknolojik gelişmeler bilginin, sesin, görüntünün iletilmesinde sağlanan yenilikler gazetecilik ve habercilik mesleğinin yapısına büyük etkiler yaptı. Bence burada haberciliğin gerektirdiği donanım, bakış açısı ve deneyim gibi faktörlerin önemi teknolojik kolaylık karşısında göz ardı ediliyor. İnternet haberciliğinde bunun örneklerini yoğun bir biçimde görüyoruz.”⁴⁵⁸

1980’lerden 2000’lere uzanan, Türk gazetecilik tarihi açısından kısa sayılabilecek dönemde yaşanan teknolojik değişim masaüstü yayıncılığın gazeteciliğin merkezine yerleşmesini sağlamıştır. Bilgisayarın bir bilgi işleme aracından üretim aracına ve iletişim aracına dönüşmesiyle tamamlanan bu süreçte gazete haberciliği, televizyon haberciliği ve internet haberciliğinin iç içe geçişi eşlik etmiştir. Ülkemizde gazeteciliğin 1830’lu yıllara dayanan tarihi içinde oluşan gazetecilik meslek pratikleri topluma ulaşma gücü yüksek bu iki alternatif iletişim mecrasının ürettiği haber anlayışı, dili ve sunum tarzından etkilenmiştir. Abdülkadir Karataş, gazeteciliğin tarihsel meslek birikiminin ve gazeteciliği temsil eden köklü kurumların günümüzde karşı karşıya kalınan bilgi kirliliğine alternatif haber kaynağı olabileceğine işaret etmektedir:

“Her şeyin analog (fotoğraf, yazı, karikatür, dizgi vs.) yapıldığı bir dönemin sonları ile yine her şeyin dijital hale geldiği dönemi yaşamış bir gazeteci olarak şunu söyleyebilirim: Dijitalleşme gazeteciliği hem akıl almaz bir yere taşıdı hem de tahtından etti. Tahtından etti çünkü teknolojik gelişme ile haber, yani gazete daha baskıya girmeden başka kanallar ile (Televizyon, sosyal medya, haber siteleri) kitlelere ulaşıyor oldu. Aynı şekilde teknolojik gelişmenin gazetelere çok önemli yararları oldu. Her şeyden önce hem haberin üretimi hem de gazetenin baskı öncesi ve baskı sırasındaki süresini akıl almaz derecede kısalttı. Ne var

⁴⁵⁸ Ahmet Yabuloğlu yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 3 Temmuz 2021.

ki, aynı teknolojik gelişmeler sanal ağ üzerinden yapılan haberciliği gazetelerin önüne geçirdi. “Son dakika” furyası ile artık bir gün sonra gazeteden neyin haber olacağını merak etme güdüsü ortadan kalktı. Şu da var ki, gazeteler her şeye karşı sanal ağ üzerindeki bilgi kirliliğine karşı bir emniyet supabı olarak kendilerini farklı bir noktaya taşıyabilirler. Diğer özelliklerinin yanı sıra 'belge-kanıt' olma özelliği öne çıkarılabilirse gazeteler eski itibarlarını geri alabilirler...”⁴⁵⁹

Abdülkadir Karataş’ın dijitalleşme süreciyle birlikte gelişen internet haberciliği bağlamında dile getirdiği sorunlar günümüz medya araştırmalarının başlıca konularından biridir. Dijitalleşmenin ses, yazı ve görüntü yayınına getirdiği kolaylık beraberinde dezenformasyon tehlikesini getirmektedir. Karataş’ın gazetelere günümüz medya ortamının realiteleri karşısında önerdiği işlev toplumun doğru ve güvenilir haber kaynağı ihtiyacının bir yansıması olarak görünmektedir. Günümüz Türkiye’inde gazetelerin satış rakamları 1970’lerin rakamlarına gerilemekle birlikte, dijital haberciliğin yoğunlaşması sonrasında güvenilir haber kaynağı ihtiyacı artmıştır. Geleneksel medyanın bir parçası olan gazetelerin kurumsal kimlik ve kurumsal yapı bakımından sahip olduğu avantajlar dijitalleşme sonrası habercilik pratiklerinde yaşanan sorunları dengeleyici bir işlev görebilir. Habercilik iddiası taşıyan sayısız kuruluşun yayın yaptığı günümüzde doğru bilgiye ulaşmanın önündeki engeller önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir.

Medya plaza sürecine yayılan teknolojik değişim, mekânın kullanımına ve mekânı paylaşan gazetecilerin yüz yüze iletişim pratiklerini de dönüştürmüştür. Teknolojik ilerleme sürecinden, gazete binalarının toplumsal yaşamın aktığı şehir merkezine ve haber kaynağı olan kurumlara mekânsal uzaklığından doğan problemleri bütünüyle çözüme kavuşturmasını beklemek sorgulanmaya muhtaç bir düşünce olarak gözükmektedir. Gazeteciliğin elektronik yayıncılıkla bütünleştiği 1990’lı yıllarda medya plaza binalarının varlığı, görünümü ve işlevleri gazete patronlarının teknolojik yenilenme girişimleriyle iç içe geçmiştir. Yeni mekânın ve elde edilen yeni teknolojik kapasitenin öne çıkarıldığı bu ortamda gazetecilik mesleğinin temel taşlarını oluşturan doğru, ayrıntılı ve farklı içerik ve haber üretme

⁴⁵⁹ Abdülkadir Karataş ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 22 Haziran 2021.

gerekliliğine verilen önemin azaldığı görülmektedir. Bu bağlamda Şahin Zenginal mekânsal değişim sonrasındaki dönemde haber kaynaklarına uzaklığın meslekte telefonla ve e-posta yoluyla bilgi almanın yüz yüze temasın önüne geçtiğini vurgulamaktadır:

“Gazeteciliğin İkitelli’ye taşınması ile birlikte haber kaynaklarıyla yüz yüze görüşme de çok asgariye indi. Mekânın uzak olması insanlara ulaşmayı da zorlaştırdı. Her iki taraf açısından sıkıntı oldu. Haber kaynağı gazetecinin gelmesini bekleyecek, gazeteci gelecek, haberi alacak, dönecek. İki taraf da zaman kaybına uğruyor. Bu sebeple yüz yüze ilişkiler çok azaldı. Bu durum bizim zamanımızda işi telefon haberciliğine dönüştürdü. İnternette sonra ise telefonun yanına e-postanın kolaylığı eklenmiş oldu.”⁴⁶⁰

Zenginal’ın ifadelerinden anlaşılabacağı gibi teknolojik değişimden mekânsal değişim sonrasında ortaya çıkan gazetecinin şehirden yalıtılmışlığının etkilerini ortadan kaldırması beklenmiştir. Ancak masaüstü yayıncılığın kısa sürede gazetecileri masa başı gazeteciliğe yakınlaştırması mekânsal değişimle şehir merkezinden uzaklaşmanın habercilik ve içerik üretimi bağlamında ürettiği sorunlarla beraber seyretmiştir.

Şahin Zenginal’ın mekânsal değişim ve teknolojik değişimin gazeteciliğe etkileri çerçevesinde değindiği bir başka olgu da medya plaza binalarında oluşturulan haber havuzlarının muhabirlerin sayısını azaltmasıyla bağlantılıdır:

“1990’lı yıllarda plaza binalarına geçiş yaşanırken, bir yandan da büyük gruplarda Fanatik-Fotomaç, Takvim-Posta, Yeni Yüzyıl-Radikal gibi birbirleriyle rekabet edecek yeni gazeteler ortaya çıktı. Önceleri bu gazetelerin kendi kadroları vardı. Daha sonra haber havuzları oluşturularak bu kadrolar daraltıldı. Farklı gazetelerin medya plaza binasında toplu halde bulunması, teknolojik yeniliklerin haber iletimine getirdiği kolaylıklarla birleştirilmiş oldu. Bunun sonucunda teknolojik kolaylığa dayanarak haber ağı tek merkezde toplanmış oldu. Daha önce farklı gazetelerin kadrosunda bulunan 5-6 muhabirin gözüyle takip

⁴⁶⁰ Şahin Zenginal ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 28 Haziran 2021.

edilen haberler tek muhabirin sorumluluğuna terk edildi. Bu da haberleri tekdüzeleştirdi, farklı gazetelerde aynı haber metinlerinin yayınlanması basının çok sesliliğine darbe vurdu.”⁴⁶¹

Zenginal’ın dikkat çektiği gibi, 1980’lerin sonlarında inşaatlarına başlanan 1993’ten itibaren yerleşilen medya plaza binalarının kullanım mantığı basının endüstriyelleşme sürecinde teknolojik yenilenmeyle bütünleşme eğilimi göstermiş, teknolojinin mekân üzerindeki etkisi haberciliğin doğasında dönüşüm meydana getirmiştir.

Abdülkadir Karataş, medya plaza sürecinde teknoloji-mekân ilişkisinin bir gazetenin iç işleyiş süreçlerinde nasıl bir değişime kaynaklık ettiğini şu cümlelerle açıklamaktadır:

“Babiali’de muhabir gazeteye gelir, haberini yazar, filmini karanlık odaya verir işini tamamlardı. O süreçte hem şefi hem de haber merkezi ya da yazı işleri görevlileri ile teması olurdu. Haberdeki eksiklik ya da hataya ilişkin yüz yüze bilgilendirilir tekrara düşmemesi istenirdi. İkitelli’ye taşınınca bu süreç telefon üzerinden ya da mail yoluyla yürütülmeye başlandı. Muhabir getirdiği haberin yazı işlerindeki etkisini, orada yaşanan heyecanı göremez oldu.”⁴⁶²

Karataş, haberin muhabirden haber merkezine, haber merkezinden yazı işlerine iletilmesi ve bu servislerde çalışan gazetecilerce işlenmesi serüveninin kendine has dinamiklere sahip olduğuna dikkat çekmektedir. Bununla birlikte mekânsal değişimden sonra oluşan yeni çalışma ortamında teknolojik işleyişin muhabir, haber merkezi ve yazı işleri arasındaki yüz yüze iletişim süreçlerini geri planda bıraktığını belirtmektedir. Teknolojik işleyiş ile gazetecilik mesleğinin doğasında bulunan öğrenme, tartışma ve yenileme birbirinin yerine geçen değil, birbirini tamamlayan biçimde anlaşılması gerektiğine işaret etmektedir. Muhabirin ham ürün olarak topladığı haberin, haber merkezi ve yazı işleri servisleri tarafından nasıl işlendiği ve dönüştürüldüğüne bire bir tanıklık etmesi ve eleştirileri

⁴⁶¹ Şahin Zenginal ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 28 Haziran 2021.

⁴⁶² Abdülkadir Karataş ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 22 Haziran 2021.

cevaplandırmasının mesleğe has deneyim, birikim ve bakış açısının kazanılmasında pay sahibi olduğu görülmektedir.

Medya plaza sürecinde teknolojinin kullanımı sadece haber ve bilginin iletilmesiyle sınırlı kalmamıştır. Dışa kapalı bir yapı olan medya plaza binasında teknoloji, çalışanların denetlenebilmesi bağlamında da işlev görmüştür. Medya plaza binasına giriş-çıkışları düzenlemek için kullanılan “giriş kartları” aynı zamanda çalışanların kontrol edilmesi ve denetlenmesi amacına hizmet etmiştir. Ancak zaman içinde giriş kartı sistemi gazetecilik meslek kimliğini zedeleyen örnekleri ortaya çıkarabilmiştir. Gazetecilik meslek çevresinde bu olumsuz örnekler arasında 1990’lı yıllar boyunca en çok konuşulnlardan biri deneyimli gazeteci Mete Akyol’un Sabah gazetesinden çıkarılışı giriş kartı çalışmayınca öğrenmesidir. Gazeteci Ümit Otan, Mete Akyol’un Sabah gazetesinden çıkarılışını şöyle anlatmaktadır:

“Yılların gazetecisi, her gün yaptığı gibi özel manyetik kartını yuvaya yerleştiriyor, ancak kapı bir türlü açılmıyordu. Bir arıza olmalıydı. Görevlilere soruyor, aldığı yanıtla buz kesiyordu. Bilgisayardan adı silinmiş, yani, evet yani işinden kovulmuştu. İkitelli’ye kurulan ‘Medya Plaza’, ‘Medya Center’ ve ‘Doğan Center’ diye ünlenen ‘camdan kuleler’e öyle kolay girilmiyordu. Ama çıkış çok kolaydı. Tıpkı Mete Akyol’un başına geldiği gibi. Bir insanın onuruyla bunca nasıl oynanabilirdi? Her şey bu kadar kolay mıydı? Yıllarca emek vermiş bir çalışan, kapının dışında bırakılınca her şey olup bitiyor muydu? Mete Akyol’un, yılların gazetecisinin başına gelenler, günlerce tartışıldı. Sonuçta Sabah’ın Genel Yayın Müdürü Zafer Mutlu’ya soruldu. Mutlu çok üzgündü, böyle bir şey vardı; ama kesinlikle haberi olmamıştı.”⁴⁶³

Gazeteci Mete Akyol’un işten çıkarıldığını, Sabah Medya Plaza binasında kullanılan giriş kartının çalışmaması ile öğrenişi, gazetecilikteki mekânsal değişim sonrasında yeni mekânın yapılandırılmasında teknolojiye yüklenen işlevin doğurduğu sorunlara açık bir örnek olmuştur.

Geçmişte Babıali gazetelerinde istihbarat veya yazı işleri servislerinde çalıştıktan sonra özellikle 1980’lerin ikinci yarısından itibaren köşe yazarlığına geçen

⁴⁶³ Ümit Otan, **Babıelli**, İzmir, İzmir Kitaplığı Yayınları, 1995, s.23-24

deneyimli gazetecilerin yazı ve söyleşilerinde sıkça rastladığımız “Teknolojiye yatırım yapıldı ama insan yatırım yapılmadı” ifadesi teknolojik dönüşümün gazetecilik ortamına yaptığı etkiyi değerlendirmekte işlev görebilir. Bu bağlamda, İstanbul gazeteciliğinde mekânsal değişimle teknolojik değişimin yan yana yürütüldüğü 1990’lı yıllarda gelişen endüstrileşme-teknoloji ilişkisinin haberciliğin yöntem ve pratiklerinde önemli bir farklılaşmayı beraberinde getirdiği söylenebilir.

3.6. Mekânsal Değişimde İkinci Boyut: 2000’lerden Sonra Şehir Merkezine Dönüş

Bilindiği gibi, İstanbul gazeteciliğinde 1980-2000 arasındaki dönemde ekonomik, teknolojik ve mekânsal anlamda büyük bir dönüşüm gerçekleşmiştir.

Yeni kitle iletişim araçlarının devreye girmesiyle basından medyaya dönüşüm, matbaaların baskı kapasitesinde ve haber iletiminde yaşanan gelişmelerle teknolojik değişim ve büyük ölçüde Cağaloğlu çevresinde faaliyet gösteren gazetelerin 1990’lı yıllara yayılan biçimde bu bölgeden ayrılışıyla mekânsal değişim gerçekleşmiştir.

İstanbul gazeteciliğindeki mekânsal değişim süreci 1987’de gazetelerin Yenibosna-Bağcılar aksı üzerindeki çeşitli bölgelerde hayata geçirdiği medya plaza inşaatları ile başlamıştır. 1990’da Sabah, 1993’te Hürriyet ve Milliyet, 1994’te Dünya, 1997’de Türkiye gazeteleri Yenibosna-Bağcılar aksı üzerinde TEM yolu ile E-5 yolunu birbirine bağlayan ve “Basın-Ekspres Yolu” olarak adlandırılan bölgeye yerleşmiştir.

Gazetelerin mekânsal değişimi İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından, 1980 yılında hazırlanan İstanbul Metropolitan Alan Nazım Planı’na dayanarak teşvik edilmiştir. Metropolitan Alan Nazım Planı’na göre İstanbul’un doğu-batı ekseninde büyüyeceği öngörüldüğü için, gazeteler eskiden beri şehir merkezinde faaliyet gösteren sanayi ve imalat kuruluşları ile birlikte desantralize edilmiştir. Ancak 1988 yılında hizmete giren Fatih Sultan Mehmet köprüsü ve bağlantı yolları şehrin 1980 planında hedeflenenin aksine şehrin kuzey-güney ekseninde büyümesine yol açmıştır. 1973’te hizmete giren birinci köprü ile birlikte şehrin merkezi noktalarından

biri haline gelen Mecidiyeköy ile Zincirlikuyu ve Maslak aksının oluşması şehrin kuzeye doğru gelişmesine hız vermiştir. 1980'lerin ikinci yarısından 2000'lere uzanan dönemde holdingler, bankalar ve şirketlerin Mecidiyeköy-Zincirlikuyu-Maslak aksında gerçekleştirdiği yoğun yerleşim bu bölgeyi sanayi, finans ve hizmet sektörlerinin yönetim merkezi haline getirmiştir. Şehrin kuzeyinde yeni bir ekonomik yönetim merkezinin oluşumu ister istemez 1980'lerden itibaren önemi artan iletişim sektörünü de etkilemiştir. Bu bağlamda Mecidiyeköy-Zincirlikuyu-Maslak aksı 1990'lı yıllarda önce reklam ajanslarının sonra yeni kurulan özel televizyonların yerleşim tercihlerinde öne geçmiştir.⁴⁶⁴ Merkezinde Büyükdere caddesinin bulunduğu bu aksta bir yandan şehrin yeni iş merkezi oluşurken diğer yandan Şişli ve Mecidiyeköy'den Levent'e uzanan bölgedeki geniş konut alanları yakın çevrede toplumsal hayatın akışına ve buna bağlı sosyalleşme mekânlarının oluşumuna kaynaklık etmiştir. İş merkezleri ile konut alanlarının iç içe geçmişi Mecidiyeköy'den Maslak'a uzanan bölgeyi bütün ihtiyaçların karşılanabildiği yeni bir merkez haline getirmiştir.

Şehirde kuzey istikametinde Fatih Sultan Mehmet köprüsüne bağlanan yeni bir merkezin oluşumu 1990'ların sonlarına doğru gazeteciliği de etkilemeye başlamıştır. 1987'den itibaren şehrin batısında yerleşme sürecini başlatan gazeteler için 1990'ların ikinci yarısında nüfus artışıyla birlikte Yenibosna-Bağcılar aksında meydana gelen trafik sıkışıklığı sorunu gazetelerle şehir arasındaki bağlantıyı zorlaştırmaya başlamıştır. 1994'te devreye giren internetin çalışma hayatı ve toplumsal hayattaki etkinliği yıldan yıla yükselmiş, gazetelerle matbaaların tek çatı altında olması gerektiği düşüncesi sorgulanmaya başlamıştır. Gazeteci Mustafa Sönmez, 1990'ların sonundan itibaren İstanbul'daki gazetelerin yer seçiminde Yenibosna-Bağcılar aksının önemini kaybedişinde etkili olan faktörleri şöyle sıralamaktadır:

“Ancak zamanla Yenibosna Basın Aksı'ndan Levent-Maslak aksına geri dönüşler de yaşandı. Bu tercihte haber kaynaklarına uzaklığın haberci motivasyonuna olumsuz etkilerini ve reklamcılık endüstrisi başta olmak

⁴⁶⁴ Kok, a.g.e., s.329

üzere yaşamın nabzının attığı merkezlerden uzaklaşmanın olumsuzluklarını aşma gibi etkenler etkili oldu denebilir.”⁴⁶⁵

Gazeteci Haluk Şahin, 1990 yılında “Sabah Medya Plaza” binasını tamamlayarak Yenibosna-Bağcılar aksına yerleşen ilk gazete olan Sabah’ın 2000 yılında Nişantaşı’na yerleşmesini gazetecilikte 1980’lerin ikinci yarısında temelleri atılan mekânsal değişim sürecinin dönüm noktası olarak görmektedir:

“Sabah gazetesinin 2000 yılının son aylarında İkitelli varoşundaki görkemli binasından Nişantaşı’na, yani kentin merkezine taşınması bir gazetenin bina değiştirmesinin çok ötesinde anlamlar taşıyan bir olaydır. Bu taşınma Türk basın tarihinde bir dönemin sona erdiğini simgelediği gibi, İstanbul metropolünün dokusu açısından da önem taşıyor.”⁴⁶⁶

Haluk Şahin, Sabah gazetesinin Sefaköy’deki tesislerinden ayrılıp Nişantaşı’na yerleşmesini İstanbul’un Türkiye için taşıdığı önem ve yakın dönemde yaşanan ekonomik, teknolojik dönüşümde aldığı merkezi rol bağlamında değerlendirmiştir. Şahin, dünyanın en büyük şehirlerinden biri olan İstanbul’un nüfus, ekonomi, toplumsal ve kültürel yapısı itibarıyla sahip olduğu potansiyelin şehri aynı zamanda bir iletişim merkezi haline getirdiğine vurgu yapmaktadır: “Her metropol bir iletişim merkezidir. İstanbul, New York gibi bazı metropoller ülkenin siyasi başkenti olmadıkları halde, kültür ve iletişim merkezi olmayı sürdürürler. Büyük medyalar orada odaklanmıştır. Fikir, görüntü ve imaj üreticileri orada yoğunlaşmıştır. Ülke çapındaki ‘trend’leri, modaları başlatan kültürel sinyaller bu merkezden çevreye dalga dalga yayılır.”⁴⁶⁷

Haluk Şahin’in ifadelerinden hareketle gazeteciliğin mekânsal değişimi sürecinin iletişim sektörünün yükselişe geçtiği bir dönemde uygulanışı tartışılmaya değer bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. 1980’lerden sonra yaşanan siyasal ve ekonomik dönüşüm, İstanbul’u iletişim sektörüyle birlikte uluslararası ticaret, finans, turizm ve hizmet sektörlerinin yükseldiği bir merkeze dönüştürürken aynı zamanda 1945’lerden itibaren şehrin yapısını önemli ölçüde değiştiren sanayileşmeye

⁴⁶⁵ Sönmez, a.g.e. , s.23

⁴⁶⁶ Haluk Şahin, **İletişimde Karavanadan Kafeteryaya**, İstanbul, Dünya Kitapları, 2004, s.145

⁴⁶⁷ Şahin, a.g.e. , s.145

müdahaleyi beraberinde getirmiştir. Sanayileşmeden sanayisizleşmeye geçiş İstanbul'da iki boyutlu bir mekânsal değişimin uygulanmasına sebep olmuştur. 1990'lı yıllarda bir yandan İstanbul'daki çok sayıda sanayi kuruluşu şehrin doğu ve batısındaki farklı şehirlere diğer yandan şehir merkezinde çeşitli bölgelerde kümelenen toptan satış, imalat ve sanayi kuruluşları şehrin çeperlerine taşınmıştır. Sanayileşmeden sanayisizleşmeye geçiş sürecinde gerçekleşen desantralizasyon gazeteleri de dönem itibarıyla şehrin çeperi sayılabilecek bölgelere taşınmıştır.⁴⁶⁸

Ancak 1990'lı yıllarda İstanbul gazeteciliğinin yeni yerleşim bölgesi olarak öne çıkarılan Yenibosna-Bağcılar aksı 2000'lerin başında gözden düşmüştür. Sanayisizleşme yoluna giren İstanbul'da etkili olan yeni ekonomik sektörler şehrin kuzeyinde yeni bir merkez oluşturmuş ve bu gelişme bilginin ve yaratıcı fikirlerin dolaşımını esas alan iletişim sektörünün mekânsal tercihlerini de etkilemeye başlamıştır. 2000 yılında Sabah gazetesinin Sefaköy'den önce Nişantaşı'na daha sonra 2020 yılının sonuna kadar kalacağı Balmumcu'daki binaya taşınması, 2002 yılında Vatan gazetesinin Gayrettepe'de, 2004 yılında Dünden Bugüne Tercüman'ın Mecidiyeköy'de kurulmasında internetin gazete-matbaa beraberliğini zorunluluk olmaktan çıkarışı ile birlikte Mecidiyeköy-Maslak aksının İstanbul'un ekonomik ve toplumsal yapısında edindiği yer önemli rol oynamıştır.

Bu çalışma çerçevesinde söyleşiler yaptığımız gazetecilerden Ahmet Yabuloğlu'na göre gazetelerin 2000'li yıllarda Mecidiyeköy-Maslak aksını tercih edişinde 1990'lı yıllardan itibaren bazı özel televizyonların bu bölgeye yerleşmesi önde gelen etken olmuştur:

“1990'larda özel televizyonlar, bahsettiğin yerleşme düşüncesini gerçekleştirdiler. Yeni kurulan özel televizyonların önemli bir kısmı Zincirlikuyu, Maslak, Seyrantepe, Mecidiyeköy, Gayrettepe civarında yerleştiler. Kanal D uzun süre Mecidiyeköy'deki bir binada faaliyet gösterdi. Son yirmi beş yıllık dönemde İstanbul'un o bölgede gelişmesi, şirketlerin yerleşmesi o bölgede bir iş alanı oluşturdu. 2000 sonrasında kurulan yeni gazetelerin bazıları da plaza binalarına göre daha küçük

⁴⁶⁸ İlhan Tekeli, **İstanbul'un Planlanmasının ve Gelişmesinin Öyküsü**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013, s.4-18

hacimli ve daha küçük alana yayılmış binalarda yerleştiler. Bunu da son yirmi-yirmi beş yılın şehir gelişmesine bağlı olarak düşünmek lazım.”⁴⁶⁹

Yabuloğlu’nun vurguladığı gibi gazetelerin 2000’li yıllarda Mecidiyeköy-Maslak aksına yönelmesinde birden çok faktör rol oynamıştır. Bazı özel televizyonların 1990’lardan itibaren bu bölgede faaliyet göstermesi, bölgenin son otuz yıllık dönemde hızla İstanbul’un yeni merkezlerinden biri haline gelmesi ve şirketlerin yerleşmesiyle oluşan iş alanı Mecidiyeköy-Maslak aksını gazeteler açısından daha cazip hale getirmiştir. Bu faktörlerle birlikte basından medyaya dönüşümün bir sonucu olarak televizyonculuğun toplumsal etki bakımından gazeteciliğin önüne geçişi de ikincil bir etken olarak görülebilir.

Can Kozanoğlu, gazetecilikle televizyonculuğun iç içe geçtiği, gazete satın alarak veya kurarak basın sektörüne giren işadamlarının yanına özel televizyon kuran işadamlarının eklendiği basının endüstrileşme sürecinin mekânsal tercihler üzerinde yaptığı etkiyi ana hatlarıyla ortaya koymaktadır:

“1990’lı yıllarda İkitelli’ye göç gerçekleştikten sonra 2000’lerle birlikte bir geri dönüş aşaması da yaşandı. Sabah Sefaköy’de 10 yıl kaldı, sonra Nişantaşı ve Balmumcu’ya gitti. Şimdi de Hasdal civarında yeni bir yere geçti. Sabah gazetesinin eski yönetici kadrosu 2002’de Vatan gazetesini Gayrettepe’de kurdu. Habertürk televizyonu ve gazetesi tam şehrin merkezi olan Taksim/Talimhane gibi bir yerde bugün faaliyet gösteriyor. Doğan grubunun 2018’de Demirören grubuna devretmediği dergi grubu ve yayınevi gibi birimleri Mecidiyeköy Trump Tower’da faaliyet gösteriyor.”⁴⁷⁰

Timuçin Mert, kişisel gazetecilik kariyerinde Mecidiyeköy çevresinde kurulan bir gazetede ilk defa 1999-2000 yıllarında çalıştığını kaydederken, bu bölgenin 2000’lere doğru öneminin arttığına vurgu yapmış, Mecidiyeköy’den Zincirlikuyu’ya uzanan aksın gazete-toplum etkileşiminde İkitelli’ye göre daha avantajlı olduğunu belirtmiştir:

“1999’da Gözcü’den ayrıldıktan sonra Namık Kemal Zeybek’in 5 ay süreyle Mecidiyeköy’de çıkardığı Ayyıldız gazetesinde çalışmışım. Mecidiyeköy çevresi 1990’ların ikinci yarısından itibaren İstanbul’un

⁴⁶⁹ Ahmet Yabuloğlu ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 3 Temmuz 2021.

⁴⁷⁰ Timuçin Mert ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 1 Temmuz 2021.

önemli bir merkezi olmuştur zaten. 2000’li yıllar için verdiğiniz örneklerde görülebileceği gibi İkitelli gibi etrafında toplumsal ilişkilerin gözlenemediği bir bölge yerine Mecidiyeköy, Zincirlikuyu çevresine yerleşmeleri daha mantıklı oldu. Yanlıştan dönenler oldu. 2000 yılı sonrasında İkitelli civarında yeni gazete kurma işi durdu, İstanbul’un çeşitli bölgelerine yayıldı.”⁴⁷¹

Timuçin Mert’in dikkat çektiği gibi, 2000’li yıllarda Yenibosna-Bağcılar aksı yeni kurulan gazeteler açısından tercih edilen bir bölge olamamıştır.

Celalettin Kafesoğlu, 2000’li yıllarda değişen mekânsal tercihte en önemli faktörün işadamlarının sahibi oldukları medya kuruluşlarına tahsis ettikleri binalarla ilgili kar-zarar hesabı olduğunu vurgulamıştır:

“Bu dönüş de, diğerlerinin İkitelli istikametine gitmemeleri de tamamen işveren stratejisi. İşin hem ekonomik boyutu var hem de şehrin göbeğinden ayrılmama planları... Sonuçta bu maliyeti olan bir iş, bir yatırım. Düünden Bugüne Tercüman bilindiği gibi ‘korsan’ sayılabilecek bir gazete. Bu grubun Tercüman’ı İkitelli’ye taşıyacak, oradan yönetecek kapitale, birikime sahip oldukları konusunda kuşkularım var. Bu da onları Şişli’de tutmaya yetiyor. Mehmet Emin Karamehmet ise, “Tercüman’ın yayın hakları bizde” diyerek, Nazlı Ilıcak’a cevaben Halka ve Olaylara Tercüman’ı jet hızıyla yayına aldı. Karamehmet’in Cevizlibağ’daki binasında zaten Akşam gazetesi ve dergileri vardı. Bir kat da Tercüman’a ayrıldı. Bu da böyle çözüldü. Vatan gazetesi bilindiği gibi Zafer Mutlu’dan Aydın Doğan’a, ondan da Demirören grubuna geçti. Demirörenler zaten Mecidiyeköy civarındaydı. Binası vardı, Vatan’ı buralarda istihdam etmesi gayet normal. Burada tek soru işareti bana göre Vatan – İkitelli ‘karanlığı’. Gazete Aydın Doğan’dayken hiç İkitelli’deki plazaya götürüldü mü, hatırlamıyorum. Ama götürüldüyse de götürülmediyse de sonuç değişmiyor. Çünkü son alıcı Demirören, o alışveriş zamanında İkitelli’de oturmuyor!”⁴⁷²

⁴⁷¹ Timuçin Mert ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 1 Temmuz 2021.

⁴⁷² Celalettin Kafesoğlu ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 28 Haziran 2021.

Celalettin Kafesoğlu'nun 2000'lerin başından 2015'lere uzanan yıllar içinde İstanbul gazetelerinin yer değiştirme sürecini değerlendirirken verdiği örnekler mekânsal değişimle paralel gelişen ve onu etkileyen boyutları içermektedir. 1980'lerden bugüne basın sermayesinde yaşanan farklılaşmanın boyutlarını ve aynı dönemde basından medyaya dönüşümle birlikte gelişen yoğun rekabet ortamını da gözler önüne sermektedir.

Abdülkadir Karataş, 2000'li yıllarda gazetelerin Batı İstanbul yerine Kuzey İstanbul'a yerleşmesinin haber-insan ilişkisi bakımından telafi edici bir işlev gördüğünü ifade etmekle birlikte bu yeni eğilimi gazete sahibi işadamlarının bina giderleri bağlamında yaptığı kar-zarar hesabının tetiklediğini düşünmektedir:

“Günümüz şartlarında pek çok şeyin olduğu gibi gazeteciliğin tanımı da değişime uğradı. Fakat haber-insan ilişkisi her dönem aynı olduğu ve olmaya devam edecek. Dolayısıyla gazetelerin insandan uzak düşme hatalarını geç de olsa anladıklarını düşünüyorum. Bunu söylerken sözkonusu gazeteler gerçekten 'insan'a yani haber kaynağına yaklaşmayı mı istediler yoksa daha düşük giderleri binalar mı buldular ondan emin değilim. Bildiğiniz gibi bugün Türkiye'de gazetelerin yüzde 80'in aşkını 'işadamı' sıfatını haiz kişilerin elinde ve işadamları da doğal olarak bütün faaliyetlerini 'kar-zarar' hesabı üzerine kurarlar.”⁴⁷³

Abdülkadir Karataş'a benzer biçimde, Mehmet Nuri Yardım da 2000'li yıllardaki şehir merkezine dönüş eğiliminin gazete sahiplerinin ekonomik hesap ve kararlarıyla şekillendiğini düşünmektedir:

“Size açıkça söyleyeyim mi, bu tavır o semtlerin özellikle tercih edilmesinden kaynaklanmıyor. Gazete patronunun nerede binası varsa oraya yerleşiliyor. Nişantaşı'nda yeri varsa gazete oraya taşınıyor, Mecidiyeköy'de veya Gayrettepe'de iş hanı varsa haydi hooop oraya geçiliyor. Ben yine de çok uzaklara gideceklerine Beşiktaş, Mecidiyeköy, Gayrettepe gibi semtlere taşınmalarına çok seviniyorum. En azında meslektaşlarımızı özlediğimizde uzak iklimlere değil de şehrin içindeki mekânlarına gider onları görürüz. Biraz da hasret gideririz. Onlar da

⁴⁷³ Abdülkadir Karataş ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 22 Haziran 2021.

şehir hayatından, İstanbul'dan, toplumdaki büsbütün kopmamış olurlar. Bu da güzel olur elbette. Demek ki patronlar da o uzak yerleri pek sevediler son zamanlarda. Fabrika gibi yerler tercih edilir mi hiç? Gazeteci arada bir dışarı çıkabilmeli, insan görebilmeli ve hayatı bizzat hissetmeli ki mesleğini daha iyi, daha doğru, daha gerçekçi bir şekilde icra edebilsin. Dolayısıyla gazetelerin şehir merkezlerine dönüşünü ben olumlu buluyorum. İnşallah tamamı döner. Çağaloğlu'na zaten artık gelemeyiz ama bari İstanbul'dan tamamen kopmasınlar.”⁴⁷⁴

Mehmet Nuri Yardım gazetelerin Yenibosna-Bağcılar aksına göre otuz yıl içinde şehrin en merkezi bölgelerinden biri haline gelen Mecidiyeköy-Maslak aksına yerleşmesinde gazete sahiplerinin mülkiyet birikimini öne çıkarmıştır. Yardım, belirleyici olanın gazete sahiplerinin ekonomik güç ve çıkarları olduğunu teslim etmekle birlikte, 2000'li yıllarda gazetelerin Mecidiyeköy-Maslak aksını tercih etmesinin gazetecilerin şehrin toplumsal hayatıyla bağ kurması için elverişli bir zemin oluşturduğuna işaret etmektedir.

Genel bir bakışla, İstanbul gazeteciliğinde 1980'li yıllarda temelleri atılan, 1990'ların başından itibaren hayata geçen mekânsal değişim sürecinin aynı dönemde farklı ekonomik ve teknolojik dinamiklerin ortaya çıkmasıyla yön değiştirdiğini söylemek mümkündür.

Gazeteler, matbaa varlıkları sebebiyle sanayi kuruluşu sayılarak şehrin Batı bölgesine yerleşmeye teşvik edilirken diğer yandan iletişim sektörünün yeni araçlarla güçlendiği ve ülke ekonomisindeki öneminin arttığı bir süreç başlamıştır.

İstanbul'da 1945'lerden beri sanayileşme hareketiyle nüfus ve iskân alanlarında gerçekleşen büyüme 1973'te Birinci Boğaziçi Köprüsü, 1988'de Fatih Sultan Mehmed Köprüsü ve bağlantı yollarının sağladığı ulaşım imkânlarından hız alarak Mecidiyeköy-Maslak aksını şehrin yeni merkezlerinden biri haline getirmiştir. 1985'lerden itibaren bankalar ve büyük şirketler bu aksa yerleşmiştir. 1990'lı yıllarda bankaların ve özellikle şirket yerleşimlerinin çoğalması bu bölge için adeta bir çekim alanı oluşturmuş, bazı özel televizyonlar ve reklam ajansları Mecidiyeköy-Maslak

⁴⁷⁴ Mehmet Nuri Yardım ile yapılan kişisel yüz yüze görüşme, 1 Temmuz 2021.

aksı üzerinde yerleşmiştir. 1990'ların ortalarından itibaren açılan çok sayıda alışveriş merkezi Mecidiyeköy-Maslak aksının alternatif bir sosyalleşme çevresi olarak şehrin ve toplumun nabzının attığı başlıca bölgelerden biri haline gelmesini sağlamıştır. Böylece merkezi iş alanındaki faaliyetler ile toplumsal yaşamın iç içe geçtiği yeni bir bölge oluşmuştur.

1990-2000 arasındaki dönemde Babıali çevresinden Medya Plazalara geçişin etkilerini yaşayan İstanbul gazeteciliği, elektronik yayıncılığın yazılı basının önüne geçtiği 2000'li yıllarda medya sektörünün bir parçası olarak şehrin yeni merkezlerine yerleşme sürecine girmiştir. 1985-2000 arasındaki dönemde yerel yönetimin teşvikleriyle gerçekleşen mekânsal değişimden sonra İstanbul gazeteciliğinin büyüyen şehrin yeni merkezlerinde yerleşmesinde çeşitli etkenler rol oynamıştır: İnternetin, gazete ve matbaaların aynı çatı altında bulunma mecburiyetini ortadan kaldırması, şehrin Batı bölgesinde 1990'ların sonuna doğru trafik sıkışıklığı sorununun baş göstermesi, iletişim sektörünün özel televizyonculuk ve reklamcılık gibi kollarının Mecidiyeköy-Maslak aksındaki yeni merkezi iş alanına dâhil olması önemli etkenlerdir. Ancak basından medyaya dönüşüm sürecinde sektöre egemen olan işadamlarının mekân tercihlerinin anılan etkenlere göre daha belirleyici bir konumda olduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışma çerçevesinde görüşlerine başvurduğumuz gazeteciler ise işadamlarının şehrin yeni merkezi iş alanında mülk sahibi olmalarını mekânsal değişimin 2000'li yıllardaki ikinci boyutuna yön veren ana etken olarak kabul etmekle birlikte Batı İstanbul yerine Mecidiyeköy-Maslak aksında yerleşmenin gazeteci-toplum etkileşimine olumlu yansıdığını vurgulamaktadır.

SONUÇ

İstanbul'da Türkçe gazetecilik II. Mahmud'un emriyle 1831'de kurulan Takvim-i Vekayi ile başlamış, 19. yüzyıl Türk gazeteciliğinin sorumluluğunu büyük ölçüde Babialı kalemlerinde çalışan devlet memurları üstlenmiştir. Gerek siyasi-idari yapının yayıncılığı kontrol altında tutma düşüncesi gerek gazeteciliğin insan kaynağına ait özellikler İstanbul gazeteciliğinin mekânsal yerleşiminde belirleyici olmuştur. Tanzimat'tan I. Meşrutiyet'e, II. Abdülhamid dönemi ve II. Meşrutiyet'e uzanan süreçte meydana gelen siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel değişimler, yetmiş yıla yayılacak biçimde İstanbul gazeteciliğinin Babialı ve çevresinde potansiyelini büyütmesine ve beraberinde bir basın-yayın kümelenmesinin oluşumuna zemin hazırlamıştır. 1923'de başkentin Ankara'ya taşınmasıyla birlikte Babialı kavramı artık sadece basın-yayın dünyasını çağrıştıracak biçimde kullanılmaya başlanmıştır.

1945'lere kadar mütevazı satış rakamları ve kadro yapıları ile ilerleyen İstanbul gazeteciliği bu tarihten sonra çok partili siyasi hayata geçiş, sanayileşme, ulaşımında gelişme ve şehirleşme ile birlikte yükselişe geçmiştir. 1950'lerde büyüme sürecine giren bazı gazeteler 1980'lere uzanan dönemde Babialı çevresinde yeni binalar inşa ettirip taşınmıştır. 1960-1980 arasında büyümeye devam eden bazı gazeteler yeni magazin ve fikir gazeteleri çıkarmayı denemiş, 1970'lerde dergicilik, kitapçılık ve yerel gazetecilik alanlarına el atmıştır. 1980'li yıllar, 24 Ocak ekonomik kararlarının kâğıt sübvansiyonunda gazetelerin ekonomik yapısı aleyhinde oluşturduğu değişiklik, 12 Eylül askeri müdahalesinin haberciliğe getirdiği kısıtlar ve daha önce gazetecilik yapmamış sermaye sahibi patronların sektöre girişiyle Türk basını için dönüm noktasını teşkil etmiştir. İşadamlarının yeni gazeteler kurması veya gazetecilikten gelen patronlara ait gazeteleri satın alması Babialı gazeteciliğinde lotarya kampanyaları, gazete dağıtım şirketleri ve gazeteci transferleri bağlamında rekabetin sertleşmesini beraberinde getirmiştir. 1980'lerin sonlarına doğru gazetelerin tirajlarında yaşanan yükseliş rekabetin ekonomik ve teknolojik güç boyutunu iyice açığa çıkarmıştır. Gazetecilikte, tirajların yükselişi ve işadamlarının sektöre girişiyle belirginleşen ekonomik ve teknolojik büyüme eğilimine 1980'lerde

nüfus ve iskân alanları büyüyen İstanbul'da yerel yönetim eliyle uygulamaya konulan şehir planlama politikaları eşlik etmiştir. Bu gelişmelerle birlikte, 160 yıldır Babıali çevresini mesken tutmuş İstanbul gazeteciliği yerel yönetimin teşvik ettiği bir mekânsal değişim süreciyle karşı karşıya kalmıştır.

Çalışmanın birinci araştırma sorusu, “İstanbul gazeteciliğinde mekânsal değişime sebep olan sektör içi ve sektör dışı dinamikler nasıl gelişmiştir?” şeklindedir. İstanbul gazeteciliğinde mekânsal değişime sebep olan sektör içi ve sektör dışı dinamikler değerlendirildiğinde 1980 sonrasında oluşan yerel yönetimin şehir merkezini sanayi kuruluşlarından arındırma projesinin baskın faktör olduğu görülmektedir. 25 Mart 1984'te yapılan yerel seçimler sonucunda İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olan Bedrettin Dalan şehrin geleneksel merkezi olan tarihi yarımada ile Galata-Karaköy-Taksim bölgesinde sanayisizleştirme çalışmalarına başlamıştır. Sanayi, imalat, kuru gıda, toptan ticaret sektörlerinde faaliyet gösteren işletmelerin 1980'lerin ortaları itibarıyla şehir merkezinin dışında sayılan bölgelerde yerleşmesi teşvik edilmiştir. Cağaloğlu çevresinde kümelenmiş bulunan gazeteler de sanayi kuruluşu sayılmış ve şehir merkezinden uzaklaştırma (desantralizasyon) uygulaması kapsamına alınmışlardır.

Gazetelerin sanayi kuruluşu sayılarak bu projeye dâhil edilmesine gazetelere ait matbaaların üretim süreçleri ve bu süreçlere bağlı ihtiyaçlar gerekçe gösterilmiştir. Yerel yönetimin gazetelere şehir merkezinden ayrılmaları karşılığında Yenibosna-Bağcılar aksında ucuz arsa tahsis etmesi; matbaa tesislerinin daha geniş alanlarda kurulmasını ve depolama kapasitesinin artmasını sağlaması bakımından gazete patronlarına son derece cazip gelmiştir.

Gazete patronları gazete binalarını yerel yönetim tarafından İkitelli çevresinde ucuz fiyatlarla verilen arsalarla taşımayı; matbaaların geniş alan ihtiyacı, şehir merkezindeki arsaların değerlenmesine bağlı olarak bina ve kira bedellerinin artması, baskıda kullanılacak gazete kâğıdı ve basılmış gazeteleri taşıyacak kamyonların şehir merkezinde karşı karşıya kaldığı trafik sıkışıklığı sorunları gibi sebepleri öne sürerek savunmuştur.

Ucuza satın alınan arazilerin büyüklüğü de göz önünde bulundurulduğunda, 1980’lerin ikinci yarısı itibarıyla, yerel yönetimin şehir merkezini sanayisizleştirme projesinin gazete patronlarının ekonomik büyüme hedefleriyle örtüştüğü anlaşılmaktadır. Bu çerçevede yerel yöneticiler ile gazete sahipleri arasında bir tarafta Babıali ve çevresini turistik bölgeye dönüştürme diğer tarafta basın sektörünün güçlü oyuncusu olma amaçları bağlamında bir kazan-kazan ilişkisi kurulduğu iddia edilebilir. Mesleğin profesyonelleri olarak deneyim ve birikim sahibi olan gazeteciler açısından bakıldığında ise İstanbul gazeteciliğinin tarihinde bir kırılma noktasını teşkil eden bu değişimin yönü ve yapısını belirleme sürecine dâhil edilmedikleri anlaşılmaktadır. Böylesine bir değişim sürecine meslek mensuplarının görüş ve fikirlerinin katılmaması ekonomik kararların gazetecilik mesleğinin kendine has özellik ve gerekliliklerini ikinci plana atışı olarak değerlendirilebilir.

Çalışmanın ikinci araştırma sorusu: “İstanbul gazeteciliğinde gerçekleşen mekânsal değişim haber üretim süreçlerini ve gazetecilik pratiklerini nasıl etkilemiştir?” şeklindedir. İstanbul gazeteciliğinde gerçekleşen mekânsal değişimin haber üretim süreçlerini ve gazetecilik pratiklerini nasıl etkilediğini yorumlarken göz önünde bulundurulması gereken birinci faktör haber toplama ve yazma faaliyetinin gazeteciliğin temel unsuru olduğudur. Dikkatten kaçmaması gereken ikinci faktör ise değişimin gazetecilerin çalışma binalarının yenilenmesinden ibaret olmayışıdır. Eski konumlanma ile yeni konumlanma arasında “gazete çevresi” bakımından oluşan derin farklılaşma haberciliğin zeminini ve temel ihtiyaçlarını olumsuz etkileyecek boyuttadır. Bu çerçevede bir meslek olarak gazeteciliğin dayandığı mantık ve uygulanan meslek pratikleri fabrika benzeri kapalı alanlarda belirli bir odaklanma gerektiren işlerden farklı olarak yaşanan ülkenin insan-mekân çerçevelerinin ve gündelik yaşamın yerinde izlenmesiyle anlam bulduğu ifade edilebilir.

Varlığı haber vermekle anlam bulan gazetenin haber kaynağı insan, toplum ve şehir (mekân) üçgenidir. 160 yıl boyunca Babıali bölgesini meslek çevresi haline getiren İstanbul gazeteciliğinde 1990’lı yıllarla birlikte yaşanan mekânsal değişimin haber üretimi konusunda kilit konumda bulunan muhabirler üzerinde çok boyutlu etkileri olduğunu söylemek mümkündür. Bu etkiler, mekânsal değişimle taşınılan bölgenin koşulları çerçevesinde şehir merkezindeki toplumsal yaşamdan uzaklaşmak,

haber kaynaklarından uzaklaşmak ve devamında haber ajanslarına bağımlılığın gelişmesi başlıkları altında toplanabilir. Medya plaza binalarına geçişten sonra, şehir merkezindeki belirli kurumlarda sabit konumda mesai yapan “nokta muhabirliği”nin azaltılması örneğinde görüldüğü gibi haberi doğrudan kurumlardan ve sokaktan toplayan muhabirlerin bu imkânları zayıflamaya başlamış, toplumla olan etkileşim ve temas potansiyelleri düşmüştür. Muhabirlerin şehir merkezindeki haber kaynaklarıyla olan bağlarının gevşemesi gazetelerin haber ajanslarının haber havuzlarını daha yoğun biçimde kullandığı bir süreçle paralel seyretmiştir. Gazetelerin haber organizasyonunda meydana gelen bu farklılaşma gazeteciliğin “özel haber”le ilişkisini sekteye uğratmış, gazetelerdeki haber çeşitliliğini azaltarak yayımlar arasında içerik benzeşmelerini arttırmıştır. 1990’ların başından itibaren yasal zeminde olmasa da özel televizyonculuk ve radyoculuk gibi alternatif kitle iletişim araçları gelişip toplumu etkilerken gazetelerin geleneksel yayıncılığın birikimi ve saha deneyimine dayanarak “özel habercilik”te ısrar etmek yerine ağırlığı haber ajanslarından gelen haberlere vermesi mesleğin işlevi ve pratikleri açısından bir çelişki olarak yorumlanabilir. Medya plaza binalarının, toplu taşıma araçlarıyla ulaşımı engelleyen TEM yolunun kenarında konumlanması gazetecilerin iş yerlerine ulaşımına etki etmiş, bazı gazetelerde mesai saatleri ileri saatlere doğru kaydırılmıştır. Medya plaza binalarının şehir merkezine uzaklığı gazetecilerin haber kaynağı olan kişilerle yüz yüze görüşme potansiyelini zayıflatmıştır.

Bu etkilerin yanında, medya plaza sürecinde masa başı çalışmaya ağırlık veren gazetecilik anlayışı içinde gazeteciler yaptıkları işlerin sokakta ve toplumda bulunduğu yankıları görmek ve kamuoyunun nabzını tutmak bağlamında daha sorunlu bir sürece girmişlerdir. Mekânsal değişim sürecinin gazetecilerin şehirdeki gündelik hayatın akışına dahil olarak kalabalıklarla empati kurabilme potansiyelini olumsuz etkilediği ve bu bağlamda birinci el habercilikten daha çok ikinci el haberciliğin egemen olmaya başladığı ifade edilebilir.

Çalışmanın üçüncü araştırma sorusu: “Mekânsal değişim gazetecilerin birbirleriyle iletişimini nasıl etkilemiştir?” şeklindedir.

Bilindiği gibi Babıali gazeteciliği, şehrin geleneksel merkezinde basın-yayın alanının diğer kollarıyla ve sosyalleşme mekânlarıyla örülü bir çevre içinde faaliyet göstermiştir. Gazetecilerin yakın çevreyle kurduğu ilişki pek çok sosyalleşme mekânının Babıali gazeteciliğiyle ve gazetecilerle özdeşleşmesine sebep olmuştur. Sosyalleşme mekânları asıl işlevlerinin yanında gazetecilik mesleğine ilişkin çalışmaların sürdürüldüğü ortamlar olmuştur. Şüphesiz, aynı meslek pratiklerini öğrenen ve uygulayan gazetecilerin birbirleriyle kurduğu iletişim, basit kişilerarası iletişimin ya da herhangi bir şirkette gerçekleştirilen kurumsal iletişimin ötesinde anlamlar taşımaktadır.

Babıali gazeteciliği ile özdeşleşen sosyalleşme mekânlarının; muhabirlerin haber alışverişi yaptığı, gazetelere dışarıdan iş yapanların ve köşe yazarlarının çalışma bürosu gibi kullandığı, işsizken yeni iş bulmayı veya bir gazeteden diğerine transfer olmayı sağlayan iş görüşmelerinin yapıldığı, günün ve ertesi günün gündemdeki olaylarının değerlendirildiği ortamlar olarak işlev gördüklerini söylemek mümkündür. Ancak 1990'lı yıllarla birlikte uygulamaya konulan “şehir merkezini sanayisizleştirme” sürecinde tarihi yarımada ve Beyoğlu'nda faaliyet gösteren diğer sanayi kuruluşları toplu olarak belirli bir alana yerleştirilirken gazete binaları birbirinden uzak alanlarda konumlandırılmıştır. Bu durum, diğer iş kollarından farklı olarak Babıali gazeteciliğinin mekânsal değişimini bir semt değişikliğinin ötesinde meslek çevresinin dağılması olarak anlamlandırmaktadır. Taşınmanın gerçekleştirildiği yeni bölgede gazete binalarını fabrika binaları çevrelemiş, bununla birlikte alternatif sosyalleşme mekânları da gelişmemiştir.

Babıali çevresinde gerçekleşen gazeteci sosyalleşmesi, mesleğin çalışanlardan her gün yeni fikirler, haber konuları ve gündemler bekleyen doğası karşısında bir zihinsel yenilenmeyi sağlarken medya plaza sürecinde gazetecinin meslek çevresinden beslenme imkânları zayıflamıştır. Medya plaza binalarının yakın çevresinde gazetecilerin karşı karşıya kaldığı ıssızlık iş dışı zamanlardaki gazeteci sosyalleşmesini zorlaştırmış, meslek mensuplarını eskiden olduğu gibi Babıali çevresindeki mekânlarda bir araya gelmeye yönlendirmiştir.

Çalışmanın dördüncü araştırma sorusu: “Mekânsal değişim gazetecilerin mesleğe aidiyet bilincini nasıl etkilemiştir?” şeklindedir.

Mekânsal değişim sürecinin gazetecilerin mesleğe aidiyet hissine etkilerini birkaç boyutta değerlendirmek mümkündür. Bunlardan birincisi Babıali gazeteciliğinin 160 yıllık mekânsal tarihine dayanarak oluşan topluluk yapısının dağılması, ikincisi, iç içe geçen “Basının Endüstrileşmesi” ve “Basından Medyaya Dönüşüm” süreçleri içinde gazeteciliğin ve haberciliğin maruz kaldığı etkiler, üçüncüsü ise medya plaza döneminde gazeteciler arasında yukarıda anılan süreçlerin de etkisiyle gelişen sınıfsal ayrışma olgusudur.

Babıali gazeteciliğinin oluşturduğu topluluk yapısının anlamı, gerek toplumsal çevre gerek meslek çevresi ile birlikteliğin doğurduğu his ve bilinç bakımından saha araştırmasına katılan gazetecilerce “mahalle” benzetmesiyle ifade edilmiştir. Gazeteciler “mahalle” benzetmesiyle Babıali çevresinde bir arada olmanın ürettiği meslek dayanışmasına dikkat çekmiş, doğal karşılaşmalara, selamlaşmalara, ayaküstü sohbetlere imkân veren yakınlığın gazetecilik meslek etiğini canlandıran ve mesleğe aidiyet bilincini yükselten boyutunu vurgulamışlardır. Toplumsal çevre ve meslek çevresinin yanında TGC ve TGS gibi meslek örgütlerinin mekânsal varlığı gazetecilerin mesleğe aidiyet his ve bilincini besleyici bir işlev görmüştür. Babıali Caddesi ve çevresi meslek mensupları için yürüyüşler, basın açıklamaları, cenaze ve anma törenlerinin vazgeçilmez zemini olmuş, meslekle mekânsal çevre arasındaki güçlü bağın görüntülerine sahne olmuştur. Babıali döneminde mekânsal çevre ile gazetecilik arasındaki ilişki böylesine somut örnekler verirken, 1990’ların ilk yıllarında başlayan medya plaza döneminde gazetelerin çevresinde diğer gazeteler ve basın-yayın kuruluşları yerine sanayi üretimi yapan fabrikaların bulunması mekânsal çevrenin mesleğe aidiyet hissine yaptığı katkıya önemli bir darbe vurmuştur. İşadamları gazete patronlarının sermaye akışını hızlandırdığı, elektronik yayıncılıkta özel girişimlerin devreye girdiği bu yıllarda ekonomik büyüme ve rekabet geleneksel gazeteciliğin etkinlik zeminini baskı altına almış, gazeteciliğin haber verme işlevi ve toplumsal sorumluluğu ile birlikte gazetecilerin mesleki aidiyet hissi de bu sert dönüşümden etkilenmiştir. Ticarileşmenin mekânsal değişim sürecindeki başlıca somut göstergesi “medya plaza” olarak adlandırılan yeni gazete binalarının dönemin

şirket binalarına benzeyişi olmuştur. Gazetecilere göre mekânsal değişimle birlikte yerleşilen medya plaza binalarındaki iç mekân kurgusu gazetecilik mesleğinin kendine has özellikleri gözetilmeden yapılmış, 1980'lerde örnekleri çoğalan şirket yönetim merkezi tipi binaların koşullarına uyulması beklenmiştir. Binaya giriş-çıkış saatlerini denetleyen, belirli bölümlerde dışında giriş-çıkışı kısıtlayan kart sisteminin gazetecilik mesleğinin doğası ile ne kadar uyumlu olduğu bu bağlamda meslek mensupları arasında tartışma konusu olmuştur. Gazeteci Mete Akyol'un işten çıkarıldığını yüz yüze veya yazılı bildirim yapılmaksızın giriş kartının çalışmaması ile öğrenmesi ise medya plaza döneminde yönetim ve denetim anlayışının kurumsal kimlik ve kültürle gazetecilik meslek kimliği arasındaki bağı kopartacak biçimde uygulanması çerçevesinde önemli bir örnek olmuştur.

Bu sorunların yanında medya plaza binaları içinde yaşanan mekânsal ayrışma gazetecilerin dikkat çektiği önemli sorunlardan biridir. 1990'lı yıllarda mekânsal değişime eşlik eden medyanın endüstrileşmesi süreci, özel televizyonculuk faaliyetlerinin de etkisiyle gazetelerdeki yöneticiler ve bazı köşe yazarları ile diğer gazete çalışanları arasında gelir ve statü farkına dayalı bir kopuşu beraberinde getirmiştir. İki farklı tabakanın oluşumu ve belirginleşmesiyle medya plaza binasındaki lokanta, kafe ve asansörlerin statülere göre ayrışması söz konusu olmuştur. Bu çerçevede gazete binasında bu kadar somut bir sınıfsal ve mekânsal ayrışmanın ortaya çıkışının gazetecilerin mesleki aidiyet hissini olumsuz yönde etkilediğini söylemek mümkündür.

Sonuç olarak, İstanbul gazeteciliğindeki mekânsal değişimin gazetecilik pratiklerini çok boyutlu olarak etkilediği görülmektedir. Bununla birlikte mekânsal değişimin gerçekleştiği zamanların siyasal, ekonomik, teknolojik, toplumsal ve kültürel değişim dinamiklerini dikkate almadan yapılacak bir analiz eksik kalacak, mekânsal değişimi 1980-2000 arasında yaşanan genel değişimin basın sektörüne yansımaları içinde değerlendirmek yerinde olacaktır. 24 Ocak kararları ve 12 Eylül askeri müdahalesi ile meydana gelen siyasal ve ekonomik değişim, ülke ekonomisinin başkenti İstanbul'a biçilen rolün yeniden tanımlanmasını beraberinde getirmiştir. Turizm, finans ve uluslararası ticaretle ilgili hedeflerin belirginleştiği bu dönemde 1984 yılında göreve gelen yerel yönetim eliyle sanayi kuruluşlarının şehir

merkezinden batı ve doğu yönünde desantralizasyonu projesi uygulamaya konulmuştur. Bu tarihler itibarıyla 150 yılı aşkın bir süredir tarihi yarımada'nın idari, ekonomik, toplumsal ve kültürel bakımından en canlı bölgesinde faaliyet gösteren Babıali gazeteleri de matbaa varlıkları gerekçe gösterilerek sanayi kuruluşu sayılmış ve desantralizasyon projesine dâhil edilmişlerdir. Yerel yönetim, gazete sahiplerine sonraki yıllarda “Basın Ekspres Yolu” olarak anılacak Yenibosna-Bağcılar aksında ucuz fiyatlara geniş araziler sağlayabileceğini taahhüt etmiş; geçmişte gazetecilikle ilgisi bulunmamış işadamlarının sektöre girdiği bu yıllarda doğan rekabet ve büyüme ortamında gazete patronları mekânsal değişimi ekonomik büyümenin bir aracı olarak değerlendirmişlerdir. Yerel yönetim ve gazete sahipleri arasında, ekonomik hedefler öncelenerek ilerletilen mekânsal değişimin içeriği, aşamaları ve yönü hakkında Babıali gazeteciliğine emek veren meslek mensuplarının görüşlerine başvurulmaması sürecin önemli sorunlarından biri olarak göze çarpmaktadır.

Gazetecilik mesleği açısından, sanayi kuruluşu sayılarak mekânsal değişim uygulamasına dâhil edilmek ve fabrikalarla örülü bir çevrenin içindeki medya plaza bina kompleksinde mesai yapmak bir bakıma bilgi ve fikir işçiliği olan gazetecilikle, dışa kapalı bir odaklanma ile yürütülen sanayi işçiliğinin bir tutulması anlamına gelmektedir. Bununla birlikte şehir merkezinden çıkarılan diğer sanayi kuruluşları yeni bölgede meslek çevresinin bir arada bulunduğu sitelerin içinde yerleşmişken gazeteler birbirinden uzak alanlarda konumlanmıştır. Böylece, medya plaza gazeteciliğinde bir yalıtılmışlık durumu ortaya çıkmış, Babıali gazeteciliğinde “gazete çevresi” denince akla gelen; haber kaynağı kurumlar, meslek çevresi ve sosyalleşme çevreleri tamamen kaybedilmiştir. Bu bağlamda mekânsal değişimin gazetecilik pratiklerine etkilerini değerlendirdiğimizde şehirdeki toplumsal yaşamdan uzaklaşmanın aynı zamanda haberin kaynağı olan insandan ve mekândan uzaklaşmayı beraberinde getirdiği görülmektedir. Medya plaza süreciyle birlikte muhabirlerin şehrin belli noktalarında bulunmaya dayalı çalışma düzeninde yapılan değişikliğin gazeteciliğin alışlagelmiş yüz yüze iletişim ve ilişki ağlarını zedelediği ifade edilebilir. Buna bağlı olarak süreç içinde gazetelerin haber ajanslarına ve bu ajanslarının haber havuzlarına bağımlılığı artmıştır. Bu gelişmelerin en önemli sonuçları olarak birinci el haberciliğin öneminin azalarak ikinci el haberciliğin

yükselişi, araştırmaya dayalı özel haberciliğin zayıflaması ve gazetelerin içeriğini oluşturan haberlerde oluşan benzeşme gösterilebilir.

Bu sonuçlarla birlikte mekânsal değişimden günümüze kadar gelen süreci değerlendirmek amacıyla bazı olgu, yorum ve soruları ortaya koymak yerinde olacaktır.

Bu bağlamda, mekânsal değişim sürecinin başladığı tarihlere gidersek 1980’lerde işadamlarının gazete sahipliğine soyunuşu ve reklamcılık alanının gelişimi, 1990’ların başından itibaren özel televizyonculuk ve radyoculuğun devreye girmesiyle iletişim sektörünün önemi, yeri ve toplumsal etkileri belirgin bir şekilde artarken basın kuruluşlarının sanayi kuruluşu sayılarak şehir merkezinin dışında konumlandırılması çelişkili bir durum olarak göze çarpmaktadır. Nitekim 2000’li yıllarda İstanbul medyasında ekonomik karar merkezinin yakınında konumlanma eğilimi gelişmiş, Mecidiyeköy-Maslak aksı toplu bir biçimde olmasa da medya kuruluşlarının yerleşmek için tercih ettiği bölge haline gelmiştir.

1984 sonrasında yerel yönetim tarafından şehir merkezindeki sanayi kuruluşlarına yeni adres olarak gösterilen Bağcılar’da 2002, Küçükçekmece’de 2004 yılından itibaren sanayi üretimi yapan kuruluşlara ruhsat verilmemesi, bu tarihlerden 2022 yılına kadar geçen zaman içinde Basın Ekspres yolu çevresinin Avm, rezidans, konut ve otel bölgesi haline gelmesi desantralizasyonun yirmi yıl içinde yeni bir desantralizasyonla işlevsiz hale gelişini ifade etmektedir. 2010 sonrasında, “İkitelli medyası”, “İkitelli Basını” gibi tabirlerin kullanımdan düşmesi de İstanbul gazeteciliğindeki mekânsal değişim uygulamasının geldiği noktayı anlamak bakımından açıklayıcı olarak görülebilir.

Son olarak 160 yıl boyunca İstanbul gazeteciliğine ev sahipliği yapan Babıali çevresinin bugünkü durumuna bakarsak bölgenin neredeyse tamamen bir turizm bölgesine dönüştüğü görülmektedir. Mekânsal değişim sürecinde bu bölgeye biçilen rol bağlamında “turizm ve kültür çevresi” vurgusu yapılırken Babıali’nin okur-yazarları buluşturan bir çekim merkezi ve başlı başına bir kültürel üretim alanı olduğu gerçeğinin göz ardı edilmesi önemli bir çelişki olarak gözükmemektedir. Mekânsal değişimin üzerinden geçen zamanın henüz otuz yıla varmadığı günümüzde

160 yıllık Babıali gazetecilik birikiminden Türkiye Gazeteciler Cemiyeti, Basın Müzesi ve bazı yerel gazeteler haricinde iz kalmaması konunun düşündürücü bir boyutu olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmanın literatüre katkısı bağlamında ifade edilebilecek başlıca husus, Türk gazeteciliğinde 1980’lerden sonra meydana gelen değişimin ekonomik, teknolojik, yapısal boyutları çeşitli araştırmalara konu olmuşken mekânsal değişimin gazeteciliğe etkilerini ele alan çalışmalar son derece sınırlı düzeyde kalmış olmasıdır. Bununla birlikte İstanbul gazeteciliğın mekânsal tarihini, haber kaynağı kurumlar, meslek çevresi ve sosyalleşme çevreleriyle ilişkilerini merkeze alarak araştıran bir çalışma da bulunmamaktadır. Mekânsal değişim sürecini takip eden yıllarda yayımlanan az sayıda makalede ise “Babıali”, “İkitelli”, “Medya Plaza” kavramları mekânsal değişimin gazetecilik üzerindeki etkilerini değil, basından medyaya dönüşüm sürecini tetikleyen ekonomik değişime odaklanmıştır.

Literatürde hâlihazırda İstanbul gazeteciliğindeki mekânsal değişimin etkilerini ele alan tek akademik çalışma Pınar Hansoy’a ait “Bir Yaratıcı Sektör Olarak Babıali Basın Yayın Kümesinin Desantralizasyonu ve Sonuçları” başlıklı yüksek lisans tezidir. Hansoy’un çalışması “yaratıcı ekonomi” kavramını merkeze alarak bu kavramın kapsadığı mesleklerin yakın dönemdeki mekânsal yerleşme ve kümelenme eğilimlerini araştıran bir çalışmadır. Mevcut çalışmanın merkezinde ise mekânsal değişimin gazetecilik pratiklerine etkileri bulunmaktadır. Bu çalışmada Babıali dönemi ile medya plaza dönemi, saha araştırmasından elde edilen verilerle habercilik koşulları, gazetecilik meslek kültürü ve kimliği açısından kıyaslanmaktadır. İstanbul gazeteciliğindeki mekânsal değişimin gazetecilik pratiklerine etkilerini değerlendiren yorumların büyük ölçüde gazetecilerin mesleki deneyimlerini anlattığı telif eserler ve özellikle son yirmi yıllık dönemde gazetecilerle yapılan sözlü tarih çalışmalarına dayandığı gerçeği ortada dururken bu çalışmayla konuya akademik bir yaklaşım getirilmiştir. Buna bağlı olarak ifade edilebilecek bir başka husus da çalışmanın, iletişim tarihi bağlamında yapılan araştırmalarda görülen güçlü eğilimin aksine basındaki dönüşümleri sunduğu ürün ve içerikler üzerinden değerlendirmek yerine mesleğin mekânsal ve yapısal dönüşüm tarihi içinde birer aktör olarak yer alan meslek mensuplarının deneyimlerine

odaklanarak analiz etmesidir. İstanbul gazeteciliğinin Babıali ve Medya Plaza dönemlerindeki mekânsal tarihine ilişkin gazetecilerin anı türünde kitaplarından ve gazetecilerle gerçekleştirilen sözlü tarih çalışmalarından derlenen bilgilerin bu çalışma kapsamında her iki dönemin deneyimine sahip meslek erbabıyla yapılan derinlemesine görüşmelerle desteklenmesi çalışmayı güçlendiren ve farklılaştıran bir unsur olmuştur.

Son olarak, İstanbul gazeteciliğinin tarihsel gelişimi ve bu akış içerisinde mekânsal, ekonomik, teknolojik ve yapısal bağlamlarda gerçekleşen değişimleri araştırarak bundan sonraki çalışmalara ilişkin önerileri söz konusu edersek saha araştırmalarının sektörde farklı görevler almış çalışanlarla genişletilmesi söz konusu olabilir. Gazete sahipleri, yöneticiler, gazetelere ait matbaaların çalışanlarının gazetelerin dağıtım servisleri çalışanlarının ve ulaştırma servisleri çalışanlarının İstanbul gazetecilik tarihi içindeki dönüşüm süreçlerini nasıl değerlendirdiğine odaklanarak yeni çalışmalar ortaya konulabilir. Mekânsal değişim süreciyle birlikte gelişen sorunlara bakıldığında sektörün karar vericilerinin her türlü değişim uygulamasında gazetecilik mesleğinin kendine has özelliklerini göz önünde bulundurmasının gerekliliği bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Ticari gerçeklerle kamusal sorumluluk arasında bir denge ve uyum sağlanması, gazetecilerin toplumla kurduğu ilişkinin korunması ve geliştirilmesi, haber üretimi ve sunumunun standartlaşmasından kaynaklanan problemlerin çözümüne katkı sağlayabilecek, haber çeşitliliği ve çok seslilik gazetelerden beklenen düzeye gelebilecektir. Bu çerçevede, sektörün karar vericilerine düşen görev, mekânsal değişimler dâhil, gazetecilik mesleğinin yapısını etkileyebilecek dönüşüm süreçlerinde aşağıdan yukarı iletişim ve geri bildirim süreçlerine işlerlik kazandırmak, mesleğin paydaşlarının deneyim ve birikimleriyle şekillenen görüşlerine kulak vermek olacaktır.

KAYNAKÇA

- Adaklı, Gülseren: **Türkiye’de Medya Endüstrisi**, Ankara, Ütopya Yayınevi, 2006.
- Adaklı, Gülseren: “Yayıncılık Alanında Mülkiyet ve Kontrol”, **Medya Politikaları** içinde, Ankara, İmge Yayınları, 2001.
- Akar, Rıdvan: “Basında Herkese Dönemi”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi** içinde, C.XI., İstanbul, İletişim Yayınları, 1995.
- Akbal, Oktay: **Lunapark**, İstanbul, Varlık Yayınları, 1983.
- Akkurt, Bülent: **Yerinde Yeller Esen Babıali**, Muğla, Myndos Yayınları, 2006.
- Akpınar, Selami: **Babıali’de 65 Yıl**, İstanbul, Avcıol Basım Yayın, 2006.
- Akpınar, Hakan: **Nasıl Gazeteci Oldular**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 2002.
- Alemdar, Korkmaz: **İletişim ve Tarih**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 2001.
- Alpdündar, Orhan: **Dış Muhabir Gözüyle 4.Kuvvet**, Ankara, Zirve Ofset, 2003.
- Altun, Abdülrezzak: **Türk Basınının Değişen Yüzü**, Ankara, BYEGM Yayınları, 2006.
- Alver, Köksel: **Steril Hayatlar**, 2.bs., Ankara, Hece Yayınları, 2010.
- Aral, Tekin: “Sen de mi Şair Oldun”, **Hürriyet gazetesi**, 3 Ocak 1999.

- Ardıç, Aslıhan: **Güneş Gazetesi 19 Şubat 1982-19 Şubat 1989**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- Arolat, Osman: **Babıali Anılarım**, 2.bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Arpad, Burhan: **Bir İstanbul Var İdi**, 2.bs., Haz. Ahmed Arpad, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 2003.
- Artan, Tülay: “Eski Saray”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C.III., İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı ortak yayını, 1994.
- Atay, F. Rıfkı: **Batış Yılları**, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2012.
- Ayvazoglu, Beşir: **Tarık Buğra: Güneş Rengi Bir Yığın Yaprak**, 2.bs., İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1997.
- Baban, Cihat: “Türk Basını: Dün-Bugün-Yarın”, Nihat Subaşı, **Gazete ve Tekniği** içinde, Ankara, Ulusal Basımevi, 1970.
- Balcıoğlu, Semih: **Önce Çizdim Sonra Yazdım**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001.
- Balcıoğlu, Semih: “Babıali Sohbetleri”: **Ustalar, Ustalarını ve Anılarını Anlatıyor** içinde, Haz. Emin Karaca, İstanbul, Doğan Kitap, 2007.
- Bali, Rıfat: **Tarz-ı Hayat’tan Life Style’a**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.
- Bali, Rıfat: “Yeni Aristokratlar: Köşe Yazarları”, **Türkiye’de Gazetecilik** içinde, Der. Doğan Tılıç, Ankara, ÇGD Yayınları, 2003.

- Barlas, Canan: **Babiali'den Çiftetelli'ye**, İstanbul, Hemen Kitap, 2012.
- Barutçu, İrem: **Babiali Tanrıları: Simavi Ailesi**, İstanbul, Agora Yayınları, 2004.
- Baysal, Jale: **Osmanlı Türklerinin Bastığı Kitaplar 1729-1875**, 2.bs., İstanbul, Hiperlink Yayınları, 2010.
- Bektaş, Cengiz: **Yaşama Kültürü**, İstanbul, Literatür Yayıncılık, 2003.
- Belli, Şemsi: **Babiali Babiadi**, İstanbul, Kağnı Yayınları, 1988.
- Bergin, Azize: **Babiali'de Topuk Tıkırtıları**, 2.bs., İstanbul, Epsilon Yayınları, 2004.
- Berker, Ş. Nahit: **Matbuat Hazretleri**, Ankara, Ajans-Türk Matbaası, 1966.
- Birgit, Orhan: **Evvel Zaman İçinde**, İstanbul, Doğan Kitap, 2006.
- Birgit, Orhan: **Babiali Sohbetleri: Ustalar Ustalarını ve Anılarını Anlatıyor**, Haz. Emin Karaca, İstanbul, Doğan Kitap, 2007.
- Birinci, Ali: **Tarihin Gölgesinde: Meşahir-i Meçhuleden Birkaç Zat**, İstanbul, Dergah Yayınları, 2001.
- Birinci, Ali: **Tarihin Gölgesinde**, İstanbul, Dergah Yayınları, 2001.
- Birsel, Salah: **Kahveler Kitabı**, 2.bs., Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1977.

- Birsel, Salah: **Yaşlılık Günlüğü**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1992.
- Buyrukçu, Muzaffer: **Dillerinde Dünya**, İstanbul Adam Yayınları, 1985.
- Boratav, Korkut: “İktisat Politikaları: 1980-1994”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.XIII., İstanbul, İletişim Yayınları, 1996.
- Boratav, Korkut: “Geçmişe Dönüşü Savunarak İleri Gitmek”, **Türkiye Sosyalist İktisat Kongresi Bildirileri** içinde, İstanbul, Nazım Kitaplığı, 2005.
- Boysan, Aydın: **İstanbul’un Kuytu Köşeleri**, 9.bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- Buğra, Ayşe: **Devlet ve İşadamları**, 7.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.
- Buyrukçu, Muzaffer: **Dillerinde Dünya**, İstanbul Adam Yayınları, 1985.
- Ceyhun, Demirtaş: **Babıali’nin Şu Son Kırk Yılı**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1984.
- Cıvaoğlu, Güneri: “Türk Basınında Personel Sorunu”, **İletişim Olayları ve Türk Basınının Sorunları içinde**, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1984.
- Cuche, Denys: **Sosyal Bilimlerde Kültür Kavramı**, Çev. Turgut Arnas, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2013.
- Çakıroğlu, Perihan: “Yaşar Nabi’nin Ardından”, **Yaşar Nabi’ye Saygı** içinde, İstanbul, Varlık Yayınları, 1982.

- Çavdar, Tevfik: **İz Bırakan Gazeteler ve Gazeteciler**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2007.
- Çelik, Zeynep: **19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti: Değişen İstanbul**, Çev. Selim Deringil, 2.bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Çetiner, Yılmaz: **Nefes Nefese Bir Ömür**, 2.bs., İstanbul, Epsilon Yayınları, 2006.
- Çupi, İslam: “Sofra...”, **Milliyet Fiesta Eki**, 2 Ocak 1994, No 24.
- Çupi, İslam: “Bir Zamanlar Gar Lokantası”, İstanbul, **SkyLife dergisi**, sayı: , 1996, s.52
- Dabağyan, L. Panos: **Zaman Tünelinde Şehr-i İstanbul’un Seyir Defteri**, İstanbul, Karadağ Yayınları, 2006.
- Demirel, Fatmagül: “İstanbul’da Babıali Gazeteciliği”, Özdem, Filiz. (Haz.) **Karaların ve Denizlerin Sultanı İstanbul İçinde**, C II., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009.
- Demirel, Fatmagül: **II. Abdülhamid Döneminde Sansür**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2007.
- Demirkent, Nezih: **Medya Medya**, İstanbul, Dünya Yayınları, 1995.
- Demirkent, Nezih: **Sayfa Sayfa Gazetecilik**, İstanbul, Altın Kitaplar, 1982.
- Doğan, Aydın: **Buyrun İstedığınızı Sorun**, İstanbul, Doğan Kitap, 2002.

- Dursun K., Tarık: “Kendini Yazardan Saydırmak İstersen”, **Remzi Bengi’ye Saygı** içinde, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1979.
- Durbaş, Refik: **Rakı ile Edebiyat Muhabbeti**, İstanbul, Heyamola Yayınları, 2007.
- Duru, Orhan: **İstanbulun**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1995.
- Ebuzziya, Ziyad: “Ceride-i Havadis”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.VII., İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Eczacıbaşı, Şakir: **Çağrışılar Tanıklıklar**, 2.bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2010.
- Ediboğlu, Fatih: “Türk Basınında Finans”, **İletişim Olayları ve Türk Basınının Sorunları** içinde, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1984.
- Ekzen, Nazif: **Türkiye Kısa İktisat Tarihi (1946-2008)**, 3.bs., Ankara, ODTÜ Yayıncılık, 2016.
- Emiroğlu, Kudret: **Anadolu’da Devrim Günleri**, Ankara, İmge Yayınları, 1999.
- Ergin, Metin: Babıali Sohbetleri: **Ustalar, Ustalarını ve Anılarını Anlatıyor** içinde, Haz. Emin Karaca, İstanbul, Doğan Kitap, 2007.
- Engin, Vahdettin: “Rumeli Demiryolu”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.XXXV., İstanbul, 2008.
- Ertürk, Ercan: **İstanbul**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.

- Es, H. Feridun: “Dün Adliyyede”, **Yıllarboyu Târih dergisi**, No 6, Ekim 1978.
- Es, H. Feridun: “Babıalı’nın Sinirlerini Elinde Tutan Adam”, **Yıllarboyu Tarih Dergisi**, No 10, Ekim 1980.
- Evsal, Vedii: **Gazeteciler Cemiyeti ve 40 Yıl**, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1987.
- Faik, Bedii: **Türkiye Sözlü Basın Tarihi içinde**, C.I, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- Faik, Bedii: **Matbuat Basın Derken Medya**, C.III., İstanbul, Doğan Kitap, 2001.
- Faruqi, Suraiya: **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam**, Çev. Elif Kılıç, 3.bs., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.
- Fazlıoğlu, İhsan: **Kendini Aramak**, İstanbul, Papersense Yayınları, 2014.
- Findley, Carter V.: **Kalemiyeden Mülkiyeye: Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi**, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Freely, John: **Büyük Türk: İki Denizin Hakimi Fatih Sultan Mehmed**, çev: Ahmet Fethi, İstanbul, Doğan Kitap, 2011.
- Freely, John: **Saltanat Şehri İstanbul**, Çev. Lale Eren, 3.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.
- Fülberth, Georg: **Kapitalizmin Kısa Tarihi**, Çev. Sadık Usta, İstanbul, Yordam Kitap, 2010.

- Genç, Mehmet: **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, 4.bs., İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2005.
- Georgeon, François: **Osmanlıdan Cumhuriyete İstanbul'da Ramazan**, Çev.Alp Tümertekin, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Geray, Haluk: “1980 Sonrası Yeni Teknolojiler ve İkitelli Medyası”, **Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar** içinde, Haz. Korkmaz Alemdar, İstanbul, Afa Yayıncılık ve Tüses Vakfı, 1999.
- Girgin, Atilla: **Türkiye’de Yerel Basın**, 3.bs., İstanbul, Der Yayınları, 2009. Gökbilgin, Tayyip: “Babıali”, **MEB İslam Ansiklopedisi**, C.II., 5.bs., İstanbul, M.E.B. Devlet Kitapları, 1979.
- Görgülü, Güventürk: **Basında Ekonomik Bağımlılık**, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1991.
- Günay, Turhan: “Fethi Naci: Edebiyatın Tavizsiz Dostu”, **Fethi Naci Kitabı**, Haz. Mustafa Şerif Onaran, Özgen Kılçarslan, 2.bs., Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2011.
- Güngör Uras: **Duayen Nezh Demirkent’e Armağan** içinde, İstanbul, Dünya Yayınları, 2001.
- Gürel, Nail: **Babıali**, İstanbul, Heyamola Yayınları, 2009.
- Gürel, Nail: **Dünden Bugüne Babıali**, İstanbul, Heyamola Yayınları, 2009.
- Güvenir, O. Murat: **II. Dünya Savaşında Türk Basını**, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1991.

- Hansoy, Pınar: **Bir Yaratıcı Sektör Olarak Babıali Basın Yayın Kümesinin Desantralizasyonu ve Sonuçları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2012.
- Harvey, David: **Yeni Emperyalizm**, Çev. Hür Güldü, 2.bs., İstanbul, Everest Yayınları, 2008.
- Sönmez, Serdar: **Dünya Ekonomisinde Dönüşüm**, 2.bs., Ankara, İmge Yayınları, 2005.
- Işık, İ. Emre: “Mekân ve Toplum”, Haz. İ. Emre Işık; Yıldırım Şentürk, **Özneler, Durumlar ve Mekânlar İçinde**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2009.
- İlhan, Atilla: **Dönek Bereketi**, 2.bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2005.
- İmer, Cihat: “Remzi Kitabevi’nin Kuruluş Yılları”, **Remzi Bengi’ye Saygı** içinde, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1979.
- İnuğur, M. Nuri: **Türk Basın Tarihi**, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1992.
- İpşirli, Mehmet: “Babıali”, **DİA**, C. IV, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Jeltyakov, A. D.: **Türkiye’nin Sosyopolitik ve Kültürel Hayatında Basın: 1729-1908 Yılları**, Ankara, Basın Yayın Genel Müdürlüğü Yayınları, 1979.

- Kabacalı, Alpay: **Başlangıcından Günümüze Türkiye’de Matbaa, Basın ve Yayın**, İstanbul, Literatür Yayınları, 2000.
- Kahraman, Ahmet: **İnsanlar ve İnsancıklar**, İstanbul, Boyut Yayınları, 1990.
- Karaca, Emin: **Aydın Doğan: Bir Medya İmparatorunun Öyküsü**, İstanbul, Asi Kitap, 2016.
- Karacanlar, Y. Kenan: **Orhan Kemal’den Anılar**, 2.bs., İstanbul, Tüm Yayınları, 1977.
- Karakaya, Rahmetullah: **İkitelli’de Biten Babıali**, İstanbul, Scala Yayıncılık, 1998.
- Karaveli, Orhan: **Türkiye Sözlü Basın Tarihi** içinde, C.II., Haz.Suat Gezgin, Veli Polat, Esra Arcan, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- Karpat, Kemal: **İslam’ın Siyasallaşması**, 4.bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Karpat, Kemal: **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010.
- Kavaklı, Nurhan: **Bir Gazetenin Tarihi: Akşam**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005.
- Kaya, Raşit: “Türk Basını ve Tekelleşme” **Basında Tekelleşmeler** içinde, Haz. Hıfzı Topuz, İstanbul, TÜSES ve İLAD ortak yayını, 1989.
- Kemal, Mehmed: **Acılı Kuşak**, 3.bs., İstanbul, De Yayınevi, 1985.

- Kemal, Mehmed: **Gayr-ı Resmi Yakın Tarih**, İstanbul, Yılmaz Yayınları, 1991.
- Kemal, Orhan: “İkbal Öldü”, **Yön Dergisi**, 10.12.1965, sayı:141, s.14
- Kısakürek, N.Fazıl: **Babıali**, 15 bs., İstanbul, Büyük Doğu Yayınları, 2011.
- Kılıç, Neslihan: **İstiklal Madalyalı Muhelif Bir Gazeteci: Velid Ebuzziya**, Ankara, Çolpan Kitap, 2021.
- Kocabaşoğlu, Uygur: “Türkiye’de Basın: 1919-1938 Dönemi Basınına Toplu Bir Bakış”, **Basın 80-84** içinde, Ankara, 1984.
- Kocabaşoğlu, Uygur: **İki Arada Bir Derede**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1997.
- Koçu, R. Ekrem: “Ankara Caddesi”, **İstanbul Ansiklopedisi**, C.II., İstanbul, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1959.
- Koçu, R. Ekrem: “Babıali”, **İstanbul Ansiklopedisi**, C.IV., İstanbul, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1960.
- Koçu, R. Ekrem: “Babıali Caddesi”, **İstanbul Ansiklopedisi**, C.IV.4, İstanbul, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1960.

- Kok, T. Taşan: “Küresel Bütünleşme Sürecinde Kurumsal ve Mekansal Değişim: Budapeşte, İstanbul ve Varşova Örnekleri”, **Değişen Mekan** içinde, Der Ayda Eraydın, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2006.
- Koloğlu, Orhan: **Türk Basını: Kuvayi Milliyeden Günümüze**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Koloğlu, Orhan: **Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Basın**, 2.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 1994.
- Koloğlu, Orhan: “Kitapçılar”, **DBİA**, C 5, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994.
- Koloğlu, Orhan: “Liberal Ekonomi Düzeninde Basın Rejimi”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi** içinde, C.XI., İstanbul, İletişim Yayınları, 1995.
- Koloğlu, Orhan: **Bir Zamanlar Babıali**, İstanbul, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1998.
- Koloğlu, Orhan: **1908 Basın Patlaması**, İstanbul, Bas-Haş Yayınları, 2005.
- Koloğlu, Orhan: Boyoğlu, Süleyman: **Hazandan Önce Babıali içinde**, İstanbul, Güncel Yayıncılık, 2007.
- Koloğlu, Orhan: **Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2020.
- Kongar, Emre: **Konsantremi Bozma**, 2.bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1999.
- Konuksever, Ergin: Boyoğlu, Süleyman: **Hazandan Önce Babıali içinde**, İstanbul, Güncel Yayıncılık, 2007.

- Koz, Sabri: “İhsan Kırathanesi”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**,C.IV., İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı ortak yayını, 1994.
- Köktener, Aysun: **Bir Gazetenin Tarihi: Cumhuriyet**, 2.bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005.
- Kuban, Doğan: **Sanat, Mimarlık, Toplum Kültürü Üzerine Makaleler**, İstanbul, Boyut Yayınları, 2016.
- Kutluer, İlhan: “Mekân”, **TDV İslam Ansiklopedisi**,C XXVIII, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Kuyucu, Michael: **Türkiye’de Medya Ekonomisi**, İstanbul, Esen Kitap, 2012.
- Lefebvre, Henri: **Mekânın Üretimi**, Çev. Işık Ergüden,2.bs., İstanbul, Sel Yayıncılık, 2014.
- Mantran, Robert: **İstanbul Tarihi**,Çev. Teoman Tunçdoğan, 4.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.
- Mardin, Şerif: **Türkiye’de Toplum ve Siyaset**, 4.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 1994.
- Mengi, Güngör: “Türk Basınında Teknolojik Gelişmeler”, **İletişim Olayları ve Türk Basınının Sorunları** içinde, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1984.
- Mortan, Kenan: Küçükerman, Önder: **Çarşı Pazar Ticaret ve Kapalıçarşı**, 2.bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.

- Mutlu, Erol: Tuncel, Hakan: “İletişim”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.XIII., İstanbul, İletişim Yayınları, 1996.
- Münir, Metin: **Sabah Olayı**, İstanbul, Altın Kitaplar, 1993.
- Ocak, Başak: “Bir Babıalı Yayıncısının Portresi: Tüccarzade İbrahim Hilmi, **Toplumsal Tarih**, No:74, Şubat 2000.
- Nazif Güner, Müşerref Özdemir: **Ali Fuat Başgil’den Mektuplar**, İstanbul, Yağmur Yayınevi, 2007.
- Nurtekin, Hilal Gözde: **Kentin Sanayi Alanlarında Yaşanan Dönüşüm Süreçleri ve Dinamikleri: İstanbul Basın Ekspres Aksı Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2018.
- Ocak, Başak: **Bir Yayıncının Portresi: Tüccarzade İbrahim Hilmi Çığıracan**, İstanbul, Müteferrika Yayınları, 2003.
- Okay, Orhan: **Bir Başka İstanbul**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2002.
- Oktay, Ahmet: **Toplumsal Değişme ve Basın**, İstanbul, BFS Yayınları, 1987.
- Okur, M. Akif: **Emperyalizm, Hegemonya, İmparatorluk**, 2.bs., İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2012.
- Oral, F. Süreyya: **Türk Basın Tarihi 1919-1965**, Ankara, Doğu Matbaacılık, 1970.
- Ortaylı, İlber: **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 25. bs., İstanbul, Alkım Yayınları, 2006.

- Ortaylı, İlber: **İstanbul'dan Sayfalar**, 9.bs., İstanbul, Alkım Yayınları, 2007.
- Ortaylı, İlber: **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, 3.bs., Ankara, Cedit Neşriyat, 2008.
- Ortaylı, İlber: **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, 2.bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.
- Oskay, Ünsal: **İletişimin ABC'si**, 5.bs., İstanbul, Der Yayınları, 2007.
- Otan, Ümit: **Babıtelî**, İzmir, İzmir Kitaplığı Yayınları, 1995.
- Otyam, Fikret: **Arkadaşım Orhan Kemal ve Mektupları**, İstanbul, Günizi Yayıncılık, 2005.
- Oyan, Oğuz: **Türkiye Ekonomisi Nereden Nereye?**, 2.bs., Ankara, İmaj Yayıncılık, 1998.
- Özakpınar, Yılmaz: (1999). **Kültür ve Medeniyet Anlayışları ve Bir Medeniyet Teorisi**.2.bs., İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1999.
- Özgül, M. Kayahan: **Seke Seke Ben Geldim, Sekmeler 5**, Ankara, Çolpan Kitap, 2020.
- Özkan, Pelin: **Hayatımız Reklam: Türkiye'nin Reklam Ustalarıyla Söyleşiler**, 2.bs., İstanbul, Mediacat Yayınları, 2004.
- Özkök, Ertuğrul; Adaklı, Gülseren: **Türkiye'de Medya Endüstrisi** içinde, Ankara, Ütopya Yayınları, 2006.
- Özlem, Doğan: **Felsefe Yazıları**, İstanbul, Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1993.

- Özmen, Erkan: **Kimler Geldi Kimler Geçti**, İstanbul, Bilgeoğuz Yayınları, 2012.
- Özmenek, Varlık: “Basın 84: Olmak ya da Olmamak!” **Basın 80-84** içinde, Ankara, ÇGD Yayınları, 1984.
- Özsever, Atilla: **Tekelci Medyada Örgütsüz Gazeteci**, Ankara, İmge Kitabevi, 2004.
- Öztuna, Yılmaz: “Babıali”, **Tarih ve Politika Ansiklopedisi**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2006.
- Özyalçiner, Adnan: **Yok Olan İstanbul**, İstanbul, Evrensel Basım Yayın, 2016.
- Pala, Şebnem: “Promosyonla Mutantlaşan Bir İletişim Aracı: Türkiye’de Gazete, **Türkiye’de Gazetecilik** içinde, Der. Doğan Tılıç, Ankara, ÇGD Yayınları, 2003.
- Pamuk, Şevket: **Türkiye’nin 200 Yıllık İktisat Tarihi**, 3.bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Paran, Bora: **Bir İmparatorun İçyüzü: Asil Nadir**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1992.
- Parasız, İlker: **Uluslararası Para Sistemi**, 3.bs., Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları, 1996.
- Sağnak, Mehmet: **Medya Politik**, İstanbul, Eti Yayınları, 1996.
- Sakaoğlu, Necdet: “Cağalazadeler”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C.II., İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994.

Sakaoğlu, Necdet:

Nasıl Bir Şehirde Yaşıyoruz: İstanbul'un Tarihi Kimliği, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 2003.

Saraçoğlu, A. Cemaladdin:

Mütareke Yıllarında İstanbul, Haz. İsmail Dervişoğlu, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2009.

Seçkin, Gülcan:

“Basında Ekonomik Gazeteler Dönemi: Muhabirsiz Gazeteler”, **Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar** içinde, Haz. Korkmaz Alemdar, İstanbul, Afa Yayınları, 1999.

Soysal, İlhami:

“Basında Lotarya”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.I., İstanbul, İletişim Yayınları, 1983.

Seçkin, Gülcan:

“1990’lı Yılların Basın Kavgaları”, **Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar** içinde, Haz. Korkmaz Alemdar, İstanbul, Afa Yayıncılık, 1998.

Selçuk, İlhan:

Babıali Sohbetleri: Ustalar Ustalarını ve Anılarını Anlatıyor içinde, Haz. Emin Karaca, İstanbul, Doğan Kitap, 2007.

Sertel, Yıldız:

Türkiye’de Dışa Dönük Ekonomi ve Çöküş, Çev. Ayşen Gür, İstanbul, Alan Yayınları, 1988.

Sertel, Zekeriya:

Hatırladıklarım, 3.bs., İstanbul, Gözlem Yayınları, 1977.

Sema, Sadri:

Eski İstanbul’dan Hatıralar, 3.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 1993.

- Seyitdanlioğlu, Mehmet: “Divan-ı Humayundan Meclis-i Mebusana Osmanlı İmparatorluğu’nda Yasama”, **Osmanlılar Ansiklopedisi**, C. VI:, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Seymen, Serkan: **Amiral Battı: Can Ataklı’nın Tanıklığıyla Sabah Grubunun Öyküsü**, 2.bs., İstanbul, Metis Yayınları, 2002.
- Sezer, Kemal: **Reklamın Sokak Çocuğu: Ersin Salman**, İstanbul, Reklamcılık Vakfı Yayınları, 2005.
- Sılkım, Şemsi: **Babıali Anılarım**, İstanbul, Togan Yayınları, 2011.
- Simavi, Erol; Çölaşan, Emin: **Unutulmayan Söyleşiler içinde**, 4.bs., İstanbul, Doğan Kitap, 2006.
- Somel, S. Akşin: “Almanlar Dersaadet’te: 1870-1918 Devresi İstanbul’unda Almanlarla Osmanlıların Kültürel ve Toplumsal Buluşma Deneyimi”, **Boğaziçi’ndeki Almanya** içinde, Ed: Matthias Von Kummer, İstanbul, Almanya Federal Cumhuriyeti Başkonsolosluğu yayını, 2009.
- Sönmez, Mustafa: **Filler ve Çimenler**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.
- Sönmez, Mustafa: **Medya, Kültür, Para ve İstanbul İktidarı**, İstanbul, Yordam Kitap, 2010.
- Sönmez, Serdar: **Dünya Ekonomisinde Dönüşüm**, 2.bs., Ankara, İmge Yayınları, 2005.
- Sülker, Kemal: **Anılara Yolculuk**, İstanbul, Yazko Yayınları, 1983.

- Şabudak, Özcan: “İstanbul’da Hanlar Bölgesi”, **Toplumsal Tarih**,No: 200, Ağustos 2010.
- Şahin, Haluk: **İletişimde Karavanadan Kafeteryaya**, İstanbul, Dünya Kitapları, 2004.
- Şenses, Fikret: **İktisada Farklı Bir Giriş**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2019.
- Şiriner, İsmail; Doğru, Yılmaz: **Türkiye’de Büyümenin Ekonomi Politikası**, 2.bs., Ankara, Dipnot Yayınları, 2008.
- Taner, Haldun: **Çok Güzelsin Gitme Dur**, 4.baskı, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2006.
- Tanpınar, A. Hamdi: **Beş Şehir**, 12.bs., İstanbul, Dergah Yayınları, 1998.
- Tanpınar, A. Tanpınar: **Sahnenin Dışındakiler**, 14.bs., İstanbul, Dergah Yayınları, 2014.
- Tanyolaç, Necmi: **Türkiye Sözlü Basın Tarihi içinde**, C.II., Haz. Suat Gezgin, Veli Polat, Esra Arcan, 2016.
- Taşkın, Figen: “Cağaloğlu”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**,C.II., İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994.
- Tavşanoğlu, Leyla: **Manşet Yalısının Kızı**, 2.bs., Haz. Esra Tüzün, İstanbul, Doğan Kitap, 2017.
- Tekeli, İlhan: **Modernite Aşılırken Kent Planlaması**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2001.
- Tekin, Akgün: **Türk Basınında Kayan Yıldız: Haldun Simavi’nin Günaydın’ı**, İstanbul, Doğan Kitap, 2006.

- Tekeli, İlhan: “19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü”, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu İçinde**, Haz. Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, 2.bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
- Tekeli, İlhan: **İstanbul’un Planlanmasının ve Gelişmesinin Öyküsü**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.
- Tılıç, Doğan: **Medyayı Anlamak**, İstanbul, Su Yayınları, 2001.
- Tokgöz, A. İhsan: **Matbuat Hatıralarım (1888-1914)**, Haz: Alpay Kabacalı, 3.bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
- Tokgöz, A. İhsan: **Matbuat Hatıralarım**, Haz. Necati Tonga, Ankara, Çolpan Kitap, 2020.
- Tokgöz, Oya: **Temel Gazetecilik**, 4.bs., Ankara, İmge Yayınevi, 2006.
- Topçuoğlu, Nur: **Basında Reklam ve Tüketim Olgusu**, Ankara, Vadi Yayınları, 1996.
- Toprak, Zafer: “Babıali”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C.I., İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı ortak yayını, 1994.
- Topuz, Hıfzı: **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1973.

- Topuz, Hıfzı: **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basını**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2003
- Toros, Taha: **Kahvenin Öyküsü**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998.
- Topuz, Hıfzı: **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, 2.bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2003.
- Tuncel, Hakan: “Babıali'den İkitelli'ye”, **Birikim dergisi**, sayı:64, Ağustos 1994, s.33
- Turan, Rahmi: Tekin, Akgün: **Türk Basımında Kayan Yıldız: Haldun Simavi'nin Günaydın'ı** içinde, İstanbul, Doğan Kitap, 2006.
- Turan, Rahmi: **Türkiye Sözlü Basın Tarihi içinde**, C:III., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- Tutar, Hilmi: **21. Yüzyılda Türk Basını**, Ankara, Kendi yayını, 1993.
- Tutel, Eser: **Şirket-i Hayriye**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994.
- Tümertekin, Erol: **İstanbul İnsan ve Mekân**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, s.153
- Türenç, Tufan: Katırcıoğlu, Doğan: **Olur Böyle Vakalar** içinde, 5.bs., İstanbul, Kendi Yayını, 2001.
- Türenç, Tufan: Akyıldız, Erhan: **Bir Gazetecinin Hayatı: 28 Yıl Sonra Abdi İpekçi**, İstanbul, Doğan Kitap, 2007.
- Türenç, Tufan: **Babıali'nin Öteki Yüzü**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2018.

- Türkoğlu, Nurçay: **Toplumsal İletişim**, 4.bs., İstanbul, Urban Kitap, 2010.
- Us, Asım: **Gördüklerim Duyduklarım Geçirdiklerim**, Haz. İsmail Dervişoğlu, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2012.
- Uşaklıgil, H. Ziya: **Kırk Yıl**, İstanbul, İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1969.
- Ünsal, Artun: “Geçmişten Günümüze İstanbul’un Lokantaları”, **Şehir ve Kültür: İstanbul** içinde, Ed. Ahmet Emre Bilgili, İstanbul, Profil Yayınları, 2011.
- Üyken, Nimet: Boyoğlu, Süleyman: **Hazandan Önce Babıali** içinde, İstanbul, Güncel Yayıncılık, 2007.
- Yağız, Süleyman: 1996, “Medya, Tiraj, Promosyon ve Gazete-Halk Diyalogu”, **Yeni Türkiye dergisi Medya Özel Sayısı**, Sayı 11, 408.
- Yalman, A. Emin: **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, C.III., İstanbul, Rey Yayınları, 1970.
- Yalman, A. Emin: **Modern Türkiye’nin Gelişim Sürecinde Basın 1831-1913**, Çev. Birgen Keşoğlu, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Zincirkıran, Necati: **Olaylar, Anılar ve Gerçekler**, İstanbul, Epsilon Yayınları, 2007.
- Yaşın, Mehmet; Tekin, Akgün: **Türk Basınında Kayan Yıldız: Haldun Simavi’nin Günaydını**, İstanbul, Doğan Kitap, 2006.

- Yavuz, Hilmi: **Özel Hayattan Küreselleşmeye**, İstanbul, Boyut Kitapları, 2001.
- Yavuz, Hilmi: **Yüzler ve İzler**, Ankara, Aşina Kitaplar, 2006.
- Yavuz, Hilmi: **Belleğin Kuytularından**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010.
- Yeldan, Erinç: “1979-1983 Türk Yapısal Uyum Programının Bir Genel Denge Modelinde Sınanması”, **Toplum Bilim dergisi**, sayı:46-47, 1989.
- Yeldan, Erinç: **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi**, 13.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2008.
- Yiğit, Nuyan: **Gazetecilikte Bir Ömür**, İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2014.
- Yücesoy, Eda Ünlü: **İstanbul’da Medya: Coğrafi Dağılım ve Üretim**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Wishnitzer, Avner: **Alaturka Saatleri Ayarlama: Geç Osmanlı’da Zaman ve Toplum**, Çev.
- Zincirkıran, Necati: **Olaylar, Anılar ve Gerçekler**, İstanbul, Epsilon Yayınları, 2007.
- Zürcher, E. Jan: **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, Çev. Yasemin Saner Gönen, 20.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.

ÖZGEÇMİŞ

Adile Mermerci Anadolu Lisesi'nden 1997'de, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik bölümünden 2002'de mezun oldu. 2004-2014 yılları arasında yayıncılık yaptı. Halen Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu'nda öğretim görevliliği yapıyor. “Aydınların İletişim Ortamı Olarak Eski İstanbul Kahvehaneleri” isimli kitabı 2011'de Ötüken Neşriyat, “Marmara Kırcaathanesi: Beyazıt'ta Bir Hayat Sahnesi” isimli kitabı ise 2017'de Kültür A.Ş Yayınları tarafından yayımlandı.